

K.T.

Zanîngeha Mardîn Artukluyê

Enstîtûya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê

Şaxa Makezanîsta Ziman û Çanda Kurdî

Teza Lîsansa Bilind

XEBATEK LI SER DESTANA DEWRÊŞÊ EVDÎ

Mehmet Şirin FİLİZ

10711020

Şêwirmend

Alk. Doç. Dr. Hayrullah ACAR

Mêrdîn 2014

TÜRKİYEDE YAŞAYAN DİLLER ENSİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

17.09.2014 tarihinde savunması yapılan “Dewrêşê Evdî Destanı Üzerine Bir Çalışma” başlıklı bu çalışma jürimiz tarafından Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Hayrullah ACAR

Üye : Doç. Dr. Abdurrahman ADAK

Üye : Yrd. Doç. Dr. Mustafa ASLAN

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Kadri YILDIRIM

Mardin Artuklu Üniversitesi

Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Müdürü

KURTE

XEBATEK LI SER DESTANA DEWRÊŞÊ EVDÎ

Mehmet Şirin FİLİZ

Mijara vê xebatê destana Dewrêşê Evdî ye. Destana Dewrêşê Evdî ji herêma Serhedê bigrin heya Rihayê, ji Rihayê bigrin heya herema Şengalê, di nav tevahiya erdnigariya kurdan de hem di nava kurdên misilman de, hem jî di nav kurdên êzîdî de tê vegotin. Çîroka Dewrêşê Evdî her çendî di hin herêmên kurdan de rastî hin guherînan hatibe jî metnê eslî hatiye parastin. Destan her çiqas behsa şerên ku di navbera eşîran de gewimiye bike jî bi salên ku di ser bihurîne ji bo kurdan bûye destaneke neteweyî. Ji ber van sedeman, ji bo ku em bigihêjin taybetmendiyên destana Dewrêşê Evdî divê ev destan di nav konteksa destanên kurdî de bihata nirxandin. Ji ber vê yekê di beşa yekem de li ser pênaseya têgeha destanê hate rawestîn, di beşa duyem de kurteya destanên kurdî hat dayîn û behsa taybetmendiyên wan hate kirin.

Di beşa sêyem de danasîna destana Dewrêşê Evdî hate kirin û li ser naveroka dîrokî ya destanê hat rawestîn. Behsa eşîrên Milan, Şemir û Şerqî ku di destanê de derbas dibin hate kirin. Bi vî awayî li ser lihevhatina vegotina destanê û aliyên dîrokî yên eşîran bi berfirehî hate rawestîn. Dîsa di vê beşê de berawirdkirina destana Dewrêşê Evdî û destanên kurd yên din hate kirin. Analîza destana Dewrêşê Evdî bi nêrîneke etnografîk hate kirin. Di beşa dawî de tesnîfkirina motîfan li gor *Indexa Motîfên Wêjeya Gel* (The Motif Index of Folkliterature) ya Stith Thompson hate kirin.

Bêjeyên sereke: Zor Temir Paşa, Destan, Netewperwerî, Motif, Eşîr, Dewrêşê Evdî, Edûlê.

ÖZET

DEWRÊŞÊ EVDÎ DESTANI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Mehmet Şirin FİLİZ

Bu araştırmanın temel içeriği Dewrêşê Evdî destanıdır. Bu destan Serhat' tan Urfaya , Urfa' dan Şengal dağlarına kadar bütün kürt coğrafyasında hem müslüman kürtler arasında hem êzidi kürtler arasında anlatılmaktadır. Hikaye kürt coğrafyasını dolaştıkça değişim ve dönüşümler yaşasa da ana temasını korumuştur. Destan her ne kadar aşiretler arası çatışmaları konu alsa da geçen zaman ile kürtler açısından milli bir destan haline gelmiştir. Bu nedenle çalışmanın birinci bölümünde destan kavramı üzerinde duruldu, ikinci bölümünde ise destanın temel anlatı özelliklerine ulaşabilmek için destanı kürt destan anlatı geleneği konteksi içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünüldü ve diğer kürt destanlarının özeti verilirken temel özellikleri üzerinde duruldu.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise genel olarak Dewrêşê Evdî Destanının tanıtılmaya çalışılıp destanın tarihsel içeriği üzerinde duruldu. Destanın temel konusu olan Milli, (Milan) Şammar ve Şarki aşiretlerinin tarihsel özellikleri üzerinde durulup, bu özelliklerin destanın anlatımıyla paralellliğini irdelenmeye çalışıldı. Yine bu bölümde destanı diğer kürt destanları ile ayrıntılı bir şekilde karşılaştırmalı analizini yapıldı. Destan etnografik bir bakış açısı ele alındı Son kısımda ise Stith Thompson'un *Halk Edebiyatının Motif İndeksi* (Motif Index of Folkliterature) esas alınarak destanda tespit edilen motiflerin tasnifi yapıldı.

Anahtar Kelimeler: Destan, Milliyetçilik, Motif, Aşiret, Dewrêşê Evdî, Edûlê,

Zor Temir Paşa

SUMMARY
A STUDY ON THE EPIC OF DEWRÊŞÊ EVDÎ
Mehmet Şirin FİLİZ

The main content of this research is the epic of Dewrêşê Evdî. This epic is told among the Muslim and Ezidi Kurds throughout the entire Kurdish geography, from Serhat to Urfa to the mountain of Şengal. Although the epic changes and transforms as it travels, the main idea has been preserved. Beginning as an epic on the clashes between tribes, it has transformed into a national epic in progress of time. Therefore, the term of epic has been handled in the first part. In order to understand the main narrative features of the epic, it is necessary to study it in the context of the tradition of Kurdish Epic narration, so that the second part includes a summary of other Kurdish epics and highlights their main features in order to understand the main characteristics of the tradition of Kurdish epic narrative.

The third part of the study introduces the epic of Dewrêşê Evdî and provides its historical context. The historical importance of the tribes of Milan(Milli), Şammar and Şarki, the main theme of the epic, has been outlined and it has been attempted to examine these features in parallel with the epic. In addition, this epic has been analyzed and compared with other epics in terms of ethnographic context. Finally, the variants of the epic has been evaluated and the motifs of the story has been classified according to Stith Thompson's *Motif Index of Folk literature*.

Key words: Epic, Nationalism, Motif, Tribe, Dewrêşê Evdî, Edûlê,

Zor Temir Paşa

KURTE	III
ÖZET	IV
SUMMARY	V
NAVEROK	VI
PÊŞGOTIN	IX
KURTEBÊJE	XI
DESTPÊK	1
1. Armanc û Çerçoveya Tezê	12
2. Rê û Rêbaz	13
3. Çavkanî û Varyantên Destanê	15

BEŞA YEKEM

DESTAN, MÎT, EFSANE Û ÇÎROKÊN GELÊRÎ

1. Destan	20
1.1. Destanên Xwezayî	222
1.2. Destanên Çêkirî	23
2. Mîtolojî	23
3. Efsane	24
4. Çîrokên Gelêrî	25
5. Têkiliya Destan û Mîtolojiyê	27
6. Têkiliya Destan û Efsaneyê	28
7. Têkiliya Destan û Çîrokên Gelêrî	30

BEŞA DUYEM

DESTANÊN KURDÎ

1. Taybetmendiyên Destana Kurdî	32
2. Destan û Netewe	37
3. Destanên Kurdî	43
3. 1. Destana Memê Alan.....	43

3. 2. Destana Siyabend û Xecê	49
3. 3. Destana Kela Dimdimê	57
3. 4. Destana Zembîlfiroş	62
3. 5. Destana Kerr û Kulîlk	65
3. 6. Destana Binefşa Narîn	69
3. 8. Destana Stî û Fexrî	74

BEŞA SÊYEM

DESTANA DEWRÊŞÊ EVDÎ

1. Kurteya Destanê	79
2. Naveroka Dîrokî Ya Destanê	82
3. Dîroka Qeydkirina Destanê û Belavbûna Wê	96
4. Eşîrên ku di Destanê de Derbas Dibin û Taybetiyên Wan	112
4. 1. Eşîra Milan	114
4. 2. Eşîra Şerqî	119
4. 3. Eşîra Şemir (Şammar)	121
5. Nêrîneke Etnografîk Li Ser Destana Dewrêşê Evdî	123
6. Destana Dewrêşê Evdî bi Destanên Kurdî yên Din re	134
7. Motîfên Destanê	139
7. 1. Di Destana Dewrêşê Evdî de Motîfên Olî (Êzdiyatî)	140
7. 2. Di Destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Ajalê Alikar (Hesp)	144
7. 3. Motîfa Evînê	145
7. 4. Di Destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Astenger	147
7. 5. Di Destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Qral û Paşatiyê	149
7. 6. Di destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Hevaltîyê	150
7. 7. Di Destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Xuşk û Bira	152
7. 8. Di Destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Jin û Mêr	153
7. 9. Di destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Birayên Leheng	154
7. 10. Di Destana Dewrêşê Evdî de Motîfên Neteweyî	155
7. 11. Di Destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Qedexeyî û Cezayê	156
7. 12. Di destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Zarokên ku Têne Firotin An Wedkirin	158
7. 13. Di Destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Îmtîhanê	159
7. 14. Di Destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Hîleyê	160

7. 15. Di Destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Mirinê.....	161
ENCAM.....	164
ÇAVKANÎ.....	166
Pirtûk.....	166
Gotar.....	169
Çavkaniyên Dîjîtal	169
PÊVEK.....	171
1. Varyantên Destanê	171
1.1. Varyanta Vegotina Baqî Xido, Bi Nivîsandina Şahîn Bekirê Soreklî	171
1.2. Dengbêj Huseyin Çakmak, berhevkar Narîn Gezgör, deşîfrekirin Mehmet Şîrîn Fîlîz	220
1.3. Strana Delal ku ji Hêla Abdulkadîr Ulumaskan ve hatiye Deşîfrekirin.....	226

PÊŞGOTÎN

Destan weke hêmaneke folklorê li nava tevahiya civakên cihanê heye. Neteweyên qedîm xwediyê destanên qedîm in. Lewma dewlemendiya destanên neteweyekî dewlemendiya çanda wê nîşan dide. Ji ber ku di destanan de mirov rastî hemû taybetmendiyan civakê û hêmanên çandî tê. Bo nimûne, heke di destanên we de qala qesr û serayan bê kirin ev nîşan dide ku hûn di demên borî de xwediyê desthilatdariyekê bûne. Heke qala koçberiyê bê kirin ev nîşan dide ku hûn civakeke koçber bûne. Destan di heman demê de ruh û maka netewe ye. Gel di destanan de xwe û serboriya pêşiyên xwe dibînin. Daxwaz û hêvîyên xwe dibînin. Destan ne çîrokên derewîn in, destan di rastî ne û hatine jiyîn. Lê bi demên borî gel li gor hişmendiya xwe wateyekê li van bûyerên rasteqîn dike û xwestek û daxwazên xwe tevlî van bûyeran dike. Bi her nîşê nû destan jî nû dibe û xwestek û daxwazên nû tevlî destanê dibin.

Destan di nava civaka kurdan de ne ku tenê ji hêla vegotina devkî ve cihekê girîng digrin. Di destpêka sedsala 20em de ji hêla edebiyata nûjen ve jî cihekê girîng girtin. Her wiha di vê sedsalê de destanên Kurdî bi şeweya romanê ji aliyê hinek romannivîsa ve ji nû ve hatin nivîsandin. Di vê sedsala bihurî de mijara romannivîsan bi piranî bûyerên dîrokî bûn û giranî didan ser wan bûyeran. Bo nimûne romanên kurdî yên ku herî zêde tên xwendin û bala xwendevanan jî li ser e, bi bûyerên dîrokî û mijarên folklorîk ve hatine hûnandin. Destan di vê sedsalê de bi awayekî din derketine pêşberî civaka kurd.

Çawa ku destan bi şeweyeke nû derket pêşberî civaka kurd, min jî xwest ez bi awayekî nû li ser destanê bisekinim. Ji ber vê yekê jî diviya min destanek hilbijartana. Ji nava ewqas destanên dewlemend ên kurd de hilbijartina yekê bo min ne hêsan bû. Lê di dawiyê de min biryar da ku ez li ser destana Dewrêşê Evdî lêkolîna xwe bikim. Ji ber ku ev destaneke nû ye û hê jî di nava civaka kurd de li ser zimanê dengbêj û stranbêjan tê vegotin. Wek pîrê dengbêja Şakiro û stranbêj Delîl Dîlanar. Dema vê stranê dibêjin tesîreke mezin didin guhdaran û wekî ku ev bûyer nû çêbûbe bi mirov didin hîs kirin.

Destana Dewrêşê Evdî hemû taybetiyên destanên kurdî di nava xwe de dihevine. Wek mînak ev destan hem destaneke epîk hem jî destaneke neteweyî ye. Ji

hêla evîn û evîndariyê ve dişibe destana Memê Alan, Siyabend û Xecê û Cembelî û Binefşa Narîn. Ji hêla neteweyî ve jî dişibe destana Kela Dimdimê. Ne ku tenê ji hêla hûnandina bûyerê ve dişibe van destanan, her wiha ji hêla karakterên destanê ve jî dişibe destanên kurdî yê din. Wek mînak, dema mirov bala xwe dide karakterê Dewrêşê Evdî, hemû karakterên destanên kurdî yê din jî têne bîra mirov. Dewrêş car caran dibe Memê Alanê ku evîndarekî hêja ye, car caran dibe Siyabendê Silivî ku ji hêla mêrxasiyê ve lawikekî dîn û şê e, û ji hêla neteweyî ve jî dibû wek Xanoyê Çengzêrîn ku xwe di ber eşîra xwe de daye kuştin. Bi kurtayî, destana Dewrêşê Evdî cewhereke destanên kurdî ye.

Di vê destanê de têkçûyînek heye û ev têkçûyîn wek qedera gelê Kurd e, ku bandoreke mezin li ser civaka kurd kiriye. Ji ber vê yekê jî ev destan li her deverê welêt bi şêweyên cûrbecur hatiye xwendin. Piştî min biryar da ku ez li ser destana Dewrêşê Evdî vekolînek bikim, ez ketim nava liv û tevgeran, gelo kesekî li ser vê destanê vekolîn kiriye yan na? Ji ber vê yekê jî min bi mamoste Eyup Kıran re têkilî danî. Mamoste hem romana Dewrêşê Evdî nivîsandiye û hem jî li ser Eşîra Milan lêkolînek berfireh kiriye û bi rastî di berhevkirina agahiyên derheqê destanê de gelekî alîkariya min kir. Ji bo ku di pêvajoya amadekariyê tezê de alîkariya min kirin ji Eyup Kıran û şêwirmendê min î hêja Al. Doç. Hayrullah Acar re û her wiha ji bo ku di warê metodoljî û serrastkirinê de alîkariya min kirin ji Doç. Dr. Abdurrahman Adak, Al. Doç Mustafa Aslan û Ramazan Pertev re gelek spas dikim.

KURTEBÊJE

amd.	:Amadekar
b.n.	:Berhema navborî
bnr.	:Binêrin
b.z.	:Beriya Zayînê
c.	:Cild
ç.	:Çap
g.	:Gotar
h.b.	:Heman berhem
h.g.	:Heman gotar
h.w.d.	:Hew û din
h.r.	:Heman rûpel
h.z	:Hazretî
j.	:Jimare
n.d.	:Navên din
n.r.	:Navbera rûpelan
r.	:Rûpel
t.b.b.	:Tevahiya berhemê binêrin
wer.	:Werger
vgz.	:Veguhêzer
z.	:Zayîn

DESTPÊK

1. Armanc û Çerçoveya Tezê

Berhemên folklorîk di edebiyata gelan de ûnsûrên gelek girîng in ku piraniya caran edîp xwe dispêrin van hêmanên folklorîk û berhemên bêhempa diafirînin. Folklor jêderka edebiyatê ye, edebiyat xwe dispêre folklorê gel, folklor beriya tarîxa edebiyatê ye. Ji ber vê jî pêwîste ku tevahiya edebiyata gelan li ser hîmê folklorê bê vekolîn.¹ Helbet ev yek ji bo edebiyata kurdî jî heman e, ji ber vê yekê jî hem di serdema klasik hem jî di serdema modern de folklor ji bo edebiyata kurdî jî bûye çavkaniyek bêhempa. Zanyarên kurd û kurdnas di xebatên xwe de dinivîsin ku di tarîxa peydabûn û pêşveçûna edebiyata kurdî da zargotina civakê (çîrok, hikayetên dîroki, serhatî û serpêhatiya mirovan, beyt, kilam) bûye kaniya edebiyata kurdî.² *Li Tirkiyê ji bo vê yekê berhemên romannîvîsan ên wekî Yaşar Kemal û Fakir Baykurt du mînakên sereke ne. Di vê çerçoveyê de mirov dikare berhemên Murathan Mungan jî wekî mînak nîşan bide. Ji edebiyata biyanî, romannîvîsê mezin ê rûsî Pûşkîn, şanonîvîs û romannîvîsê fransî Marcel Pagnol mînakên balkêş in.*³

Edebiyat her dem xwe bi berhemên folklorê xwedî kiriye. Bo nimûne di bingeha şahesera Ehmedê Xanî ya Mem û Zîn de çîroka Memê Alan ya gelêrî heye. Ji ber vê jî têkiliyeke xurt di navbera gel û folklorê de heye. Ji aliyekî ve aferînerê folklorê gel bi xwe ye, ji aliyê din ve jî folklor cewhera wî gelî ye. Gelek caran di van ûnsûrên folklorîk de qala kul û keder, kêf û coş, lehengî û têkçûyîna gel tê kirin. Folklor bîr û hişmendî wî gelî ye. Folklor her dem giyanê gel zindî dihêle û gel xwe di nav van ûnsûrên folklorîk de dibîne.⁴ Destana Dewrêşê Evdî jî yek ji wan berhemên folklorîk e, ku îro ji bo edebiyata kurdî bûye qada vekolînek bêhempa. Mirov dikare bibêje ku di vê sedsala borî de destana herî zêde ku bo edebiyata nûjen bûye çavkanî ev destan e. Lewra ev destan li gor pêdiviya demê ji bo avakirina neteweyekî bûye amûreke kêmpêda.

¹ Propp Vladimir, *Folklor Teori ve Tarih*, wer. Necdet Hasgul, Tolga Tanyel, Avesta, Stenbol, 1998, r. 26.

² Qanatê Kurdo, *Tarîxa Edebiyata Kurdî*, Özge Yayınları, Ankara, 1992, r.21.

³ Kadri Yıldırım, Ramazan Pertev, Mustafa Aslan, *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî*, Mardîn Artuklu Üniversitesi Yayınları, ç. 1. , İstanbul, 2013, r.39.

⁴ Pakize Aytaç, *Folklor ve Edebiyat*, Berikan Yayınları, Ankara, 2010, n.r. , 18-19

Hêmanên folklorîk ên ku herî zêde di nav edebiyata gelan de têne vegotin jî helbet di demên antîk de mît bûn û paşê ev bûn efsane, destan û çîrokên gelêrî. Her çendî di navbera van cureyên folklorê de hin cudayî hebin jî em di hemû cureyan de rastî vegotinek hevpar tîn. Divê bê zanîn ku di serî de di hemû hêmanên folklorê de aliyekî dîdaktîk heye. Folklor gelek caran ji bo gel rêya civakbûn û perwerdeyê ye. Bi saya van vegotinên civakî gel xwe perwerde dike û exlaqekî civakî ava dike. Ji ber vê yekê jî her çendî di navbera mît û çîrokên gelêrî de ji aliyê dem û cih de cudayî hebe jî armancake hevpar heye. Ev armanc civakbûn û perwerdekirina gel e û di hemû hêmanên folklorîk de ev armanc xwe dide der. Mirov dikare bibêje ji pêkenokan bigrin heya destanan, ji efsaneyan bigrin heya mamikan, hemû hêmanên folklorê amûr in ji bo perwerdekirina gel.⁵ Ev hêmanên folklorê hem bi psîkoloji hem ji bi sosyolojiya civakê ve girêdayî ne. Ji nav van hêmanên folklorîk ên herî zêde di nav civakê de tîn vegotin mît, efsane, destan û çîrokên gelêrî ne. Destana Dewrêşê Evdî jî yek ji van hêmanên folklorê ye ku îro ji bo edebiyata kurdî bûye amûrekî bêhempa û çend roman li ser vê destana epîk hatine nivîsandin. Ev destan di heman demê de ji bo civakbûn û perwerdekirina gel jî bûye amûrekî û gelê kurd di şexsê Dewrêş de xwe û serpêhatiya xwe dibîne.

Min ji ber van sedeman destana Dewrêşê Evdî ji bo xebata xwe hibijart û xwest ku bi rêya vê destanê parçeyekî çanda qedîm a gelê kurd nîşan bidim. Helbet ji ber ku ev destan parçeyekî çanda devkî ya gelê kurd e, divê mirov vê destanê di nav vê tradîsyona devkî ya kurdan de binirxîne. Çimkî di nav vê tradîsyona devkî de gelek xalên hevpar hene û di gelek beşên destanê de em rastî van xalên hevpar tîn. Mesela ev hevpariya çanda devkî di beşa motîfan de hîn zêde xwe dide der û di vê destanê de ji hêla motîfan ve em rastî dewlemendiyek bêhempa tîn. Ji ber van sedeman mijara xebata me her çendî bi taybetî destana Dewrêşê Evdî be jî bi giştî destanvebêjiya kurdan e. Em ê di vê xebatê de bi saya berawirdkirina destanên kurdî yên din û destana Dewrêşê Evdî hewl bidin mantelîteyekê ji bo çanda vebêjeriya destanê ya kurdan ava bikin.

2. Rê û Rêbaz

Di amadekariya vê xebatê de ji bo em têgeha destanê baş fêhm bikin di beşa yekem de me behsa têgeha mît, efsane, destan û çîrokên gelêrî kir. Paşê jî em li ser

⁵ Aytaç, h.b. , r. 31

têkîlîya wan sekînin. Ji ber ku di rastiya xwe de mît, efsane, destan, çîrok, hemû jî cureyekî vegotinê ne. Lê bi çend xalan ji hev vediqetin. Vegotina civakî bi mîtan dest pê kiriye û bi çîrokên gelêrî berdewam dike. Heta mirov dikare bibêje ku di veguhastina cureyekî ya li ser cureyekî din de gelek cureyên serbixwe jî derketine holê. Bo nimûne dema civak ji destanê derbasî çîrokên gelêrî bûn, hin cureyên wek destan çîrok derketin holê. Di vê beşê de me bi piranî ji tezên li ser destanê hatine nivîsandin sûd wergirt û me hewl da ku wek têgeh em pênaseya destanê bikin.

Di beşa duyem de ji bo ku em destana Dewrêşê Evdî baş fêm bikin me qala destanên kurdî yê din jî kir. Her wiha di vê beşê li derdora *Teoriya Îdeolojîk a Folklorîk* de di bin sernavê *Destan û Netew* de me hewl da em nîşan bidin ku çawa destana Dewrêşê Evdî bûye amûrek bo avakirina neteweyekî. Çimkî li gor vê teoriyê hemû hêmanên folklorîk ji bo avakirina netewperweriyê pal û pişt in û gelek caran lehengên destanê ji rastiya xwe derdikevin û dikevin şêweyeke neteweyî. Dîsa di vê beşê de di çerçoveya zanistên folklorî de em li ser taybetmendiyên destanên kurdî sekinîn.

Di beşa sêyem de em li ser destana Dewrêşê Evdî sekinîn. Li ser destana Dewrêşê Evdî bi qasî ku em dizanin xebateke têr û tije hîn nehatiye kirin. Ömer Uuçay li ser destana Dewrêşê Evdî xebatek kiriye lê ev xebat ji lêkolînekê bêtir tehma romanekê dide mirov. Xebateke Christine Allison ya bi navê *Yezidi Sözlü Kültürü* jî heye Allison di vê xebatê de destana Dewrêşê Evdî wek perçeyek ji çanda êzîdiyan li ser hûr bûye. Ji bilî van xebatan çend romannivîs li ser vê destanê roman nivîsandine ku Remezan Alan van romanekê wek epîroman bi nav dike. Çendek ji wan ev in: Romana Îbrahîm Osman, *Evîna Mêrxasekî*, romana Eyup Kıran, *Dewrêşê Evdî Kulîlka Bilbizêk û Rim*, romana Bawer Firat *Dewrêşê Edûlê* û romana Necdet Karasevda *Aşk ve Savaş*. Ji van romanekê en Bawer Firat û Necdet Karasevda ji ber ku bi tirkî hatine nivîsandin nediketîni çerçovaya teza me. Lê belê me ji herdu romanên din sûd wergirt. Her çendî ku roman jî bin, ev herdu berhem ji ber devê dengbêjan hatibûn wergirtin û di hin cihên van romanekê de mirov dikare rastî vegotinên dengbêjan were. Ji bilî van romanekê Amer Çelîk yê bi navê *Evîndar û Qehreman* heye. Amer Çelîk di vê xebatê de cih daye vegotinên kalikên êzîdiyan û metnekî serbixwe derxistiye holê, lê dîsa jî ev metin wek metnekî moderne û nakeve çerçoveya xebata me.

Di beşa dawî de me behsa bingeha dîrokî û belavbûna destanê kir. Li ser eşîrên ku di destanê de derbas dibûn û taybetmendiyên wan em sekînin. Di vê beşê de me ji pirtûka Eyup Kıran *Kürt Milan Aşiret Konfederasyonu* û pirtûka Mehmet Emin Üner ya bi navê *Aşiret Eşkiya Devlet* gelekî îstifade kir. Dîsa em di çerçoveya nêrîna etnografîk de li ser bingeha destana Dewrêşê Evdî sekînin. Di vê beşê de me ji pirtûka Kubilay Aktulum ya bi navê *Folklor ve Metinlerarasılık* ji pirtûka Richard M. Dorson ya bi navê *Günümüz Folklor Kuramları*, ji pirtûka Saim Sakaoğlu ya bi navê *Halk Hikayeleri ve Masallar* sûd wergirt. Di dawiyê de em li ser motîfên ku di destanê de cih girtine sekînin. Di tesnîfkirina motîfan de, xebata navdar a Stith Thompson a bi navê *Motif Index of Folkliterature* (Indexa Motîfên Wêjeya Gel) wek esas hate girtin. Hemû motîf li gor kataloga Thompson hatin tesnîfkirin.

Di amadekariya vê xebatê de em rastî pirsgirêka navê Dewrêşê Evdî hatin. Navê Dewrêşê Evdî li hin herêman wek **Dewrêş**, li hin herêman jî wekî **Derwêş** hatiye bilêvkirin. Em ê çareserkirina vê meseleyê bihêlin xebateke din û di vê xebatê de em ê car caran **Dewrêş** û car caran jî **Derwêş** bi kar bînin.

3. Çavkanî û Varyantên Destanê

Ji bo xebatên folklorîk ên kurdî problemek bingehîn ew e ku xebatên sistematîk û akademîk kêman in. Her çendî hin xebatên folklorîk ên Celîlê Celîl û Ordîxanê Celîl hebin jî ev zêdetir xebatên berhevkarîyê ne. Lêbelê Xebata Ordîxanê Celîl ya bi navê *Kürt Kahramanlık Destanı Dımdım* xebatek akademîk e. Celîl di vê xebatê de li ser bingeha dîrokî û belavbûna destana Kela Dimdim sekiniyê û berhevkarîna varyantên destanê kiriye, lê li ser tasnîfkirina motîfan nesekiniye. Her çendî ji bo destanên kurdî tesnîfkirina motîfan hîn nehatibe kirin jî Ramazan Pertev ji bo motîfan di bin sernavê *Motîfên Di Edebiyata Kurdî Ya Gelêrî* de notên dersê amade kiriye, Hikmettin Attı jî di teza xwe ya li ser destana *Memê û Zîn* de li ser motîfan sekiniye, me ji van herdu berhemana gelek sûd wergirt. Ji bilî van xebatan xebateke Kadri Yıldırım, Ramazan Pertev, Mustafa Aslan a bi navê *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî* jî heye ev xebat jî ji bo lêkolînen folklorîk xebateke bingehîn e û me jî ji vê xebatê gelek sûd wergirt. Lê ji bilî van xebatan me wek teorîk zêdetir ji xebatên ku li ser folklorê tirkan hatine kirin îstifade kir. Bo nimûne xebata Pertev Naîlî Boratava ya bi sernavê *Halk Hikayeleri ve*

Halk Hikayeciliği û disa xebata Özkül Çobanoğlu ya bi sernavê *Halk Edebiyatına Giriş* wek du xebatên bingehîn bûn ji bo me.

Ji bili xebatên teorîk berhevkirina varyantên destanê jî problemek bû. Çimkî her çendî gelek varyantên destanê hebûn jî, ji bilî çend varyantan, yê din nehatine deşîfrekirin û qeydkirin. Ji ber van sedeman beriya her tiştî divê bê gotin ku bi awayekî rêkûpêk berhevkarîya varyantên destana Dewrêşê Evdî hîn nehatiye kirin. Lewma li vir tenê em ê behsa varyantên ku em gihastine wan bikin. Helbet îxtîmal heye ku ji bilî van varyantên di destê me de ne, varyantên din jî hebin.

Varyant 1: Ev varyant ji hêla Ordîxanê Celîl û Celîlê Celîl ve ji devê Israel Ohanyan (Îsê Vartê) hatiye girtin û di *Zargotina Kurdan* de hatiye weşandin. Ji bilî vê varyantê 5 şaxên din hene di vê pirtûkê de. Lêbelê ev zêdetir dişibin performansan û ji beşên biçûk pêk tên. Îsê Vartê di sala 1910an de li gundê Hiznemîrê ku bi ser Diyarbekirê ve ye hatiye dinê. Ermenî ye û ne xwenda ye, Îsê bi ermenîkî û bi kurdî baş dizanî, xortaniya xwe li nav Reşkotanê derbas kir, paşê tevî malbata xwe derbasî Sûrî bû. Stranên wî tev stranê Reşkotanan bûn.⁶ Ev varyant di heman demê de di kovara Jiyana Rewşen de jî hatiye weşandin. Mirov dikare bibêje ku ev varyant ji hêla ziman ve taybetmendiyên devoka Milan di nav xwe de nahewîne

Varyant 2: Ev Varyant ji hêla Dengbêj Hesenê Gulê ve hatiye vegotin, Hesenê Gulê ji deşta Sûrûcê ye ji ber ku qeyda qesedê pir xerabê bû me nikaribû deşîfrasyona qesedê bikira. Dengbêj bi pesindayina Dewrêşê Evdî dest bi vegotinê dike. Devoka wî devoka Milan e.

Varyant 3: Ev varyant ji hêla dengbêj Umerî Cemlo ve tê vegotin. Di derheqê dengbêj de em negihaştin agahiyek zelal. Lêbelê dengbêj ne tenê destana Dewrêşê Evdî her wiha destana Memê Alan û Şêx Seîd jî vedibêje. Dengbêj bi evîna Evdoyê Şerqî û Rehmêya xwişka Paşayê Milan dest bi vegotinê dike û bi awayekî rêkûpêk destanê pêşkêş dike.

Varyant 4: Ev varyant ji hêla dengbêj Bavê Selah ve tê vegotin. Bavê Selah kurdekî ji Efrînê ye. Bavê Selah ne tenê destana Dewrêşê Evdî her wiha destana Memê Alan û

⁶ Ordîxanê Celîl û Celîlê Celîl, *Zargotina Kurda*, , c. 2, neşîrxana Naûka, Moskova, 1978, r. 506

Siyamend û Xecê jî vedibêje dengbêjekî navdar e û niha jî dijî. Ev varyant jî ji gelek hêlan ve li gor kevneşopiyê ye, dengbêj bi hawariya Edûlê dest bi vegotinê dike. Ji ber ku ev varyant formasyoneke nû ya destanê ye, kurdbûna Dewrêş zêde zêde li pêş e û car caran behsa zilm û zordariya Dewleta Osmaniyan jî tê kirin.

Varyant 5: Ev varyant ji hêla Dengbêj Huseyîn Çakmak ve hatiye vegotin. Dengbêj Huseyin ji gundekî Hîlvanê ye Narin Gezgör berhevkarîya vê varyantê kiriye. Me jî deşîfre kir û di pêvekê de cih da vê varyantê. Mirov dikare bibêje ku di vê varyantê de zêde zêde bêjeyên tirkî hene. Dengbêj qet behsa evîna Dewrêş û Edûlê ya beriya şerê Etsanê nake, rast e rast behsa şer dike. Lê teswîrên wî yên derbarê dijminê Dewrêş de pir orjînal in.

Varyant 6: Dengbêj Mehmûdê Hesê ji herêma Mêrdînê ye, dengbêj li herêmê gelekî navdar e û gelek stranên din wekî Bişarê Çeto, destana Eliyê Daman Begê jî vedibêje. Vegotinên dengbêj birêkûpêk in, lêbelê vegotinên wî bêtir dişibin vegotinên Baqî Xido, îhtîmal heye ku dengbêj destan ji Baqî xido guhdarî kiribe.

Varyant 7: Ev varyant ji aliyê dengbêjê navdar Şakiro ve hatiye vegotin. Dengbêj Şakiro ji herêma Serhadê ye û hema bibêjin li mala her kurdekî qasedekî wî heye. Dengbêj her çend bi strana Delal ve bê nasîn jî çîroka Dewrêşê Evdî wekî destan jî vegotiye. Dengbêj bi şerê Milan û tifaqa şerî dest bi vegotinê dike. Vegotinên wî li gor tradîsyonê ne, çîroka Dewrêş bi awayekî rêkûpêk vedibêje.

Varyant 8: Ji bilî van varyantên jorîn ku behs li wan bû, Îbrahîm Osman behsa dengbêj Emê Xelît û Eliyê Sînê Helo jî dike, lê ji ber ku em negihaştin vegotinên van herdu dengbêjan, em nikarin li vir şîroveyekê li ser van varyantan bikin.

Varyant 9: Ev varyant ji hêla dengbêj Ehmed Zeynal ve hatiye strandin. Dengbêj Ehmed ji gundê Girmora ye, ev gund li ser Wanê ye. Tîpguhêziya vê varyantê ji hêla Perwîz Cîhanî ve hatiye kirin. Ev varyant di sala 1989an de di sê hejmarên kovara Sîrwe (34, 35 û 36) hatiye weşandin.⁷ Mirov dikare vê varyantê wek şaxeke destanê ya herêma Serhedê binirxîne.

⁷ Perwîz Cîhanî, Derwêşê Evdî, http://archive-org.com/page/4119176/2014-06-13/http://wikisource.org/wiki/Derw%C3%AA%C5%9F%C3%AA_Evd%C3%AE

Varyant 10: Ev varyant ji hêla dengbêj Baqî Xido ve hatiye vegotin, Baqî Xido ji herêma Kobanê ye. Ew li herema Riha û deşta Sûrûcê dengbêjekî navdar e. Bi eslê xwe ereb e lê ji ber ku di nav kurdan de mezin bûye edetên kurdan baş dizane. Baqî her wiha gelek çîrok û stranên din jî vegotine, çendek ji wan ev in: *Dewrêşê Evdî, Memê Alan, Delal, Bêmal, Cebî, Seyid Ehmed, Delalê Qîzikan, Hesên Elî Beg û Salih Nêrsî*. Vegotinên Baqî Xido di sê kasedan de hatine tomarkirin. Deşîfrasyon û edîtekirin ji hêla Şahîn Bekirê Soreklî ve hatiye kirin. Lêbelê Şahîn Bekirê Soreklî vegotinên Baqî Xido heya xelesa 9an weşandiye û xelekên din jî bi dengê xwe li ser malpera *Youtubê* belav kiriye. Me jî piştî vê xelekê deşîfrasyona destanê kir û di pêvekê de cih da vê varyantê. Di tespîtîkirina motîfê de ev varyant esas hate girtin.

Ev varyant ji gelek hêlan ve li gor tradîsyona destanên epîk û evînî ye. Dengbêj hemû hunerên dengbêjîyê bi kar aniyê. Teswîr û vegotinên wî bêhempa ne. Dengbêj bi awayekî rêkûpêk destanê vedibêje, di navbera vegotinên wî de tu kêmasî û valahî tune ne. Bo nimûne wekî gelek destanên evînî yên mîna Leyl û Mecnûn, Dewrêş û Edûlê jî li heman derdorê mezin dibin. Evîna wan di bin heman konî de dest pê dîke, ji zarokatiyê ve ji hez hez dikin û ev evîn di dilê wan de dibe pêt û ar. Dîsa wekî destana Leyl û Mecnûn, dema evîna van herdu evîndaran derdikeve holê, herdu evîndar ji hev vediqetin. Dengbêj di vê beşê de ji devê Dewrêş teswîrên wiha dîke ku dilê keviran jî bi Dewrêş dişewite. Çawa ku Kays dibe Mecnûn û bi çolan dîkeve bi mexlûqatên çolê re dibe heval, Dewrêş jî bi serê çiyayê Şengalê dîkeve şevên xwe li çiyayan diborîne û bi ajalan re hevaltiye dîke. Heya ku nameya Paşê ya bo Dewrêş tê, dengbêj di nav hewildanekê de ye ku evîna Dewrêş bi me bide hîskirin, a rast gelekî serkeftî ye. Dema name tê û bavê wî naxwaze ku Dewrêş biçe, Dewrêş behsa evîndariyeke wisa dîke ku Evdoyê Şerqî êdî nikare ne tiştêkî bibêje, ne jî li ber Dewrêş bisekine. Piştî nameya Paşê, dengbêj formasyona xwe bi tevahî diguherîne. Êdî evîna Edûlê li paş dimîne ev beş beşa lehengiyê ye, dengbêj di seranserê vê beşê de behsa lehengiya Dewrêş dîke, heya bi xelesa dawîn jî êdî em bedewî û xweşikiya Edûlê li pêş çavê Dewrêş nabînin. Heta du keçikên Tirk û Gêsan dema derdikevin pêş Dewrêş, Dewrêş dibêje min dîgo: “Belkî ji bilî Qîza Paşayê Milan çelengî û cemalî tune ye. Lê îro va herdu keçikan dibinîm çelengî û cemaliya wan dinya alemê tijî kiriye.”

Dewrêş êdî lehengekî civakî ye, ji vir şûnda di hemû vegotinên dengbêj de lehengiya Dewrêş derdikeve pêş. Dengbêj dema dijminê Dewrêş teswîr dike, dibêje ku her yek ji wan egîdê deman in, mîna ejderhayan in. Dema Dewrêş fîncana qehwê hiltîne her yek di sûretê ejderha de tîn pêş çavên Derwêş û wî hişyar dîkin. Lê dîsa jî Dewrêş qehwê vedixwe, barê şerî dide ser milên xwe. Ev hemû teswîr ji bo lehengiya Dewrêş derkeve pêş, tîne vegotin. Çimkî barekî ewqas giran tenê lehengekî mîna Dewrêş dikare rake. Heya bi xeleka dawî gelek kes tîn li pêş Derwêş û dixwazin Dewrêş ji rêya wî vegehrînin. Dewrêş bi biryar berê xwê dide şerê man û nemanê. Bavê wî hevalê wî Şêxê Gêsan, Eferî Gêşî û Edûlê derdikevin pêş û dibêjin nece, lê Dewrêş ji mêraniya xwe danayê û ji qada cengê nareve. Dengbêj bi hemû hunera xwe hewl dide ku lehengiya Dewrêş bi me bide nîşandin. Em dikarin bi kurtasî bibêjin ku vegotinên Baqî Xido li gor tradîsyonên destanên epîk û evînî ne. Her wiha ji ber ku Baqî Xido dengbêjekî herêmê ye, hem çanda ereban hem çanda kurdên êzîdî û hem jî çanda kurdên misilman jî baş dizane. Lewra em di hemû vegotinên dengbêj de rastî vê pirçandiyê jî tîn. Ev hemû tişt dibin sedem ku em vê varyantê wekî bîngê ji xwe re hilbijêrin. Dîsa tesnîfkirina motîfên destana jî wê li gor vê varyantê bê kirin.

BEŞA YEKEM

DESTAN, MÎT, EFSANE, ÇÎROKÊN GELÊRÎ

1. Destan

Bêjeya destanê tê wateya efsane, mesel, hîkayetê. Cihê destanan di nava jiyana civakê de pir girîng e. Destan bûyerên dîrokî wek; şer, koç, erdhej, lehî û hwd ji xwe re dike mijar. Bi saya destanan ev bûyerên dîrokî digihêjin nîfşên nû. Destan cureyekî edebiyatê ya herî kevnare ye, di nav destanê de hêmanên wek folklor, efsane û dîrok hene. Destan ji destpêka mirovayiyê ve tîn gotin û cureyekî kollektîf e.⁸ Li ser destanan gelek pênase hatine kirin. Hin kesan jî gotine çîrok, efsane an jî çîrokên gelêrî. Destan tê wateya berhemên manzûm yê ku bêyî nîvîsandinê jî dikarin hebûna xwe biparêzin. Destan cureyekê vegotina devkî ya herî balkêş e. Destan cureyekî epîk e û heya demên modern jî di nav gelên Silav, Fînî, Estonyayî, Yewnanî de û di nav gelên Asyaya navîn de hatiye parastin.⁹

Lê ji bo me ya muhîm ew e ku destan wek cureyekî edebî tê çî wateyê û çî vedibêje. Gelo em dikarin ji her çîrokên gelêrî an jî xeberoşkan re bibêjin destan. Di derheqê vê meseleyê de Georges Dumezil wiha dibêje: “Edebiyata lîrîk çî menzûm çî nesîr çî jî hem menzûm hem nesîr be jî em dikarin ji edebiyata vegotinê re bibêjin destan. Destan di nav xwe de gelek cureyên edebî yê wek dîrok, roman û çîrok dihewîne. Bi bihurîna demê ew ê van cureyên edebî ji destanê veqetin û bibin cureyên serbixwe.”¹⁰

Destan bêjeyeke farisî ye û tê wateya Epope yê. Em dikarin bibêjin destan ev berheme ku bûyerên wekî lehî, şewat, şer, erdhej û koçberî dihewîne ku di hişmendiya civakê de cihekî girîng digrin. Ev berhem ji bûyer, cih û ji kerekteran pêk tî. Cih û

⁸ İbrahim Erşahin, *Halk Kültürü ve Edebiyatı Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011, n.r.105-106

⁹ Edward R. Haymes, *Sözlü Destan Sözlü Şiir Araştırmasına Bir Giriş*, wer. Ali Çelik, TDK Yayınları, Ankara, 2010, r. 12.

¹⁰ Georges Dumezil, *Mit ve Destan 1, Hint-Avrupa Destanlarında Üç İşlev İdeolojisi*, wer. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, 2012, r. 43.

demên destanan bi tevahî ne rasteqîn in û li gor cih û demên ku têne nivîsandin dikarin rastî hin guhertinan werin.¹¹

Ji bo ku destanek derkeve holê, divê bûyerên girîng ên wek şer, koçberî, di serê civakekê derbas bûbin. Destan ji hêla dîrokî, fikrî û hunerî ve hêmanek pir girîng e. Ji bo ku neteweyek bibe netewe divê gelek dem derbas bibe ku mirov bikare bi hêsanî bigihêje destpêka dîroka wî neteweyî. Ji ber van sedeman tenê di destanan de mirov dikare taybetmendiyên mîtolojîk ên van civakan bibîne.¹²

Di demên kevnare de di nava pergala cîvakî de destan cihekî girîng digirt. Civaka ku li destanan guhdarî dikir hem wextê xwe bi destanan derbas dikirin û hem jî kêf û şahî dikirin. Bi taybetî di nava hişmendiya civakê de helbestên lîrik ên wekî Leyla û Mecnûn, Husrew û Şîrîn cihekî girîng digirtin.¹³ Destan ji cureyên edebiyata devkî ye û bi piranî temayên qehremanî mijarên sereke yên destanê ne. Destan bi piranî bi awayekî menzûm tê nivîsandin, lê carna wek pexşan jî tê nivîsandin. Car caran jî hem menzûm hem jî bi pexşan têne nivîsandin.

Bûyerên mezin ên ku di hişmendiya neteweyan de cihekî girîng digrin, dibin mijara destanê. Ev mijaran bi devê dengbêjan bi awayekî menzûm bi salan tînin gotin û êdî dibin malê gel. Destan di nava demê de li ser erdnîgariya welat belav dibe. Destan cureyekî wêjeyî ye, lê belê amrazê xwe ji dîrokê distîne. Di navbera destan û dîrokê de têkiliyeke pir xurt heye. Ji ber ku destan ji dîrokê dest pê dike, xwe dîsa dispêre van bûyerên dîrokî. Em dikarin ji destanan dîrokê hîn bibin. Destan ji bo jiyana civakê dibin çavkanî. Bi saya van destanan em dikarin ruhê serdemekê baş fêm bikin. Lê herçend destan ji bo dîrokê bibe çavkanî jî, em nikarin ji van destanan re bibêjin sedî sed çavkaniyên sereke ne. Ji ber ku destan her dem wek xwe namîne, bi bihurandina salan destan jî diguherin û nû dibin.¹⁴ Di van bûyerên dîrokî de bi piranî qehremanî heye, lehengên sereke li ser navê gel têdikoşin û dema bi ser kevin jî wek ku gel bi ser dikeve.

Özkül Çobanoğlu dibêje destan buyereke dîrokî ji gelek aliyan ve û li gor serdema ku hatiye jiyîn digre dest. Ev buyereke dîrokî li gor hişmendiya gel bi awayekî estetîkî tînin hînanandin. Di destanan de şerên li hember neyaran û qehremaniyên ku di van şeran

¹¹ Mustafa Okan Baba, *Halk Edebiyatı Terimler Sözlüğü*, Heyamola Yayınları, 2007, İstanbul, r.38

¹² Hayrettin Rayman, *Halk Edebiyatı Anlatı Türleri*, Gazi Kitabevi Yayınları, 2010, Ankara, r.92

¹³ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, r. 108.

¹⁴ Pertev Naili Boratav, *Halk Edebiyatı Dersleri*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, n.r. 28, 29.

de hatine nîşandan, pîrsgirêkên civakî, pîrsgirêkên navxweyî û hwd. tê vegotin. Lê belê ev nayê wê wateyê ku destan nivîsandina dîrokê ye. Lewra çanda vegotina destanê ne mecbûr e ku sedî sed bi dîrokê ve girêdayî be, bi kurtasî destan qala ruhê serdemekê dike.¹⁵

Destan weke di rastiye de çêbûye, wek wêneyeke pîr nêzîkî rastiye dide dîyarkirin. Gerdîş, çand û zanista gel (folklor), destanan tîne holê û bûyerên di destanan de wek cihê xwe di dîrokê dide nîşan. Bûyerên di destanan de, weke rastiya wan hatiye pejiirandin derdikeve ber çavan. Yek taybetmendiya destanan ew e ku hemû netewî ne.¹⁶

Destan cureyek edebî ya devkî ye. Ji ber vê yekê jî her vebêjer dema destanê vedibêje ji xwe jî hinek tiştan dixwe nav destanê û lê zêde dike. Vebêjer di vî karê xwe de çiqas serkeftî be di nava civakê de ewqasî tê pesinandin. Ji ber vê yekê jî gelek caran hin tiştan li destanê zêde dike û li gor xwe vedibêje. Ji ber ku vebêjer ne weqanivîs e ku tiştê bûyî raste rast vebêje, vebêjer bi awayekî teatral destanê vedibêje û destanê li gor xwe dihûnîne.

Destan pêşiyê bi bûyereke dîrokî dest pê dike ev bûyer di hişmendiya wî gelî de cihekî girîng digre. Dawiyê ev bûyera dîrokî ku sal di ser dibuhurin hîn firehtir dibe û gel tiştê navxweyî jî tevlî nav vî bûyerê dike. Bi vî awayî destan di nava gel de belav dibe. Paşê ev bûyera dîrokî ji aliyê hozanê vî gelî ve bi awayekî menzûm tê hûnandin û destan derdikeve holê.

Du cureyên destanê hene: Destanên xwezayî û destanên çêkirî.

1.1. Destanên Xwezayî

Di navenda cureyê vî destanê de bûyereke rasteqîn heye. Destanên bi vî cureyî anonîm in. Paşê bi awayekî xwezayî di nav gel de bi devkî belav dibin. Di dawiyê de ji hêla hozanê vî gelî ve tîne tomarkirin. Destanên kurdî bi piranî destanên xwezayî ne. Wek mînak; Dewrêşe Evdî, Siyabend û Xecê, Binefşa Narîn, Kela Dimdim û hwd.

¹⁵Özkul Çobanoğlu, *Halk Edebiyatına Giriş*, ed. Halit Biltekin, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2009, r. 142.

¹⁶ Dogan Xezna, *Lêkolînek Li ser Pirtûka "Wêjeya Kurdî Duh û Îro" ya Nivîskar M. Nezîr Osê*, kovara Vesta, Weşanên Aram, Stenbol, r. 114.

1.2. Destanên Çêkirî

Di vê cureya destanê de nivîskarê destanê dîyar e û destan di demên nêz de hatiye nivîsandin. Di van destanan de rewşeke awarte pir zêde tune ye. Wek mînak; Destana Sê Şehîdan a Fazıl Hüsnü Dağlarca (Tirk), destana Komedyaya Îlahî ya Dante (Îtalyan), destana Qudsa Xelaskirî ya Tosso (Îngîlîz), destana Aeneit a Virgilius (Latîn), destana Şehname ya Fîrdosî (Îran), destana Orlandoyê Dîn a Aristo (Îtalyan) û hwd.¹⁷

Mirov dikare destana Mem û Zîn a Ehmedê Xanî ji bo vê cureya destanê wekî mînak nîşan bide. Her çiqas destana Memê Alan destaneke xwezayî û gelêrî be jî. Ehmedê Xanî ev destan bi şêweyeke nû û li gor xwe hûnandî ye. Mem û Zîn a Ehmedê Xanî hemtayî Leyla û Mecnûn a Fûzûlî û Îlahî Komediya ya Dante ye.

2. Mîtolojî

Di demên antîk de ji bo mirovahî jiyana xwe watedar bike û wateyekê bide cîhanê serî li hin tekstên îlahî didan. Ev tekst tekstên mîtî bûn. Mît aferîneriya cîhanê û destpêka mirovahiyê bi şêweyeke çîrokî vedigot. Mît her dem çîroka destpêka aferîneriyê ye, mesela destpêka aferîneriya darekê, aferîneriya ajalekê ji xwe re dikir mijar. Mît tenê destpêka tiştên xwezayî ji xwe re nedikir mijar. Her wiha mît destpêka liv û lebatên mirovahiyê jî ji xwe re dikir mijar. Mît çîroka aferîneriyê ye.¹⁸

Di mîtan de lehengên sereke derasayî ne. Ev lehengên sereke di destpêka cîhanê de bi helwesta xwe ya aferîner derdikevin pêş me. Di mîtan de ev lehengên sereke gelek caran cîhanê ji kaosê xelas dikin û helwesta xwe ya aferînerî nîşan didin. Vê cîhana ku em tê de dijîn ji alîyê mîtan ve tîrê dirûvandin.¹⁹

Di nav civakên arkaîk de mîtolojî cîhekî pir gîrîng digre û bermayiyên van civakan tenê berhemên mîtolojîk bûn. Lê belê em nikarin mîtan ji civakên arkaîk cihê binirxînin. Her çiqas di mîtan de vegotinek takekesî hebe jî em nikarin mîtan ji bîr û baweriya civakê ji rîtûela wan û ji urf û edetên civakê cihê bikin û ji wan re bêjin

¹⁷ Rayman, *Halk Edebiyatı Anlatı Türleri*, r. 96

¹⁸ Erşahin, *Halk Kültürü ve Edebiyatı Sözlüğü*, r. 244

¹⁹ Rayman, *Halk Edebiyatı Anlatı Türleri*, r. 8

helbestên lîrîk. Bervajiyê vê yekê mît hemû van tiştên ku me li jor hejmartine îfade dike.²⁰

Mît ji aliyê civakê ve wek bûyerên rasteqînî tên qebûl kirin. Di van civakan de Mît tiştên xwezayî û derasayî ne. Di dawiyê de ev tiştên xwezayî ji hêla hemû civakê ve tên qebûl kirin û dikeve teşeyeke fermana civakî. Bi xêra van mîtan mirov bi destpêka aferîneya cihan û objeyan dizane.²¹

3. Efsane

Efsane ji cureyên vegotina devkî ye û ji çîrokên derasayî pêk tê. Ev çîrokên derasayî carina serpêhatiya mirovekî navdar û carina jî bûyereke xwezayî ne. Di efsaneyan de hêmanên dem û rewîştan hene. Di efsaneyan de zêdetir aliyên bîr û baweriyê derdikeve peş û di van de şîret tene kirin. Ev bûyerên xwezayî û civakî bi zimanekî mîstîk tene vegotin. Di nav civakê de ji bo her tîrbekê heta her kevîrekî jî efsaneyek tê vegotin.²²

Efsanê ew çîrokên ku di wan de behsa serpêhatiya mirovên derasayî tene kirin. Di efsaneyan de mirov dikare rastî bûyerên xwezayî jî were. Di efsaneyan de formek diyar tune ye û em di efsaneyan de rastî vegotîneke hunerî nayên, zimanê efsaneyan zimanekî rojane ye. Efsane xwe dispêrin bûyereke rasteqîn, lêbelê ev bûyerên rasteqîn bi bûyerên derasayî tene hûnandin. Civak van bûyerên efsanewî îedalîze dike û bi awayekî çîrokî efsane tene vegotin. Ji ber vê yekê mirov dikare ji efsaneyan bibêje masal ango çîrok jî.²³ Efsane her çend ji hêla vegotîne ve nêzî çîrokan (masal) bin jî di navbera efsane û çîrokan de gelek cudahî hene. Bo nimûne di efsaneyan de her cure kereker hene, vebêjer hem bi xwe bawer dike ku ev bûyer bûyereke rasteqîn e, hem bi guhdaran jî dide qebûl kirin. Di efsaneyê de zimanekî cîdî tê bikaranîn û vebêjer bi gotina “ Bi qasî ku min ji mezinê xwe bihîstîye” dest pê dike. Lê dîsa jî mirov nikare sînorekî tene navbera efsane û çîrokan, di vir de tarz û vegotina vebêjer dîyarker e.²⁴

²⁰ Dumezil, *Mît ve Destan 1*, r. 36.

²¹ Çobanoğlu, *Halk Edebiyatına Giriş*, r. 134.

²² Baba, *Halk Edebiyatı Terimler Sözlüğü*, r.53

²³ Erşahin, *Halk Kültürü ve Edebiyatı Sözlüğü*, r.126

²⁴ Rayman, *Halk Edebiyatı Anlatı Türleri*, r.22

Efsane cureyekî vegotina edebiyata devkî ye. Karakter û bûyerên efsaneyan dibe ku xeyalî bin jî, mîna ku di rastiyê de ev bûyer pêkhatibin tên vegotin. Di efsaneyan de demeke rasteqîn bi bûyereke pêkhatî ve tê girêdan. Efsane bi mirovekî rasteqîn û bi dîrokê ve tê girêdan. Efsane ji hêla civakê ve wek bûyerên rasteqîn tên qebûl kirin. Vebêjer wek bûyereke rasteqîn çîroka xwe vedibêje û ji bo bi civakê bide qebûl kirin bûyer, dem û erdnîgariyeke rasteqîn bi kar tîne.²⁵

Efsane ji çîrokên ku mijar û lehengên wan derasayî ne pêk tînin û ji demên antîk û vir ve hene.²⁶ Di efsaneyan de xwestek, kêf, coş, kul û kederên gel tînin zimên. Mirov dikare ji bo edebiyata kurdî Efsaneya Kawa mînak bide. Hê jî Efsaneya Kawa di nava civaka kurdan de li ser zimanan digere û tê vegotin.

Di wêjeya devkî ya gelê kurd de gelek çîrokên efsanewî hene, bi taybetî li ser mijarên şer ê di navbera hêza şerî û xêrî de ku di ola kurdan a kevn de bingehîn e, di piraniya efsaneyan de hêzên şer di tarîtiyê de dijîn, di şikeftan de, li cihê wêran dîmînîn, dijminê ronahiyê ne, bi derketina rojê û ronahiyê re wenda dibin. Qehremanên van efsaneyan mirov in, bi taybetî jî kesê xizan in. Di efsaneyên de, hêza şer her tim tê tunekirin. Hêza xêrê jî her tim xwe di kesayetiya pêxember û xizir de dide diyarkirin, namirê û li her derê heye. Xêrê dike û wîrdan pêk tîne.²⁷

4. Çîrokên Gelêrî

Çîrok (Hîkaye) tê wateya vegotin, dîrok, destan, qiseyê mesel û rîwayetê. Çîrok bi wateya xwe ya herî kurt ve bûyereke ku bi şêweyeke çîrokî tê vegotin e.²⁸ Armanca dengbêjan bicoşkirina guhdaran e.²⁹ *Di kurdiya kurmancî de ji bo vê cureya vegotinê, navên wekî çîrok, çîrvanok, kurteçîrok, xeberoşk, xemîşok, mesel, meselok, metelok, serborî, serpêhatî, serhatî, hîkaye û hwd. tîne bikaranîn.*³⁰

²⁵ Çobanoğlu, *Halk Edebiyatına Giriş*, r. 150.

²⁶ *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 1998, r. 674.

²⁷ Xezna, , *Lêkolînek Li ser Pirtûka "Wêjeya Kurdî Duh û Îro" ya Nivîskar M. Nezîr Osê*, r. 113.

²⁸ Rayman, *Halk Edebiyatı Anlatı Türleri*, r.164.

²⁹ Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, r. 68.

³⁰ Ramazan Pertev, *Zarok û Çîrok*, ç.1, Doz Yayıncılık, 2009, İstanbul, 2009, r.87

Çîrokên gelêrî piştî destanan derketine û cihê destanan girtine. Çîrokên gelêrî bingeha xwe ji destan û ji efsaneyan distîne û bi tesîra meseleyên civakî, olî bi devê vebijêran di nava civakê de tê gotin, Çîrokên gelêrî bi bûyerekê dest pê dike. Piştî vê bûyera ku di mêjiyê civakê de cîhekî mezin digre, bi vegotina civakî di nav civakê de belav dibe. Piştî belavbûna vê bûyerê ev bûyer ji hêla dengbêjan ji nû ve tê gotin û bi vî awayî êdî ew dibe çîroka gelêrî.³¹

Cihana çîrokên gelerî gelek rengîn û efsûnî ye. Çîrok hest û ramanên havpar ya mirovan îfade dikin. Di çîrokên gelêrî de mijar; evîn, lehengî an jî serhildanek e. Di çîrokên gelêrî de lehengên derasayî jî hene. Di çîrokên gelêrî de vebêjer bi awayekî herikbar çîroka xwe vedibêje û bi vî awayî dixwaze bala guhdaran bikşîne. Vebêjer ji bo balê bikşîne ser çîrokê car caran serî li bûyer û lehengên derasayî dide û wiha çîroka xwe vedibêje.³²

Ew hem edet, ûsileke kevnar werdigirin û didomînin û hem jî bi xwe diafirînin û tecrûbeyên dengbêjiyê, bi stran û gotinên xwe dewlemend dikin. Di “repertuware” her çîrokbêj û denbêjekî hoste de bi sedan, belê bi sedan, stran, lavêj, çîrok, çîrçorok û serpehatî hene. Denbêjê hoste, bi rehetî van li pey hev rêz dike yan jî tevî hev dike û dibêje. Di gotinên wî de fantezî û rastî, xewn û serpehatî, bûyerên qewimî û çêkirî di nav hev de hene. Armanc, gotin û xweşkirin e, kêf û henek e, şîret û ders e, coş û aheng e. Bi vî awayî dengbêj û çîrokbêj dibin qasîde tarîxa rabirdû, şahîde roja xwe û nîwênerê pêşerojê. Di esasê xwe de, ew gelek vezîfan pêk tînin; behsa tarîxê dikin û vedibêjin, kefxweşiyê direşînin, bîr û zanîneke edebî, çandî diafirînin û di navbera do û îro de dibe pir.³³

Çîrokên kurdî bi gelemperî, çîroka kar û kedê ji bo parî nan tê gotin tê de nîgaleke (xeyal) pir fireh heye. Qehremanên wê, di gelek tiştên ku mirov li hemberî wê matmayî û layîngî dibe re, derbaz dike. Di dawiya çîrokan de gihiştina armancê bi awayekî nîgal çêdibe. Piraniya qehremanên çîrokê digihêjin miradê xwe yan dibe xwedî pere û zêr yan ku ya jê hez dike digihêje yan jî bêbextiya ku lê hatiye kirin eşkere dibe û xwediyê wê digihêje cizayê xwe û di gelek çîrokan de jî, ew kesên xizan dibe Mîr yan Wezîr. Bi giştî di van

³¹ Baba, *Halk Edebiyatı Terimler Sözlüğü*, r.62.

³² Erşahîn, *Halk Kültürü ve Edebiyatı Sözlüğü*, n.r.161-163.

³³ Mehmet Uzun, *Destpêka Edebiyata Kurdî*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2011, r. 33.

çîrokan de riya bi zor ya ji bo gihandina mirad û armanca eşkere dike. Vê jî ,
wêjeya devkî ya gelê kurd, gelek dewlemend û zengîn kiriye.³⁴

5. Têkiliya Destan û Mîtolojiyê

Çêbûna pêvajoya destan û mîtolojiyê, yek e. Herdu jî bingeha xwe ji bûyerên çêbûyî distînin. Her çiqas çêbuna van bûyeran ne misoger be jî ji hêla civakan ve wek çêbûyî ten qebûlkin. Mînak destana Memê Alan çê bûye nebûye em nizan in, “Çîroka Memê Alan li Bajarê Mexrîbê qewimî ye ku bajareke wisa di rastiya xwe de tune ye, dest pê dike.”³⁵ Lê ji hêla civaka kurd ve wek ku ev bûyer hatiye jiyîn tê qebûlkin. Ji

³⁴ Xezna, , *Lêkolînek Li ser Pirtûka “Wêjeya Kurdî Duh û Îro” ya Nivîskar M. Nezîr Osê*, r. 115.

³⁵ Roger Lescot, *Memê Alan*, Avesta, Stenbol, 2010, r. 13.

Di destana Memê Alan de li ser bajarê Mixribiyan gelek tişt hatine gotin û nivîsandin. Hin kesan gotine ev bajar, bajarekî li Yemenê ye hin kes jî bajarê Mixribiyan gotina ku di eslê xwe de bajareke wiha tune. Lê di rastiya xwe de hemû destanên cîhanê di bajarekî efsûnê de dest pê dikin ku bajarekî wisa tune ye. Wek mînak, di edebiyata tirkî de gelek çîrok di bajarekî ku jê re ‘Peri Padişahlarının Ülkesi’ tê gotin de derbas dibe. Lê di rastiye de bajarekî wisa nîn e. Ev yek ji bo bajarê Mixribiyan jî derbasdar e û ez dixwazim çend peyvên li ser vê bajarê bikim. Di destana Memê Alan de Mem wek padişahê kurdan tê tewsîf kirin û bajarê Memê Alan Mixribiyan di destanê de wiha tê taswîr kirin:

Qey koranî bi çavê te de hatiye. Tu serê xwe derxe. Ji xwe re binêre li behra û dengîzane,

Binêre li orîna qeptana û lîtкана gemiyane,

Ji min re dibêjin Çeleng Memê Alan,

Xwarziyê Şêxê Qureşiyîyan e,

Braziyê Emer Begî û Elmas Beg, Siltanê Kurdan e(r.36)

Gelo di nav bajarê kurdan de bajarekî wisa di qerexa behr û dengîza de ye heya yan na. Ez naxwazim bêjim bajareke wisa tune, dibe ku ev behr, dengîz, qeptan, keşfî temsîlek bin jî. Lê dîsa dema ku perî Zîne dibin bajarê wê Cizîrê, Mem dimîne bê hiş û sevdan. Mem dikeve nav liv û tevgerê ku biçê welatê Zîne, Cizîra Botan, lê tişteki ecêb e ku di welatê Siltanê Kurdan, Memê Alan de kesekî navê Cizîrê bihîstibe tune ye. Ji tevahiya bajarê Mixribiyan ji herkesî pirsê Cizîra Botan dikin, lê tu kesê ku vî bajarî bizanibe, dernakeve.

“Bila bigerin li nav bajarê Mixribiyane,

Ko kî bizanibe riya Cizîra Botane,

Ezê çavên wî tîr kim ji zêrane,

Heya sê ro sê şevan bû qîrîna delala ne” (r.45)

xwe di destana Memê Alan de gelek tiştên mîtolojîk jî hene. Girtina Bozê Rewan, anîna Zîn bo bajarê Mixribiyan evana hemû hêmanên mîtolojîk in. Ji ber vê yekê eger em vê destanê tesnîf bikin, pêwîst e em ji vê destanê re bibêjin ku destaneke mîtolojîk e. Ev jî nîşanî me dide ku hin destanên kurdî bingeha xwe ji mîtolojiyê distînin.

Di mîtolojiyê de bûyer û lehengên derasayî hene. Lê di destanan de em zêde rasî van bûyerên lehengên derasayî nayên. Di destan û mîtolojiyan de jî mijarên lehengî û evîni hene. Di mîtolojiyê de bûyer li erdnîgariyeke ku nayê zanîn derbas dibe. Lê di destanan de erdnîgariyek diyar heye. Mesela di destana mîtolojîk ya Memê Alan de bûyer ji bajarê Mixribê destpê dike, lê di destana Mem û Zîn de herêma Cizîr e. Di destana Memê Alan de em rastî bûyer û lehengên derasayî tên, lê di Mem û Zîn a Ehmedê Xanî de em rastî van leheng û bûyeran derasayî nayên.

6. Têkiliya Destan û Efsaneyê

Destan û efsane gelek caran di berdêla hevdu jî tên bikaranîn. Mesela ji bo destana Kawa yê Hesinkar hem efsane hem jî destan tê gotin. Destan û efsane herdu jî bingeha xwe ji erdnîgarî û bûyereke rasteqîn digrin.

Lê her çiqas Mem ewqas tişt wad dike jî kesekî rêya Cizîrê bizanibe, dernakeve. Gelo ev Mem çawa siltanê kurdan e ku di bajarê wî de kesekî riya bajarê Cizîrê bizanibe dernakeve. Hem ji aliyê dîrokî ve hem ji aliyê destanê ve misoger e ku Cizîr bajarê Kurdan e. Di destanê de Mîr Ezîn û Beko ji bo ku Mem bi xayîntî bibin seferê û li wir wî jahrî bikin planekê li serê Mem çê dikin û digerin û dibêjin Ecem avêtiye ser welatê me û wiha bang li xortên Cizîriyan dikin:

Digot: "Bila dengê min here hemî mêr û mêrxasên Kurdan e!"

Heçiyên xîreta Milet dikşîne, divê bizane ku halê millet çawan e,

Ecem serî rakiriye û têye ser welatê me, Cizîra Botan e,

Tê ye şerê me bi leşkerê giran e,

Kurdan meterîs kolane,

Lê Kurdan nikarin di pêşiyê bisekinin, leşkerê Ecem pir e, bi lekan e,

Bi ser kurdan da têyr mîna pêlên behran e,

Kurdan gazî li me xwestin e. Ko em îro neherin, sibê vê bigêhê ber derê me va şerê hane."

Wekî ku tê ditin hem Mem kurd e, hem jî Mîr Ezîn. Lê eceb e ku Siltanekî Kurd bajarekî kurdan ê wek Cizîra Botan a bi nav û deng e nizane û nebihîstiye.

Çobanoğlu dibêje ku di efsaneyan de lehengên sereke xwedî hêzên derasayî ne. Lehengên sereke taybetmendiyan xwedayetî di nava xwe de dihewînin, lê ne xweda ne. Hem ji aliyê vebêjer û hem ji eliyê guhdaran efsane bûyereke rasteqîn e. Lê ev nayê wê wateyê ev rasteqînî objektîf e. Ev rasteqînî rasteqîniyeke ku guhdar li gor hişmendiya xwe ava kiriye, vebêjer û guhdar van bûyeran, rasteqîn qebûl dikin.³⁶

Di efsane û destanan de tiştên ku qala wan tên kirin, wek rasteqîn tên qebûl kirin. Efsaneya Kawayê Hesinkar efsaneyeyeke rasteqîn e. Fîrdosî di Şehnameya xwe de qala vê bûyerê dike. Kawayê Hesinkar dibe ku di dîrokê de jiyaye jî. Med ên ku bav û kalên kurdan e, di bin zilm û zordariya Asûriyan de dijîn. Asûrî û Kralên Asûriyan di nav Mezopotamyayê de bi zilm û zordariya xwe tên naskirin. Ev zilm û zordariya Asûriyan digihêje Medan jî, helbet Med jî li ber vê zilm û zordariya Asûriyan radibin û şerê rizgariyê didin destpêkirin. Serdarê vî şerê rizgariyê jî wê Kawayê hesinkar be. Ev bûyereke dîrokî ye ku yên Dewleta Asûriyan xerab dikin Med bi xwe ne.³⁷ Dibe ku ev bûyereke rasteqîn be lê bi bihurandina salan tiştên efsanewî jî dikevîn nav vê bûyera dîrokî û ev bûyer dibe bûyereke efsanewî. Mesela ne gengaze ku mirovek rabe xwe bi xwarina mêjiyê însanan têr bike dibe ev temsîlek jî be. Lê gelo pêkane ku du mar di herdu milên mirovekê de derkevin, na ev ne gengaz e.³⁸ Ev tiştên efsûnî ne. Lê ji ber ku ev bûyer di nava civaka kurd de bandoreke xurt hiştiye di heman demê de destan jî ye.

Dibe ku di neteweyên din de jî efsane bên dîtin. Efsaneya Kawa wek efsaneyeyeke Îranî jî tê zanîn. Fîrdosî vê meselê di Şehnameya xwe de vêdibêje, lê ew Dehaq wek kralekî Ereban teswîr dike. Dîsa Efsaneya Ergenekonê ya tirkên jî dişibe Efsaneya Kawa. Lê destan ne wek efsaneyan e, di destanan de hêmanên neteweyî hene. Çobanoğlu dibêje, “Em karin bêjin di destanan de bi saya lehengên sereke gel dikeve pêvajoyeke netewbûnê.”³⁹ Destan malê netew bi xwe ye. Hûn nikarin destana Memê Alan di neteweyekî din de bibînin. Destana Memê Alan malê neteweyê kurd e. Ji ber ku gelek hêmanên neteweyî di destana Memê Alan de hene ku mirov nikare di destanên neteweyekî din de bibîne.⁴⁰

³⁶ Çobanoğlu, *Halk Edebiyatına Giriş*, r. 142.

³⁷ Mehmet Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nubihar Yayınları, çapa çaran, 2012, n.r,110-11.

³⁸ Cemşid Bender, *Kürt Mitolojisi*, ç.3. , Berfin Yayınları, 2007, r.274.

³⁹ Çobanoğlu, *Halk Edebiyatına Giriş*, r. 142.

⁴⁰ Ferhad Şakeli, *Mem û Zîn' de Kürt Milliyetçiliği*, weşanên Doz, Stenbol, 1996, r.43,

7. Têkiliya Destan û Çîrokên Gelêrî

Gelek tiştên destanê û çîrokên gelêrî ku dişibin hevdu, hene. Lê em ê tenê li ser çend xalan bisekinin. Destan jî çîrokan gelêrî jî bingeha xwe ji bûyereke rasteqîn digrin. Lê di çîrokên gelêrî de ne şert e her çîrok bingeha xwe ji bûyereke rasteqîn bigre. Di çîrokên gelêrî de leheng û mijarên çîrokê li gor destanan, hîn zêdetir, nêzî rastiyê ne. Boratav di derheqê vê meselê de wiha dibêje: “Di çîrokên gelêrî de hem vebêjer û hem guhdar hewl didin ku îspat bikin çîrok bûyereke dîrokî ye. Ji ber vê sedemê vebêjer, çîrokê bi kesên dîrokî û bûyerên dîrokî ve girê didê.”⁴¹

Gelek çîrok li ser jiyana kurdan hatine gotin, ev çîrok çîrokên rastî tên binavkirin. Di jiyana rojane de ev bûyer di ser mirovan de derbas bûne, wek neynika civatê ne. Ji aliyê dîrokî ve derbarê sal û demên bihûrî de ev çîrok me gelekî ronî dikin. Qewîmandinên ku em di van çîrokan de rastî wan tên, wek qewimibûyî dikarin bên hesabandin.⁴²

Çawa ku destan bi rêya dengbêjan belav dibe, çîrokên gelêrî jî bi rêya çîrokbêjan di nava civakê de belav dibin. Çawa ku piştî efsaneyan di nav civakê de destan derket pêş. Piştî destanan jî çîrokên gelêrî derketin pêş.⁴³ Di destanan de leheng zêdetir li derveyî civakê ne. Wek mînak, di destana Memê Alan de Mem ne ji bo xelaskirina civakê ji bo Zîna Zêdan dikeve zindanê. Lê di destana Dewrêşê Evdî⁴⁴ de Dewrêş herçendî ji bo Edûla bedew diçe şer jî aliyekî wî yê civakî jî heye. Dewrêş ji bo Edûla bedew û ebra Milan diçe şer. Destan û çîrokên gelêrî bi borandina salan bi deng û awaza dengbêjan li nava gel belav dibin. Destan bi piranî bi awayekî menzûm tên gotin, lê çîrokên gelêrî bi piranî bi şêweya pexşanî tên gotin.⁴⁵ Destan û çîrokên gelêrî ji nav civakê derketine û di nav wan de hêmanên neteweyî hene. Derheqê vê meselê de Ramazan Pertev wiha dibêje:

⁴¹ Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, r. 132.

⁴² Rohat Alakom, *Di folklorê Kurdî de Serdestiyê Jinan*, Avesta, Stenbol, 2009, r. 33.

⁴³ Rayman, *Halk Edebiyatı Anlatı Türleri*, r.164

⁴⁴ Herçiqas ji Destana Dewrêşê Evdî wek cureyê edebî destan bê gotin jî mirov nikare sînorekî zexm têxe navbera destan û çîrokên gelêrî. Wek mînak, ji destana Köroğlu re hem ‘Köroğlu Destanı’ hem jî ‘Köroğlu Efsanesi’ û hem jî ‘Köroğlu Hikâyesi’ tê gotin. Lê çawa ku berê jî behs lê bûbû civak piştî destanan derbasî çîrokbêjiyê bûne. Lewma mirov ji Destana Dewrêşê Evdî kare bêje çîroka Dewrêşê Evdî û Edûlê.

⁴⁵ Çobanoğlu, *Halk Edebiyatına Giriş*, n.r. 170, 175.

Her wiha çîrok hew malê civakekî tenê nîn in, lî seranserê cîhanê, di nav hemû civakan de ev dijayetî henin. Lewre ev mijarên qalib in ku hevî u armanc û daxwaziyên mirovahiyê giş têde cihê xwe digrin. Her çend di naveroka çîrokan de peyamnên cîhanşumûl hebin jî, ji ber ku her çîrok li ser cografyeye herêmî û di rewşeke taybet de çêdibe û şikil digre, di heman demê de xwedî naverokeke neteweyî nin jî. Her çîrok taybetiyên wî neteweyî dihewînin. Lewma Em dikarin bibêjin ku çîrokên neteweyî henin.⁴⁶

Boratav dibêje, di nav civakên ku bi piranî bi koçerî dijîn de destan dihatin gotin. Lê paşê ev civak ketin nav gund û bajaran û dev ji koçeriyê berdan wê çaxê çîrokên gelêrî derketin pêş.⁴⁷ Ev ji nîşan dide ku destan û çîrokên gelêrî ji gelek aliyan ve dişibine hevdu. Ji xwe gelek destanên kurdî di nava civakê de wek çîrokên gelêrî tên gotin. Mesela ji Destana Memê Alan bigre heya Destana Dewrêşe Ewdî gelek caran em vê vegotina çîrokî dibînin.

⁴⁶ Pertev, *Zarok û Çîrok*, r.92.

⁴⁷ Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, r. 22.

BEŞA DUYEM DESTANÊN KURDÎ

1. Taybetmendiyên Destana Kurdî

“Civatên devkî xwedî mîrasên gelêrî ne. Di wan de vegotinên takekesî dereng çêdibin. Dema çêdibin jî, li ser derengmayînekê şîn dibin. Muxayîle di hin cureyan de heps dibe. Ragihandina mîrasê, bi gîştî ya çandê, bi riya guh pêk tê.”⁴⁸ Gelê kurd xwedî mîrasekî gelêrî ye, di nav vê mîrasa gelêrî de çîrok, çîrvanok, xeberoşk, metelok, efsane û destan hene. Destan di nav van cureyên edebî de cihekî girîng digre. Di dîrokê de çandên qedîm ewil vegotinên destanî afirandine. Wek mînak, destana Îlyada û Odessîa ji bo vegotina edebî ya yewnanan tekstên herî kevnare ne. Ev jî nîşaneyê qedîmiya neteweya yewnanan e.

Di destanan de mirov dikare hemû nexşên neteweyî bibîne, ji ber ku destan gencîneya bîr û baweriya gel, hîs û raman û çand û hunera gel di xwe de dihevin. Destan di heman demê de rola parastina çandê jî dibîne, destan van nîşaneyan tenê di nav xwe de nahewîne, herwiha destan vê mîrata gelêrî digihîne nişên nû jî.⁴⁹

Çiqas sal û dem di ser destanê re dibuhurin, wê teşeya wê jî ji aliyê gel ve tê nûkirin, gel li gor hişmendiya xwe tiştên di nav destanê de ji nû ve ava dike, tiştên ku ji hêla gel ve tên pejirandin di destanê de dimînin, tiştên nayên pejirandin jî tên avêtin, bi vî awayî destan ji hêla gel ve tê nûjenkirin. Wek mînak, Roger Lescot di derheqê destana Memê Alan de vê çîroka yewnanî neqil dike

“Rojek ji rojan du bira hebûne, navê birayê mezin Hystaspes, ê piçûk jî Zarîadres bûye. Tê gotin ku ew ji Afrodît û Adonîsê çêbûne. Hystaspe serdarê Medya û welatên din ên li jêr bû. Zarîadres ji bakurê Deryaçeya Xezer bigire ta bigihêje Çemê Tûna, hikim dikir. Ji vî çemî û ber bi jor ve wek welatê Maratathes dihat zanîn û serdarê vî welatî jî Homartes bû. Bi navê odatîs, keçeke vî qralî hebû. Dibêjin, şevêkê Odatîs Zarîadres di xewna xwe de dibîne û dil berdidê. Li aliyê din heman tişt tê serê Zarîadres jî. Aşiqê hevûdin dibin û herdu jî sadiqî xewna xwe

⁴⁸ Remezan Alan, *Bendname*, weşanên Avesta, Stenbol, 2009, r. 267.

⁴⁹ Abidin Parilti, *Dengbêjler Sözüün Yazgısı*, İthaki Yayınları, İstanbul. 2006, r.28

dimînin. Adotîs ji parzemîna Asyayê jina herf bedew bû. Zarîardes jî têra xwe qeşeng bû. Zarîardes ji bavê keçikê re qasidekî dişîne ji bo ku keça wî jê bixwaze. Lê belê qiral, vê daxwazê qebûl nake. Ji ber ku qiral bê kur bû, dixwest keça xwe bide yekî ji malbata xwe. Rojeka ji rojan, bavê Odatîs ji bo deweta keçikê, hemû mirovên xwe, mîr û giregirên welêt li hev dicivîne. Lê belê heta hîngê ji kesî re behs nekiriye ka wê keça xwe bide kî. Piştî ku mêvan dixwin vedixwin, Homartes deng li keçika xwe dîke û jê re dibêje: “Odatîs keça min em îşev deweta te dikin. Li dora xwe baş binêre û li mêvanan hûr be. Du re piyaneke ji zêr hilgire, tijî şerab bike û bide destê xortê ku dixwazî wî bikî û bibî jina wî.” Beriya vê şahîyê, wê ji evîndarê xwe re dabû zanîn û gotibû ku rojên dawetê wê nêzîk in. Zarîadres zûka li gel faytongera xwe ya şer, ji wargeha xwe vediqete û berê xwe dide qesra Odasîsê. Bi faytona xwe ya herbê, di pir welatan re derbas dibe û nêzîkî 800 qonaxan rê dibuhure. Gava digihê bajarê ku lê daweta Odatîsê tê kirin, faytona xwe tevî faytonger, li cîhekî dihêle û bi lezgînî xwe digihîne cihê dawetê. Kêliya dikeve hundir, Odatîse li ser piyan pêşiya mêvanan dibîne. Keçikê hêdî hêdî piyan dadigirt û digriya. Xwe digihîne balê û bi dengê nerm jê re dibêje: “Odatîs delala min, weke ku te dixwest eva ez hatim. Ez Zarîardes im.” Bi dîtina vî bîyanîyê qeşeng ku eynî mîna xeyala xewnê wê bû, ji kêfa çî maye bifire, bi dilgeşîyeke mezin piyanê dide destê wî. Zarîardes piyanê ji destê wê digre û dide ber devê xwe. Du re bi milê keçikê ve digre û wê ji qesrê derdixe, dibe li faytona xwe suwar dîke û direvîne. Xulam û xîzmetkar ku haya wan ji her tiştî hebû, tu astengî li ber wan dernexistin. Gava Homartes pîrsa keça xwe li wan kir, xwe li nezanîne girêdan û gotin ku haya wan ji tu tiştî tune ye.”⁵⁰

Li gor Roger Lescot destana Memê Alan bingeha xwe ji vê çîrokê distîne û wiha dibêje: “Çîrok bi gelemperî li nav hemû gelên Asyayê yên berê belav bûbû û bêşik ji nav Îraniyan derketibû. Li cem kurdan di nav demê de, vê destanê bi temamî rengê din stendiye, Zarîardes bûye padîşahê Mexribîyan, li derdoreke nû, ji neçarî gelek guhertin tê de çêbûne, bûye kurd û dû re jî bûye misilman.”⁵¹ Helbet dibe ku destana Memê Alan bingeha xwe ji vê destanê standibe jî, dibe ku nestandibe jî. Lê di vir de mabesta me ew e ku em balê bikşînin ser hin guherînên ku di nava destanê de çêbûne. Dema mirov destana Memê Alan bixwîne him çanda kurdan ya beriya îslamiyê, hem jî ya piştî îslamiyê dibîne ku herdu çand jî di nava heman tekstê de xwe didin xuyakirin.

⁵⁰ Lescot, *Memê Alan* r. 12.

⁵¹ Lescot, h.b. , r. 13.

Destan devkî ye û ananonîm e. Çimkî destan di nav perçeyên din de, li gorî zanebûnpir û pergal, şert mercên jiyanê yê dengbêj û li gorî pîvanên aborî, civakî û sîyasî yê dorhêlê rastî guherîna şeklî (formasyonê) tê.”⁵² *Lê ev naye wê wateyê ku cewhera destanê tê guhertin. Di destanê de hin guherînên ku bi domana demê re çêbûbûn, ji nava lezvanan, ji ihtîşama seray û keşanan dest pê dikin û heta peyvên ku xetîş (dejenere) bûne didomin. Lê bi giştî honaka cewherê ya destanê naguhere.*”⁵³

Di destanên kurdî de ku sal û dem di ser re dibuhurin, hin guherîn pêk tên. Di nav civakê de destan bi awayên curbecur tên gotin. Helbet gelek sedemên vê yekê hene. Yek ji sedemên vê yekê ew e ku ev destanên di nava civakê de bi devkî dihatin gotin ji hêla nivîskaran ve dereng hatine berhev kirin. Lê ev nebû sedem ku ev destan di nava xweliya dîrokê de binixumin, winda bibin. Heta mirov dikare bêje ji bo civaka kurd aliyekî vê yê erênî jî çêbû. Çimki di çandên nivîskî de dema bêje derbasî nivîsê dibin dînamîzma xwe wenda dikin.⁵⁴ Destanên kurdî dema pêşîn ji herêmekê dest pê dikirin, her ku dem li ser dibuhurî li hemû herêmên welat belav bûn û ji aîdîyeta herêmekê derdiket dibû malê hemû civaka kurd.

Ji bo destanên kurdî xaleke girîng a din jî ew e ku destan bi pîranî ji hêla dengbêjan ve dihatin vegotin. Dengbêjên navdar jî, di dîwanxaneyên mîr û began de destanên xwe vedigotin. Wek mînak, dengbêj Evdalê Zeynikê, li dîwanxana Surmêlî Mehmet Elî Paşa, stranên xwe digot.⁵⁵ Ji ber ku ev dengbêj, dengbêjên mîr û began bûn helbet car caran bandora wan mîr û began li ser destanan çêdibûn. “Destan wêjeya devkî ye û xwedî tapoya anonîm e. Destan, bi pîranî bîngeha xwe ya çêbûn, dîrok, cih û şexs wenda dikin. Di nava qonaxa demê de kanên sîyasî û civakî, pêşkeşiyên qerekeran, dewlemendiya zimên ên kesên ku berhemê îcra dikin, bandorê li destanê dikin û bi karîgeriya wan hin guhertin di berhemê de pêk tên. Her çend em ji destanan re bibêjin ew berhemên gelêrî ne (anonîm) jî ya rast, ev tişt jî rasterast hinek bi

⁵² H. Mem, *Rastiyên Destana Memê Alan*, wer. Zana Farqînî, Weşanên Ensîtuya Kurdî ya Stenbolê, 2006, r. 96.

⁵³ H. Mem, h.b. , r. 17.

⁵⁴ Pariltî, *Dengbêjler Sözüün Yazgısı*, r.20.

⁵⁵ Amir Hassanpour, *Kürt Medyanın Kültürünün Yaratılması*, di nav Philip Kreyenbroek, Christine Allison, *Kürt Kimliği ve Kültürü*, Weşanên Avesta, 2008, r. 83

statûyên mîr û began ve girêdayî ye ku ew dengbêjan navdar dikin û piştewaniyê li wan dikin.”⁵⁶

Di destanên Kurdî de mirov rastî çanda kurdî ya dewlemend tê. Lewma jî mirov di destanên kurdî de hem çanda kurdan a mîtolojîk, hem çanda îslamî hem çanda êzdiyatîyê dibîne. Wek mînak mirov di Destana Memê Alan de rastî bûyerên mîtolojîk tê. Girtina Bozê Rewan ya Memê Alan Pegasûsa ku di mîtolojiya yewnanan de heye, tîne bîra mirov. Di destana Zembîlfiroş de mirov rastî çandekî Îslamî tê û di hemû destanên kurdî de mirov şopa êzdiyatîyê dibîne.⁵⁷ Helbet di destanan de mirov tenê rastî çanda olî nayê. Herwiha mirov rastî, çanda serayan, çanda feodalîzmê, çanda mîrektî û begtî, jiyana koçerî, jiyana gundîtî, jiyana qesr û qonaxan û hwd. tê. Wek mînak, mirov di Destana Mêmê Alan de rastî jiyana serayan, di Destana Binefşa Narîn de rastî jiyana mîrîtî, di Destana Dewrêşê Evdî de rastî jiyana koçberîyê tê. Mirov di destanan de hemû taybetmendiyên civaka kurd dibîne, mêr û mêrxasiyên wan, şer û cengên wan, bîr û baweriyên wan, hizr û ramanên wan, evîn û evîndariyên wan û hwd.

Di destanên (epos, beyt, serpehatî) kurdî de gelek realîteyên jiyaneke hene, jiyaneke ku tim dikele. Jîndariya van berhemana herwisa jî derbarê civatên berê, sedsalên derbas bûyî de me gelekî ronî dikin, şemal û tîrêjên berfireh belav dikin. Ji bo ku dinyaya me hîn jî xweşiktir bibe me di nava ronahîyê mezîna de dihêlin û mesajên gelek xurt digihînin me. Ev berhemên lehengên wan di rojên teng de dikarin bîna hewariya me mirovan, ji me re dikarin bibin referansên pir giranbîha.⁵⁸

Di destanên kurdî de mijar û lehengên derasayî hene, wek mînak; Destana Stî û Fexrî ji serî heya binî bi mijar û lehengên derasayî ve hatine hûnandin. Herwiha di destana Siyabend û Xecê de jî mirov rastî van bûyerên derasayî tê. Em di destanên kurdî de yên ku bingeha xwe ji bûyerên dirokî distînin jî rastî bûyerên derasayî tînin. Wek mînak di varyanteke destana Kelha Dimdim de tê gotin ku Xanoyê Çengzêrîn destê xwe bidana çî ew tiştê hanê dibû zêr.⁵⁹

⁵⁶ H. Mem, *Rastiyên Destana Memê Alan*, r.17.

⁵⁷ Ev mijar di beşa destan û êzdiyatîyê de dê were niqaş kirin.

⁵⁸ Alakom, *Di folklorê Kurdî de Serdestiyê Jinan*, r. 45.

⁵⁹ Bnr. Ordîxanê Celîl, *Kürt Kahramanlı Destanı Dimdim*, wer. İbrahim Kale, Avesta, Stenbol, 2001

Di destanên kurdî de bi piranî mijarên lehengî, evînî cih digrin. Ji bilî Destana Kela Dimdimê ku bingeha xwe ji bûyereke rasteqîn digre mirov di destanên din de rastî mijarên civakî nayê. Lehengên destanan bi piranî ji ber pirsgirêkên takekesî şer dikin. Lê dawiyê ji hêla dengbêjan û civakê ve motîfên civakî bi destanan re tîr pêve kirin. Wek mînak, di destana Kerr û Kulîlk de ji bilî îspatkirina lehengiyê tu mijar tune ye. Lê di vir de dîsa dengbêj derkdikevin pêş û lehengên ku ji bo pirsgirêkên takekesî tevdişeriyên dixin teşeyeke civakî. Bi devê lehengan peyamên civakî jî tîr dayîn. Bi vî awayî dengbêjan dixwest ku civak li hemberî zilmê wêrek be û lehengên destanan bi vî awayî nîşanî civakê didan.⁶⁰ Wek mînak, di Destana Dewrêşê Evdî de Dewrêş dizane ku biçê fincana qehweyê hilde talî mirin e, lê dîsan jî xwe ji ber mirinê nade alî û sînga xwe dide ber şûr û mertalan. Piştî ku Dewrêş di qada cengê de tê kuştin ew Milanên ku li hember Eşîra Gêsan û Şemîran bûbûn wek mirîşkên tirsonek bi carekê wêrek dibin.

Dengbêjan bi vî awayî peyamek dida civakê ku mirovên baş her dem li ber zilm û zorê bi ser dikevin. Ji civakê re dihat gotin wekî Dewrêş bin, ji mirinê netirsîn, li hember zilm û zordariya talankeran bi awayekî mêrane şer bikin. Ger hûn di rîya mirinê de bin jî her dem li pêş bin. Rêberê we bila Dewrêş û hevalên wî yêr leheng bin. Eger hûn bi qasî Dewrêş û hevalê wî mîr û mîrxas bin hûnê her dem li ber talankeran bi ser kevin. Tu kes nikare axa we mal û milkê we talan bike, keç û jinên we ji bo xwe bibe. Hûn ê her dem li ser axa xwe azad bijîn. Eger hûn wek Dewrêş û hevalên wî wêrek û şervan nebin, hûn ê bibin xulamê eşîra Şemîr û Gêsan, koleyê ber devê deriyê wan.

Heman motîf di destana Kela Dimdimê de jî hatiye bikaranîn. Xanoyê Çengzêrîn dema fêr dike ku ji Kela Dimdimê xelasî tune ye, rîya teslîmiyetê nafikire jî. Mirinê dipejirîne û teslîmbûnê qebûl nake. Ne tenê Xanoyê Çengzêrîn, niştecihên Kela Dimdimê jî mirinê li ser çavan qebûl dikin û xwe teslîmî Şah Ebbas nakin. Bi vî awayî peyama, ‘tu caran teslîm nebin’ li hember zilm û zordariyê tîr dayîn. Ev sehne bi vî awayî tîr teswîr kirin:⁶¹

*114. Ewan înan barûtê li deştê reşandin,
Eskerê xo xana tîgda vebirandin,*

⁶⁰ Pariltî, , *Dengbêjler Sözüün Yazgısı*, r.73.

⁶¹ Pariltî, h.b. , r.75

Dayka Xanî ew xatûna bi giranî
Agir berda barûtêd dermanî
Panzdeh hezar kafîr wê vebirandin.

115. *Qesreke serê deştê*

Hemû alem bikin duaê
*Xan bûne ehlê bihiştê.*⁶²

Wekî ku destanê de tê dîtin her çiqas niştecihên Kela Dimdimê hemû tên kuştin jî gelek leşkerên Şah Ebbas jî bi xwe re dikujin, heta di varyanteke destanê de Şah Ebbas bi xwe jî tê kuştin. Bi vî awayî mêr û mêrxasiya wan ji civaka kurd re wek mînak tê nîşandan. Di dawiyê de ji Xano re dua tê kirin û Xano dibe ehlê bihiştê. Ji ber ku Xano şeref û namûsa kurdan nexistibû bin piyan û li hember zilm û zordariya Şah Ebbas serî netewandibû hemû gelê kurd ji Xano re minetdar bû. Ev yek di destanê de wiha dihat teswîr kirin:

*110. Ew jin û zarokêd kelê mayî ji boy xwe esîr kirin û birin. Û herçê şahîd pîr û îxtiyar mabûn ew jî hemû kuştin û şehîd kirin û agir dayîne kelê jî. Keleh û avahî hemû sotin levranî jî rafîzan bêhisêb helak û mird bûbûn, îdî ji wî rojê heta niha ji Kela Dimdim wîsanî xalî te xaliyê xerabe dimîne. Îdî ava nebûyî û evqesiya şerê Kela Dimdimê qewî meşhûr û merûf e di Kurdistanî danî û Melayê Bateyê Mîm Hê li vê qiseyê mewzûn destanek însa kiriye. Eskerê ekradan wî destanî di meclîsan da dixûnin û ji boy şehîdêd Kela Dimdime heyf dixûn û digrin û duayî dikin.*⁶³

Di destanên kurdî de hin motîfên hevpar hene wek mînak; motîfa hespê, motîfa şer û cengê, motîfa hevaltiyê, motîfên bîr û baweriyê. Lê dîsa jî her destaneke kurdî xwedî taybetmendiyeke serbixwe ye. Lewma, divîya bû ku em çendek qala kurtahiya wan destanan bikin.

2. Destan û Netewe

Edebeyat, hizr û raman û bîr û baweriyaya gel e. Ji ber vê yekê hemû cureyên edebiyatê dikevin bin xizmeta neteweya azad û gelek caran folklor ji bo neteweyan

⁶² Celîl, *Kürt Kahramanlı Destanı Dımdım*, r. 180.

⁶³ Celîl, h.b. , r. 96.

bûye amûreke bêhempa ji bo avakirina netewe dewletekê. Bo nimûne Arzu Öztürkmen dibêje: “*Rewşenbîrên Osmanî di serdema dawî ya Osmaniyan de girîngiya folklorê fêm kirin û ev yek di serdema Komarê de bi rêya Malên Gel (Halk Evleri) berdewam kir. Rewşenbîrên vê serdemê folklorê ne wek metodekî zanîstî girtin dest, li gor van rewşenbîran folklor ji bo avakirina netew dewletekî çavkaniyek dewlemend bû.*”⁶⁴ Li gor kesên mîna Ziya Gökalp hemû edet û kevneşopiyên folklorê perçeyekî neteweyê ne. Yên ku van parçeyan dixê formekê, netewe bi xwe ye. Di navbera şexs û lehengên folklor û neteweyê de têkiliyek xurt heye, gel bi saya van lehengan hişmendiyek neteweyî ava dike.⁶⁵ Di hemû deverên cîhanê de gelek caran destan ji bo daxwaz û hêviya neteweyan amûrên bêhempa ne. Bo nimûne di destana Kalevalê de ji bo mirovên birçî têr bikin divê gel aşê Sampo bi dest bixe. Bi rêya vê destanê bîr û baweriya gel zindî dimîne. Bi saya vê destanê fîniyan fêm kir ku zimanekî wan heye û berê xwe dan paşerojê da ku neteweyekî serbixwe û azad ava bikin. Destan hişmendî û exlaqekî neteweyî ava dike. Her wiha em di Şehnameya Firdosî de jî heman tiştî dibînin. Fîrdosî di nav hewldanekê de ye, bo çanda farisan ku ketiye bin bandora çanda ereban ji nû ve ava bike û wiha dibêje: Min gelek zehmetî di vî sîh salî de kişandin û bi zimanê farîsî careke din neteweya farisan ji nû ve vejand.⁶⁶

Dema kurd jî weke neteweyên din, dest bi berhevkirina mîrata bav û kalên xwe kirin, helbet ev mîrate rasterast qeyd nedikirin. Xwestek û daxwazên îroyîn jî tevî vê mîrata gelêrî dikirin.⁶⁷ Ev xwestek jî bi piranî bêdewletî, bê xweserî, bê netewebûyîn bû. Kurd ji weke hemû neteweyan ev çanda hezar sale li gor ixtiyaca demê ji nû ve formîlekirin û pêşkeşî civakê kirin.⁶⁸

⁶⁴ Arzu Öztürkmen, *Türkiye’ de Folklor ve Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, r.120

⁶⁵ Aytaç, *Folklor ve Edebiyat*, r.381

⁶⁶ Rayman, *Halk Edebiyatı Anlatı Türleri*, n.r.94 -95

⁶⁷ Christine Allison, *Badinan’ da Eski ve Yeni Sözlü Gelenekler*, di nav Kreyenbroek û nd, *Kürt Kimliği ve Kürtlüğü*, r.57

⁶⁸ Li vir divê em serî li têgeha Eric J. Hobsbawn ya bi ser navê çanda çêkirî (*The Invention of Tradition*) bidin. Li gor Hobsbawn ev têgeh herî zêde di nav civakên ku adapteyî modernîteyê bûne derdikeve holê. Çimkî modernîte têkiliyên ku di navbera civakê de hene ji holê radike û encex bi çandekê çêkirî em dikarin yekitiya civakê saz bikin. Li gor vê pênaseyê çanden qedîm li gor îxtiyaca demê ji nû ve hatine formîlekirin. Bnr, Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013, n.r.142 -143

Di destanan kurdi de gelek caran dengbêjan lehengên destanan dixin şiklekî lehengên neteweyî. Di destanên kurdî de em gelek caran rastî vê çanda neteweyî tîn.⁶⁹ Ji xwe li gor neteweya kurd, destana Mem û Zînê ango Memê Alan teza netewedewletî ye, ji ber ku ev destan xwestek û daxwazên neteweya kurdan dianî zimên.⁷⁰ Bo nimûne li gor Ferhad Şakelî, armanca Xanî ew bû ku Kurdîstana di navbera du împaratoriyan de bûye du perçeyan bi saya vê destanê bike yek perçe û dîsa bi rêya vê destanê kurdên ku hem ji hêla zimên û hem jî ji hêla civakî paş ve mane pêşve biçin û netewedewletekê ava bikin.⁷¹ Li gor Xanî kurd ji bo avakirina netew dewletekê xwedî potansîyelek mezin bûn. Lê li ber wan gelege zor û zehmetî jî hebûne, kurd ji aşîfî û azadiyê bêpar bûn welatê wan di bin nîrê zordariyê de bû. Xanî li ser van zor û zehmetiya difikirî û rêya çareseriyê nîşanî kurdan dida.⁷² Disa li gor Îzzeddîn Mustefa Resûl, perspektîfa Xanî li gor serdema xwe perspektîfeke zanîstî ye, Xanî perspektîfeke gelek pêşketî nîşanî me dide. Li gor Xanî Faris û Osmanî dixwazin begîtîyên kurdan ji holê rakin û ev sedema hemû aloziyan bû. Xanî jî bi rûhekî serhîlder û şoreşger li ser van probleman difikirî û carina neteweyên din jî wek mînak nîşanî kurdan dida.⁷³ Martin Van Bruinessen li dijî vê yekê derdikeve û dibêje: “ Heke em serdema Xanî ku têde jiyaye bigrin berçavan, di vê serdemê de fikrên wekî netewperwerî û wekhevî tunebûn. Ji ber hindê jî mirov guman dike ku ev fikrên Xanî paşê ji aliyê hin kesên di serdema modern de jiyane hatine lê zêdekirin. Lêbelê ev peyv û gotinên Xanî beriya ku neteperweriya modern derkeve holê di neh destxetên cihê cihê de hene. Ewçax bêşik ev gotin ji hêla Xanî ve hatine vegotin.”⁷⁴ Bruinessen piştî van gotinan, netewperweriya Xanî qebûl dike û dibêje ku neteperweriya Xanî ne netewperweriyeke serdema modern e.

Ji ber van sedeman mirov dikare bibêje ku hem di serdema modern û hem jî di serdema klasîk de destanên kurdî ango folklorê kurdî ji bo avakirina neteperweriyê pal û palpişt bûne. Kurd bi rêya van destanan xwestek û daxwazên xwe yên îroyîn anîne

⁶⁹ Parilti, *Dengbêjler Sözüün Yazgısı*, r.74

⁷⁰ Şakelî, *Mem û Zîn' de Kürt Milliyetçiliği*, r. 55.

⁷¹ Şakelî, h.b. , r. 58

⁷² Şakelî, h.b. , r. 59

⁷³ Îzzeddîn Mustefa Resûl, *Bir Şair Düşünür ve Mutasavvıf Olarak Ehmedê Xanî ve “Mem û Zîn”*, avesta yayınları, 2007, r. 96

⁷⁴ Martin Van Bruinessen, “*Ehmedê Xanî' nin Mem û Zîn' î ve Kürt Milli Uyanışının Ortaya Çıkışında Rolü*”, di nav Abbas Vali, *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Avesta, 2005, r. 66

zimên. Ne kû bûyer û karakterên wê serdemê anîne serdema modern, beravajî wê xwestek û daxwazên xwe birinê wê serdemê û carina mirov di vegotinên dengbêjan de jî rastî vê xwestek û daxwazên îroyîn tê. Destana Dewrêşê Evdî jî di vê sedsala dawîn de ji bo serwerî û azadiya kurdan bû amûrek bêhempa. Derwêşê Evdî ji hêla kurdan ve wek qehremanê kela Dimdimê tê pênasekirin û êdî Dewrêş bi taybetî di nav kurdên êzîdî de wek qehremanekî neteweyî ye.⁷⁵

Wekî ku me berê jî gotibû, destan bi bûyerekê dest pê dike. Lê ev bûyera pêkhatî di heman demê de nayê qeydkirin, piştî bûyeran bi deh salan ji hêla dengbêjan ve bi awayekî teatral di dîwanxaneyan de tê gotin. Her wiha bi salên ku di ser diborin, dengbêj mohrên neteweyî li destanê dixin, lewma mirov di destanên kurdî de li gelek motîfên neteweyî yên ku li ser destanê hatine nexiştandin, dibîne. Wek mînak di destana Dewrêşê Evdî de gelek motîfên neteweyî hene û ev motîf di gelek cihên destanê de dúbare dibin.

Eşîra Milan carina dikeve berdila kurdan; milk û malên Milan jî dibe welatê kurdan. Lê dema em qala eşîran bikin, wê bê gotin ku Milan ji xwe ne eşîreke neteweyî ye. Milan eşîreke konfederatîf e, lewma jî di nav eşîrên Milan de Tirk, Erebi û Êzdî jî hene. Milan li hemberî eşîrên talanker ji bo xweparastinê wekî konfederatîfekê hatiye saz kirin.⁷⁶ Her çiqas di nav eşîra Milan de kurd xwedî cihêkî gîrîng bin jî eşîr ji sedî sed ji kurdan pêk nayê. Ew rewşa ku di gelek cihên destanê de xwe dubare kiriye ya ku Milan wek eşîreke kurd û Zor Temîr Paşa jî wek serdarê kurdan qebûl dike, xwestek û daxwaza netewebûnê ye ku tevî destanê bûne.

Helbet ne tenê di destana Dewrêşê Evdî de her wiha di gelek destanên kurdî de ev neqşên neteweyî hene. Lê di destana Dewrêşê Evdî de ev neqşên neteweyî derdikevin asta herî bilind. Şerê di nav eşîran de qewimiye, bûye şerê kurd û tirk û ereban. Dewrêş, bûye lehengê neteweyî yê azadîxwazê neteweya kurd. Her xortekî kurd xwe wekî Dewrêş xeyal dike û dixwaze bibe wek Dewrêş, dixwaze bibe şervanekî wekî

⁷⁵ Christine Allison, *Yezidi Sözlü Kültürü*, wer. Fahriye Adasay, weşanên Avesta, 2007, r. 189

⁷⁶ Eyüp Kıran, *Kürt Milan Aşiret Konfederasyonu*, Elma Yayınları, İstanbul, 2003, r. 13.

wî yê neteweyî û mîrxasê ebra Milan û lehengê neteweya kurd.⁷⁷ Destana Dewrêşê Evdî ji bo civaka Kurd destaneke neteweyî ye, Kurd di vê destanê de serweriyeke neteweyî dibînin. Wek mînak Abdülkadir Gök derheqê vê destanê de wiha dibêje:

“Dema meriv li destana Dewrêşê Evdî dinêre, seranserê xwe, li ser evîna desthilatiya neteweya kurd e. Serweriya kurd wek evîneke dil bi rih û canê egîdan ve girêdayî ye. Hebûna nîrxên desthilatdariyê di her destan û destançîrokên kurdan de hene. Meriv li kîjan destan an li kîjan kilaman dinêre li ser nîrx û serweriya gelê kurd e.”⁷⁸

Helbet ev daxwaza netewbûne ne tenê di metnên modern de, di heman demê de di vegotinên dengbêjan û di xwendinên neteweyî de jî xwe dide der. Bo nimûne Remezhan Alan di berhema xwe ya bi navê *Folklor û Roman* de li ser vê yekê disekine û dibêje ku li Sovyet û Çînê folklor ji bo avakirina netewe û dewletekê bûye amûreke bêhempa. Heta mirov dikare, berhevkerinên berhemên folklorîk ên kurdên karkasyayê di vê çerçoveya de binîrxîne. Îro li başûre Kurdîstanê heger eleqeyek mezin hebe ji bo folklorê kurdî, ev jî dîsa ji ber van sedeman e. Ango folklor ji bo avakirina neteweyekê amûrek e.⁷⁹

Helbet ev daxwaza netewebûyîne ye, dema neteweyek serfirazî û azadiyê bixwaze wê ji bo xwe ji dîrokê lehengên neteweyî peyda bike. Dê van lehangên li gor hişmendîya xwe bihûne û wê derxê pêşberî civakê. Bi vî awayî jî peyamê dide civakê û her wiha ji civakê re dibêje ku hûn ne bêesl û binyad in, û dîsa dide gotin ku di dîrokê de bi sedan lehangên we hene ku ji hêla lehengiyê ve tu kes nikare lingê xwe li lingên

⁷⁷ Mirov dikare li vir serî li pirtûka Benedict Anderson ya bi navê *Hayali Cemaatler* bide. Anderson dibêje ku di vê sedsala de bi sed hezaran kes di ber tahayyûlên netewperwerî û şoreşgerî de xwe dane kuştin. Ji bo mirovekî mirina di ber neteweya xwe da, an jî di ber şoreşê de exlaqê civakî ye. Mesela eger proleterya tenê wekî çînekî li pey mal û milkê dinyayê diçe bihata tasawwîrkirin tu kes ji bo proleteriyê xwe nedida kuştin. Ji ber vê yekê ye ku şerê Dewrêş li gor pêdiviya demê ji şerekî takekesî derketiye û bûye şerekî xwedî nîrxên exlaqî, civakî û netewperwerî. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, Metis Yayınları, ç.6, wer. Iskender Savaşır, İstanbul. 2011, r. 162

⁷⁸ Abdülkadir Gök, *Li Ser Romana Eyup Kiran Dewrêşê Evdî*, Kovara Nûbihar, j. 115, 2011, r. 71.

⁷⁹ Remezhan Alan, *Li Dor Texeyyûlên Berê Rêçên Îroyîn Folklor û Roman*, weşanên Peywend, Stenbol, 2013, n.r.31-39.

wan bixe, ha ji were Dewrêş, Kawayê Hesinkar, Siyabend, Xanoyê Çengzêrîn û hwd.⁸⁰ Berê xwe bidin dîroka xwe û xwedî li Dewrêş, Xanoyê Çengzêrîn û Siyabend derkevin. Destan dibe amûrê herî qewî yê netewebûnê.⁸¹ Di derheqê vê meselê de Ramazan Pertev wiha dibêje:

Ji bo zarokên kurd em dikarin bi rehetî bêjine ku bi vegotina çîrokê ve zarok di heman demê de dîrok û rewşa xwe ya heyî jî têdigihên û dizanin. Lewra ji ber taybetiya rewşa kurd û Kurdîstanê vegotinên gelerî yên kurdan jî karaktereke neteweyî qezenc kirine. Em dikarin bêjin di gelek vegotinên gelerî û berhemnên edebî yên kurdan de ev taybetî xwe nîşan dide.⁸²

Dema paşayê Milan li hember Tirkan û Gêsan bêqewet û bêhêz dikeve ji neçarî bo alîkariyê diçe ber deriyê Evdiyê Şerqî û Dewrêşê Evdî. Dewrêşê Evdî hêz û qeweta Paşayê Milan bû, dema li piştta Paşayê Milan bû tu kesî nikaribû bi çavên nebaşî li Paşayê Milan binêriya. Lê Paşayê Milan ji ber Edûlê, Dewrêş xeyîdandibû û bêhêz û bê qewet mabû, lewma diviyabû biçê ba Dewrêş û alîkariya wî bixwesta. Paşayê Milan û Mela Xelîl diçin ba Dewrêşê Evdî û diyalogek wiha di navbera wan de derbas dibe. Paşa, bangî Dewrêş dike û alîkariyê jê dixwaze, li gor paşê tenê lawikekî kurmanc dikare li hember vê tifaqê şer bike û wiha dibêje:

*Mîro got: Kuro ca qewaz rabin pêye,
Gazî Derwêşê Evdî kin bira bê yalê diwanxanê ye.”
Wexta Derwêş hate yalê diwanê ye,
Mîr got: “Derwêşo lawo! Min re bêje rastiye ye,
Çika roja axirmê giran reqereqê darê,
Darima lîrxînê menegiya nalîna şêr û
Erfûta hawehawê kawê kurmanca mêr,
Beraneberî çend mêra dertê ye?”
Derwêşo got: “Serê mîrê xwe kim bi rastiye ye,*

⁸⁰ Richard M. Dorson, *Günümüz Folklor Kuramları*, wer. Selcan Gürçayır, Yeliz Özay, ç.2, Gelenksel Yayıncılık, Ankara, 2006 n.r. , 25-32

⁸¹ Saim Sakaoğlu, Zekeriya Karadavut, *Halk Hikayeleri ve Masallar*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2010, r. 33

⁸² Pertev, *Zarok û Çîrok*, r.109.

*Rojê oxirmê giran wexta reqereqê darê,
Darima Lîrxînê menegiya nalîna şêr,
Û erfûta hawehawê lawê kurmanca ,
Çiqas mêrê çê be ancex mêr beranberî mêr derê ye.⁸³*

Wê demê bêşik em dikarin bibêjin ku destana Dewrêşê Evdî jî wekî destana Memê Alan ji bo avakirina neteweyekî bûye amûreke bêhempa. Kurd di vê destanê de serweriyeke neteweyî dibînin, Dewrêş êdî ne lehengekî ku tenê evîndarê Edûlê ye, ew lehengekî kurdan e ku li hemberî dagirkeriya tirkan û ereban sekiniye. Bi taybetî em vê xwendinê di vegotinên dengbêj Bavê Selah de dibînin. Çimkî ev formasyoneke nû ya destanê ye û di vegotinên dengbêj de kurdbûna Dewrêş zêde zêde li pêş e. Lê ev rewş ne tenê ji bo kurdan e, her wiha wekî ku li jor jî hate diyarkirin gelek neteweyên cîhanê bi heman şêweyê ji xwe re, ji folklorê xwe lehengan dibînin û bi saya van lehengan dikevin pêvajoya netewebûnê.

3. Destanên Kurdî

3. 1. Destana Memê Alan

Destana Memê Alan bi xwestina qîza Elî Begê mîrê Qûreyşîyan dest pê dike, pîştî neh meh, neh roj û neh seetan Xwedê kurekî dide Elî begê, hemû bajarê Mixrîbiyan li hev kom dibin dikevin kêf û şahiyê. Rojekê ji bo ku navekî li vî kurikî bikin, civata Elî Beg digere, lê Elî Beg dibêje lo bavo ez ne bi serê xwe me, pîremêrekî me heye ew ê navê vî kurî lê deyne. Hîn civat di nav xebirdanê de ye û pîremêrek derdikeve û dibêje navê wî Memê Alan daynin, xwarziyê şêxê Qûreyşan, biraziye Elmaz Beg û Emer Beg ên siltanên kurdan.

Memê Alan, padîşahê kurdan mezin dibe êdî dibe xortekî çeleng û jêhatî, rojekê torvanên bajarê Mixrîbiyan torê xwe davêjin behrê, tiştêkî pir giran dikeve tora wan, dikin nakin, nikarin ji binê behrê derxin. Memê Alan vê bûyerê dibihîse û bi tevî hezar û

⁸³Ordixanê Celîl, *Zargotina Kurda*, c. 1. ,Neşîrxana Naûka, Moskova, 1978, r. 295

pênc sed xortên kurdan diçe qeraxa behrê, xort mil didin hev da ku vî tiştê giran derxînin, lê dema derdixin dibînin ku cinawirekî di şiklê hespê de ye. Tu kes nikarê bi vî hespî, wî digrin davêjin pişt duwazdeh deriyan ku kes nikare xwe bigihîne û lê siwar be, hemû feqîr û jarên bajêr tên ku li vê hespê siwar bibin lê cinewirê behrê hemûyan dikuje. Di dawiyê de Mem ba xalê xwe Emer Begê dike ku çareyekê ji vî ajalî re bibîne. Xalê Mem, Emer Begê tê bi gema hespê digre û dibêje, xwarzî de were li hespê siwar bibe, Mem diçe li ser pişt Bozê Rewan siwar dibe.

Sê qîzên padîşahê periyan hebûne; yek Tavbano, yek Heyvbano, yek Stêrbano ye. Rojekê derdikevin diçin li ser kaniya Gulanê, ji xwe re datînin postê kewanê, Sterbano dibîne cemala ku Xwedê daye wan herdu xwişkan nedaye tu evdên dinê. Sterbano postê xwe li xwe dike, yê herdu xwişkan jî radihêje û li ser wan dibe perwaze. Heyvbano û Tavbano dikin bang û emanê û ji Stêrbanoyê dibêjin te çima rakir postê me herduyan. Sterbano dibêje: “Ez dikim binêrim li cemala we herdu xwişkan e.” Li ser vê yekê herdu xwişk dibêjin xwelî li serê me hersêyan be. Dudu hene ku ji çelengî û bi xweşikbûnê kes nagihê wan; yek Memê Alan, a din Zîna Zêdan e. Li ser vê peyvê Stêrbano dibêje ji xweşikên xwe heya hûn raberî min nekin ev herduyan, ez postê we daneynim tu carane. Herdu xwişkan sond xwarin ji Stêrbano bi qewleke sadiqane ku ew ê Mem û Zînê raberî wê bikin.

Her sê qîzên padîşahê periyan xwe davêjin bajarê Cizîrê Zînê radikin û tînin bajarê Mixrîbiyan daîreya Memê Alan ji xwe temaşa dikin şiklê ev herdu lewend û eşqiyane. Mem û Zîn di xewa şevan de ne, her sê xwişk ayeta periyan dixwînin ji bo ku Mem û Zîn ji xew şiyar bin. Dema Mem ji xew şiyar dibe ecêbmayî dimîne, mêze dike textekî din heye li ba textî wî û yek tê de razaye. Diçe ba textê lihêfê radike dibîne ku keçikeke çardeh salî wek hîva çardehê şevê ye, Mem şaş û mat dimîne, vê carê Zîn çavê xwe vedike ew jî bi şaşî û matmayî dimîne û dibîne ku textekî li kêleka textê wê heye û di navê de yek razaye. Zîn bi tirs û xofan dikeve û dibêje heya niha min nediye rûyê zilam û xortane û peyvê ji Mem dike, dibêje ji odeya min derkeve biçe. Lê Mem dibêje ku ev ode ya min e û tu hatiyî odeya min. Zîn ji Mem bawer nake û bang çil cariyên xwe dike lê hisa kesî nayê, vê carê Mem ba hezar û pênc sed xortê kurdan dike, hemû xortên kurdan berê xwe didin ber odeya Mem. Zîn fêhm dike ku ev der ne qonaxa Mîr Ezîn ê bajarê Cizîrê ye, ev der welatê padîşahê kurdan ê Memê Alan, bajarê Mixrîbiyan e. Zîn xwe davêje dest û lingên Mem da ku wê bibexşîne. Mem dibêje, di vî karî de

hîkmeta Xwedê heye, were em textê bikşînin ba hev şûra nêrgiz danîn navbera xwe biguherînin gustîlên xwe, gava bû sibe qewlê Xwedê bila alim û şêxên mixrîbiyan bibirin mehra me.

Wê şevê qîzên padîşahê periyar textê Zîn ji ba ya Mem radikin, dibin bajarê Cizîrê. Dema Mem şîyar dibe, dibîne ku Zîn tune ye. Dibêje qey xewna şeva ye, lê dema li pêçiya xwe mêze dike ku gustîla Zînê di pêçiya wî de ye, fêm dike ku tiştê dîtiye ne xewên şevan e. Mem biryarê dide ku li pey Zînê biçe bajarê Cizîrê. Di rê de rastî Xocê Xizir tê bi wî re nimêj dike û rêya şeş mehan di panzdeh rojan de tê. Xocê Xizir çend şîretan li Mem dike û behsa Bekoyê Şeytan û qîza wî dike. Mem di rê de rastî Beko û qîza wî tê lê bi şîretên kalo xwe ji wan xilas dike. Tê dibe mêvanê mala Celaliyan.

Zîn destgirtiya Çekoyê ji Mala Celaliyan e. Celaliyan mevanê xwe padîşahê kurdan Memê Alan bi xweşbînî pêşwazî dikin û wî dikin mêvanê xwe, sê roj û sê şevan temamê bajarê Cizîrê dibin mêvanê mala Celaliyan ji bo ku padîşahê kurdan Memê Alan bibînin. Celalî piştî çûyîna mêvanan, fêm dikin ku derdekî mêvanê wan heye, ev derdê evîne ye. Celalî ji bo ku derdê wî derman bikin soz didin wî û hemû keçikên Cizîrê di kaniya Qestelê de dicivînin ku Mem destê xwe bide ser kîjanê dê ji wî bînin. Temamê komên keçikan di ber pencereya Celaliyan re derbas dibin, lê Mem bala xwe nade tu kesî, dema Zîn di ber pencerê re derbas dibe, Mem ji hiş dikeve û bi Zînê re dikeve nav şor û gotinan. Çekoyê ku dergistiyê Zînê ye dema ku hal û ehwalê herduyan dibîne pir aciz dibe, diçe ser Mem ku wî bikuje, lê birayê Çeko, Hesen dikeve nevbera wan û dibêje me soz nedabû ku em ê derdê mêvanê xwe derman bikin. Piştî van gotinan Çeko dev ji Mem berdide û poşman dibe.

Mem ji bo ku Zînê bibîne xwe berdide kaniya Qestelê, tê cem keçikên Cizîrê û di nav koma qîzan de bi Zînê re dikeve nav kêf û henekan. Gelê Cizîrê vê yekê qebûl nakin û wek bênamûsiyê dinirxînin û berê xwe didin Mem ku wî bikujin, lê di rê de rastî Celaliyan tîn, Celalî nahêlin ku Cizîrî Mem bidin ber şûran. Ev bûyer li nava Cizîrê belav dibe, Bekoyê şeytan dixwaze vê bûyerê bigihîne guhê Mîr Ezîn, lê ditirse ku Mîr Ezîn bibêje tu derewan li xwenga min dikî û wî bide ber şûran. Lewma jî dek û dolabek tê bîra Bekoyê şeytan. Beko ji Mîr Ezîn dibêje padîşahê kurdan Memê Alan hatiye bajarê me û ya xwe bi Celaliyan re kiriye yek, wê mîrîtiya te ji destê te bistînin. Mîr

Ezîn ji Bekoyê şeytan bawer dike û dide pey şopa Bekoyê şeytan. Bekoyê şeytan bangî Celalîyan û Memê Alan dike û dibêje, eceman avêtiye ser Botanê, pêwîste em amedekeriya şer bikin, armanca Beko ku di vî şerî de Memê jahîrî bike û wî bikuje. Lê her tişt wek pilansaziya Bekoyê şeytan naçe. Mem bi hîleyekê vedigere Cizîrê qesra Mîr Ezîn ba Zînê. Mem û Zîn bi hevdu dikevin nav kêf û henekan, dimînin bêhiş û sevdan. Bekoyê şeytan fêhm dike ku Mem çûye ba Zînê, Mîr Ezîn paş vedigerîne Cizîrê, Mîr Ezîn li vir Mem û Zîn dibîne lê Hesên nahêle ku wan bi hevdu zevt bike.

Mîr Ezîn nikare vê bûyerê ji bîr bike, di dilê wî de dimîne ev kirinên Memê Alan. Dîsa Bekoyê şeytan derdikeve sehnê û dibêje, tu dixwazî Mem ceza bikî, ba wî bike, bi wî re bi setrencê bilîze û şertan bavêje ber wî ku şertê te qebûl kir tu çî bixwazî dikarî jê bikî. Ev tişt dikeve serê Mîr Ezîn, Mîr Ezîn bangî Mem dike, şertan davêje ber û dest bi lîstina setrencê dîkin. Lê Mem lîstîkvaneke zor zana ye, Mîr Ezîn nikare bi Mem. Dîsa hîle û fêlbaziyek tê bîra Bekoyê şeytan. Mêze dike ku di pencerê de Zîn li lîstîkê temaşe dike, lê berê rûyê wê li Mîr Ezîn e. Bekoyê şeytan cihê herduyan diguherîne, berê Mem dikeve Zînê, Mem bêhiş û aqil dimîne û lîstîkê wînda dike. Mîr Ezîn Memê davêje Zîndanê. Qîza Bekoyê şeytan axûyekê tîne ji Mem, Mem dizane ku ew axûyek e, lê ji ber ku wextê wî yê mirinê hatiye, axûyê vedixwe û dimre. Piştî Memê bi heft rojan Zîn jî dimire, Mîr Ezîn ji kirinên xwe poşman dibe û biryara kuştina Beko dide. Beko di nava bexçeyekê de bi awayekê rezîlane tê kuştin. Hesên tê dibîne ku Mem di zîndanê de miriye û xeberê dişîne bajarê Mixrîbiyan ji bo ku termê Mem bibin. Serdarê hezar û pênc sed xortên kurdan Beglî tê, temamê bajarê Cizîrê xira dike, tu malan li ser hev nahêle û diçe ser gora Mem dibêje, min heyfa te hilaniye, bi aramî di gora xwe de rakeve.⁸⁴

Destana Memê Alan destaneke kurdan ya herî kevnare û mîtolojîk e. Ev destan di nava civaka kurdan de li her deverê welêt bi devê dengbêjan, bi gelek awayên curbecur tê gotin. Destana Memê Alan di heman demê de destana neteweyî ya kurdan e jî. Lewma li ser vê destanê bi dehan pirtûk û meqale hatina nivîsandin. Li vir divê li ser çend xalan b rawestan Lescot li ser cudatiya destana Memê Alan û mesnewiya Mem û Zîn a Ehmedê Xanî bi vî awayî tîne ziman.

⁸⁴ Lescot, *Memê Alan*, t.b.b.

“Wekî tê zanîn destana Memê Alan bi pîranî ji Mem û Zîna Ehmedê Xanî tê zanîn lê destana Memê Alan û Mem û Zîn a Ehmedê Xanî, bi qasî ku hûn bixwazin, ji hevdu dûr in. Di sedsala 17an de, dema Ehmedê Xanî hewl dide ku bi nivîsê ve, berhemeke xwerû bi kurdî, zimanê xwe yê kurmancî derxîne asta zimanekî wêjeyî, hingî wek babet, çîroka Memê Alan hilbijart. Di gel vê yekê, dema mesnewiya Xanî hate weşandin, her çendî dengê mezin jî veda, wê tu caran cihê çîroka Memê Alan ya gelêrî negirt ku bi saya dengbêjên nexwende li her der belav bûbû. Di vê rewşê de du destanên serbixwe derdikevin pêşya me; hem ji aliyê awir, şêwe û hem jî carînan ji aliyê naverokê ve du destanên gelek ji hev cihê; Memê Alan a çîrokbêjan û Mem û Zîn a Ehmedê Xanî”.⁸⁵

Lê ji bo me ya girîng, gelo ji bo çî Ehmedê Xanî vê destana Memê Alan hilbijartiye, gelo sedemên Xanî çibûn ku ev destana hilbijartibû. Wek ku Roger Lescot digot; Xanî dixwaze zimanê xwe yê zikmakî derîne asteke wêjeyî û nivîskî û ji neteweya xwe xizmetekê bike. Lewma jî wiha gotibû;

Da xelq nebêjin ku ekrad

Bê merîfet in, bêesl û bînyad

Enwaê milel xwedan kîteb in

Kurmanc tenê di bêheseb in

Hem edlê nezer nebên ku kurmanc

Îşqê nekirin ji bo xwe amanc

Têk da ne di talib in me metlûb

*Vêk ra ne mûhîbb in ne mehbûb*⁸⁶

“Helbet Xanî dema xwest ku zimanê xwe derxe asteke wêjeyî, ji wî re jî malzemeyek diviyabû. Baba Xanî hevotina (perwedehiya) lawê xwe Memê teorîze dike, efsaneyên (wek Memê Alan) ku gelê kurd îtîbarê bi wan dike, ji xwe re dike bahane û dibêje ku min sûd ji wan wergirt. Ji ber ku di bazarê de ew hatine ecibandin û xwedî bingeş û daxwazekê ne. Wisa diramê ku hewceye di vê bazarê

⁸⁵ Lescot, h.b. , r. 8.

⁸⁶ Ahmedê Xanî, *Mem û Zîn*, wer. Mehmet Emin Bozarslan, Hasat Yayınları, İstanbul, 1990, r. 60.

de felsefeya rizgariya kurd bi cih bibe. Ev daxawaziyeke aqlî an jî sewîrana hizir û ramanê ye.”⁸⁷

Dema em destana Mema Alan bixwînin em ê çanda kurdan ya neteweyî tê de bibînin. Ev jî ji Xanî re dibû sedem ku vê destanê hilbijêre. Destana Memê Alan ne tenê ji hêla neteweyî ji bo Xanî dibe malzeme, her wiha Xanî mirovekî mitesewif bû û ev destan pêwîst bû ku ji hêla mîstîsîzma îslamî jî ji Xanî re bibûya bingeh.

Belê Xanî dixwest ku evîna Mem û Zînê bo evîna îlahî ji xwe re bike bahaneyekê. Lewma Xanî destana Memê Alan hilbijartibû û ya rast ji bo evîna îlahî ev destan amureke bêhempa bû. Mem di zîndanê de diket şiklekî tesewifî û mirin ji xwe re wekî xelatekê didît, Zîn bi mirinê qayîl bû û dê Xwedê deweta wan herduyan di bihûştê de di nav horiyana de bikirana. Di zîndanê de Mem wiha bi Zînê re dipeyîve:

Em bi hev ra dikin şor û sihbetane

Min dît bi ber de hat Emer Beg, kalê min, Şêxê Qûreyşiyane

Gote min: “Memo, ji bo vê dinê meke meraqan û mexwe xemane

Ev dinya fanî ye, namîne ji bona pêxember û ewliyane

Deh sal û hezar sal yek in ji bona merî bîaqîl û xwedî îmane

Ser û berê dinê derew in, mîna xewneke derewîn a şevane.

Serê ku were birîn tu caran nayê kirîn bi perane

Niha Zînê were cem te piştî du saetane

Hinarek tijî axû kiriye qîza Bekoyê şeytane

Daye Zînê, ji te ra şandiye, lê Zîn vê yekê nizane

Zîn bi te rast e, can ecane

Law ecela te tamam bûye, êdî tu dikî ku herî axa gorînane

Ku tu hinarê nexwî, tu yê bimrî, eva teqdîra Xudane

Lê, tu bixwe çend hewane

Ji mirinê metirse, mîna mêrane

Ji mirinê tirsîn karê teresan e

Xwedê wê mirazê te û Zînê bike li cenetê, di nav govenda horiyane

⁸⁷ H. Mem, *Rastiyên Destana Memê Alan*, r. 35.

Zîne bimre piştî bi heft rojan

Zîne êdî mineta me tune ji ebdane

*Mirazê me wê bibe li wê dinê, bi emrê Rebbê Alemê, padîşahê padîşahane*⁸⁸

3. 2. Destana Siyabend û Xecê

Siyabend, xortekî Silîvî ye. Hîn di temenê xwe yê piçûk de bê dayîk û bav dimîne. Siyabendê Silîvî piştî bê dê û bê bav dimîne apê wî lê xwedî derdikeve êdî Siyabend li ba apê xwe dimîne.

Apê Siyabend muxtarê gund e. Siyabend jî dixwaze mîna apê xwe li gund mixtariyê bike. Siyabend xortekî çeleng e, bi darê zorê zarokên gundiyan ditirsîne û ji zarokê gundiyan re dibêje: “Apê min Mihemed, muxtarê bavê we ye, ez jî muxtarê we me. Ji îro û pê ve her gava ku em herin çolê, divê kesek ji we destevala neyê, hûn ê hêk û mirîşkan binîn. Em ê li çolê bipêjînin, bixwin û kêfa xwe bikin, dinya çawa diçe bila wîsa here.”

Siyabend xortekî keçel û xwedî hêz e, destên wî giran in, her roj zarokên gundiya dide ber pên û şimaqan, ji ber wê jî zarokên gundiyan jê ditirsin û ew çî bixwaze, bê vir de wê de, hemû xwestekên wî tînin cih, wek wî dikin. Zarokên gundiyan diçin malên xwe û jê re hêk û mirîşk û nan û pêxwarinan tinîn.

Ev rewşa wî ya xirab û zordariya wî gundiyan aciz dike û gundî diçin ser apê wî û jê re dibêjin: “Êdî ji destê te û biraziyê te tu rihetiya me nema. Eger hûn wiha bikin em ê te ji muxtariyê daxînin. Tu muxtarê me yî, îcar çî heqê biraziyê te heye, ku wiha li zarokên me dike, ne hêk û ne jî mirîşk bi me nehiştin. Tu wî ji vî gundî dertîni derîne, an na em ê vê gavê te ji muxtariyê daxin.

Apê Siyabend êdî li ber vê rewşê hew debar dike û Siyabend ji gund diqewitîne. Siyabend li çol û çepelan bi tenê dimîne. Siyabend li çol û çepelan bi sewal û ajalan hevaltiyê dike û bi awayekî hovane jiyana xwe didomîne. Mirov jê dûr dikevin, kes naxwaze nêzîkî wî bibe û bi vî mirovê hov re hevaltiyê bike.

⁸⁸ Lescot, *Memê Alan*, r. 144.

Rojekê dema Siyabend li çolê bi tenê ye, birûsk li dara çinarê dixê û darê dike du şeqan. Siyabend şîşa birûskê radihêjê û dibêje: “Ez ê herim, şîşê bibim ba hesinkar, ji xwe re kêrikekê bidim çêkirin, heke tiştêk ji ber ma, ez ê li çîma devê xim, çîma devê wê bibe mertal ji min re, kêrik jî bila bibe şûrê min.” Siyabend êdî xwedî şûr û mertalekî hêja ye. Edî tirsê Siyabend ji tu evdê xwedê nemabû.

Siyabend ji birçîna jar û qels bûbû, dixwest li van çol û çolistanan ji xwe re piçek xwarin bidest bixê û zikê xwe têr bike. Di heman demê de jina gavên a gund ji xwe nanê gavaniyê ji nava gund berhev daye û elbika xwe jî tijî mast û mehîr kiriye di ber Siyabend re derbas dibe. Her çiqas Siyabend bi xweşî ji jina gavên nanekî dixwaze jî rehm nakeve dilê jina gavên û jê re dibêje:

“Here lo, lo, lo, lo,

Lo, lo, lo gurriyo, dilê min li bê yê,

Meş û kêçên li serê te, rêya min venakin ku ez herim malê ye,

Tu vêga bimirî li ser sergoyê rêxê ye,

Te tehm nekir nanê gavaniyê. mehira di elbê ye⁸⁹

Li ser vê yekê Siyabend fêhm dibe ku ne bi darê zorê be wê jina gavên nan nediyê. Siyabend destê xwe davêje pêsira jina gavên, çîmek davêje newqa wê, dilopiye erdê û Siyabend radihêje tûrê nan û elba mehîrê û dibêje ya rebbî şikir ji te re.

Piştî vê bûyerê gavan tê malê, bala xwe didê ku jina wî di nav nivînan de ye û dirêjkiyê ye. Gavan xwe aciz dibe û dibêje: “Keçê tu hêjî neçûyî, te nanê gavanî nebiriye!” Jina gavên tiştên hatine serê wê yek bi yek jê re dibêje. Gavanê gund ji vê bûyerê gelekî aciz dibe.

Dotîra rojê her kes bi kêf çêlekên xwe didoşin û dewarên xwe bera derve didin, hemû dewar berê xwe didin ba xaniyê apê Siyabend. Piştî vê yekê Siyabend jî dikeve nav garanê û hema kîjan çêlek dibe ber destê wî, kêrê li zikê wê dixê û hûrê wê bera erdê dide. Çêlekek jî ji ber desta nafilite û bi saxî û selametî naçe malê.

⁸⁹Reşo Zîlan û Serdar Roşan, *Destanên Kurdî*, Weqfa Kurdî ya Kulturî ya Stockholmê, Stenbol, 1996, r. 11.

Piştî vê bûyerê gundî tev ji Gurî aciz dibin û cardin diçin ser apê Siyabend, kuştina Siyabend jê dixwazin, apê Siyabend jî ji biraziyê xwe zehf aciz bûye û kuştina Siyabend li gundiyan helal dike. Gundî wê şevê tev li hev dicivin û sed û pêncî xortên Silîvî kom dikin da ku Siyabend bikujin.

Sed û pêncî xortên Silîvî dikevin pey şopa Siyabend da ku wî bibînin. Di navbera xortên Silîvî û Siyabend de şerekî dijwar derdikeve, lê Siyabend sed û pêncî xortên Silîvî li erdê rast dike û wan jî dike rêhevalên garanê. Şîn û girîn dikeve nav Silîva zarok sêwî, jin bêmêr dê û bav bêzarok dimînin.

Li gundekî din xortek hebûye, bi dergîstî bûye. Ew tiştê ku hatiye serê xortên Silîviyan dibihîse û li mêhina xwe siwar dibe berê xwe dide Silîva. Li ber devê mala xwezûrê xwe disekine û cihê Siyabend jê dipirse, her çiqas dergîstiya wî naxwaze ku biçe şerê Siyabend jî, ew berê xwe dide aliyê Siyabend da ku wî bikuje. Lê hîn di derba yekem de Siyabend wî dîl digre. Xort hewariya xwe ji Siyabend dixwaze û jê re dibêje:

*“Gurrî ez li bextê te û Xwedê ye,
Xwezûrê min gotiye, tu Gurrî bi saxî bînî li vê derê ye,
Ez ê dergîstiya te, li te mehr bikim bêheq û bêqelen li rûyê dinê ye,
De rahêje hefsarê mehînê ye,
Em berê xwe bidin malê ye.”⁹⁰*

Piştî ku xort bi vî awayî bang li Siyabend dike, gunehê Siyabend pê tê, bi hefsarê mehînê digre û berê xwe dide gund û li gund Siyabend di nav kemîna gundiyan de dimîne û apê wî mîrkutekî li nava milên wî didê da ku wî bikuje, lê jinapa Siyabend nahêle ku apê wî Siyabend bikuje û wiha dibêje:

*“Bi Xudanê şev û rojê ye,
ku tu îca destê xwe bidî Gurrî ye,
Ez jinanî nakim li malê ye,*

⁹⁰ Zilan û nd. , *Destanên Kurdî*, r. 19.

Xel dibêje, Xwedêyo!

Birazîyekî meriv ê mêrxas hebe, ku meriv karibe here nava xelkê ye.”⁹¹

Piştî van gotinan apê Siyabend dev ji Siyabend berdide û Siyabend berê xwe dide xerîb û xurbetê, digihêje serê Çiyayê Sîpan. Li wir rastî Hesên Axa tê, kêfa Hesên Axa gelekî ji vî xortê çeleng tê û bang lê dike ku li ba Hesên Axa bişixule, lê tu kar jî ji destê Siyabend nayê. Siyabend peymanekê bi Hesên Axa re çêdike û wiha dibêje:

“Tu dê odeya min cuda bikî.

Tu dê metiinekî ji min re vegirî.

Doşeka min bila ji pûrtikên qaz û qûlingan be,

Balgî û nazbalgî li ber pala min bin.

Û qehwegerê te gava qehweyê bigerîne,

Bila qehweya ewîl ji min re bîne.

Hingê bêdil mane,

Tu kes jî bidil te û min nizane.

Bes sozek min a din heye,

Dinya ye, tu ji min re bibêjî ‘quzulqurt’

Ez ê bibejim, ‘li ser dile te girt’.”⁹²

Piştî vê gotinê, Hesên Axa şert û mercên Siyabend qebûl dike, bi hev re peymanê datînin. Ji demekê şûnde dilê Siyabend dikeve keça Hesên Axa Gulperiyê û dilê xwe jê re vedike, lê Gulperî kêf û henekên xwe bi Siyabend dike. Li ser vê yekê Siyabend çimekê li newqa Gulperiyê dixwe, dema Hesên Axa vê yekê dibîne sîlehekê li Siyabend dide. Siyabend pir aciz dibe û peymana xwe û Hesên Axa di bîra wî de tîne. Hesên Axa piştî vê bûyerê dixwaze xwe ji Siyabend xelas bike, lê ev ne ewqas hêsan e. Rojekê Siyabend diçe pêşiya karwanê dewletê û dest datîne ser mal û milkên dewletê. Serbazirganê karwan ê dewletê hewariya xwe ji Siyabend dixwaze û dibêje ku eger wî nekuje ew ê mesrefên daweta wî bike, Siyabend li ser vê yekê wî dibexişîne û dişîne mala wî.

⁹¹ Zilan û nd. , h.b. , r. 18.

⁹² Zilan û nd. , h.b. , r. 22.

Siyabend mal û milkên talanê tîne ber devê deriyê Hesên Axa, Hesên Axa bi aqilmendê xwe şewiriye û gotiye ku heya ez keça xwe nedim vî dînî ez jê xilas nabim. Lê Siyabend vê yekê qebûl nake û ew bi şev xewnekê dibîne ku ew û Qeregêtran bi hev re hevaltiye dikin. Siyabend ji mala Hesên Axa derdikeve û diçe li rê rastî Qeregêtran tê. Bi hev du re şer dikin paşê hîn dibin ku herduyan jî heman xewn dîtiye û dev ji şerê hev berdidin, bi hev re dibin rêheval.

Siyabend û Qeregêtran li rastî konekî tîne û keçika malê Xecê wan dike mêvanê xwe. Dilê Siyabend dikeve vê keçika xweşik û bedew û wê bo xwe ji birayên wê dixwaze. Birayên Xecê vê yekê qebul dikin û Xecê didin Siyabend. Siyabend ji bo amedekariya dawetê bike berê xwe dide Elcewazê, ba serbazirganê ku bexişandibû, di vê navberê de kurê Mîrê Şikakiyan dibihîze ku birayên Xecê ew dest girtî kirine û davêje ser konê mala bavê Xecê û temamê birayên Xecê dakuje û Xecê ji xwe re dibe.

Dema Siyabend vedigere û vê rewşê dibîne, berê xwe dide ba Mîrê Şikakiyan û Xecê Xilas dike. Mîrê Şikakiyan bi leşkerên xwe yê giran bera pey wan dide û di bin qontarên Çiyayê Sîpanê de Siyabend hemû leşkerên Eşîra Şikakiyan dakuje û bi destê Xecê digre û diçe.* Dotîra rojê Xecê ji xew şiyar dibe, dibîne ku duwazdeh pezkovî hene û di nava wan de yek bi qiloçên xwe li deh nêriyan dixê û ji ser bizinê vedigerîne. Xecê vî nêriyê pezkovî dişibîne Siyabend û ji Siyabend re dibêje. Lê Siyabend bi vê gotinê nayê ser û dibêje ez mêrxasekî ewqasî bêhempa me, lê tu min dişibîni nêriyekî pezkovî û êrîşî ser pezkovî dike. Siyabend pezkovî digre û serê wî li ser zinarekî jê dike. Lê hêna jî bi temamî ruh ji pezkovî neçûye û pezkovî qiloçê xwe di ranê Siyabend re radike û Siyabend ji serê wî zinarê bilind dikeve ser dara benîştokê. Dema Xecê mêze dike ku Siyabend ji zinarê bilind ketiyê ser darê, bi lêz û bez diçe, ben û werîsên heft gundan tevî zilamên wan tîne. Lê mixabin nikarê Siyabend ji bin wî zinarê derxîne. Dema Xecê dibîne ku ji bo xelaskirina Siyabend tu derfet û çare nîn e, ew jî xwe ji serê wî zinarê bilind ber bi jêr ve berdide. Herdu, ne li vê dinyayê be jî, lê di dinyayeke din digihêjin hevdu.

* Di varyanateke din a destanê de Siyabend, ne leşkerên Mîrê Şikakiyan, heft birayên Xecê dakuje û destê Xecê digre û diçe, lê di vê varyantê de problemek heye. Gelo Xecê jineke ew qas sivik e ku bera pey qatilê heft birayên xwe bide.

Di vê destanê de tiştên pir balkêş hene, ji ber ku ev destan ji gelek aliyan ve naşibe destanên kurdî yê din. Di destanan de lehengên sereke bi piranî xwedî hebûn in, dewlemend û zarokên malmezinan e⁹³. Bo nimûne, di destana Memê Alan de Mem, kurê mîrê bajarê Mexrîbê ye, di destana Cembelî û Binefşa Narîn de Cembelî, kurê Mîrê Hekariyan e, di destana Dewrêşê Evdî de Dewrêş, kurê serokê Eşîra Şerqîyan e, di destana Zembîlfiroş de her çiqas bi firotina zembîlan debara xwe dike jî, Zembîlfiroş beriya ku zembîlfiroşiyê bike kurê padişah bûye. Lê di destana Siyabend û Xecê de, Siyabend kesekî sêwî, bêxwedî û belangaz e.

Di destanên kurdî de lehengên sereke bi piranî ji hêla civakê ve tînin pesinandin. Civak, van karakteran bi piranî qebûl dîkin û hurmetê nîşanî wan didin. Di heman demê de ev qerekerên sereke wek xelaskerê civakê jî tînin nîşandan. Mesela di destana Dewrêşê Evdî de, her çiqas Dewrêş ji bo Edûlê diçe şer jî, ji hêlekê ve ji bo eşîra Milan jî diçe şer. Şerê Dewrêş ne tenê xwegihandina Edûlê ye, di heman demê de dixwaze eşîra Milan ji destê Şemîrên şerûd xilas jî bike. Heke em mînakekê bidin, gava xebera êrîşa Tirkan û Gêsan digihêje, Dewrêşê Evdî, ew û birayê xwe Sehdûn pevne dikevin nîqaşê. Sehdûn dibêje: “Çi karê me heye ku em li ber Milan xwe bidin kuştin. Lêbelê Dewrêş hem barê xelaskirina namûsa kurdan dide ser milê xwe, hem jî ji bo Edûla bedew şer dike. Tiştêkî pir diyar e ku aliyekî civakî yê lehengên destanan heye. Dema lehengên sereke bi ser dikevin, civak bi xwe jî bi ser dikeve dema leheng tîk diçin, civak bi xwe jî tîk diçin.”⁹⁴ Lê di Destana Siyabend û Xecê de mirov vê yekê nabîne. Siyabend ne di nava civakê de, lê li çol û çepel û çiyayan mezin bûye. Siyabend ji civakê dûr e, civak jî ji vî xortê hov hez nake. Civak vî xortê hov di nava xwe de naxwaze, nahebîne û her dem dixwaze ku wî ji nava xwe biqewitîne. Gundiyên Silîvayê dixwazin ji ba wan biçê û bes vegere. Ji ber ku car caran Siyabend milkên wan talan dîkir. Hesen Axa jî dixwest ji vî xortê hov xelas bibe.

Di destanên Kurdî yê din de li hemberî lehengên sereke tenê kesek, ango şexsek heye. Yê ku li hemberî Dewrêş e, Zor Temîr Paşa ye; yê ku li dijî Mem e, Mîr Zeynedîn û Beko ne; yê ku li hemberî Zembîlfiroş e, Gul Xatûn e. Lê yê ku li hemberê Siyabend e hemû bajar û xortên Silîvî ne.

⁹³ Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, r. 54.

⁹⁴ Parilti, *Dengbêjler Sözüün Yazgısı*, r.76

Siyabend di destanê de wek karakterekî nebaş tê nîşandan. Lê car caran Siyabend ji bo wan gunehê xwe bide efûkirin, hin tiştên baş jî dike. Wek mînak; dema Siyabend nanê jina gavên jê distîne û parsûyê wê dişkîne, li xwe poşman dibe û jina gavên ji erdê radike dibe mala wê û wê dixê nav nivînan, zarokan hemûyan li hev dicivîne nan dide wan û wiha dibêje:

*“Xwedayo, ez qurbana te bûmo, tiştê min kiriye, kesî li dinyayê nekiriye,
Ez dizanim, vêga çavên zarokên wê qerimîne, li rê ye,
Ez ê rabim rahêjime destê wê ye,
Wê bibime nava cîyê wê ye,
Gazî zarokan bikim, nanê wan û mehîra wan deynime berê ye,
Belkî xêra min û gunehê min li ber hev derê ye.”⁹⁵*

Ev sehneya poşmanîyê di gelek sehneyên din ên destanê de dubare dibe, gelo Siyabend bi xwe poşman dibû an jî dengbêj ji bo vî xortê pehlewana ji xerabiyê xelas bikin wî poşman dikin. Jixwe gelek caran dengbêjan karên wiha kirine. Wek mînak; Roger Lescot di derheqê Dengbêj Mişoyê ku destana Memê Alan ji ber girtiye û sitiriyê de wiha dibêje:

“Mem lehengekî zêde ne şêrîn e, wekî me berê jî anîbû zimên, Mişo di nav hewldanan de ye ku wî şêrîn bike, ew wî ji nav agirê ku Stî pê xistiye dide xelas kirin, Qesra Hesên ji nû ve ava dike. Di encamê de jî mirineke pîroz dîyarî wî dike. Di rastiye de Mem peyayekî xwedbîn, qure, qeba, bi kurtî tam tîpekî feodal e. Erê, evîna wî tesîreke mezin lê dike û hiş di serî wî de nahêle, lê belê tevî ku ew dizane Zîn dergistiya Çeko ye, qet rûyê wî naêşe û bê dudilî alîkariya Celaliyan qebûl dike. Gava diçin şerê eceman bi fen û fûtan xwe ji hevalê xwe vedişêre û vedigere bajarê Cizîrê, cem Zîne bi tena serê xwe nikare tu tiştê bike, her tim ji dostaniya Hesên îstîfade dike. Ne ewqasî wêrek e ku bi tena serê xwe sîngê xwe bide ber dijwariya jiyanê. Li hember kesên kêrî xwe, pîr cînexweş û dijwar e û bê dudilî dilê hezkiriyên xwe jî dişkîne (li hev rasthatina serê kaniyê). Dil dixwest ku ew xwedî dilekî teniktir bûya.”⁹⁶

⁹⁵ Zilan û nd. , *Destanên Kurdî*, r. 12.

⁹⁶ Lescot, *Memê Alan*, r. 15.

Boratav di derheqê vê meseleyê de dibêje ku hunermendên gel, Koroğlu û hevalên wî wek mirovên îdeal pêşkêşî civakê dikin û piştî vê pêşkeşiyê li gor karakterê wan karên erênî bi wan didin kirin. Gel tevahî fikr û ramanê xwe, xwestek û daxwazên xwe di van karakterên fewqilbeşer de dibîne.⁹⁷

Ev şêrînkirina lehengên destanan, ne tenê xwestek û daxwazên hunermendan bû. Lewma ev karakterên şêrîn, daxwaz û hêviya gel bi xwe ye jî. Boratav di derheqê vê meselê de wiha dibêje:

“Hozan mecbûr e ku daxwaz û xwestekên gel bîne cih. Bo nimûne, ji niha û heya sed û çil sal berê di sala 1800 de di dema ‘Tuccarî’ de, di çîrokê me de bi piranî evîndar nedigihastin evîna xwe. Wek çîrokên Kerem ve Aslı, Leyla ve Mecnun. Di gelek gund û bajarokan de axayê yenîçerîyan û dîlawêrên gund ji vê yekê aciz dibûn û li wan hozanên ku çîrokên bi vî rengî vedigotin, didan. Li ser van bûyeran hozanên Herêma Qersê li hev civiyan û biryar dan ku di hemû çîrokên xwe de evîndaran bigihjînin hev û ji vê demê vir de êdî evîndar digihjînin hev.”⁹⁸

Di rastiya xwe de ev yek bi vî rengî ye gelo, mirov bi guhdarîkirina çîrokên nebaşan çi wê bidest bixe? Çîroka mirovekî nebaş wê çi zewqê bide mirovan. Belê di dawiyê de mirov dikare bêje ev xwesteka han a piraniya denbêjan e jî. Dengbêj her tim dixwazin karakterên baş pêşkêşî civakê bikin, lêbelê ne tenê dengbêjan vê yekê dixwest, civak bi xwe jî ji vê rewşê dilxweş bû. Lewma Siyabend, di nava destanê de car caran ‘mirovekî xirab’ car caran jî ‘mirovekî baş’ temsîl dike. Çimki xerabiyê bi vî rengî van karakteran ideal hin nêziktirê civakê dike. Civak di van karakteran de kêmasî û nebaşiyên xwe dibîne û bi vî awayî hîn civak zêdetir dikare xwe bike perçeyekî karakterê sereke û disa bi vî awayî dengbêj xwendineke civakî dike û nebaşî û xirabiya civakê bi wan dide nişandin.⁹⁹ Ewçax em dikarin bibêjin ku dengbêj bi herdu awayan jî xwendineke psikolojîk û sosyolojîk dike û bi vî awayî cihê xwe di nav perwerdekirina gel de digre.

⁹⁷ Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, r. 63.

⁹⁸ Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, n.r. 68-69.

⁹⁹ Pariltı, *Dengbêjler Sözüün Yazgısı*, r.74

3. 3. Destana Kela Dimdimê

Gelek varyantên vê destanê hene û bi piranî jî ji hêla Ordîxanê Celîl ve hatine berhev kirin. Lê em ê tenê li ser çend xalên vê destanê bisekinin. Xano kesekî feqîr û jar e, ji bo ku ji xwe re kar û barekî bixwaze, xwe digihîne ba Şah Ebbas. Şah Ebbas, Xano dişîne ber hespên xwe ku hespên wî xwedî bike.

Rojekê çend talanker davêjin ser Xano û hespên Şah Ebbas, lê Xano ne ditirse û ne jî direve. Xwe û hespan xelas dike, lê mixabin di vî şerî de milekî Xano jî, jêdibe û dimîne bi milekî.* Xano xwe digihîne ba Şah Ebbas û qala vê bûyerê dike. Li ser vê yekê gelekî kêfa Şah Ebbas ji Xano tê û fermanê dide zêrkerên xwe ku ji Xano re milekî zêrîn çêbikin. Zêrker ji Xano re milekî zêrîn çêdikin û êdî Xano dibe Xanoyê Çengzêrîn. Rojek tê, Xanoyê Çengzêrîn êdî hew dixwaze li ba Şah Ebbas bimîne. Ji ber ku Xano gelek gencîne jî di binê erdê de dîtîye, dixwaze serbixwe be û diçe ba Şah Ebbas û jê re dibêje:

Xano çû bû mug şaye,

Bo xo diket lavaye,

“Erd bide min qasî çermê gayê,

Da bo xe lê bikim avaye.”¹⁰⁰

Şah Ebbas vê daxwaza Xanoyê Çengzêrîn qebûl dike û bi qasî çermê gê erd dide Xanoyê Çengzêrîn û ew jî hurmeta xwe nîşanî Şah Ebbas dide. Xano çermê gayê radike dibe di nav avê de heft rojan dihêle. Vê çermê gayê dike têlên heyatî û bi vî çermî deşt û newalan ji xwe re zeft dike. Dawiyê pênc sed pale li xwe dicivîne û ji xwe re keheheke bêhempa çêdike ku her kes heyran û xizmetkarê dîtina wê bû. Her diçe nav û dengê Kela Dimdimê li herêma belav dibe. Kurd êdî xwe girêdayî Şah Ebbas nabînin, Şah

* Ev bûyera bêmilmayîna Xano di berhevkerinên Ordîxanê Celîl de bi awayên cur be cur tê vegotin. Wek mînak di varyantekê de; Xano û Şah Ebbasbi hevdu re diçin neçîrê, şêrek derdikevê pêşîya wan Xano bi vî şerî re bi qehremanî şer dike û milekî vî difire. Li ser vê yekê Şah Ebbas ji Xano re milekî zêrîn dide çêkirin.

¹⁰⁰ Celîl, *Kürt Kahramanlı Destanı Dimdim*, r. 97

Ebbas ji vê yekê pir aciz dibe û davêje ser Kela Dimdimê, di Kela Dimdimê de kurd heft salan li ber xwe didin, namûs û şerefa kurdan radestî Şah Ebbas nakin.

Lê wekî her demê, xaîn derdikevin sehneyê, xayînê vê sehneyê Mehmûde Melekanî ye. Mehmûde Merekanî ji pencerê kaxizekê davêje ji Şah Ebbas û jê re dibêje eger wî bihebîne wê rêya ava ku diçe Kela Dimdimê jê re bibêje. Şah Ebbas vê yekê qebûl dike. Şah Ebbas, avê li ser kurdên Kela Dimdimê dimiçiqîne û kurdan bêav dihêle.

Xanoyê Çengzêrîn civata xwe dicivîne û dike bi wan bişêwire ku wê li ber vê rewşê çî bikin. Di civatê de xortekî çeleng radibe û dibêje: “Mirin xweştir e ji koletiya Şah Ebbas.” Civat bi giştî vê biryarê dipejirînin û xwe radestî Şah Ebbas nakin û diya Xano wisa bang li Xano dike.

Daê gotê: “Lao, bilanê şaşyêd romya bila şaşbin,

Bila Xano termo kelş bin.”

Xano çîtê la li cisxyanê¹⁰¹

Ev hewara diya Xano tê pejirandin û kurd biryara berxwedanê didin, lê kurdên Kela Dimdimê dixwazin bi xwe re Şah Ebbas jî bibin mirinê da ku ev zulma kiriye jê re nemîn e. Ji ber vê yekê biryarê didin ku pêşiyê zilam derkevin derveyî kelê û bi Şah Ebbas re şer bikin û wisa jî dikin. Paşê hemû tên kuştin. Dema hemû tên kuştin Şah Ebbas dixwaze ku ji bo talanê bikeve kelehê, lê diya Xanê Çengzêrîn xwe digihîne cebûlxanê û agir bi çek û sîlehan dixê, ne Şah Ebbas ne jî leşkerên wî dimînin. Lê di destana Kela Dimdimê de tu şîfre nîn e ku ev destan rasterast qala lehengiya netewa kurd dike. Heta ev destan ji hêla Ordîxanê Celîl ve wek destana kurdan ya lehengiyê tê qebûl kirin.¹⁰²

Di gelek destanên Kurdî de mirovên xayîn hene û ev mirovên Xayîn bi piranî tîrî cezakirin. Ji ber ku ev mirov bi xayîntiya xwe gelek zirar daye civakê, civak dixwaze ku ew bîrî cezakirin. Wek mînak, di destana Memê Alan de Beko ji hêla Çeko

¹⁰¹ Celîl, h.b. , r. 176

¹⁰² Celîl, h.b. , t.b.b.

û birayên wî ve tê kuştin; di destana Kela Dimdimê de xayîn Mehmûdê Merekanî jî ji hêla Şah Ebbas ve tê kuştin. Bi vê yekê peyama ku ‘xayîn tu caran bê ceza namînin’ tê dayîn û ev sehne wiha tê teswîr kirin.

Sibe safî bû. Dergê kelê vekirin. Mehmûdê Merekanî revî û çû derbazî nav eskerê şah bû. Eva yeka elamî şah kirin. Ewî got: “Mehmûd, eva kaxaza te avêtiye?” Mehmûd cab da: “Min avêtiye.” Şah pirsî: “Çi xirabî ewî tera kiriye, ku te eva kexeza avît. “Mehmûd cab da: “Qet tişteki xirab ewî min ra nekiriye, êvar-êvar qazanca min guhekî fîla zêr bû. Qedre min ji yê kurê xwe zêde digirt. Duh êvarê, berî hatina min wan şîv xwer. Xwerina hazir wana ji min ra nehiştibû, ji min ra feraqek bi nanê tisîva anîn. Hîngê ez xeyîdîm, lema min eva kaxeza nivîsî û avît. “Şah gote wî: “Kurê kerê, meriyê ku êvar-êvar guhekî fîla zêr dida te , jêra te çi kir, ku ji min ra bikî. Van roja ha jî dibe, ku her tenê nan jî nakeve destê eskerê min jî. Wekî wusa ne, lazim e te bikujim.” Ew dane ber devê lûla topê û agirê kelê kirin. Wusa jî Mehmûd şandin cehnemê.¹⁰³

Weki ku me li jor jî anîbû zimên, destana Kela Dimdimê hem destaneke lehengî hem jî destaneke neteweyî ye. Di vê destanê de bi awayekî trajîk qala lehengiya kurdan tê kirin, di heman demê de Xanoyê Çengzêrîn wek xanê kurdan tê teswîr kirin. Xano ne wekî lehengekî destaneke din, serokê heremekî an jî serokê eşîrekê ye. Xano bi xwe serokê neteweya kurd e, wek mînak, di cihekî destanê de ji bo xanê kurdan wiha tê gotin:

*Hanek naêt ji kirmanciyê
Dê rabin rabin, dê bi kar kin,
Espê Xano bi timar kin,
Lîxavê zerî bi ser kin,
Xo li ser bavê xo îxtîyar kin,¹⁰⁴*

Di destanên Kurdî de bi piranî li ba serleheng jinek heye, serleheng û jin evîndarê hev in. Destanên kurdî jî bi piranî bi van herdu serlehangên ve tên bilêv kirin. Wek mînak, Dewrêş û Edûlê, Siyabend û Xecê, Cembelî û Binefşa Narîn, Stî û Fexrî,

¹⁰³ Celîl, h.b. , r. 152

¹⁰⁴ Celîl, h.b. , r. 110

Mem û Zîn. Lê di destana Kela Dimdimê de mirov rastî karaktereke wisa nayê. Lê belê di vê destanê de dîsa jî karaktereke jin a ku derdikeve pêş heye, ew jî dayika Xanoyê Çengzêrîn e. Dayîka Xano wek jineke qehreman a neteweyî derdikeve pêşberî me û ji Xano re dibêje, tu carî teslîmî Şah Ebbas nebin ji bo ku xîret û şerefa kurdan nekeve bin lingê Qizilbaşan. Her wiha tenê ne bi vî awayî derdikeve pêşberî me, dema Xano û hemû hevalên wî tên kuştin vê dayîka leheng, agir berdide cebilxanê û dayika leheng û ev sehne di destanê de wiha tê teswîrkirin.

Dayîk li xwe bû sergerdan e

We hemû bûkê xwe hildane

Berê xwe dane rojhilatê

Cîhê cebîrxanê veşarte

Bûk û dayika Xanê Kurdan

Diçin hêdî, çira destan

Xwe bi kêlê digihînin

Agir bi çek û sîlehan dixînin

Dibe qirçînek li kelehê

Agir alav ji jêr re derê ye

Stûn û mînare dişuxulin

Eskeran, Şah hev dixurindin

Her kesê ku dêrgah nas dike

Xwe bi haleke xelas dike

Lê her kê ku li vir dimîne

Dibe para alav û agir

Ji moxên kelê tenê yek ma

Ji eskerên Şah qet yek nema¹⁰⁵

A. Socin, Destana Xanoyê Çengzêrîn û Gez Von Berlichingen ya Goethe dide ber hev. Li gor F. Engels, rûmeta ku serhildêr dide dêya xwe, di nav formekê de dramatîze dike. Gez Von Berlichingen wek şovalyeyekî lehengê ku şerê nava Elmanyayê bi dawî dike û Elmanyayê dike yek perçeyî, tê teswîrkirin. Gez Von

¹⁰⁵ Zîlan û nd. , *Destanên Kurdî*, r. 85.

Berlichingen di şer de serdariya raperîna 1525 gundî dike. Ji van aliyan ve Gez Von Berlichingen û Xanoyê Çengzêrîn dişibine hevdu.¹⁰⁶

Ev destana han, efsaneya Troya tîne bîra mirov. Wek mînak, prensê Troyayê Parîs rojekê dibe mêvanê qral Menelos û jina qral Helena ya xweşik direvîne. Wekî tê zanîn di destana Kela Dimdimê de jî Xano erdê ku Kela Dimdimê li ser ava kiribû ji Şah Ebbas standibû û bi vê tevgerê jî Şah Ebbas şikandibû. Paris paşê diçe kela Troya û ji xwe re stargehekê çêdike. Ma Xanoyî jî ji xwe re Kela Dimdimê wekî stargehekê ava nekiribû? Di efsaneya Troya û destana Kela Dimdimê de jî ev herdu stargeh ji hêla dijminan ve bi salan tînan dorpeçkirin da ku wan bi dest bixin, lê bi ser nakevin. Dema Yewnan ji dorpeçkirinê aciz dibin û fêhm dikin ku nikarin kelehê fetih bikin, dev ji dorpeçkirinê berdidin û diçin. Lê hîleyek tê bîra wan, ew jî hespa Troya ye. Yewnan hundirê vê hespê bi leşkeran dadigirin û li ber deriyê kela Troya datînin, niştasihên Kela Troya wek xelat û xenîmeteke Yewnanan li vê hespê dinêrin û vê hespê tînin nava kelê, dibe êvar leşker ji nav hespê derdikevin û derîyê kelê vedikin. Bi vî awayî Kela Troya dikeve û ji dest diçe. Di destana Kela Dimdimê de jî Şah Ebbas heft salan Kela Dimdimê dorpeç dike, lê tu encamê bi dest naxe, dema ji dorpeçkirinê aciz dibe biryarê dide ku vegere lê Mehmûdê Melekanî yê xayîn derdikeve sehnê û Kela Dimdim bi vî awayî dikeve. Mabesta min ne ew e ku ez bibêjim ev destan ji efsaneya Troya hatiye wergirtin, tenê min xwest ku ez balê bikêşînim ser çend motîfên hevpar ên destanên kurdî û destanên cîhanê. Yan na destana Kela Dimdim bi awayekî rasteqîn dîyar e ku di nava dîrokê de cihê xwe girtîye, lê di derheqê efsaneya Troyayê de ji bilî vegotina Homeros tu agahiyên dîrokî di destê me de nîn in.

Destana kela Dimdimê ku jê re hîleya Dîdon jî tê gotin tîne bîra mirovan. Li gor efsaneya Dîdon ûnsûrên derasayî tunene, mirovekî biyanî ji xwediyê welatê ku ev dixwaze li wir bicîh bibe bi qasî çermê gayê erd dixwaze û paşê jî ji vê çermê werîsek çêdike û derdora erdeke ku karibe kelayek ava bike dorpeç dike. Gelek neteweyên cîhanê bicîhbûna xwe erdeke biyanî bi vî hîleyî pênase dikin. Bo nimûne Fenîke

¹⁰⁶ Celîl, *Kürt Kahramanlı Destanı Dimdim*, r. 69.

niştecîhbûna xwe ya Kartacayê, Hasan Sabbah niştecîhbûna xwe ya Kela Alamûtê tirk niştecîhbûna xwe ya qerexa Stenbolê bi vî awayî tînin ziman.¹⁰⁷

3. 4. Destana Zembîlfiroş

Zembîlfiroş lawikê Mîran e, xwedî koşk û dîwan e. Zembîlfiroş rojek ji rojên xwedê xewnekê dibîne û tirsek mezin a xwedê lê peyda dibe. Zembîlfiroş rojekê di geştê de mirovekî mirî dibîne û tirs a xwedê dikeve dilê wî, dibe derwêşekî Xwedê. Zembîlfiroş êdî nikare di nav malê dinyayê de bijî, û piştî wê, biryar dide ku dev ji malê dinyayê berde û bibe derwêşekî Xwedê.

Zembîlfiroş êdî bi firotina zembîlan debara xwe û zarokên xwe dike. Her roj kolan bi kolan digere û zembîlan difroşe. Zembîlfiroş xortekî bedew, mînanî Yûsifê Pêxember e. Feqiyê Teyran di çîroka Zembîlfiroş de vê yekê wiha tîne zimên:

Zembîlfiroş lawek rewal bû

Bi kulfet û ehlî yal bû

Husneke Yusuf li bal bû

Heqq û rezzaqê qismetê¹⁰⁸

Zembîlfiroş tevî zarokên xwe digihîje bajarê Farqînê û li kolanên Farqînê dest bi firotina zembîlan dike. Dema Zembîlfiroş zembîlan difroşe Gul Xatûn wî û bedewiya wî dibîne û dilê wê dikeve wî. Xatûnê bi mebesta kîrîna zembîlan bangî wî dike û dikşîne hundir da ku bi pê re kêf û şahiyê bike, lê belê Zembîlfiroş lawikekî tobedar e, li hember vê xwesteka Xatûnê derdikeve û wiha bang li Xatûnê dike:

Law dibê ez ê têr im

Zêr û mal çî wê xwendêr im

Ez ji tirs a Heq newêrim

Neku be'îd bim ji rehmetê¹⁰⁹

¹⁰⁷ Pertev Naîlî Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Bilgesu Yayınları, İstanbul, 2013, r.111; Allison, *Badinan' da Eski ve Yeni Sözlü Gelenekler*, r.53

¹⁰⁸ M. Xalid Sadîni, *Dîwana Feqiyê Teyran*, Weşanên Nûbihar, Stenbol, 2003, r. 356.

¹⁰⁹ Sadîni, h.b. , r. 361.

Zembîlfiroş dike û nake xwe ji destê Xatûnê xelas nake, taliyê ew jî dest bi revê dike. Lê tu niyeta Xatûnê nîn e ku dest ji Zembîlfiroş berde û bera pey dide, xwe digihêne mala Zembîlfiroş. Xanima wî qanî dike ku têkeve nav cîyê Zembîlfiroş. Wê şevê Xatûn cil û bergên xanima Zembîlfiroş yên şevê li xwe dike û dikeve nava nivînên Zembîlfiroş. Dema Zembîlfiroş dikeve nav nivînan mêze dike ku xilxal di lingên xanima nav nivînê de ne. Zembîlfiroş fêr dike ku ev ne xanima wî ye û ji nişka ve ji nav nivînan radibe û direve. Xatûnê jî bera pey Zembîlfiroş dide û digihîjin Kela Farqînê, dema Zembîlfiroş fêr dike ku tu xelasî ji ber destê Xatûnê nîn e, xwe ji ser kelê bera jêr dide û dawî li jiyana xwe tîne, xatûn jî xwe li pey Zembîlfiroş ji kelê berdide û çîrok bi vî awayî bi dawî dibe. Ji bilî vê encamê di gelek varyantên de serpêhatiyên Zembîlfiroş hene bo nimûne Zembîlfiroş û Xatûn herdu jî dişewitin, Zembîlfiroş mîr Zembîlfiroş dike û hwd.¹¹⁰

Wekî ku me berê jî gotibû di destanên kurdî de mijar bi piranî li ser evîn û lehengîyê tîn hûnandin. Lê lehengî bi piranî bi qeweta bedenê tê nîşandan. Wek mînak dema Siyabend, Dewrêş û Xano tîn pesinandin bi şerkarî û mêraniya bedenî tîn pesinandin. Mirov wan her dem di nav şer û ceng û mêranîyê de dibîne. Lê em di çîroka Zembîlfiroş de vê mêranî û qehremaniyê nabînin, Zembîlfiroş lawikekî feqîr û jar e, bi firotina Zembîlan debara xwe dike, tu îddayên wî yên şer û mêranîyê tune ne. Lê ev nayê wê wateyê ku di destana Zembîlfiroş de tu lehengî tune ye. Na, lehengîya mezin di destana Zembîlfiroş de ye, ew jî lehengîya şerê bi nefîsê û şeytên re ye. Zembîlfiroş lehengê namûs û masûmiyetê ye, mîna Hz. Yûsif mirinê qebûl dike, lê bênamûsîyê qebûl nake, ma ev ne lehengîya herî mezin e?

Gelek varyantên destana Zembîlfiroş di nava civakê de cih digrin û tîn gotin, ji vana hinek jê, bi zargotina kurdî ne, hinek jî ji hêla kesên wek Feqiyê Teyran û Melayê Bateyê ve bi şeweyeke menzûm hatina nivîsandin. Ji bo em vê çîrokê baş fêr bikin pêwîst e em bingeha dîroka vê destanê jî bizanibin. Varyantên vê destanê yên ku ji zargotina kurdî ne û yên ku ji hêla Feqiyê Teyran ve hatine nivîsandin bi seranserî ji hevdu cuda ne. Wek mînak, di zargotina kurdî¹¹¹ de piştî ku Mîr van kirinên nebaş ên

¹¹⁰Alakom, *Di folklorê Kurdî de Serdestiyê Jinan*, n. r.63-64,

¹¹¹ Heciyê Cindî û Emînê Evdal, *Folklorê Kurmanca*, Weşanên Avesta, Stenbol, 2008, r. 393

Zembîlfiroş û Gûl Xatûnê dibihîse, herduyan jî davêje zîndanê û wan tazî dike tîne ber xwe û kêrekê davêje stûyê Zembîlfiroş da ku wî bikuje, lê Gul Xatûn kêrê ji destê wî digre û mîr dikuje. Di dawiyê de Zembîlfiroş û Gul Xatûn jî di nav hebûna Mîr de bi hevdu şa dibin. Lê Çîroka Zembîlfiroş ya Feqiyê Teyran berevajiyê vê ye. Zembîlfiroş tu caran xwe teslîmî Gul Xatûnê nake û ji bo xwe teslîm neke jî xwe ji Kela Farqînê davêje. Lê Xaliqê rebbê jorîn bi mirina Zembîlfiroş qaîl nabe û Cebraîl dişîne Zembîlfiroş xilas dike.¹¹²

Li gor dîtina me ev cihêrengiya varyantên destanê ji bingeha îslamî ya civakê û taybetiya Feqiyê Teyran tê.¹¹³ Eger em vê destanê baş bixwînin, em ê bibînin ku hem ji aliyê bûyêrê ve hem jî ji aliyê lehengên destanê ve pir dişibe qiseya Hz. Yûsif. Wek mînak, Hz. Yûsif, lawê pêxemberê ye, pêxember di nava civakê de wek Mîr tên ditîn, ji xwe Zembîlfiroş jî ne lawê mîrekê bû? Hz. Yûsif bi xweşîkî û qeşengiya xwe dihat pesinandin, Zembîlfiroş jî bi xweşîkbûna xwe tê pesinandin. * Dîsa Hz. Yûsif ji ba bavê xwe Yaqûb vediqete dikeve bîrê û di dawiyê de jî dikeve zindanê. Zembîlfiroş jî di heman rewşê de ye, ew jî ji hêla Gul Xatûnê ve bi avêtina zîndanê tê tehdîtirin. Hz. Yûsif ji bo xwe teslîmê fêlbaziyên Zuleyxayê neke zîdana tarî li xwe qebûl dike, Zembîlfiroş jî, ji bo ku namûsa xwe teslîmê Xatûnê neke xwe ji kelê davêje xwarê.

Di destanên kurdî de lehengên jin bi piranî ne aktor in, li bendî evîndarên xwe disekin da ku lehengên serekê wan xelas bikin. Lê di vê destanê de karaktera Gul Xatûn, berevajî vê yekê ye û ew li pey evîndarê xwe digere, heya mirinê, gelo mirov dikare tenê ji bo şehweta bedena xwe biçê mirinê? Na, ev ne tiştêkî gengaz e.

¹¹² Sadinî, *Dîwana Feqiyê Teyran*, r. 364

¹¹³ Bo nimûne ketina Zembîlfiroş ji kela Farqînê û şandina melek Cebraîl qiseya Îbrahîm pêxember tîne bîra mirovan. Dema Nemrûd bîryar dide ku Îbrahîm bavêje nav êgir, agirek mezin da dide û Îbrahîm bi menciniqê davêje nav êgir. Lê Îbrahîm tu carî paşve gav navêje û bîr û baweriya xwe bi Xwedayê mezin tîne. Ewçax Xwedayê mezin bi mirina îbrahîm razî nabe û ji êgir dibêje “Ey agir ji Îbrahîm salîm û bi selamet be” (Sureya Enbiya 69) û agir Îbrahîm naşewitîne, Îbrahîm ji êgir xilas dibe.

Belê Gul Xatûn evîndarê Nûra rûyê Zembîlfiroş** bûbû, lewma çi ji destê wê bihata dê bikirana. Karakterê Gul Xatûnê dişibe yê Zuleyxa ya qîseya Yûsif, Zuleyxa jî jina mîrekî ye, Gul Xatun jî jina mîrekî ye, Zuleyxa daxwaza nebaşiyê li Yûsif dike, Gul Xatûn jî daxwaza nebaşiyê li Zembîlfiroş dike, di dawiya jiyana xwe de Zuleyxa ji kirinên xwe poşman dibe û dibe jineke abid û jina Yûsif, Gul Xatûn jî, ji kirinên xwe poşman dibe û xwe ji kelê berdide da ku bigihêje Zembîlfiroş.

3. 5. Destana Kerr û Kulîk

Silêman, pismamê Emer Axa ye. Emer Axa mezinê êlê, axayê gund e. Rojekê, Silêman ji Emer Axa aciz dibe û ji gund derdikeve, diçe ba Hesê Dûdê. Demekê li wir dimîne û paşê bi keça Hesê Dûdê re dizewice, navê jina wî Werdê bûye. Ji vê zewacê du kurên Silêman çêdibin: Navê yekî Kerr, navê yekî jî Kulîk e. Kerr û Kulîk her dem di nava êlê de li zarokên êlê dixistin û ji ber wê jî dê û bavên zarokan dihatin ser Hesê Dûdê. Silêman jî ji ber vê pir aciz dibe û berê xwe dide ba Emer Axa. Piştî Silêman vedigere ba Emer Axa, Emer Axa Silêman bi xweşî pêşwazî dike. Silêman, li kêleka gund bi cih dibe. Herdu kurê Silêman digihêjin salên bîstan û dibin du cengawerên bêhempa.

Hespekî axayê ereban bi navê Bilîcan hebûye. Emer Axa dil dike ku wî hespî ji xwe re bîne. Xwe bi xwe radibe biryara xwe dide, gazî êl û eşîra xwe dike, qehwê dide kelandin û daxwaza xwe ji wan re dide dîyar kirin. Emer Axa dibêje: “Eger kî here hespa Bilîcanê bîne, wê qîza min Perîşanê ji xwe re bibe.” Lê ji ber ku ev daxwaz daxwazeke bi zor û zehmet e, tu kes xwe nade ber vî barî. Qehwa Emer Axa bi rojan li dîwanxaneya Emer Axa digere lê kesekî ku wêrekîyê bike û qehwê hilde, dernayê.

Dema Kulîk dibihîse ku Emer Axa keça xwe avêtiye ber şert û mercan, biryarê dide ku here qehwê hilde. Şûnde, xwe digihîne dîwanxana Emer Axa, lê ji ber ku

** Feqiyê Teyran û yên mînanî wî, bi piranî mirovên mitesewif in, loma gelek caran di tesewifê de em rastî bûyerên bi vî rengî tên. Wek mînak, Şêxê Senanî, evîndarê keçeke ermenî dibe û li pey wê diçe, lê belê ew di rûyê wê keçikê de nûra xwedê dibîne û evîndarê wê nûrê dibe. Lewma Melayê Cizirî wiha dibêje: “Mey nenoşî Şêxê Senanî xelet. Ew neçû nêv Ermenîstanê xelet” (dîwana Melayê Cizirî r.86) Melayê Cizirî bi vê mailkê bal dikşîne ku Şêxê Senanî ne ji bo şehweta xwe ketibû pey keçika ermenî, ew ji bo nûra rûyê keçikê çûbû Ermenîstanê, ew di rêya rast de bû.

gunehê wê bi pismamê wê tê Perîşan dil nake ku qehwa ferforî dayne ber pismamê xwe, lê di dawiyê de Kulîk qehwê radihêjê û li nava dîwanxanê dixê û vî barî dide ser milên xwe.

Kulîk amadekariya çûyina şer dike, şûr û rîmên xwe amade dike li hespa xwe siwar dibe û berê xwe dide nav êla ereban. Lê pirsgirêkek heye, diya Kulîk, Werdê qîza vê êla ereban e, ango şerê Kulîk li hember xalê wî ye. Ev şer, şerê xal û xwarziya ye. Lê ev yek jî nikare Kulîk ji rêya wî vegeîne. Kulîk diçe û her diçe, dema xwe digihîne nav êla ereban gedekî li ser kaniyê dibîne ji vî gedî re hespa Bilîcanê dipirse.

Kuro ew çi hespe, te aniye ser avê?

Gede got: -Eva mihîna bêcanê.

Kulik got: - Kuro derewa meke, mihîna Bêcanê nîne. Mihîna Bêcanê bi kefil bi deman e, bi kîlît mifte ye, bi kirasê şîrîn e. Kulik carek dinê dîsa got: - Mihîna Bêcan, qîza mîrê ereban tîne ser avê.

Gede gote Kulik: - Îşev dewat bû, qîza mîrê ereba wekî ji dewatê hatibû, raza bû, qemîşkirin, ji xewê ranekirin, îca min aniyê ser avê.¹¹⁴

Kulîk fêhm dike ku ev hespa Bilîcan e. Ji gende dibêje kîlîta miftê veke û hespa bilîcanê jê distîne. Kulîk her çiqas Bilîcan stendibe jî stendina bi vî awayî ji xwe nake şeref û wiha dibêje:

Kulik mihîna Bêcanê anî hat, wekî anî hat, Nemêtê apê wî got: - Kulik, te qenterê deva jî anî hat, de îca rave, syar be, em herin.

Kulik gotee apê xwe: -Ez herim mîrê ereba wê bêje “Min deva dya wî... bi dizîka hat û çû.” Kulik got: -Ez heta şerekî giran nekim ez naçim.¹¹⁵

Kulîk li ser vê bûyerê Bilîcan dîsa paş werdigerîne. Dibe sibe, serokê eşîra ereban, kaxizekê dinivîse û dide Hesê Dûdê û wî dişîne bi pey şopa Kulîk de. Kurên

¹¹⁴ Cîndî û n.d. *Folklor Kurmanca*, r. 57

¹¹⁵ Cîndî û n.d. h.b. r. 58

Hesê Dûdê dikevin pey şopa Kulîk. Ew û Kulîk di qerexa Çemê Dîcleyê rastî hev tîn. Kulîk ji heft kurê Hesê Dûdê yekî dikuje, lê ew jî bi bîrîndarî dikeve nava destê kurên Hesê Dûdê.

Werdêya dayîka Kulîk dibîne ku hîsa kurê wê Kulîk nayê, ji ber vê jî bang li kurê xwe Kerr dike û dibêje ka xwe bigihêjîne welatê ereban hal û hewalê birayê xwe bipirse ka çawa ye. Hîn Werdê van peyvan dike, hespê Kulîk Sosik tevî xwînê digihêje ber devê derî. Kerr fêhm dike ku birayê wî Kulîk hatiye birîndarkirin. Kerr li Sosikê siwar dibe û xwe digihîne ba birayê xwe Kulîk, dibîne ku birayê wî Kulîk li bin darekê ye û bîrîndar e, xalên Kulîk li ser serê wî sekinî ne. Kerr bi şerekî mêrane ji bilî yekî hemû xalên xwe dikuje û xwe digihîne ba birayê xwe, lê Kulîk dibêje dijmin ne ew in û pêşiyê kurê mîr dawiyê jî mîr nîşan dide û dihere wan jî dikuje û laşê birayên xwe werdigre tê ba dayîka xwe Werdê. Li vir keça Emer Axa Perîşanê bi zorê ji Emer Axa distîne û li birayê xwe mehr dike, lê mixabin Kulîk diçe ser dilovaniya Xwedê. Werdê di dawiyê de Perîşanê li lawê xwe Kerr mehr dike.¹¹⁶

Di destana Kerr û Kulîk de mirov hem rastî gelek taybetiyên destana kurdî hem jî rastî taybetiyên çanda kurdî tê. Pêşiyê em li ser taybetiyên kurdî bisekinin. Ji ber ku hin motîfên vê destanê hem bi destana Dewrêşê Evdî hem jî bi destana Cembelî û Binefşa Narîn re hevpar in. Wek mînak, di destana Dewrêşê Evdî de, Zor Temîr Paşa ji bo ku xwe ji şerê Gêsan û Tirkan xilas bike keça xwe diavêje mazatê, lê ji bilî Dewrêş tu kes nikare di dîwana Zor Temîr Paşa de rûnê û fîncana qehweya ferforî hilde. Di destana Kerr û Kulîk de jî Emer Axa ji bo hespa Bîlîcanê keça xwe Perîşanê davêje mazatê, lê ji bilî Kulîk kes nikare di dîwana Emer Axa de rûnê û qehwa ferforî hilîne.

Di destana Cembelî û Binefşa Narîn de Faris Axa ji bo keça xwe Binefşê bide biraziyê xwe Ehmed hin şertan dide ber û dibêje: “Ger tu biçî Yezîdxanê û hespa Şêx Xelef Qûlê binî, ez ê keça xwe binefşê bidim te.”¹¹⁷ Di destana Kerr û Kulîk de jî heman şert hene, vê carê Apê Kulîk, Emer şertan dide ber Kulîk û dibêje ger tu biçî hespa Husoyê Gêşî, Bîlîcanê binî ez ê keça xwe Perîşanê bidim te.

¹¹⁶Cindî û n.d. , h.b. , n. r. 47, 61.

¹¹⁷Îhsan Colemergî, *Cembelî Kurê Mîrê Hekariyan*, Avesta, Stenbol, 2001, t.b.b.

Lê di navbera destana Dewrêşe Evdî û destana Kerr û Kulîk de têkiliyeke pir xurt heye, ji ber ku di herduyan de bûyer rasterast ne wek hev bin jî, ji gelek aliyên ve digihêjin hev. Jixwe ev herdu destan jî berhemên eşîra Milan in, ev herdu destan jî, ji nav eşîra Milan derketine û paşê belav bûne. Wek mînak, yê ku Kulîk dişîne şer Emer Axayê serokê êlê ye. Yê ku Dewrêş dişînê şer jî serokê eşîra Milan, Zor Temir Paşa ye. Herdu leheng jî, ji bo evîna xwe diçin şer û bi mêrxasiya xwe tîrên naskirin. Dîsa di herdu destanan de jî şer li hemberî eşîra Gêsan a ereban tîrên kirin. Kulîk li hemberî Elîyê Gêsi şer dike, Dewrêş li hemberî Eferê Gêsi şer dike. Dîsa di destana Dewrêşê Evdî de Dewrêş, Ezîdî ye; di destana Kerr û Kulîk de Kulîk, ne Ezîdî be jî mirov hin hêmanên êzdîyatîyê di destanê de dibîne. Bo nimûne, dema Kulîk hespa Bilîcanê digre û dibe, qîza mîrê ereban wiha bang li Kulîk dike:

Kulo, lawo, tu dîn î, tu dîn î!

Pîrekê ereba serçevneşûştî

Bavkotî, dê wendayî go:

-Kulo, lawo, tu dîn î, tu dîn î,

Tu hezar hefsid syara dixetînî,

Çyaê şengalê dixînî,

Serê hezar û hefsed syarî difirînî,

Miradê te ji pê girtî

Hela ji mala Xwedê, naxetînî,

Hey wî, wî, wî.¹¹⁸

Di destana Kerr û Kulîk de mirov rastî gelek hêmanên çanda civakî ya kurdan tê. Wek mînak di nava civaka kurd de zewaca dotmam û pismaman tiştêkî xwezayî ye, heya ku kesê ku bixwaze keça xwe bizewicîne, pêşîyê destûra bira û biraziyên xwe digre. Ev çand di nav destanan de jî xwe nîşan dide. Dema Emer Axa keça xwe davêje mazatê Kulîk gelekî ji vê yekê aciz dibe û diçe dîwana Emer Axa û wiha dibêje:

Çûye silavek gavên li dîwanê kiriye

Dîwanê ji ber banz daye

Bavo! Xwedê ji we razî be

¹¹⁸ Cindî û n.d. , *Folklor Kurmanca*, r. 89

Hûn bixwin, hûn box in, hûn beran in

Eger apê min Emer Axa, ez li ciyê merivan daniyama

Dê bigota:

“Kulîkê pismamê me jê heye”¹¹⁹

Di nava civaka kurdan de zewaca bi jinbiran re wekî tişteki neyînî nayê dîtin. Heta, mirov dikare bêje ku zewaca bi jinbirê re wek edetekê hatiye û çûye. Helbet di nava xwe de mantiqeke vê zewacê jê heye, ji ber ku bi vê zewacê him tê xwestin ku zarokên birayê wan bêtin parastin, him jê jinbira wan ango namûsa wan negihêje yekî xerîb. Mirov vê çanda zewaca bi jinbirê re di destana Kerr û Kulîk de jê dibîne. Dema Kulîk çavê xwe li dinyayê digre, Werdê radibe Perîşanê bi kurê xwe Kerr re dizewicîne.

Emer Axa gotiye:

“Kerro! Tu li dilê xwe negirî

Birayê te ji bona kevnejinekê hatiye kuştinê

Kerro şûrê xwe kişandiye

Bi darê zorê Perîşan ji Emer Axa standiye

Werdê, Perîşan aniye

Li lawê xwe Kerr mahr kiriye”¹²⁰

3. 6. Destana Binefşa Narîn

Dewrêş Axa serokê êlê, Mîrê Qerejdaxê ye. Rojek ji rojên Xwedê Dewrêş Axa diçe ser kaniya obê û li ser vê kaniyê keçikeke wek karxezalan dibîne. Dilê Dewrêş Axa dikeve vê keçika delal û hal hewalê wê dipirse ku ka bê gelo ev keçik ji kê ye ji ku ye? Dewrêş Axa bangê Qerwaşê dike û jê dipirse ka gelo ev horiya bihiştê kî ye. Qerwaş dibêje ew keça Faris Axa ye, konê Faris Axa bi xwînê bûye xwe ji Çîyayê Tewrazê gihandiye Çîyayê Qerejdaxê. Piştî ku Dewrêş Axa salixê vê keça bedew hiltîne, dikeve nav liv û lebatê, da ku wê ji xwe re bixwaze û xelatan ji bo Binefşê dide amedekirin û wiha bang li xulamê xwe dike:

¹¹⁹ Cindî û n.d. , h.b. , r. 83

¹²⁰ Zîlan û nd. , *Destanên Kurdî*, r. 123.

*Dewrêş Axa, mîrê êlê, gazî dike xulamê nav malê ye,
 Xulamo, lawo! Bazde were vê derê ye,
 Tu îro heştîran gişa berde ji fezê ye,
 Kerîya mihan berdê ji gomê ye,
 Berxan berde ji kozê ye,
 Mehînen kihêl berdê ji tewlê ye,
 Ga gamêşan, golik û çêlekan berde ji hewşê ye,
 Terş û teraş tevî hevûdu bike, bajo, bixana devê deriyê malê yê,
 Ku xelk di ber te her û bê ye,
 Bêjin ev terş û teraşê bêxwedî çi dike li vê derê ye,
 Ji xelkê re bibêje, ev terş û teraşê hanê hemû ji bo erêkirina Binefşê ye.¹²¹*

Dewrêş Axa wê şevê bang Faris Begê dike û daxwaza xwe ji Faris begê re tîne ziman, lê Faris beg dibêje ku ew bi tena serê xwe nikare vê biryarê bide, pêwist e ku ji kurên xwe û keça xwe Binefşê bipirse. Dema Faris Beg diçe vê daxwaza Dewrêş Axa ji kurên xwe re dibêje, kurên Faris beg li dijî vê daxwazê derdikevin û dibêjin: “Dewrêş Axa nod salî ye, xwişka me Binefşê hîn zarokeke çardeh salî ye.” Wê gavê Faris Axa dibêje: “Naxwe, hûn wisa difikirin em ê cil û libasên peritî yên feqîran li xwişka we Binefşê bikin û bila biçe ser kaniyê xwe kor bike, seqet bike, dîn û har bike da ku Dewrêş Axa jê sar bibe û dev jê berde, ya na pêwist e em biçin serê Çiyayê Tewrazê li bal dijminê xwe bimînin, lê Binefşê jî vê yekê qebûl nake û malbata Faris Begê neçar dimîne û konê xwe bar dîkin diçin Çiyayê Tewrazê.

Dibe sibe Dewrêş Axa dibîne ku ne Faris Beg heye ne jî kone wî li cihê xwe ye. Dewrêş Axa fêm dike ku Faris Beg xwe ji ber wî û daxwaza wî daye alî. Dewrêş Axa gazî pêncî siwarên xwe dike û dide ser şopa Faris Beg. Dema Dewrêş Axa xwe digihîne ba konê Faris Beg birayê Binefşê li hemberî xwe dibîne, di navbêyna Dewrêş Axa û birayên binefşê de şer diqewime û çil siwarên Dewrêş axa tên kuştin. Dewrêş Axa neçar dimîne û li rêyekê digere ku bireve. Lê Dewrêş Axa vê yekê ji bîr jî nake û êdî xwîn di navbêyna wî û Faris Beg de herikîye, Dewrêş Axa bi lez û bez diçe gazî du sed siwarên din jî dike û davêje ser konê Faris Beg lê vê carê du birayên Binefşê tên

¹²¹Zilan û nd. , h.b. , r. 145.

kuştin, yê mayî jî keys lê namîne ku serî bi sed siwarî derîne. Cembelî kurê Mîrê Hekariyan di vê navberê de dengê hewar û gazîna Binefşê dibihîse û xwe digihîne hewara wan û sed siwarên Dewrêş Axa dikuje, Binefş û birayê wê ji nava destê Dewrêş Axa derdixe. Dilê Cembelî dikeve keçika bedew Binefşê û soz û peyman didin hev ku êdî destgirtiyê hev in, Faris Beg jî vê yekê dipejirîne û êdî Binefş dibe destgirtiya Cembelî.

Cembelî ji bo kara daweta xwe diçe Hekariyê, lê qet hesabê Dewrêş Axa nake, tu neyta Dewrêş Axa nîn e ku dev ji Binefşê berde, vê carê pênc sed siwaran digihîne hev û davêje ser konê Faris Begê, Faris Begê û kurê wî dikuje. Binefşê jî ji xwe re tîne û tê ba êla xwe. Dewrêş Axa dizane ku Binefş destgirtiya Cembelî ye, ji ber vê yekê jî tevî êla xwe koçî cih û warekî din dike.

Dema Cembelî vedigere ba konê Faris Beg, dimêzîne ku Faris beg û kurê wî hatine kuştin û Binefş jî li rastê ne xwiya ye. Cembelî bi pey şopa evîndara xwe Binefşê diçe û her diçe, piştî rastî keriyekî pez tê. Ji Şivan dipirse ev pez ê kê ye? Şivan dibêje ev pez ê Dewrêş Axayê mîrê êlê ye. Cembelî fêm dike ku ev pezê Dewrêş Axa ye, bi Şivan re bazarekê dike û xwe dixê şiklê Şivên, Cembelîyê kurê Mîrê Hekariyan dibe şivanê Dewrêş Axa. Di vê navberê de kurekî Binefşê çêdibe, ji ber ku Binefşê zewaca Dewrêş Axa qebûl nekiriye hîn dilê wê bi ser Cembelî ve ye. Gava kurê Binefşê çêdibe navê wî jî Cembelî datîne.

Dema Cembelî şivantiyê dike, bêrîvanek tê bêriyê. Ev bêrîvan Qerwaşê Binefşê ye, Qerwaş Cembelî nas dike û xwe digihîne ba Binefşê hal û hewalê Cembelî jê re dibêje. Binefş pêşiyê bawer nake ku ew Cembelî be, lê belê dîsa jî xwe digihîne ba şivan û dema xencera wî dibîne tê derdixe ku ew Cembelîyê kurê Mîrê Hekariyan e, Cembelî û Binefş bi hevdu şa dibin. Cembelî û Binefş biryar didin ku edî ji vir birevin û her tim bi hevdu şa û dilşa bibin ji ber vê yekê jî ji bo reva xwe planekê saz dikin. Wê şevê bi planekê Dewrêş Axa dişînin ber pez, Binefşê kurê xwe Cembelî dike xew û ew û Cembelî dest didin hev û diçin. Dema Dewrêş Axa vedigere malê fêm dike ku Binefşê çûye. Dewrêş Axa radibe dide ser şopa Cembelî û Binefşê ku wan zevt bike, lê çare nîn e û dev ji wan berdide, Cembelî û Binefşa Narîn digihên şadimaniya xwe.¹²²

¹²² Zîlan û nd. , h.b. , r. 141-163

Ev destan bi çend xalan ji destanên kurdî yê din vediqete. Niha em li ser çend xalan bisekinin. Lê berî vê yekê ez dixwazim hinekî li ser romana Îhsan Colemergî ya bi navê Cembelîyê Kurê Mîrê Hekariyan bisekinim, ji ber ku mijara vê romanê Cembelî û Binefşa Narîn e. Ev roman ji gelek hêlan ve ji vê varyanta destanê vediqete. Her çiqas roman wek varyanta destanê neyê qebûl kirin jî, ji ber ku ev roman bingeha xwe ji varyanta destanê distîne, min xwest ez li ser bisekinim.

Xala yekem ew e ku di romana Cembelî Kurê Mîrê Hekariyan de em rastî Dewrêş Axa nayên, di berdêla Dewrêş Axa de Ehmedê pismamê Binefşê heye. Ehmedê pismam mîna Dewrêş ne zalim û xedar e, berevajî vê yekê evîndarê Binefşê ye, li ber Binefşê ruh û canê xwe dide, şertê Faris Beg qebûl dike û diçe yezîdxanê Hespa Şêx Xelef Qulê ji apê xwe Faris Begê re tîne. Lê gava vedigere çî bibîne! Apê wî Faris Binefşê daye kurê mîrê Hekariyan. Ehmed vê yekê qebûl nake. Eşîra Faris Beg dicive û Faris Axa neheq derdixe, her wiha jî Binefş dimîne malê Ehmed, Ehmed jî bi çepelê Binefşê digre û diçe serê Çîyayê Qerejdaxê.¹²³

Xala duduyan jî ew e ku Faris Beg û zarokên wî di romana Îhsan Colemergî de wek kesên nebaş tînan nîşandan. Mînak, Faris Beg dizane ku çûna yezîdaxanê rêya çûn û nehatinê ye, lê dîsa jî biraziyê xwe Ehmed dîşîne vê rêya mirinê. Faris Beg tenê bi vê yekê jî namîne li bendî Ehmed nasekine û Binefşê dide Cembelîyê Kurê Mîrê Hekariyan. Lê di zargotina kurdî de, Faris Beg wek kesekî ku keça xwe teslîmê zalimekî nake, lê xwe dide ber mirinê, tê nîşandin.

Di destana Cembelî û Binefşa Narîn de tiştêkî pir balkêş heye ku mirov di destanên din de rastî vê yekê nayê. Dema Cembelî û Binefşê li bêriyê rastî hevdu tînan biryarê didin ku bi hev re birevin, kurê Binefşê Cembelî qet nayê bîra Binefşê û kurê xwe Cembelî ewqasî ji xwe re wekî astengekê dibîne, dema kurê xwe di xew ve dike, nifira li kurê xwe dike.

Ro rahet bû, bû tarî ye,

Cembelîyê piçûk di dergûşê de digiriye,

¹²³ Colemergî, *Cembelî Kurê Mîrê Hekariyan*, t.b.b.

Binefşê digot:

*“De lorî lorî, Cembeliyo de lorî,
Şewitiyo de lorî, peritiyo de lorî,
Me xêr ji te û bavê te nediyoy de lorî,
Ez ê îşev li Cembeliyê xwe bilorînim,
Ez ê Cembeliyê Kurê Mîrê Hekariyan birevînim,
Bila Cembeliyê piçûk bişewite û biperite, di dergûşê de bimîne.”¹²⁴*

Wek di vê vegotinê de jî diyar e, Binefşê ew qas nifir li kurê xwe dike ku dixwaze zarokê hêj di pêçekê de ye bişewite, biperite. Her çî jî bûbe, gelo ji bo dayikekê ev nifirên ku hatine kirin ne zêde ne. Dibe ku Binefşê ji ber zilm û zordariya ku Dewrêş Axa lê kiriye, heyfa bav û birayên xwe ji bîr nekiriye, lewma van nifiran ne li kurê xwe Cembelî, lê li kurê Cembeliyê Dewrêş Axa dike. Ji xwe di romana Îhsan Colemergî de karakterê ku di dewsa Dewrêş Axa de ye, ne karakterekî ewqasî xirab e ku nifir lê bîr kirin. Gelo dîsa di vê destanê de hunera dengbêjan derdikeve holê. Gelo ji bo Binefşa ku zarokê xwe di pêçekê de hişt û çû bête şîrîn kirin ew vegotin derdikeve pêş. Dewrêş Axa kesekî zalim bêbext û xaîn dihat nîşandin. Mabesta min ew e ku ez balê bikşînim ser zarokê bêguneh ku mirov nikare wî bike hevparê guneh û kiryarên bavê wî.

Xala sêyem jî ew e ku di destanên kurdî de bi piranî têkçûyînek heye. Wek mînak, Mem di zîndanê de dimire, Siyabend ji zinarekî tê xwarê, Kulîk di Çemê Xabûrê de tê kuştin, Dewrêş di qada şer de tê kuştin, Zembîlfiroş xwe ji kelê davêje û hwd. Lê di destana Cembelî û Binefşa Narîn de ev têkçûyîna nîn e. Cembelî di dawîya dawî de bi destê evîndara xwe Binefşê digre û diçe welatê xwe. Ev encam di destanên kurdî de pir nayên ditîn, ji xwe Cembelî bi awayekî hêsan vê encamê bidest dixwe. Dema bi destê Binefşê digre û diçe Hesên Axa bi pey wan dikeve, lê ji ber ku kal bûye dev ji wan berdide û dibêje bila Binefşê li te helal be. Lê ev encam ji bo destanekê ne encameke ku tê xwestin, di destanan de karakterên xirab di dawîya dawî de tên cezakirin, lê belê tiştên ku Dewrêş Axa kirine, ji wî re dimîne û xirab nayê cezakirin.

Derwêş Axa, mîre êlê, pez ani malê û bi wan hesiya,

¹²⁴ Zîlan û nd. , *Destanên Kurdî*, r. 160.

*Gelekî kal e, rê di qeweta wî de nemaye,
 Du siwar bi xwe hilaniye,
 Ketin pey wan dimeşîyan,
 Pehnî dan hespan û dibezîyan,
 Bi qasî du seatan li pey wan çûne,
 Wan Cembelî û Binefşê dîtine,
 Bi siwarî çûn li ba wan sekînîne,
 Gava çavên Dewrêş Axa li Cembelî û Binefşê ketine,
 Rahîştîye şûr ji kalan kişandiye,
 Cembelîyê kurê mîrê Hekariyan, destê xwe avêtiye celeba hespê wî û sekîniye,
 Destê dinê avêtiyê xencerê û kişandiye,
 Xencer li Dewrêş Axa bilind kiriye,
 Derwêş Axa fikirî, ji xwe re got,
 Ev Cembelî kurê mîrê Hekariyan e,
 Ez nikarim pê şer bikim, neyartî ye.
 Got: Lawo, Binefş li te helal be, min hîn mêrekî weke te bi zirav nedîti ye.
 Derwêş Axa Binefş li Cembelîyê kurê mîrê Hekariyan pîroz kir û vegeriya ye.¹²⁵*

3. 8. Destana Stî û Fexrî

Silêman Beg û Mistefa Beg birayê hevdu ne, herdu jî dewlemend in. Rojekê biryarê didin ku bi hevdu re biçin hecê. Amedekiriya xwe bi dawî dikin, kincên hecîtîyê li xwe dikin, diçin heca xwe temem dikin û vedigerin malê. Birayê mezin Mistefa Beg ji birayê xwe re dibêje:

*“Birawo, gava ku em hatin malê, jinên me herduyan bizarok bûn,
 Eger Xwedê da û yek qîz û yek kur be, em ê wan bihev din,
 Na, eger herdu jî kur an jî keç bin, dayîna Xwedê ye em ê çî bikin.”*

Bi vî awayî soz didin hev, lê mehek di ser hatina wan re naçe Mistefa Beg dimire. Piştî mirina Mistefa Beg xwedê qîzekê dide jina Silêman Beg û navê wê Stî datînin. Meheke din jî dibuhure, jina Mistefa Beg jî dikeve nav êşê û pîrek lê dicivin,

¹²⁵Zilan û nd, h.b. , r. 162.

Xwedê kurekî dide jina Mistefa Beg, lê ev kurik xwe bi xwe dest bi gotina kilaman dike û wiha distirê:

*“Neh roj û neh mehên min tamam bûne,
Li min çêbûn dest û rû ne,
Ez aşiqê Stiya Silêman bû me.”*

Ew pîrekên ku lê civiyabûn ji hal û dirûvên vî kurikî ditirsin û kurik di cih de dihêlin û diçin. Ev bûyer di nava hemû gundiyan de belav dibe û gundî meraq dikin da ku vî lawikê bi xeberdan bibînin. Lê her kî bi ber serê lawik de diçe, lawik ji wan re kilaman dibêje, ew jî ji vî lawikê ku dişibe cinan ditirsin. Di dawiyê de ji gundiyan keçikek biryarê dide biçe ser vî lawikê feqîr ku wî bipêçîne. Lawik dipêçîne û datîne ba diya wî.

Jina Silêman Beg ji vî lawikê ku dişibe cinan ditirse û dibêje vî lawikê sêwî û bêxwedî nû ji dêya xwe bûye, kilaman davêje ser keça min, eger ew sibê mezin bibe dê qîza min ji xwe re bibe. Bavê wî mir û ew maye sêwî ma ezê çawa qîza xwe bidimê? Ku ez wî ji niha de winda bikim çêtir e, bila mezin nebe.

Jina Silêman Beg bangî qerwaşa xwe dike û dibêje, biçe wî lawikî bigre û têxe bin lingên hespê da ku hesp wî di biperçiqîne, lê dema qerwaş wisa dike kurikê stranbêj dîsa xeber dide û hesp xwe ji ber dide alî, qerwaş di dawiyê de vî lawikî davêje derveyî gund û xwe jê xilas dike. Gavanek li derveyî gund rastî lawikê xweşik tê û wî dibe malê ku lê binihêre.

Dema Silêman Beg vedigere gund dibihîse ku kurekî birayê wî çêbûye xeberê dişîne jinbira xwe ku halê wan bipirse, lê mêze dike ku halê jinbira Silêman Beg ne tu hal e û kurê wê jî li rastê tune ye. Silêman Beg gazî hemû gundiyan dike û li kurik dipirse, lê hayê gundiyan ji kurik tune ye, gundî ji bo ku kurik bibînin ji Silêman Beg mihletekî dixwazin, çend roj di ser re derbas dibe, gundî kurik li ba gavên dibînin û wî tînin. Silêman Beg navê vî kurikî datine Ferxik. Piştî sê salan diya Ferxik jî dimire. Ferxik êdî li ba apê xwe dimîne, bi se qîzên Silêman Beg re mezin dibe; yek Naz, yek Nazdar, yek jî Stî bû.

Meh û sal derbas dibin, Ferxik û Stî mezin dibin, êdî dema wan a zewacê hatiye. Hemû gundî zanin ku Stî destgirtiya Ferxik e. Du şivanên Silêman Beg hene yek Çîn e yê din jî Çîngan e. Ev herdu şivan jî roja ku hatine ba Silêman Beg yekî Silêman Beg bûye dudu. Rojekê mirovek diçe gund ji şivanan re dibêje ev deh sal in hûn ji Silêman Beg re dişuxilin, herin ba Silêman Beg bila Silêman Beg keça xwe bide we. Li ser vê yekê Çîngan ji birayê xwe yê mezin Çîn re dibêje here ji min re Stîyê bixwaze. Her çiqas Çîn bêdil e ku biçê qîza beg bixwaze jî, ji ber Çîngan nema debar dike, radibe diçe ba Silêman Beg. Silêman Beg difikire ku ji keçên xwe yekê jî nede Çîngan wê Çîngan dev ji pez berde û here. Silêman Beg ji Çîn dibêje keça min Stî dergistiyê Ferxik e, lê Çîngan ji Naz û Nazdarê kîjanê bixwaze ez ê bidim wî. Çîn tê ba birayê xwe û jê re gotina Silêman Beg dibêje, lê Çîngan dibêje ez ji bilî Stîyê keseke din qebûl nakim. Li ser vê yekê Çîn dîsa diçe ba Silêman Beg û gotina Çîngan ji Silêman Beg re dibêje. Silêman vê carê baş fêm dike ku bi rastî jî wê Çîngan dev ji pez berde û biçê, wê demê lîstokek tê bîra Silêman Begê. Silêman Beg ji Çîn re dibêje eger Çîngan karê xwe baş bike wê Stî bide Çîngan.

Sozê ku Silêman Begê ku daye Çîngan li nav gund belav dibe, heya digihêje Ferxik jî. Rojekê Ferxik û Stî ji bo bêriyê diçin ba pez, lê dema Çîngan, Ferxik dibîne dîn û har dibe, bera pey Ferxik dide da ku wî bikuje. Ferxik xortekî çardeh salî ye, ji bo ku xwe ji vî mîrê beraz xelas bike, ber bi gund ve direve û derdikeve ser pêlekanekê, Çîngan jî dilezîne ku derkeve ser pêlekanê, lê ji pêlikanê dikeve û dimire. Ferxik nizane ku bi ku ve biçê. Pîştî mirina şivên wê ji kê bigota çî, ji ber wê jî ji gund derdikeve û direve.

Ferxik diçe û her diçe, xalê Ferxik xelîfeyê Bexdayê ye. Ferxik dixwaze xwe bigihîne ba xalê xwe hal û hewalê xwe ji xalê xwe re bibêje. Dema nêzî mala xalê xwe dibe, dibîne ku xalê wî ketiye kemînekê. Ferxik dîsa kilamekê distirê ku xalê xwe hişyar bike. Xalê wî bi vê kilama Ferxik hişyar dibe û xwe ji kemînekê xelas dike, bi destê Ferxik digre û tê malê. Lê halê Ferxik ne tu hal e, Ferxik her tim di xewn û xeyalên xwe de Stîyê dibîne, bê Stî jiyan ji Ferxik re heram e, lê Ferxik derdê xwe ji tu kesan re nabêje. Rojekê pîrek tê ba xalê Ferxik û jê re dibêje bila lawê te û Ferxik biçin nav bexçê, bila li wir her kes qala yara xwe bike, wê Ferxik jî qala yara xwe bike bi vî awayî hûnê fêm bikin ku Ferxik evîndarê kê ye. Xalê Ferxik bi vî awayî fêm dike ku yara Ferxik Stî ye û davêje ser mala Silêman Beg û qîza wî Stî ji Ferxik re tîne. Dema

roja zewacê tê Ferxik ji Stî dipirse ku gelo Çîngan wê ramûsabû an na? Stî ji vê pirsê pir aciz dibe û xatir ji Ferxik dixwaze û diçe. Ferxik dimîne bê Stî, sal û zeman derbas dibin. Ferxik bi pey şopa Stî dikeve, lê tu çare nîn e, Ferxik Stî nabîne. Ferxik dibe derwêşekî û bi çolan dikeve, dibe kalekî bêmecal. Di dawiya jiyana xwe de tê gundê Stî, û ji Ferxik re dibêjin, Stî miriye û niha jî hewariya Stî ye. Ferxik xwe zû digihîne ser gora Stî û bang li Stî dike. Stî ji gorê radibe herdu bi hev şa dibin û bi hevdu re dimrin. Gundî herduyan pev dixin gorekê.

Ev destan jî ji gelek hêlan ve ji destanên kurdî yê din vediqete. Ku em ji serî dest pê bikin, di destanên kurdî de lehengên sereke bi piranî xwedî çek in û gelek caran jî xwestekên xwe bi van çekên xwe safî dikin. Bi van çekan ve xwe ji şerên giran xelas dikin. Ev çek bi piranî bi awayekî derasayî dikevin destê lehengan. Wek mînak, Siyabend li ser darê şûrê birûskê dibîne ji xwe re bi vî şûrê biruskê çekê çêdike. Hespâ Bozê Rewan a Mem di binê behrê de hatibû dîtin. Lê dema em li Ferxik dinhêrin wek lawikekî bêçek tê teswîr kirin, lê gelo di rastiyê de wiha ye? Bêşik na, Ferxik ne bêçek e, çekeke wî ya wisa heye ku li ba tu lehengan jî tune ye. Ew çek gotin e. Ferxik wek Îsa pêxember hîn di pêçekê de ye, dest bi xeberdanê dike û çeka xwe bi kar tîne û xwe ji zor û zehmetiyan xelas dike. Ma Îsa pêxember jî dayika xwe Meryemê bi xeberdanê xelas nekiribû. Belê Ferxik vê gotina xwe ya wek çekê her dema ku bikeve tengasiyê bi kar tîne. Wek mînak, dema Ferxik ji hêla qerwaşa Silêman Beg ve hat avêtin, di nava gemar û zibil de nedihat dîtin û bi tena serê xwe bû, ji bilî xeberdanê tu rê jê re nemabû ku xwe xelas bikirana, wiha bang li gavan dikir:

*Hey gavano tu hatî ji wê yo,
Gopalê heft ritalî li destê yo,
Tu bidî xatirê Xwedê û pêxemberan, tu bê yo,
Vî zarokî hildî ji nav zibiliyo.¹²⁶*

Ferxik lawikekî feqîr û jar e, ji bilî gotinê tu çek û hunerek wî tune ye, lewma apê wî navê wî danîbû Ferxik, ne Fexrî. Destana Fexrî û Stî ji hêla herikbariya bûyeran ve ji destanên kurdî yê din vediqete. Di vê destanê de pir zêde bûyerên derasayî diqewimin, ji serî heya dawî di destanê de bûyerên derasayî hene. Bo nimûne,

¹²⁶Zilan û nd. , h.b. , r. 171.

xeberdana pitikekê di pêçekê de bûyereke derasayî ye ku nayê dîtin. Dîsa dema Fexrik diçe ser gora Stî, bûyerên derasayî diqewimin ku di jiyana rojane de nayên dîtin.

Fexrik got:

“Selamun aleykum Stî.”

Stîyê got:

“Eleykum selam.”

Gor vebû û Stî ji gorê rabû ser xwe. Careke din ronahî ket çavên Fexrik, hevûdin hemêz kirin, ramûsan. Hazir xweş bin, herdu tev mirin. Gundiyan ew herduyan bi hev re xistin gorê.¹²⁷

¹²⁷Zîlan û nd. , h.b. , r. 183.

BEŞA SÊYEM

DESTANA DEWRÊŞÊ EVDÎ

1. Kurteya Destanê

Zor Temir Paşa, serokê eşîra Milan e. Ew, ji seraya Osmaniyan nîşana paşatiyê werdigre û vedigere nava eşîra Milan.* Paşa konê xwe li Wêranşarê datîne û êdî xwe wekî berpirsiyarê vê herêmê dibîne. Serokeşîr û begên herêmê ji bo ku paşê pîroz bikin, yek bi yek xwe digihînin Zor Temir Paşa. Paşa guh dide pîrsgirêkên wan û wek dîwanxaneyê dewletan, wan pîrsgirêkan çareser dike û digehîne encamekê.

Her wiha Paşayê Milan hewl dide ku di herêmê de yekîtiyekê saz bike. Lewma jî diviyabû ku eşîrên herêmê bixe bin desthilatdariya xwe. Di dema Zor Temir Paşa de gelek eşîrên herêmê dikevin nav konfederasyona Milan. Ji van eşîran yek jî eşîra Şerqîyan e ku bavê Dewrêş, Evdî Milhim jî serokê vê eşîrê ye. Şerqî di herêmê de bi lehengîya xwe tên naskirin. Şerqî di roja cengê de karê şervaniyê didin ser milên xwe û li hember eşîrên talanker şer dikin. Evdî Milhim, gelek caran li bal paşayê Milan şer dike û xizmeteke mezin ji eşîra Milan re dike. Zor Temir Paşa jî dixwaze ku vî mêrxasê hêja, li bal xwe bihêle û pê re hevalbendiyê bike.

Zor Temir Paşa û Evdî Milhim bi salan li kêleka hevdu şer dikin û herêmê dixin bin desthilatdariya xwe. Evdî Milhim rojekê xwişka Zor Temir Paşa, Rahmê dibîne û dil dikeve wê. Evdî Milhim ji evîna Rahmê bêhiş dikeve lê mixabin Rahmê, xwişka paşayê Milan e û Evdî Milhim jî lawikekî êzîdî ye. Lewma jî evîna Evdî Milhim naçe serî. Paşayê Milan xwişka xwe Rahmê dide kesekî din û bi vî awayî evîna Evdî Milhim bi dawî dibe.

* Di dawîya sedsala 17. de ji ber sedemên siyasî û civakî eşîr ji bo dewleta Osmanîyan bûbûn pîrsgirêk. Rewşa aborî ya dewleta Osmaniyan xira bibû û eşîr jî edî bi serê xwe tevdişeriyên eşqiyatî û talankerî dikirin. Dewleta Osmanî ji bo ku pêşîya van bûyeran bigre, eşîr bi darê zorê bi cih dikirin û ûnvana paşatiyê dide serokê van eşîran, yek ji wan serokan jî Zor Temir Paşa ye ku di destanê de jî wekî İskan Başî tê tesfîrkirin. Di vê serdemê de eşîra Milan bi darê zorê li herêma Mêrdînê tê îskankirin. Bnr. Alişan Akpınar, Eugene L. Rogan, *Aşiret Mektep, Devlet*, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2001, r.58

Sal û dem derbas dibin û dibuhirin, Evdî Milhim bi keçeke êzîdî ya bi navê Eysê Welet re dizewice. Ji vê zewacê zarokên Evdî Milhim yên bi navê Dewrêş û Sêhdûn çêdibin. Dewrêş jî mînanî bavê xwe dibe lehengê eşîra xwe. Merxasê roja cengê, siwarê Hedbanê û evîndarê Edûlê ye. Dewrêş mîna bavê xwe bi mêrxasî mezin dibe û talanên eşîra Şemiran dide sekinandin û di nav eşîra Milan de dibe xwedî roleke mezin. Her diçe nav û dengê Dewrêş di nava eşîrên herêmê de belav dibe. Eşîrên herêmê her roj qala mêr û mêrxasiya Dewrêş dikin. Roj tune ye ku qala mêrxasiya Dewrêş neyê kirin. Li vê herêmê kes tune ye ku navê Dewrêşê Evdî bi şervanî nebihîstibe. Dewrêş, lawikekî bedew û kinê badayî ye. Lewma jî zewicandina bi Dewrêş re xewn û xeyala her keçekê ye. Lê belê dilê Dewrêş ketiye keçiye keçiyeke wisa ku tu rê ji vê evînê re tune ye. Dilê Dewrêş ketiye keça paşayê Milan Edûla bedew. Edûlê, keça paşayê Milan e, bedewiya wê di nav eşîrên Milan de belav bûye. Her çiqas Dewrêş jî lawikekî bedew û mêrxas be jî bi eslê xwe lawikekî êzîdî ye. Ji ber vê yekê jî tu rê nîn e ji vê zewacê. Paşayê Milan ji Dewrêş gelekî hez dike û dixwaze Dewrêş bibe zavayê wî. Lê Dewrêş lawikekî êzîdî ye, ew bêje erê jî, gelo wê eşîr ji vê zewacê re bêje çi? Ew ê çawa li ber eşîra Milan serê xwe rake û bêje zavayê min yekî êzîdî ye. Ji xwe fesad û gelac li her der û dîwanê hene, ez ê devê wan çawa bigrim? Paşayê Milan keça xwe Edûlê nade Dewrêş, ji xwe diviyabû ku Dewrêş jî bikuje. Paşê tevdîrekî digêrîne ku ji bo Şerqîyan bikuje lê Çiloyê Îzolî hayê wan pêdixîne û Şerqî ji kuştinê xilas dibin.

Piştî ku eşîra Dewrêş ji bal paşayê Milan koç dike, paşayê Milan bêhêz û qewet mabû. Lewma jî eşîrên dijminên Milan çavsorî li wan dikirin. Eşîra Şemir, Tirkan û Gêsan hêza xwe kiribûn yek û amadekariya şer dikirin. Ev tifaqa şer ewqasî xurt bû ku tirsê wan ketibû nava dilê eşîra Milan, çongên mêrê eşîra Milan ji tirsê şikandibûn. Yekî dilêr û mêrxas tunebû ku serî li ber vê tifaqê rake û bibe serdarê vî şerî. Paşayê Milan neçar mabû. Hemû dijminên wî, li hember wî, tifaqa xwe xurt kiribûn û tu kesekî ku dest bide wî jî tunebû. Di vê hêngamê de Dewrêşê Evdî tê bîra paşayê Milan. Gelo ji Dewrêş mêrxastir kesekî din hebû ku bikaribe ji bin barê vê roja giran rabe? Nexêr, yekî bi hemtayê Dewrêş tunebû. Tenê Dewrêş dikaribû serdariya vî şerî bike û wî dikaribû ala mêrxasiyê hilde. Lê wê Zor Temir Paşa bi kîjan rû û rengî Dewrêş û eşîra Şerqîyan bikirana perçeyekî vî şerî. Ji ber ku paşa demek berê Dewrêş û eşîra wî ji ebra Milan qewitandibû, namûs û şerefa wan anîbû pênc pereyan, wê çawa alikariya wan bixwestana. Ji nişka ve hîlebazî û dek û dolabek tê bîra paşayê Milan û dibêje ya baş ew e ku ez keça xwe Edûlê bavêjim mazatê da ku ez alikariya Dewrêş û egîdên Şerqîyan

bigrim. Paşayê Milan bang li tevahiya eşîra Milan dike û dibêje ku li hember tifaqa neyaran kî di şer de serdariya me bike ez ê keça xwe ya bedew Edûla delal, bidim wî.

Piştî van gotinên paşayê Milan ev xeber digihîje Dewrêş, kelacanek dikeve nava dilê wî. Dewrêş, êdî nikare di cihê xwe de bitebite wekî tu wî daynî ser sêla sor û sincirî. Bi agirê evîna Edûlê dişewite, diperite. Pêwîst e xwe bigihîne Edûlê, evîndara xwe ya xewna şevan. Her çiqas bavê Dewrêş, Evdî Milhim naxwaze kurê wî biçê xwe di ber paşayê Milan de bide kuştin. Ji ber ku Evdî Milhim jî berê evîndarê xwişka paşayê Milan bûbû û ew jî evîndarekî dilbirîn bû, dîsa jî baz dizanî nikare pêşiyê lê bigre.

Dewrêş berê xwe dide ebra Milan û diçe diwanxaneya paşayê Milan dibîne ku qehwe li ser sîniyê diçe û tê. Kî fîncana qehwê hilde wê bibê destgirtiyê Edûlê û serdarê artêşa Milan. Edûlê naxwaze Dewrêş fîncana qehwê hilde û biçê şer. Ji ber ku ev şer şerê man û nemanê ye. Kî fîncana qehwê hildê wê di heman demê de fermana mirina xwe jî bi xwe bide. Lê Dewrêş evîndarekî zor e, dilbirînekî xedar e. Mirina wî ya di ber evîndariya Edûlê de di ber çavên wî re jî nayê û bo wî mirinek birûmet e. Dewrêş fîncana qehwê hildide, bi ser xwe da dike û bi serdariya artêşa Milan qayil dibe, bi evîndarî û evînkujîya Edûla xwe qayîl dibe. Ji bo şer duwazdeh mêrxasan hildibijêre ku her yek ji hindava xwe, merxasekî bêhempa ne.

Dewrêş û hevalên wî ji bo ku hêzên koalîsyonê bişkînin, diçin pêşiya hêzên koalîsyonê. Li hinda girê Etşanê şerekî dijwar di navbera hêzên koalîsyon û Dewrêş û hevalên wî de diqewime. Hemû hevalên Dewrêş di vî şerî de bi mêrxasî şer dikin û yek bi yek tên kuştin. Dewrêş di qada şer de bi tena serê xwe dimîne, lê tu kes nikare Dewrêş zevt bike. Dewrêşê siwarê Hedban wek teyrekî baz dikeve nav hêzên koalîsyonê wan belawela dike. Hêzên koalîsyonê fêm dikin ku nikarin bi mêranî Dewrêş zevt bikin. Kose Weys radibe dibêje, em bi mêrxasî nikarin bi Dewrêş, divê em serî li hîleyekê bidin û bi berdewamî wiha dibêje: “Heke em Dewrêş bikşînin bajarê mişkan wê lingên hespê Dewrêş di bajarê mişkan de bişkê em ê jî bi hêsanî wî bikujin.” Hêzên koalîsyonê vê hîleyê diçibînin û dipejirînin û her wiha Dewrêş dikşînin bi nav bajarê mişkan ve, lingên hespê Dewrêş, Hedban di bajarê mişkan de dişkê û Dewrêş tê kuştin. Lê her çiqas Dewrêş hatibe kuştin jî hêza artêşa koalîsyonê jî bi xwe dişkîne. Ev wêrekî û dilêriya Dewrêş, bandoreke mezin li ser eşîra Milan dike. Milan, hêza xwe

berhev didin û êrîşan davêjin ser hêzên koalîsyonê. Hêzên koalîsyonê belav dikin û erdê Milan azad dikin.

2. Naveroka Dîrokî Ya Destanê

Destan xwe dispêrin bûyerên rasteqîn. Ev bûyer di hişmendiya civakê de bandoreke mezin dihêle. Ji ber vê jî divê ku em li ser naveroka dîrokî ya destanê bisekinin. Gelo ev destan di kîjan şert û mercan de pêk hatibû û hêmanên ku tesîr li ser destanê kirine, çi ne? Lewma me jî serî li dîrokê da, lê di çavkaniyên dîrokî de em rastî vê bûyerê nehatin. *Eyup Kiran di pirtûka xwe ya bi navê Kürt Milan Aşîret Konfederasyonu de dibêje ku gelek kes meraq dikin ka gelo ev Dewrêşê Evdî kî ye, ji bo çi û bo kî şer kiriye. Lê belê çavkaniyên ku di destê me de ne tenê vegotinên dengbêjan in. Di vegotinên dengbêjan de gelek xeletî hene û nivîskar jî xwe dispêrin vegotinên dengbêjan û ji ber vê çendê jî xeletiyên dubare dikin.*

Ev bûyer li gora nivîskar Eyup Kiran di navbera salên 1785 û 1790an de pêk hatiye û heke ev bûyer rast be Dewrêş di wan salan de 20 an 22 salî ye. Hatina Dewrêş a dinyayê bi îhtîmaleke mezin di navbera salên 1763 û 1768an de ye. Gelek dengbêj dîroka vê bûyerê xeletînin zîman. Tirkman ev bûyer jî xwe re kirine bahane û ketine nava Anatoliyayê, lê Gês teslîm bûn. Şemir vekşiyane heya nava Erebaştanê û êdî nikaribûne ku werin nava erdê Milan¹²⁸

Ji bilî Eyup Kiran, Mehmet Emin Üner jî li ser eşîrên herêma Rihayê xebatek kiriye. Mehmet Emin Üner di vê xebatê de bi dûvedirêjî qala eşîra Şemir û Milan kiriye. Qala şerê wan û dijminahiya wan kiriye. Lê balkêşe ku Mehmet Emin Üner qala şerê Dewrêşê Evdî nekiriye. Di xebata wî ya bi navê *Aşîret, Eşkiya ve Devletê* de agahiyên pir dûvedirej hene. Di der heqê Milan û Zor Temir Paşa de agahî hene lê qet agahiyeke piçûk jî derheqê şerê Dewrêş de tune ye. Lêbelê ew nayê wê wateyê ku ev bûyer pêk nehatiye çimkî bûyerên ku Üner di pirtûka xwe de behs dike û vegotinên destanê pir li hev tên. Bo nimûne Zor Temir Paşa ji ber ku bûye sedemê hin bûyerên nexweş, ji aliyê dewleta Osmanî ve di sala 1789 de bi cezayê dardakirinê tê darizandin û serî li hember dewleta Osmanî radike. Dewlet jî bo ku serhildana Zor Temir Paşa bitepisîne Kose

¹²⁸ Kiran, *Kürt Milan Aşîret Konfederasyonu*, r. 144

Mistefa Paşa wezîfedar dike û Mistefa Paşa jî ji serî dest pê dike û hemû eşîrên ku bi Temir Paşa ve girêdayî ne ji wî diqetîne. Ev bêhêzbûna Zor Temir Paşa tîne bîra mirovan her wiha Kose Mistefa Paşa bi vê yekê jî namîne û hemû serokên eşîra Milan li Mêrdînê dicivîne û giliyê Temir Paşa li wan dike û ji axayê Milan soz distîne ku êdî wê bi wî re hevaltiyê nekin. Ev bûyer jî dîsa koalîsyona şer tîne bîra mirovan, îhtîmaleke mezin e ku ev koalîsyona şer bi destê Kose Mistefa Paşa hatiye sazîkirin. Wisa xuyaye ku ev dîrok ango dîroka 1790an li gor vegotina destanê û li gor belgeyên dîrokî li hev tîne.¹²⁹ Dîsa Mehmet Emîn Zekî Beg jî behsa koalîsyaneke bi vî rengî dike û ji Sr. Bakingham neqil dike û dibêje ku waliyê Bexdayê Suleyman Paşa ji bo têkberina Zor Temir Paşa hatiye wezîfedarkirin û ew jî waliyê Halebê Kose Mistefa Paşa û waliyê Reqqayê Uzun İbrahîm Paşa dike hevalbendên xwe, ber bi Mêrdînê ve diçe ser Zor Temir Paşa. Ew dîrok beranberî sala 1791an tî.¹³⁰ Ewçax mirov dikare bibêje ku ev bûyer pêk hatiye. Lê çima di belgeyên dîrokî de tune. Di vir de du tişt tîne bîra mirovan. Yek jê, ev bûyer qet nehatiye jiyîn; ya duduyan jî ev bûyer hatiye jiyîn, lê belê ne bûyereke ewqas mezin e ku di rûpelên dîrokê de cih bigre. Niha jî em ê li ser van herdu xalan bisekinin.

Xala yekem ew e ku ev bûyer qet nehatiye jiyîn ku jixwe ev ne gengaz e. Eyup Kıran di hevdîtina xwe ya bi Çerkezê Reş* re ev yek jê pirsîye. Çerkezê Reş agahiyên Eyup Kıran piştrast kiriye û gotiye ku ev bûyer li Viyanayê di arşîva mixtariyan de heye. Piştî demekê min ev yek ji nivîskar Perwîz Cîhanî jî pirsî, Perwîz Cîhanî jî agahiya Kıran piştrast kir û got belê rast e, Çerkezê Reş ev bûyer di nav arşîvan dîtîye. Lê belê ji bilî vê yekê jî dema mirov destanê dixwîne, bêşik mirov dibîne ku leheng, bûyer û cihên di vê destanê de derbas dibin hemû lehengên rasteqîn û bûyerên rastîn in. Her çiqas bûyera Dewrêşê Evdî di rûpelên dîrokê de derbas nebe jî tiştên ku di destanê de derbas dibin hemû rasteqîn in. Niha em ê li ser van xalan yek bi yek bisekinin.

¹²⁹ Mehmet Emin Ünler, *Aşiret, Eşkîya ve Devlet*, Yalın Yayınları, İstanbul, 2009, n. r. 180-181

¹³⁰ Mehmet Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, n.r.206-207

* Çerkezê Reş di sala 1955an de li gundê Zvartnosa li Ermenîstanê hatiye dinyayê. Wî gelek berhemên folklorîk edebî di derheqê çanda kurdan de weşandine. Berhemên wî yê herî zêde tî zanîn *Şoreşa Peyvan e*. Ew di heman demê de edîtorê rojnameya Botan e ku bi zimanê ermenîkî dihate weşandin. Çerkezê Reş di sala 2008an de li Ermenîstanê çû ser dilovaniya xwe.

<http://www.saradistribution.com/contemporarykurdishaurhors.htm>

Xala yekem, dijminahiya di navbera eşîra Şemir û Milan de ye. Her wiha ev dijminahî hem di destanê de hem jî di rûpelên dîrokê de xwe dide der. Wek mînak, di destpêka destanê de qala vê dijminahiyê wiha tê kirin.

Ê de vana koçer in, xwedan pez in, xwedan kerî ne, li ser devî bîran in û li erdî berrî berê sê rabe alemê gîh xwedan pez bûn, koçer bûn. Di nav wan da eşîrne din hebûn, Tirkan û Gêsan. Serokê eşîrê Tirkan Çil Îbramê Begdilî bû, Paşê Tirkan bû û serokê Gêsan Eferê Gêsi bû û birayê wî Utman. Herdu zarî Huwêd Begê Kal bûn, Şêxê Gêsan. De li ser bîran Milane pir bûn, tim zor dikirin li Tirk û Gêsan, nedihîştin kerî xwe av bidin, nedihîştin avcî wana avê bibin herin, tim şor û qise û erê na davêtine wan, ji ser bîran û ji erdî berrî diqewitandin.¹³¹

Ev destpêka destanê ye, wekî ku li vir jî tê nîşandan şerê Dewrêşê Evdî û eşîra Şemiran ne şerekî nûjen e. Milan û Şemir ji bav û kalan ve dijminên hevdu ne û her dem bi hevdu re di şer de ne. Jixwe dengbêj di destpêkê de jî qala tekçûyîn û zilm û zordariya dijminên xwe yên salan dikin. Pêpahn kalê Dewrêşê Evdî ye û bi salan bi dijminê bav û kalan re şer kiriye û lingê dijminan ji herêmê biriye. Pêpahn wezîfa xwe kiriye bi dijmin re bi mêranî ketiye şer û di dawiyê de bi tevdîrekê hatiye kuştin. Piştî Pêpehn tê kuştin vê carê jî lawê Evdî, Pêpahn tê ser eşîra Şerqiyîyan, wezîfa bavê xwe hildigire û li hember dijminên bav û kalan bi banga Zor Temîr Paşa şer dike.¹³² Di dawiyê de jî lawê Evdî, Dewrêş derdikeve sehneyê û vê carê ew li hember dijminên bav û kalan şer dike û tê kuştin. Wekî ku li vir jî tê nîşandin eşîra Milan û Şemiran her dem di nava şer û cengê de bûne. Car caran eşîra Milan car caran jî eşîra Şemiran bi ser ketine, lê belê ev şer bi salan di nava herdu eşîran de devam kiriye. Ev vegotina dengbêjan e ku gelek caran di destanê de bi awayên cur be cur tê ziman. Milan, Şemîr û Gêsan ji bav û kalan dijminê hev in. Ev di vegotinên dengbêjan de jî xwe dide der. Ev dijminahiya ku ji bav û kalan ve berdeyam e û ji aliyê dengbêjan ve tê qalkirin gelo raste an na? Niha jî em ê ji hêla dîrokî ve li ser vê dijminahiya ku ji bav û kalan

¹³¹ Şahîn Bekirê Sorekli, *Vegotinên Baqî Xido*,

<http://www.kobanikurd.com/vb/showthread.php?t=14090#.UxJdWZuua54>, 20.09. 2012

¹³² Bnr. , Amer Çelik, *Evîndar û Qehreman*, berhema neweşandî

gihaştiye roja îro, vekolin. Mehmet Emin Üner der barê vê babetê de wiha dibêje: “*Li herêmê şakîti di nava eşîran de cihekî cuda digre. Li gor wan, şakîti tenê ne talankirina mal û waran bû, di heman demê de ev talankirin dihat wê wateyê ku divê tu li herêmê desthilatdariya xwe xurt bikî. Bi taybetî di nav eşîra Şemîr û Milan de ev mijar dibû sedema şer û pevçûnan. Dema kîjan eşîr xurt dibû eşîrên herêmê û eşîrên ku konfedere nebibûn tev dixistin bin bandora xwe û ji bo berjewendiyên xwe dest bi talana wan dikirin. Ev rewş li herêmê, wek karekî rojane bû. Berê eşîra Şemîran xurt bû û ji eşîra Milan xerac digirt û wan xistibû bin bandora xwe. Lê belê piştî ku eşîra Milan ket nav Alayên Hemîdiye, hêza xwe xurt kir. Fermandarên alayên Hemîdiyê ku serokeşîrê Milanan jî bûn dixwestin ku bikevin herêma Cizîrê Ji ber vê yekê jî dijminê bav û kalan Şemîr û Milan dîsa hatin rûberî hev. Şêxê eşîra Şemir Elî bîn Ebdîrrezak ji hêla serokê eşîra Milan, Îbrahîm Paşa ve hat zevtkirin. Îbrahîm Paşa Şêx teslîmî hêzên Osmaniyan kir û ji ber vê yekê jî dijminahiya di navbera Şemîr û Milan dîsa geş bû.*¹³³

Şêrê di navbera eşîra Şemîr û Milan de ne şerekî rojane ye, lê belê şerekî wisa ye ku bi dehan salan dewam kiriye. Ev şer carna geş bûye, carna jî sar bûye. Lê belê ev şerê ji bav û kalan maye tu caran neqediyaye. Îbrahîm Paşa, birayê Zor Temîr Paşa ye û piştî Zor Temîr Paşa jî ev şerê di navbera eşîra Şemir û Milan de berdewam kiriye. Bêguman, beriya Zor Temir paşa jî ev şerê hanê hebûye. Lê ji bo me ya girîng ew e ku çima di nava van eşîran de şer derdiket û ev herdu eşîr ji bo çi diketin pev diçûn? Helbet sedemê vê yekê pir in. Lê belê em ê tenê li ser çend xalan bisekinin.

Mezopotamya, herdem di bin nîrê zordariyê de maye. Ev der bûye cihê dagirkirin û talankirinê. Împaratoriye mezîna xwe li vî welatî ragirtine û xwestine ku desthilatdariya vê heremê bixine destê xwe. Heke hûn bixwazin, bibin xwedî împaratoriyeke mezîna, pêwîste ku hûn xwediyê mezopotamyayê jî be. Ji ber ku Mezopotamya deriyek e û ev derî jî li Îran û Hîndîstanê vedibe. Deriyê ku rêyên bazîrganiyê tê re derbas dibin. Ev der Mezopotamya ye, cihê şaristaniyên qedîm. Ev der Mezopotamya ye ku ava Dîjle û Feratê heyatê didin ax û xwezaya wê. Çawa ku Nîl ava heyata Misrê ye, ava Dîcle û Feratê jî bi vî rengî jîndariya Mezopotamyayê ne û di

¹³³ Üner, *Aşîret, Eşkiya ve Devlet*, r. 125.

gelek cihan de navê vê derê weke “qewsa adan” tê zanîn.¹³⁴ Cihekî ewqas gencîneyên bêhempa tê de bin, ma gelo mimkûn e ku şer û pevçûn li ser çênebin?

Niha jî em ê li ser “qewsa adan” (Verimli hilal) bisekinin. Ji ber ku eşîra Şemir û Milan li vê herêmê dijîyan û ev herdu eşîr ji bo ku vê heremê bixin bin kontrola xwe bi hevdu re diketin şer. Gelo çî taybetiya vê herêmê heye ku ewqasî şer û pevçûn li ser vê çêbûye? Gelo çî taybetiya vê herêmê heye ku xortên wek Dewrêş serê xwe danîne ser axa sar. Hîvika adan li navenda herêma Kurdan e. Cara yekem, li ser vê axê erd hatiye ajotin, ajal hatine kedîkirin. Sînorên vê herêmê ji Behra Spî digihêje heya Basrayê. Ev der Qerejdax û Beriye digihêne hev. Ev der wek nimûneyeke ji Kurdistanê ye. Li başûrê wê, Çiyayê Toros (Garos, Qerac, Çiyayê Mazî, Bagotk) li bakûrê wê, ava Dicle û Feratê, li kêleka wê jî deşt û berî hene. Nivîskarên rojavayî ji vê heremê re gotine *Beriya Ermenan*, lê belê ji ber ku bi piranî Kurd li vê heremê bi cih bûne, bi navê Kurdan tê naskirin.¹³⁵

Qewsa adan, di heman demê de herêma Milan jî ye. Kiran di pirtûka xwe ya bi navê *Kürt Milan Aşîret Konfederasyonu* de navê hemû deverên ku Milan lê dijîn, dide. Milan ne tenê li deşta Rihayê, her wiha ji Rihayê bigre heya Mêrdîn, li herêmeke berfireh bicih bûne. Lê cih û warên Milan ê eslî herêma Qerejdax e. Qerejdax ji bo Milan havîngehek e. Di navenda “hîvika adan” de Qerejdax heye. Qerejdax, baregehek e ku gelekî nêzî Beriya Milan e. Di vê herêmê de her cure gul û kulîlk, her cure ajal û sewal hene. Li ser vî çiyayî panava herî mezin panava Mendelê ye. Di Konfederasyona eşîra Milan de di her panavekê de panzdeh û bîst kon bi cih dibûn. Li vir Milan ebra xwe datanî. Ev kon li gor sîstemekê bi cih dibûn. Her mal xwedî konekî bû. Qerejdax cihekî wisa bû ku eger siwarek serê sibehê bi rê biketa, dikaribû xwe bigihanda Dêrik, Wêranşar û Sêwerekê, ber êvarkî jî dikaribû xwe bigihanda Mêrdîn. Qerejdax ji bo kesên ku bixwazin xwe biparêzin, stargeheke zexm bû. Li serê çiyayê Qerejdaxê, hemû êrîş xuya dikirin ji ber vê jî li gor êrîşê tevdir dikaribûn bên wergirtin. Kesekî ku Qerejdaxê bigirta, wê tevahiya herêmê bixistana bin desthilatdariya xwe.

¹³⁴ Martin Van Brunissen, *Ağa Şeyh Devlet*, wer. Banu Yalkut, ç.7. , İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, r.28

¹³⁵ Kiran, *Kürt Milan Aşîret Konfederasyonu*, r. 32.

Milan xwedî pez bûn, xwedî erd bûn, xwedî mal û milk bûn, berevajiyê vê yekê Şemir jî şakî û talanker bûn. Ji bilî talankeriyê tu karê Şemiran tunebû. Helbet di aliyekî de dewlemendî, di aliyekî de jî feqîrî û xîzanî hebû. Helbet ev yek wê bibûya sedema şer. Ji ber vî qasê Şemir hemû pêxwasê çol û beriyê berhev kirin û çûn avêtin ser eşîra Milan. Ev dewlemendiya Milan di vegotina Baqî Xido de wiha tê ziman.

Îskan, Paşê Milan hebû.

Serokê Milan bû, sî û du hezar malê xwe hebû,

Bavê Edûlê bû.

Evana eşîr bûn, xwedan pez bûn û xwedan gund bûn ,

Û zemanê berê serokê eşîran mîna serokê hukmeta niha bûn.

Ew sî û du hezar mal gih di şora Padşê Milan de bûn,

Pê ra digotin Padîşa Îskan Başi,

Yanî serokê Qebîlê.¹³⁶

Wekî ku li jor jî tê dîtîn Zor Temir Paşa ji hêla dewlemendiyê ve têra xwe mirovekî dewlemend e û xwedî desthilat e. Ev dewlemendiya Zor Temir Paşa wê di dawiyê de li serê Zor Temir Paşa bibe bela. Zor Temir Paşa ji hêla dewlemendiya xwe ve wê bala eşîra Şemiran bikşîne. Lê belê ji hêla desthilatdariya xwe ve jî wê bala hêz û dewletên herêmê bikşîne. Her wekî ku di destanê de jî tê dîtîn. Zor Temir Paşa ne tenê bi eşîra Şemiran, bi eşîra Gêsan û Tirkmenan re jî dikeve nava şer. Hemû eşîr li hemberî eşîra Milan bûne yek û koalîsyonek saz kirine û armanca wan ya yekem xelaskirina Milan e. Ev yek di destanê de wiha tê ziman.

Hanî hatin tevdîreke xwe gerandin. Çiqas kal û ixtiyar di qebîlê Tirk û Gêsan da hebûn li dora konê Çîl Îbîramê Begdilî, Paşê Tirkan, kom kirin. Ewaya bêraqa sifteh bû, Çîl Îbîram bû serokê wana, serokê ixtiyaran. Çiqasa diz û henşel û peyê asê hebûn li dora konê Kose Weys, egîdê deman, kom bûn. Ewaya bêraqa dudîyan, Kose Weys bû serokê wan. Konê sisîyan, konê Eyûbê Mistefa, kekê cozan, padîşahê xortan. Çiqasa xort di qebîlê Tirk û Gêsan da hebûn, giş li dora wî kom bûn. Ewaya bêraqa sisîyan, Eyûbê Mistefa bû serokê wan. Konê çaran, konê Eferê Gêstî, kekê Utman,

¹³⁶Vegotinên Baqî Xido

xelefa Huwêd Begê Kal, Şêxê Gêsan. Gêsi xerbî û şerqî neman, giş li dora konê wî kom bûn. Ewaya bêraqa çaran, Eferê Gêsi, çûkê birayan, bû serdarê wan.

Ji ber wî konî siwar bûn hezar siwarî delûlan. Delûl hêştir e, yanî deve, lê qilafetî xwe ne weke deve mezin e, biçûk e, wekî hespan direve. Her delûlekê dudu lê siwar bûn. Di dest wan da arê fetîliyan berê fetîle hebûn, qerebîne hebûn. Ji bin wî konî siwar bûn pênçe qîzê serokan. Ew utba bi xwe ra daxistine erdê berrî, “utba” yanî piştîmêr, ku mesele mêr di cengê da bişkên qîzik bi ser wan da bidine zilxitan; çav li qîzan kevin, qîzan li şûnê xwe nêlinin, wê dîsa li dijmin vegezin; sebî ku cil’et û mêranî werê wana, sebe xatirî wa qîzan. Serdara wan qîzan kî? Zihre Xatûn e, xweyinga Eferê Gêsi; ew jî bû serdara wan.¹³⁷

Wekî di vir de jî tê dîtin eşîra Şemiran, Gêsan û Tirkan ji bo tunekirina Milanan ji hevdu re sond xwarine. Ev her sê eşîr di rastiya xwe de çav bera mal û milkên Milanan dane û xwestine ku nan û avê vê dinyayê ji Milanan re haram bikin. Ev yek di destanê de wiha tê ziman:

Rokê keç û bûkê Tirk û Gêsan ajotine dîwana mêran, li hamberê serokê Tirk û Gêsan sekinîn û gotin: “Heriya dunyayê bi serê we bê, qey zihar wûn jî dibên em peya ne. Namûs bi me ra nema, Milan namûs bi me ra nehîştin. Ew çi bi me ra dibên, em serî xwe datînin. Me jî ser devî bîran diqewtînin, avê nadine me. Ma va çi hal e, çi zulm e. Eger ku wûn nikanin me keç û bûkan biparêzin, em dikin qebîlê Gêsi û Tirkan berdîn û herine nêv sî û du hezar malî Milan. Wella mêrê milî ji me ra ji Tirk û Gêsan pîrr çêtir in.”

Dibê wê çaxê, li ser va şora bûk û keçê Tirk û Gêsan, serokê Tirk û Gêsan gîhan di nav hev da sondek xwarin bi telaqê jinan ku illeh. Em e bajone ser malê Milan û em e konê Paşê Milan êgir berdînekê û em ê sandiqê zêran ji bin konê wî derxînin. Pênc qîze Milan hene. Em e wan her pênc qîzan jî bînine nav qebîlê me Tirk û Gêsan. Çelengî û cemalê wan pîrr zêde ne û nav û dengî xwe li alemê belav bûne. Bira xort û ciwanê me Tirk û Gêsan li husn û çelengî wan qîzikan bikine temaşan: Yek Beyaza Hemo, hîva li çardan, yek Fetûma Elo Sincar, xezala li çolan, yek Edûla Kîkî, xwedana

¹³⁷ Vegotinên Baqî Xido

*çelengî û cemala giran, yek Gozel Xatûn, xweyinga Çîloyê Îzolî, tercumana pênc xûşkan, yek jî Edûla Axê, serfiraza sî û du hezar malî Milan. Hanî hatin tevdîreke xwe gerandin. Çiqasa kal û ixtiyar di qebûlê Tirk û Gêsan da hebûn li dora konê Çîl Îbramê Begdilî, Paşê Tirkan, kom kirin. Ewaya bêraqa sifteh bû, Çîl Îbram bû serokê wana, serokê ixtiyaran.*¹³⁸

Wekî ku li jor jî tê dîtin ev her sê eşîr ji bo tunekirina Milana sond xwarine. Ev jî ji ber dewlemendiya Milan bû ku çavê kesên derdorê her dem li ser malê wan bû ye. Serokê Milan Zor Temir Paşa li herêmê otorîteyek saz kiriye û herêm xistiye bin ewlehiya xwe. Eşîrên herêman êdî xwe dispartin eşîra Milan û xerac didan Milan. Eşîra Milan li herêmê otorîteya herî mezin bû, egîdê şerqiyana di bin emrê Zor Temir Paşa de bûn. Zor Temir Paşa bi saya van egîdên Şerqiyana di herêmê de bibû xwedî hêz. Lê belê kengî Zor Temir Paşa, Şerqî ji ba xwe qewitandin, bêhêz û bêqewet ket. Ev jî dibû sedem ku ev her sê eşîr çavsoyîyê li Milan bikin. Jixwe çavê eşîra Şemiran ji berê de li talana Milan bû. Heke derfet bidîtana wê ji mêj ve bavêtana ser Milan. Lê belê egîdên mînanî Dewrêş rê nedidan talankerên mîna şemiran. Di dirokê de jî talankeriya eşîra Şemiran bi nav û deng e.

Ziya Gokalp ji bo şemiran wiha dibêje:

“Ev eşîr wekî kuliyan e. Kîjan eşîrên ku li warê xwe bin, wê eşîra Şemir mînanî kuliyan bibe bela serê wan û bi van tevgeran jî tu dibêjî qey ev eşîr ji bo nebaşiyê bikin, hatine ser rûyê dinê. Ev eşîr dijminahiya her cure avakirinê dikin. Bi awayekî bêperwa çilo û zadê çolê didin heştir û pezên xwe. Ji ber vê yekê jî niştecihên belangaz yên vê erdê, ji bêgavî keda xwe ya salê wek xeracê didin vê eşîrê.”¹³⁹

Ev tenê nimûneyeke ji talankeriya Şemiran e. Jixwe di beşa Şemir û talankeriya de ev mijar wê were vekolîn. Tenê min xwest hem ji aliyê dîrokî ve hem jî ji hêla naveroka destanê ve balê bixşînim li ser talankeriya eşîra Şemiran ku dibû sedema şerê Milan û eşîra Şemiran.

¹³⁸ Vegotinên Baqî Xido

¹³⁹Ziya Gokalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Toker Yayınları, İstanbul, 2013, r. 67

Xaleke din jî heye ku sedema şerê eşîra Milan û Şemiran, desthilatdariya Osmaniyan bû. Dema ku Zor Temir Paşa bibû serokê eşîra Milan, di heman demê de bibû Îskan Başiyê Milan jî. Di vê sedsalê de otoriteya dewleta Osmanî li herêmê qels bû û Dewleta Osmanî xwestibû ku hêzên herêmî bikêşîne bi aliyê xwe de û desthilatdariya xwe bi vî awayî xurtir bike. Di vê sedsalê de dewleta Osmanî mînanî berê ne xurt e û ji ber wî qasî jî hêzên herêmî bi serê xwe tevdigeriyan. Dewleta Osmanî jî desthilatdariya xwe hinekî li van hêzên herêmî parve dikir û desthilatdariya xwe digihand van herêman.

Piştî ku Keleş Evdî Axa mir, Zor Temir Paşa şûna bavê xwe girt. Di dawiya sedsala 18an de di navbera serokê eşîran û waliyan de pirsgirêk derdiketin. Ji ber vî qasî jî dewleta Osmanî, di sala 1779an de ji bo ku paşatiyê bide hin serokên eşîran, ew vexwendin paymetiina dewleta Osmanî, Stenbolê. Di nav wan serokeşîran de serokê eşîra Milan Zor Temir Paşa jî hebû. Dewleta Osmanî ne tenê serokeşîrtî da Zor Temir Paşa, di heman demê de wî kirin Îskanbaşiyê Milan jî. Temir Paşa piştî ji Stenbolê vegeheriya hêz da lîv û tevgera xebatên leşkerî û herêma navbera Dicle û Firatê xist bin kontrola xwe. Di heman demê de Temir wezifeya xwe Îskanbaşîtiyê jî dianî cih. Di dewra wî de di navbera Wêranşar û Serêkaniyê de gelek gund hatin îskankirin. Bi saya vî îskanê li herêmê gelek zozan û germiyan hatin şênkirin. Ji ber vî qasî jî Zor Temir Paşa ji hêla Osmaniyan ve wekî Mîrê Mîran hat îlankirin. Di dema Zor Temir Paşa de gelek eşîrên herêmê bûn pêgirtiyên eşîra Milan. Zor Temir Paşa li hember eşîrên ereb ên talanker şer kir û bi ser ket. Li herêmê ewlehiya rêyên di navbera rojhilat û rojava de temîn kir. Bi vî awayî bazirganiya herêmê ket bin destê Zor Temir Paşa. Temir Paşa êdî desthilatdariya herêmê xistibû bin destê xwe, ji ber vî qasî jî xwe wekî serokê herêmê didît û li herêmê bi serê xwe tevdigeriya. Ji ber vê yekê jî navbera Zor Temir Paşa û waliyê Diyarbekirê xira bibû.¹⁴⁰

Zor Temir Paşa ji bo ku desthilatdariya xwe li herêmê xurt bike pêdiviya wî bi alikariya eşîrên herêmê hebû. Eşîra Şerqî ya ku Dewrêş jî endamekî wê bû, li herêmê bi mêrxasiya xwe dihatin naskirin. Her çiqas ev eşîr eşîreke êzîdî be jî, Zor Temir Paşa ji bo alikariya vî eşîrê bigre, vî yekê jî xwe re nake derd û bi vî eşîrê re dostaniyê

¹⁴⁰ Kıran, *Kürt Milan Aşiret Konfederasyonu*, n.r.141, 146.

datîne û destbiratiyê çêdike da ku heya mirinê bi hevdu re îxanet nekin. Ev yek di destanê de wiha tê teswîrkirin.

Paşa go: Ez berê zanim, mêr nemaye di nêv me Milan da, mêraniya me Milan li pişt we Şerqiyên e. Ez dixwazim egît û gernasê Şerqiyên jî werin rûnin li vê meclîsa me, heqê wane jî rakirina fîncanê. Evdî domand û go: Kurê min, hema ez zanim. Tu hînî bilmez î. Axê Milan ji me ra dehî û şebek vedane. Ez bi şora Paşê Milan ne bawer im hetanî serî xwe didime diyarê qebr. Berê şorê wî gîh vane di paşûlê mi da ne. Em şerqî ne, elaqe me tune bi sî û du hezar malî Milan. Berde xulamê Paşê, bira here mal û xwediyên. Ez zanim, Paşê digere li koka me Şerqiyên gîşkiyan, tema me leke lêxistî li daw û êtega sî û du hezar malî.¹⁴¹

Piştî ku Şerqiyên bi alîkariya Paşayê Milan dawî li êrişên Şemiran anîn, lingê Şemiran ji herêmê hate qutkirin. Pêşi bi cengaweriya Evdî Milhim, dawiyê jî bi mêrxasiya Dewrêşê Evdî. Evdî Milhim û Dewrêşê Evdî bi mêrxasiya xwe dibin lehengê Paşê Milan û rê nadin talankerên eşîra Şemir û Gêsan. Gelek caran talanên eşîrên Şemiran vedigerînin, wisa dibe ku Şemir, Tirk û Gês êdî nikarin lingên xwe bavêjin herêma Milan. Zor Temir Paşa bi xêra van fêris û pehlewanan êdî bi awayekî xurt dibe serdarê herêmê. Êdî ne Şemir ne jî eşîrek din nikarin li hemberî desthilatdariya Zor Temir Paşa derkevin.

Desthilatdariya Zor Temir Paşa heyânî demekê berdewam dike. Lê belê desthilatdarî heya dawiyê berdewam nake. Helbet desthilatdariya Zor Temir Paşa jî ne bêdawî bû. Wekî ku me li jor jî aniye ziman piştî Zor Temir Paşa desthilatdariya herêmê xistibû destê xwe êdî bi gotina hêzên herêmê nedikir û bi serê xwe tevdigeriya. Ev yek bala dewleta Osmanîyan jî kişandibû û pirsgirêk di navbera Zor Temir Paşa û waliyê Diyarbekirê derketibû. Her çendî ku dewleta Osmanî paşatî dabe Zor Temir Paşa jî, lê nedixwest ku Zor Temir Paşa bi serê xwe tevbigere, lewma jî waliyê Diyarbekirê Kose Mîstefa ji bo girtina Zor Temir Paşa wezîfedar kiribû.

Zor Temir Paşa gelek xizmet ji dewleta Osmanîyan re kiriye lewma jî rutbeya Mîrê Mîran wergirtiye. Lê belê piştî demekê ji ber hinek bûyerên nebaş di derheqê wî

¹⁴¹ Vegotinên Baqî Xido

de biryara dardakirinê derket. Ji ber vê biryarê Zor Temir Paşa serî hilda û gelek gundên herêmê tevî zilamên xwe da ber talanan. Dewlet ji bo serhildana Zor Temir Paşa têk bibe waliyê Bexdayê Silêman Paşa û waliyê Diyarbekirê Îbrahîm Paşa peywirdar kir. Gelek caran ferman da Kose Mistefa da ku pirsgirêka Zor Temir Paşa çareser bike.¹⁴² Zor Temir Paşa êdî ji bo dewleta Osmaniyan ne Mîrê Mîran bû, lê şakiyekî çolan bû. Lewma jî tu qîmeta Zor Temir Paşa li ba dewleta Osmaniyan nemaye. Mehmet Emin Üner bi dirêjahî qala şerê ku di navbera Zor Temir Paşa û Waliyê Dîyarbekirê de qewimiye, dike. Lê di tu cihan de qala eşîra Şerqiyân û Dewrêşê Evdî nake. Lê ev nayê wê wateyê ku tu rola Şerqiyân û Dewrêşê Evdî di van bûyeran de tune.

Li gor M. Fuat Köprülü edebiyat di heman demê de dîrokê jî ronî dike û Köprülü wiha dibêje: “Ji bo ku em hunerekê fêm bikin, pêwîst e em li şert û mercên civakî yên ku ew huner ava kirine jî binêrin. Heke em wan şert û mercên civakî li ber çavan bigrin wê dîroka edebiyatê zelal bibe.”¹⁴³

Ji ber hindê jî divêt ku em li şert û mercên civakî yên wê demê binhêrin. Her çiqas Üner qala bandora Şerqiyân nekiriye jî, eşîra Şerqiyân di nava konfedrasyona Milan de cih girtiye. Herwiha helbet bandora Şerqiyân li ser vê bûyerê çêbûye. Lê ev têkçûyîna Zor Temir Paşa di destenê de bi awayekî cuda tê teswîrkirin. Li gor destanê, Zor Temir Paşa hêz û qeweta xwe ji eşîra Şerqiyân û di serî de ji Dewrêşê Evdî û fêris û pehlewên Şerqiyân distîne. Heya dema Şerqiyân li bal Zor Temir Paşa şer dikir Zor Temir Paşa serdarê herêmê bû, lê dema Zor Temir Paşa Şerqiyân ji ba xwe qewitand, bêhêz ma û ji qewet ket. Ev yek di destanê de gelek caran bi awayekî zelal tê verêstin. Wek mînak, Dewrêşê Evdî û Zor Temir Paşa ji bo Edûla narîn a ber dilê Dewrêş, pev diçin. Zor Temir Paşa dixwaze Dewrêş bavêje zindanê û serê wî jê bike. Lê belê ji Dewrêş û eşîra Şerqiyân ditirse. Ev yek di vegotina Baqî Xido de wiha tê teswîrkirin:

*Ê paşe fikirî dike li dewrêş xîne,
Pêncê hezar malî Şengalê di pişt de,
Ew û Şengalê dikin di rû hev kevin,
Dike ceng di navbera wan de çêbe.*

¹⁴² Üner, *Aşiret, Eşkiya ve Devlet*, r. 180.

¹⁴³ M.Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, weşanên Akçağ, Ankara, 2004, r.167

Ê dike lînexîne jî, va şora li ser qîza wî kir,

Jê rab û dert.

Tevdîr kir, banê çendekan kir got:

“Em dikin bar kin, wê Şerqîyan jî bi me ra bar kin.”

Got: “Hûn konê xwe vemegrin hetanî ku Şerqî konê xwe vedigrin.”

Em ê li dora wan deynîn, dor li wan bigrin û ji her halî da werne.

Ji wana kesekî bernadîn û paşê çî dibe bira bibe.¹⁴⁴

Wekî li vir jî tê dîtîn Paşayê Milan ji gilî û gazinc û gotinên Dewrêş û kirinên wî aciz e. Lê belê ji ber ku Dewrêş xwedî eşîr e, xwe digre û Dewrêş nakuje. Lê kuştina Dewrêş ji paşayê Milan re bûye dert. Mirov dikare di vir de bêje ku eşîra Şerqî ne xwedî hêz û qewetbûna dibû ku paşayê Milan ew bikuştana jî. Ev jî nîşanî me dide ku Şerqî xwedî hêz û qewet in. Ew hêz û qeweta eşîra Şerqî heya demekê jî di bin xîzmeta Paşayê Milan de bû. Lê ji ber ku destê Paşayê Milan ji vê hêz û qewetê bibû, Paşayê Milan jî mabû bêhêz û qels û her wiha wekî gayekî pîr kêr lê pir bûbûn.

Di warê Milan de heke hûn qels bibin tu mafê we yê jiyane tune. Heke hûn qels bin hûnê bibin hedefa eşîrên din. Jixwe karê eşîra Şemiran jî ji talanê pê ve ne tişteki din bû. Dema Zor Temir Paşa dimîne bêhêz û ji qewet dikeve roj bi roj ji eşîrên din re dibe warê talanê. Eşîrên talanker berê xwe didin warê Milan da ku talanê bikin. Ev yek di destanê de wiha tê teswîrkirin:

Bi çar bêraqan, bi duanzde zo hirobçîyan hirobçî ê ku nav tê didin, nav di êsker didin, bi duanzde defan, pence qîzê serokan, bi hezar û heft sed siwarî hespan û bi hezar siwarî delûlan daketine erdî berrî, bo sî û du hezar malî Milan.¹⁴⁵

Piştî ku Zor Temir Paşa bêhêz û bêqewet ma Tirk û Gês êrîş birin ser Milan, lê Zor Temir Paşa ew çax ji bo Dewrêş bi hawara wî de bigihê keça xwe Edûlê davêje mazatê. Ji xwe Zor Temir Paşa mirovekî dekbaz û bextreş û telaqreş bû. Ya rast jî tu niyeta wî û dana Edûlê tune. Tenê ji bo Dewrêş bixapîne Edûla bedew davêje mazatê.

¹⁴⁴ Vegotinên Baqî Xido

¹⁴⁵ Vegotinên Baqî Xido

Wexta Paşê Milan va şora kir. Evdî Milhim, bavê Dewrêş, rabû ser xwe, sekiniya û go: “Paşa, serî xwe rake, li min binêr! Berê va şor û gotinê te wî wiha ne, di berî min da ne. Te ez berê bi va şorê wanî pîrr xapandime. Kanî Rehim, serfiraza sî û du hezar malî Milan? Sebe xatirê gulî wê mor, mi çiqanda pêşîrê xwe da cengan, qurşînê heft niçikî di pêşîrê mi da sêqiyar, çavê min kor kir dûmana barûtê û te dida min sozê Rehmê û ku tu dihatî, rûdiniştî li binanî konî xwe, li hamberî va beg û serokan, te digo: “Li vir qale Şerqiyar mekin, Şerqî bi du pere nîvan in, dizê keran in” Te li talî Rehma gulî mor da malmezîna Rihaliyan.¹⁴⁶

Üner di pirtûka xwe ya bi navê *Aşîret, Eşkiya ve Devletê* de bi dirêjahî qala Zor Temir Paşa dike. Li gorî Üner jî Zor Temir Paşa mirovekî şakî û talanker e. Üner wiha dibêje:

“Berîya ku Paşa li Rihayê be Tîmûrê Milî hemû eyalet û gundan dişewitîne û gel belawela dike. Fitne û fesadiya ku Zor Temir Paşa derxistiye hê jî didome. Kose Paşa gotiye ku em ê ji heqê vî şakiyê han derkevin, lê destûra wî nehatiye dayîn. Keysa Zor Temir Paşa lê hatiye û mal, milk û xezîneya Paşa talan kiriye. Heke derfet bête dayîn wê paşa ji heqê vî kari derkeve.¹⁴⁷

Ev nebaşîya Zor Temir Paşa û lehengiya Dewrêşê Evdî di destanê de jî gelek caran dûbare dibe û ev nebaşîya paşayê Milan gelek caran ji devê Edûlê tê vegotin. Edûlê bi xwe jî dizane ku bavê wî mirovekî xaîn û telaqreş e. Tu caran baweriya wê li Zor Temir Paşa nayê. Herçiqas Dewrêş ji bo Zor Temir Paşa şer bike jî di dawîya dawîn de êzîdiyekî bi du qirûş û nîvan e. Ev jî xaîntî û bextreşîya Zor Temir Paşa bi awayekî eşkere nîşanî me dide. Dîsa di vegotina Baqî Xido de ev telaqreşî bi awayekî din xwe dide der. Wek mînak, piştî ku Paşa nameyekê ji Dewrêş re dişîne, Dewrêş û hevalên wî tîpî hespên xwe li ber derî girê didin û di navbera Paşa û Dewrêş de diyalogek wiha derbas dibe:

Xulam ber wan gihîşte mal,

Gihîşte konê Paşê Milan.

Xeber dayê, got: “Paşe, egîd û gernasê Şerqiyar têne.”

¹⁴⁶ Vegotinên Baqî Xido

¹⁴⁷ Üner, *Aşîret, Eşkiya ve Devlet*, r. 183.

Paşê pirsî: “Law, Dewrêş jî tê ye?”

Got: “Erê, Dewrêş jî tê ye.

Sêhdûn jî tê û çar egîdê wan jî têne û Evdoyê Şerqî jî tê û Umer Axayê Şerqî jî tê.”

Wê çaxê dibê, Paşayê Milan rabû ser xwe,

Bane Milan kir, ew kom kirin û got:

“Milanino beg û serokê Milan, duwanzdeh qebîlê Milan!

Dengê min tê we gihane!

Şerqiyên têne binaniya konê min e.

Wûn dikin kesek ranebine serê hespê wan e.

Bira her kesek ji wan bi xwe peyabe, bi xwe hespê xwe girêde.

Û ku silav jî li vê cimatê dan,

wûn dikin kesek jî silabê Şerqiyên negirin.

Û wûn dikin kesek jî cih nedine Şerqiyên e.

Ew bi xwe li kê derê rûdinin, bira rûnin.

Va tenbiyata min li we gihan e.”

Vana balê xwe danê kê,

Ne ebdek ne xulamek, ne zilamek, ne peyak, kesek derneket serê hespê wan bigirê.

Wan xwe ji ser hespên xwe berdane erdê û hespên xwe bi destê xwe girêdan.

Daketin cimata Paşayê Milan, silab lê dan.

Kesekî silaba Şerqiyên negirt bi serê zimên, bi kenara lêvan,

Kesekî cih jî neda wan.

Umer Axayê Şerqî û Evdî Milhim, bavê Dewrêş,

Her sê saqî Milan derbas kirin, çûn li kêleka Paşayê Milan rûniştin.

Dewrêşê Evdî jî her sê saqî Milan derbas kirin,

Di nav Cimatê da piştê xwe da dîregî ortê û berî xwe da hêla heremê û jinan.

Her du zarî Umer Axayê Şerqî; Usib û Bozên,

Wan jî her sê saqî Milan derbas kirin,

Hatin bi ser kurê Evdoyê Şerqî da sekiniyan,

Di binaniya kurkê xwe da destê xwe avêtin ser qebzê şûran.

Egîtê Şerqiyên her kes li cihekî rûniştin,

Lê hema di zikê wan da pir mezin bû ku kesek derneket serê hespê wan,

Kesekî negirt silaba wan û kesekî cih neda wan û qirarî niv seetekê rûniştin,

*Qehwe jî kesî neda wan,
Cimat bi tevahî ker bû,
Gişkan serî xwe beradane erdê ye,
Ne ji Milan ne ji Şerqiyân ne ji Paşayê Milan deng bi kesî nakevê ye.*¹⁴⁸

Gava Paşayê Milan van gilî û gotinan ji civata xwe re digot mabesta wî ew bû ku Dewrêş bi rêya mêranî û mêrxasiyê bixapîne. Ji civatê re dibêje bila kes bi serê hespa wî negre û kesek silava wî negre û kesek cih nede wî. Ji xwe Edûlê namûs û şerefa zilamên Milan bi gotinên xwe aniyê du qurîş û nîvan. Bi vî awayî Paşayê Milan wê ji Derwêş û Hevalê wî re bibêje, tu kesên mêrxas tune ye ku ji bilî we silava we hilde. Hûn mêrxasê hêrî mezin in û tenê hûn dikarin me ji bin zordariya Şemiran xelas bikin. Dîsa di destanê de ev telegreşî û bêbextiya Zor Temir Paşa ji hêla Evdî Milhim ve wiha tê ziman:

*Evdî got: “Kurê min, hema ez zanim!
Tu hînê bilmez î!
Axê Milan ji me ra dehf û şebek vedane.
Ez bi şora Paşê Milan ez itîbarê nadim şora hetanî serî xwe didime diyarê qebrê,
Berê şorê wî gih vane di paşûlê min da ne.
Em şerqî ne, elaqâ me tune bi sî û du hezar malî Milan.
Berde xulamê Paşê, bira here mal û xwediyân.
Ez zanim, Paşe digere li koka me Şerqiyân gişkiyan,
Temame leke lêxistî li daw û êtega sî û du hezar malî Milan.”*¹⁴⁹

Destana Dewrêşê Evdî destaneke rasteqîn e û li herêmê qewimiye. Jixwe me jî xwest ku em ji aliyê dîrokî ve li ser destanê bisekinin ku ev destan destaneke rasteqîn e. Dema mirov li destanê dinihêre mirov dibîne ku leheng, bûyer û cihên ku di destanê de derbas dibin hemû rast in. Ev jî nîşanî me dide ku ev destan bingeha xwe ji dîrokê distîne. Van tiştên ku me li jor qal kiribûn jî vê yekê îspat dikin. Wê demê çima ev bûyer di çavkaniyên dîrokî de cihê xwe negirtiye? Karakterên destanê dîrokî ne,

¹⁴⁸ Vegotinên Baqî Xido

¹⁴⁹ Vegotinên Baqî Xido

bûyerên destanê dîrokê ne, cih û mekanên ku di destanê de derbas dibin dîrokê ne, lê destan di çavkaniyên dîrokê de derbas nabe.

Wê demê dimîne xala duyem ku me gotiye ev destan qewimiye, lê di rastiya xwe de ne bûyereke ewqas mezin e ku di nava rûpeleên dîrokê de cih bigre. Mabesta min ne ew e ku ez bibêjim bûyera destana Dewrêşê Evdî ne bûyereke mezin e. Na ev bûyer ji bo dîrok û civaka kurd girîng e, lê her tiştê vê civakê devkî ye û nivîsandin dereng gihîştîye bi hawara vê civakê ve. Ji ber vî qasî em serpêhatiya kurdan ji çavkaniyên neteweyên din hîn dibin. Ev neteweyên din jî serpêhatiyên kurdan li gor xwe vedibêjin. Ji ber vê yekê jî tiştên ku li gor wan girîng in, nivîsandine; hest û ramanên kurdan li ber çavan nayên girtin. Ew hemû tişt dibin sedem ku em rastî bûyera Dewrêşê Evdî di rûpelên dîrokê de nayên.

3.Dîroka Qeydkirina Destanê û Belavbûna Wê

Destana Dewrêşê Evdî ji hêla dengbêjan ve hatiye vegotin û gihîştîya dema me ji ber vê yekê jî helbet pêwîst e ku em li ser çanda dengbêjiyê jî bisekinin. Beriya niha me di nav çend xalan de behsa çanda dengbêjiyê û guherînên ku di destanan de çêbûne kir. Ev guherîn zêdetir ji hêla dengbêjan ve tên kirin. Dengbêj bûyer li gor xwe hûnandine û vegotine. Ji ber vê jî dengbêj ji hêla sêwirandina bûyeran ve hosta ne. Dengbêjan car caran bûyeran ew qas mezin kirine ku êdî bawerî bi wan nedima. Wek mînak Mehmet Uzun qala Dengbêj Apê Qado dike û wiha dibêje:

“Di şeveke zivistanê de Apê Qado qala çîroka pîsîkekê dikir û wiha digot, guhdarno li min binêrin! Di van rojên Xwwedê lanet lê kiribûn de dema berfa sor dihat, van çavan didîtin. Vî çav û dîl dît. Rojeke ji vê rojê zor û zehmettir ku bêhna mirovan jî diçikandin, çend mirov di kolanekê de rastî pîsîkeke birçî hatin. Dem demeke zehmet bû û pisîkan jî devê xwe xweş dikirin. Ev çendî ku ji birçîna heş bi wan nema bû jî bera pey pisîka xwe dan. Nebêjin ji pisîka çi derdikeve, ev pisîka heft can tê de heye bi lêz û bez reviya. Birçiyên bera pey pisîkan dan, pisîk jî bi temamê hêza xwe reviya. Pisîkê hewl da ku xwe bavêje ser xaniyekî. Piştî pisîkê

çend mirovên xort jî xwe çeng kirin ser xanî. Ax ew demên ne baş, tu rê jî pisîka reben re nemabûn. Careke xwe çeng kir du caran xwe çeng kir, sê caran xwe çeng kir, di dawiyê de wek pisîkê hilkişiya ser xênî. Ax ew demên ne baş, tu rê ji pisîkê nemabûn, tenê serê xaniyek mabû li pêş pisîkê. Nebêjin ji pisîkan tiştêk dernakeve, di dema mirinê de, pisîk be jî, çi ji destê wê bê dê bike, mirin be jî wê bike. Bi hewldaneke dawiya pisîk ji bo xwe bigihijîne ser xaniyê din xwe çeng kir. Wekî ku me berê jî gotibû dema berfa sor bû, hin tiştên çênedibûn jî dibûn. Hewa pir cemidî bû, dinyayê ewqas serma nedîbû. Bêhna ku ji devê mirovan derdiket jî dibî girover û dicemidî. Her tişt diqerisî û pisîka me jî qerisî. Belê pisîk li hewa di valahiyê de qerisî, van çavan dîtin û şahîd in.”¹⁵⁰

Wekî ku li jor jî tê dîtin dengbêj, bûyer li gor xwe hûnandine û lê zêde kirine. Derheqê vê meselê de Kîran wiha dibêje:

Milan yek ji eşîreke xurt a kurdan e. Ev eşîr di mehên havînê de li Qerejdaxê heştê hezar kon vedidin. Serokê eşîra Millî, Teymûr Paşa ye. Artêşa Teymûr Paşa ji kurdan û ji Êzîdiyan pêk tê û hejmara artêşa wî jî heftê hezar e. Di vir de gelek xeletî hene. Xala yekem, mirov nikare vî gelî bi navê kurd û êzîdî ji hev bike. Heke kurdên misilman û kurdên êzîdî bûna dibû. Navê vê eşîrê ne Millî ye, Milî ye û ne qebîleyek e, konfederasyonek e ku ji gelek eşîran pêk te. Di meha havînê de di qerejdaxê de ne heştê hezar malbat û ne jî heştê hezar kon bi cih dibe. Herî zêde hezarek an jî du hezar kon bi cih dibe. Ev tiştên ku kirin an xelet in yan jî nakokî di navbera wan de heye.¹⁵¹

Kîran di berdewama nivîsa xwe de dibêje ku çavakniyên nivîskaran bi piranî dengbêj bûn, ji bervê yekê jî dema dengbêjan xeletî dikirin tevê vê yekê nivîskaran jî bi xeletî nivîsandine. Belê wekî ku berê jî behs lê bibû, dengbêj gelek caran di vegotinên xwe de ji bo bala guhdaran bikêşînin hin tişt li bûyerê zêde dikirin. Lê ev naye wê wateyê ku dengbêjan derew dikirin û guhdarên xwe dixapandin. Her dengbêjekî li gor xwe cîhaneke vegotinê ava kiriye û di mêjiyê xwe de li gor vê yekê bûyer dihûnand.

¹⁵⁰ Mehmet Uzun, *Dengbejlerim*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2008, r.22

¹⁵¹ Kîran, *Kürt Milan Aşiret Konfederasyonu*, r. 32.

“Apê Qado piştî demekê vê carê, çîroka pisîkê li bal mezinê me ji me re vegot. Vê carê di nav civata me de merivekî me yê kal hebû ku ji derewan qet hez nedikir, fanteziyên wî û cîhana wî ya sêwirandinê tunebûn. Apê Qado mirovekî henekbaz û mizûr bû, her dem dixwast bide kenandin, lewma jî ev merivê me yê ku ji rastiyan pir hez dikir vegotinên Apê Qado xweş nedihatîn. Piştî ku Apê Qado çîroka xwe xelas kir, ji Apê Qado re got: “Qado! Kar û barê te rezîlkin e, bes ji destê te ewqasî jî nabe, te sînaorê derewan derbas kir. Wê pisîkê li wir hewa nehêle, pisîka ya bigre paş ve bibe ser xênî, yan jî bigihîne ser xênî yan jî bigihîne ser xênîyê din.”

Apê Qado bi ken digot: “Na ew pisîk bi vî awayî wê li hewa bimîne.”

“Lê wer nabe Qado, ev derew e bêwijdanî ye, Qadoyê bêwijdan.”

Apê Qado ku ev çîrok bo min kiribû çîrokek nemir, bersiveke wiha dabû:
“ Ev tiştê ku ez dibêjim tenê çîrokek e, ma gelo ez mecbûr im rastiye ji te re vebêjim.”¹⁵²

Çawa ku dengbêj Qado çîroka pisîkê ji nû ve afirandibû û bala guhdaran kişandibû. Destana Dewrêşê Evdî jî ji aliyê dengbêjan ve ji nû ve hatiye formulekirin û derketiye pêşiya civaka kurd. Ji xwe bûyera Dewrêşê Evdî ji bo dengbêjan malzemeyekî bêhempa bû. Dengbêj bi seetan, bi şevan dikaribûn li ser vê bûyerê kilam û sitran bigotana.¹⁵³ Ji xwe destaneke ku zêde zêde bi mêrxasiyê ve tije be dê bala guhdaran jî bikişandana. Guhdaran wê li ser Dewrêş biêşiya û xwe bu mêrxasiya Dewrêş bipesinandana.

“Dengbêjan şerê Êdçanê bi navê kilama *Dewrêşê Evdî* kirine destan. Ev destana kevn, navdar û ewqas jî belavbûyî, ji bo edebiyata devkî ya kurdan çavkaniyeke çandî û xweser e. Mixabin heta demeke nêz jî, bi kurtasî, danasîn an şîrove derbasî nivîsê nebûye.”¹⁵⁴

Weki ku Uluçay dibêje destana Dewrêşê Evdî heya demên nêz jî derbasî nivîsê nebûye. Helbet gelek sedemên vê yekê hene. Wek mînak jixwe civaka kurd di varê

¹⁵² Uzun, *Dengbêjlerim*, r. 22.

¹⁵³ Yek ji wan dengbêjan koma Koçke Yêzîdîyan e, dengbêj dema stran vedibêje dibêje ku ez dikarim heya serê sibehê strana Dewrêş vebêjim.

¹⁵⁴ Ömer Uluçay, *Dewrêşê Evdî û Milan*, Kovara Bir, j.6. , Tîrmeh, Diyarbekir, 2010, r.249

zargotinê de pêş ketiye û nivîsandin di nav vê civakê de pir nehatiye xebitandin. Dema nivîsandin ket nava civakê jî ziman û çanda kurdan hate qedexekirin. Lewma jî ne tenê destana Dewrêşê Evdî hemû destan, xeberoşk û çîrokên kurdî bi derengî derbasî nivîsê bûn. Heya hinek çîrok û destanên kurdî ji ber ku dereng derbasî nivîsê bûne neteweyên din li wan bûne xwedî û ew çîrok, destan û xeberoşk bûne malê neteweyên din. Wek mînak ; Ayşe Hür behsa çîroka Kara Fatmayê (Fatmaya Reş) dike û wiha dibêje:

Ev Kara Fatma di eslê xwe de Fatmaya Reş e û li herêma Qersê ev çîrok tê vegotin. Li gor vê çîrokê Fatmaya Reş kurd e û serokê eşîra Sînemilî ye. Piştî ku şerê Qirimê dest pê kir, Padîşahê Osmanî bangî tevlîbûna şer kir. Fatmaya Reş jî tevî sêsed siwarên xwe tevî şer bû û xwe gihand Stenbolê. Ev jina ku fermanarê artêşê ye, bala biyaniyan jî dîkşîne û wênesazekî Frensî wêneyê vê jina fermanar çêdike. Di binê vî wêneyî de jî dinivîse “ Qehremana Kurdîstanê li Stenbolê ye.” Namîk Kemal dema ku li Midilliyê li sirgûnê bû nameyekê ji Abdullhak Hamît re dişîne û jê re dibêje em dev ji Fatmaya Reş berdin. Keçeke kurd ketiye derdê destgirtiyê xwe, xwe li leşkeriyê nivîsandiye û hatiye heya Qersê. Dema ku di tabûrekê de tranpêtê lê dixist dihate fêmkirin ku leşkerek şehîd ketiye. Ji ber ku ez li Qersê bûm min laşê wê bi çavên serê xwe dît. Paşê, Fevziye Abdullah Tansel nameya Namîk Kemal weşand. Li gor Feyziye Abdullah Tansel dema ku Namîk Kemal berhema xwe ya bi navê Vatan Yahut Silistre nivîsand ji van herdu keçên kurd îstîfade kir. Tiştên balkêş ew e ku herdu keçên kurd wê di dawiyê de bibin sembola tirkîtiyê.¹⁵⁵

Wekî ku di vir jî tê dîtîn Fatmaya Reş bûye Kara Fatma û bûye sembola tirkîtiyê. Heke ev çanda me ya gelêrî di demeke kurt de derbasî nivîsê bibûna wê li ser edebiyata me bihata hesibandin. Lêbelê ji ber ku derbasî nivîsê nebûye, bûye malê edebiyata tirkî.

Her wiha wolfram Eberhard di xebata xwe ya bi navê “*Güneyduğudan Aşık Hikayeleri*” de qala çîroka Arslan Ali dike û wiha dibêje: “ *Ali Soylu ku jê re Arslan Ali jî tê gotin ji Edenê ku bajarokeke nêzî Kozanê ye, ew bixwe kurd e û ji Tirkîstanê koç kiriyê, ji eşîreke tirkmenan e.*”¹⁵⁶ Niha kuderê vê hevokê rast e, Arslan Ali hem kurd e,

¹⁵⁵ Ayşe Hür, *Sizin Kahramanınız Hangi Kara Fatma*, <http://www.taraf.com.tr/yazilar/ayse-hur/sizin-kahramaniniz-hangi-kara-fatma/4405/> Taraf.com.tr 08.03.2009.

¹⁵⁶ Wolfram Eberhard, *Güneydoğudan Aşık Hikayeleri*, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, 2002, r.9

hem jî ji neteweya tirk e. Lê ev çîroka ku lehengên wê kurd in dibe çîroka neteweya tirk. Eberhard berdewam dike û qala hozanekî bi navê Îbrahîm dike û wiha dibêje: “*Îbrahîm ku jê re Îbo jî dihat gotin, hozanekî ji Entabê ye. Îbrahîm bi pîranî qala çîrokên olî dikir û di dirametîzekirina çîrokên ku qala Hz. Muhammed dihat kirin de hosta ye. Çîrokên wî li gor kevneşopiyê ne. Mirovekî bi rîh û qeba ye. Gelê heremê jê re digotin kurd.*”¹⁵⁷ Ji ber ku Hozan Îbrahîm mirovekî qeba bû jê re digotin kurd an di rastiya xwe de kurd e, ev ne meseleya me ye. Lê ez dixwazim balê bikşînim van hozanên ku kurd in lê li ser edebiyata tirkî têne hesibandin. Dibe ku ev hozanê bi vî rengî stran û destanên tirkî jî strandine, lê kesekî kurd be û di mêjiyê wî de çîrok, destan û xeberoşkên kurdî tunebin dibe? Helbet berhemên ji çand û kevneşopiyên kurdî di mêjiyê van hozanan de hene. Lê ev çand ji ber ku nehatiya nivîsandin û xebitandin, li ser edebiyata neteweyekî din ve hatiye nivîsandin.

Destana Dewrêşê Evdî jî yek ji wan destana ye ku bi derengî derbasî nivîsê bûye. Ji ber ku ev destan bi salan derbasî nivîsê nebûye, hin guhertin di destanê pêk hatine. Lê ev guhertin di destanê xalê neyînî dernexistine holê. Çimkî destanên ku derbasî nivîsê dibin dînamîzma xwe winda dikin.

Dewrêş mêrxasê eşîra Milan e, li hember Zor Temir Paşayê Milan serhildêrek e. Her çi qas di destanê de Dewrêş li hember eşîra Tirk Û Gêsan şer bike jî di rastiya xwe de şerê Dewrêş berovajî vê yekê li hember Zor Temir Paşayê Milan jî ye. Dewrêş bi kuştina xwe peyameke dide civakê û dibêje ev e Paşayê ku hûn li hember wî mînanî koleyan e. Heke Paşayê we ewqas mêrxas bûya wê di qada cengê de bûya. Lê dibêje yê mêrxas û şervan ez im, ê şerê roja giran ez im, ê xelaskarê eşîra Milan ez im. Li vir aliyê dengbêj ê pedagojîk derdikev pêş. Dengbêj bi vî awayî civakê perwerde dike û dikeve berdila mamosteyekî, riya mêrxasiyê bi saya Dewrêş pêşkeşî civakê dike.¹⁵⁸ Di destanê de di navbera Zor Temir Paşa û Dewrêşê evdî de diyalogek wiha derbas dibe:

Wexta Dewrêş dî, qehweçî çû li cem Paşê Milan sekînî û Paşe dikê fîncanê rakê, Dewrêş bang kir, go: “Law qehweçiyê, meke!” Û rabû ser ser çongan, simêl

¹⁵⁷ Eberhard, h.b. , r.14

¹⁵⁸ Pertev, *Zarok û Çîrok*, r.114

badan, kirine perê ne iman, çav di sêri da sekiniyan, weke çavê bazan, û di binaniya kurkê Hewran da destê xwe avête ser qebzê şûr. Go: “Milano, dengî min tê we gîhane! Ma qe bi bal û bîra we nakevê, hetanî bi keç û bûkê we digotin, kurê Evdoyê Şerqî wê nebînê binanî vî konî heta roja ku dikevê axa kendal û gornan. Hele wa binêrin, ez hîro li hamberî we sekiniyame di binanî kon da. Wûn berê zanîn, gulî Edûlê mor ne bi xarê miyan e, ne bi êxlî bergîran e, ne bi boşê devan e, ne bi koda zêran e, ne bi berdêl û qalanê qîzan e, gulî’ Edûlê mor, illeh bi kujtina mêrane. Pêş da werin, destî xwe bavêne fîncanê, rakin, ew heqê we ye. Wûn milî ne û Edûl jî Milî ye. Ez î şerqî me, êzîd im.”¹⁵⁹

Dewrêşê Evdî jî ji hêla civaka Kurd ve zêde zêde hatiye pejirandin. Ji ber ku di dawiya destanê de dewrêş bi awayekî dramatik tê kuştin û ev yek jî bandoreke mezin li ser civaka Kurd kiriye. Dewrêş dilê civaka Kurd êşandiye û di vî dilî de cih li xwe xweş kiriye. Ji ber vê jî di destana Dewrêşê Evdî de beşa ku herî zêde bi bandor e û dilê mirovan diêşîne beşa Delal e. Destana Dewrêşê Evdî wek ‘Strana Delal’ jî tê zanîn û tê gotin:

Delal lo delal!

Delalê min wayê delal,

Delalê min wayê delal,

Delalê min wayê delal, wayê delal!

Ez nemînim, ez nemînim, ez nemînim lo lo Dewrêşo!

Dewrêşê dilê min siwar bû li derê mala bavê min peya bû,

Dewrêşê dilê min rebenê siwar bû li derê mala bavê min porkurê peya bû.

Xwedê xera bike destê min ji agirê cixarê, fîncana hatin û çûyina mêvana xalî nebû,

Min dî keçika cîrana xebera nexêrê ji min ra danî,

Digot lê porkurê ma tu nizane,

Dewrêşê dilê te xeyidî ber vî mal çû.

Wê gavê çavê min mîna tavîya berf û baranê ji hêsrî xalî nebûn,

Ez nemînim, ez nemînim, ez nemînim lo lo delalo ax!

Delalê min wayê delal, delalê min wayê delal, delalê min wayê delal, wayê delal!

Ez nemînim, ez nemînim, ez nemînim, ez nemînim lo lo Dewrêşo!

¹⁵⁹ Vegotinên Baqî Xido

*Dewrêşo lawo were mala bavê min bi mêvanî,
 Dewrêşo berxo were mala bavê min porkurê bi mêvanî ax!
 Ez ê ji Dewrêşê dilê xwe ra daynim kulavekî sorê Xuristanî,
 Ez ê ji Dewrêşê dilê xwe ra serjêkim mîha sora serberanî,
 Gava dê û bavê min gotin lê lê porkurê kanê mîha sora serberanî,
 Ez ê bibê m şivanê me lawê xelkê bû, şev bû, tarî bû, ba bû, baran bû,
 Ji çolê nanî, gura xwarî, ez nemînim, ez nemînim, ez nemînim lo lo delalo ax!¹⁶⁰*

Heke serlehengê stranê mafdar be beranberî vê yekê strana wî jî di nava civakê de hîn zêdetir belav dibe.¹⁶¹ Wekî tê zanîn di destana Dewrêşê Evdî de Dewrêş bê gotin mafdar e. Heke em li destanê binêrin Dewrêş beriya ku evîndarî Edûlê bibe jî, ji bo eşîra Milan şer kiriye û talanên eşîra Şemiran vegerandine. Dewrêş tenê ji bo eşîra Milan şer nekiriye, her wiha bavê Evdî jî ji bo eşîra Milan xwe daye ber şer û Milan ji gelek zor û zehmetiyan xelas kiriye. Lê her çiqas Dewrêş û bavê wî gelek xizmet ji bo Zor Temir Paşayê Milan û ji Eşîra Milan kiribin jî di dawîya dawîn de dîsa Êzdî ne û bê qedr û bê qîmet in. Ji ber vê yekê jî bavê Dewrêş Evdî Milhim naxwaze kurê wî biçê şerê paşayê Milan. Lêbele Dewrêşê evîndar bi awayekî wisa bersiv dide Evdê Milhim ku êdî kes nikare bersiva Dewrêş bide. Dewrêş bêşik mafdar e. Êdî kes nikare Dewrêş sûcdar bike.

Dewrêş çû, peya bû, Hedban, hespê xwe, girê da û dakete nav cimatê. Kal û îxtiyarê Şerqiyîyan rûniştine. Hat di nav cimatê da sekiniya, destê xwe girêda û istiyê xwe xar kir li ber bavê xwe. Evdî Milhim serî xwe berdayî erdê û hîn difikirê ka çira va mektûba jê ra hat! Dewrêş bang kir, got: “Bavê kalo, dilê minî liyane! Ji gavê din û virda da ez li hemberê te sekiniyame, li binaniya konê meyî dibê xan, li dîwana mêran e. Ez çiqasa kelan di hindirî xwe da lédikim û bi hezaran jî dişehetînim, ez qe li vî dilî xwe nabînim ti çare û dermanane. Bavê kalo, ricake min ji te hê, gerek e tu qebûl bikî û min kor û poşman dernexîni ji dîwana mêran. Ji gava din û vir da, min xulamê Paşê Milan girtî, wî hanê sekinî, li serê çarsirê konê me, li hêviya min e. Ji te ra mektûbek hanî, hatî ji cem Paşê Milan. Tu çira dikî xulamê Paşê Milan kor û poşman vegeirîni li mal û xwediyane? Rica min ji te ye ku tu wê mektûbê raberê min kî. Heta tu wê raberê min nekî ez xulêm bernadim.”

¹⁶⁰ Gelerî

¹⁶¹ Bayrak, *Öyküleriyle Halk Anlatı Türküleri*, r. 123.

Wexta Dewrêş va şora kir deng bi Evdî Milhim neket; serî xwe berdayî erdê, daran di erdê hildidê. Wexta ku Dewrêş bala xwe da bavê xwe, ku deng bi bavê neket, dîsa bang kir, got: “Bavê kalo! Ji gava din û vir da ez li hemberî te sekinîme, li binaniya konê meyî mezinî dibê xan. Li hemberî min rûniştine kal û ixtiyarê me Şerqîyan. Tu çima li dilê min dikî lomane? Tu zanî va meha şeşan e min nedî binaniya konê Paşê Milan, li min bî ziyareta bawîyan e. Derxe wê mektûbê, ez jî fehm bikim, belkî hîro herim rûnim li binaniya konê Paşê Milan, piştê xwe bidime dîregî ortê, devî xwe bidime hêla heremê jinan. Belkî çavî min lêkeve gulî mor, li Edûla Axê, serfiraza sî û du hezar malê Milan. Tu bi xwe zanî, bavê kalo, dîna çavan, delala dilan! Ma tu nizanî, va meha şeşan e em qetiyane ji nêv malê sî û du hezar malê Milan! Dîna konê Paşê Milan li min bê ziyaret e! Hetanî bi egîd û gernasê Milan bê, dibên: “Me li kurê Evdoyê Şerqî heram kir mala Paşê Milan.” Hetanî bi keç û bûkê Milan bê, li hemberî Edûlê disekinî, dibên: “Tolê, mêr neman dilê te kete kurê Evdoyê Şerqî, dizekî keran e! Te mala Ebû Reddê, serokê sî û du hezar malê Milan, xerb kirî bi devî segekî çolane.” Ê bavê kalo, omdiya min hê ku va mektûba hîro hatî belkî rê vekê ez herime binaniya konê Paşê Milan. Tu berê zanî, jîna min vala ye, bi derewan e. Navê min û wê va dunya tijî kirî, xelk û alem gih bi min û Edûlê hisiyane. Lezeta dinê xewa şevan e. Ez êvarê li binanî vî konî nikam serî xwe bidime xewa şevane, xew di çavê min da dibê şîjik û kevirê çolane. Ez dibime hesabdarê stêrkan; ez kelan di hindirî xwe da lêdikim, bi hezaran hildiweşînim, ez qe li dilî xweyî malşewitî nabînim çare û mikûn û dermanane. Ma çi wûjdan e! Şeva nîvê şevê ez derdikevim ji binaniya vî konê meyî mezinî dibê xane! Ez vedikim Hedbên xwe davême ser piştê, derdikevime sirega çiyayê Şengalê, xwe didime ber perj û zinarê çîyan, konê Paşê Milan ji min va dibê xewan. Hînga, wê çaxê, li çola xirexalî ez serî xwe didime ser kevirê çolan, ez bîstekî çavê xwe didime xewa şevan. Bavê kalo! Rica min ji te, hê tu raberê min ke wê mektûbê, di mabênê min û te da heyê heqê kur û bavan.”¹⁶²

Wekî ku li jorê jî tê dîtîn Dewrêş hem li hemberî Zor Temir Paşa û hem jî li hember bavê xwe bêşik mafdar e. Lê Dewrêş ne tenê li hemberê Milan mafdar e, her wiha Dewrêş li hemberê Tirk û Gêsan jî bi mafdarî şerê xwe dike. Dewrêş dîsa wek serlehengekî, barê rizgarkirina ebira Milan jî girtiye ser milê xwe. Ebra Milan di bin

¹⁶² Vegotinên Baqî Xido

nîrê zordariyê de ye, divê serlehengek hebe ku ebira Milan xelas bike. Ew jî bêşik Dewrêş bû. Dewrêş bi mafdarî diçe şerê man û nemanê. Dema Dewrêş di qada cengê de tê kuştin, dile her kesî li ser wî dişewite. Ji xwe di dawiyê de jî Dewrêş ebra Milan ji bin nîrê zordariyê xelas dike û dibe qehremanê civakê.

Her wiha di çandên devkî de bûyerên gîrîng û karakterên mezin zû bi zû ji bira mirov naçin. Ji ber van sedeman ji bo ku berhemên devkî di hişê civakê de cihekî bigre karakterên xurt derdikevin holê. Çimkî karakterên qels di hişmendiya civakê de cihekî girîng nagrin. “Ji ber vê yekê di nav çîrokan de karakter bi taybetmendiyan xweyî herî balkêş têne pênasekirin. *Mesela keça kumsor her dem zêde zêde masûm e û gur jî zêde zêde xirab û bêbext e. Ji bilî van zêdekirinan di çîrokan de taybetmendiyan derasayî jî dibe sedem ku çîrok di nav hişmendiya civakê de cih bigre. Bo nimûne Kerberos ku segê nobedera dojeha Hades e wekî segekî sê serî tê tesfîrkirin. Eger Kerberos bi yek serî bûna ewqas di hişmendiya civakê de cih nedigirt.*”¹⁶³ Helbet Dewrêş jî eger miroveke ji rêzê bûna û tenê di şerekî takekesî de bihata kuştin belkî di hişmendiya civakê de ewqas cih nedigirt. Lêbelê Dewrêş hem evîndarê keça paşa û hem jî xelaskarê ebra Milan e. Bi tevî sêzde hevalê xwe li hember artêşeke mezin şer dike û bi ser dikeve. Dewrêş li hember paşayê Milan ê sextekar û tirsonek sembola hişmendiya civakê ye û ev taybetmendiya Dewrêş di varyantên Qefqasyayê de hîn zêdetir xwe dide der.¹⁶⁴

Ji bo ku çîrokek bibe çîroka gel û di nava gel de belav bibe mafdariya serleheng tenê ne bes e. Her wiha pêwîst e ku estetîkeke wê çîrokê jî hebe. Gelek caran di stranên şakîtiyê de mijarên takekesî bi mijarên dîrokî û neteweyî ve dikevin nav hev. Ji bo ku ev stran di nav civakê de cihekî girîng bigrin, pêwîst e ku straneke lîrîk be, hevpariyêke civakî hebe, li gor rastiyan be, çîrokeke xweşik û li hev hatî be û di navê de egîdî, mêrxasî, qehremanî û taybetiyên serokatîyê hebe.¹⁶⁵ Li gor van yekan dema mirov li destana Dewrêşê Evdî dinêre bi rastî mirov van taybetiyan hemûyan tê de dibîne. Mirov di destana Dewrêşê Evdî de rastî lîrîzmê, egîdiyê, mêrxasiyê, qehremaniyê û serokatîyê tê. Ev destan têra xwe destaneke tijî evîn e. Bo nimûne, dema ku nameya Zor Temir Paşa ji Dewrêş re tê, bavê Dewrêş naxwaze ku Dewrêş biçê şer. Lewma jî vê daxwaza

¹⁶³ Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Metis Yayınları, 2012, Stenbol, n.r.88-89

¹⁶⁴ Allisson, *Yezidi Sözlü Kültürü*, r. 227

¹⁶⁵ Bayrak, *Öyküleriyle Halk Anlatı Türküleri*, r. 123.

xwe ji Dewrêş re dibêje. Lê Dewrêş evîna bavê xwe ya bo Rahme ku xwişka Zor Temir Paşa bû tîne bîra bavê xwe û wiha dibêje:

Dewrêş şora xwe domand û got, “Cimatê! Hema wexta ku em sibeda derketin ji binaniya konê Paşayê Milan, ku me nêzikî kir li mal û xwedîyan, ku koma hevalan ji me qetîyan, em herdu bira û bavê xwe man: “Bavo! ez û tu û Sêhdûn bitenê man.” Tu wê çaxê hatî li hemberî min sekinî, te got: “Kurê min, tu daketî binaniya konê Paşê Milan, hêla heremê û jinan.” Min got: “Belê bavo, ez daketim.” Te pirsî: “Ma te dî Rehme Xatûn, xelefê Zor Temir Paşayê Milî, serfirazê sî û du hezar malê Milan?” Min got: “Bavo, belê min ew dî bi van çavan û wê herdu çavên min jî ramûsan. Tu wê çaxê bi ser min da xar bûyî, te jî çavên min ramûsan. Min bala xwe da te, ji çavên te bû gurîniya hêşiran, te destî xwe avête berî xwe, te desmal derxist, te da ber çavên xwe. Wê çaxê min û Sêhdûn va me qebzê xwe avête ser lezgan.” Min got: “Bavo, elamek, çi bi te hat! Çira ji çavên te Dîbê gurîniya hêşirane?!” Te wê çaxê bi min ra got: “Kurê min, Rehme Xatûn, xelefê Zor Temir Paşayê Milî, serfirazê sî û du hezar malê Milan, ewaya meraqa bavê we ye.” Te got: “Seba xatirê gulî wê mor neçe-neçe min pêsîrê xwe da cerd û bêregên giran! Neçe-neçe ez ketim nav cengan! Qurşînên heft niçikî di pêsîrê min da seqîyan, çavê min kor kir dûmana barûtê!” Min wê çaxê bi te ra got: “Bavo, elamek ji te ra! Diya me Eyyûş Welê ye! Çelengî û cematî Xwedê daye wê, nedayî qûlê dunê û kesane û Rebê Alemê em herdu ji dawê wê dane û va ye em li kêlekê te dibine xewane. Berde vê meselê vala ye bi derewan!” Te wê çaxê got: “Kurê min, meraqê dilan pir giran e; Xwedê neyîne serê kesan!” Te got: “Ez yaxa Rehmê bernadim heta serî xwe didime axa kendal û gorinan.” Te got: “Wûn hîna biçûk in, bi serê we neketî meraqê dilane.” De tu çira hîro li min digrî deriyê mala Paşê Milane! Ez jî bi nexweşiya te ketime. Rica min ji te hê, bavê kalo, raberê min ke wê mektûbê; belkî ez hîro herim bin konê Paşê Milan, çavê min li Gulî Edûlê kevin.”¹⁶⁶

Wekî li jorê jî tê dîtîn Evdî Milhim ew qas ji Rahmê hez kiriye ku laşê Rahmê jî jê re şêrîn tê. Mirov di vir de raste rast lîrîzmê dibîne. Her wiha di destana Dewrêş Evdî de mirov rastî lehengî, egîdî û mêrxasiyê jî tê. Ji xwe di destanê de Dewrêş gelek

¹⁶⁶ Vegotinên Baqî Xido

caran li hember talanên Tirk û Gesan disekine û talanên wan vedigerîne. Mêraniya Milan ji berê ve ye li pişt Şerqiyana e. Ev sehne jî di destanê de wiha tê teswîr kirin.

Şerqiyano! Guhê xwe bidine ser min, ez dikim ji we ra şorekê bibêm. Erê, mi ji we ra kaxet nivîsand û şand û mi wûn xwazt ne binanî vî konî xwe. Wûn dibên ku em li ber konê te sekiniyan, ji ebdan û ji xulaman kes dernekete serî Heywan û nijdî me. Wûn Dibên ku me hespê xwe bi destê xwe girêdan. Ma wûn nizanin ku jin û pîrek nikanin derkevin, bisekinin li hamberî egît û serokan, bigrin serî hespê wan! Wûn niha li cem xwe dibên, ma evan jî peya ne! Li ber çavê mi jî ne peya ne, li ber çavê mi vana pîrek in, jin in. Wûn dibên, em hatin sekiniyan, me silab da li cimata we Milan gîşkiyan û kesî silaba me negirt. Ma wûn qe nizanin ku alî jinan nikanin bigrin silabê beg û serok û egîtan. Balê xwe bidine wan, serî xwe beradane erdêye, darikan di erdê hildidine. Wûn dibên va nivî seetekê ye em li bin konî te rûniştine, qehwe nate nav cimâtê. Êh Evdî, brawo, tu zanî ku qehwe a mêrane, a beg û serok û egîtan e, ne a pîrekan e. Vayê li dorê mi rûniştî, ji ê me Milan, li ber çavê min pîrek in. Îro roja sisiyan e min qehwe biriye li vê cimâtê xeyn ji fîncanekê, fîncanek qehweyî tenê ku ez dadixînime vê cimâtê. Ew fîncana jî a Tirk û Gêsan e. Ê min Edûla keça xwe jî kirî mezatê. Kî rakê wê fîncanê, vexwê, wê rakê barê cerd û bêregê Gêsanê, û kînga cerd û bêregê Tirk û Gêsan şikênandin, sax û silamet hate bin konî min, keça min Edûl lê helal e. Îro ro sisê ne va fîncana digere li vê cimâtê, kesek ji beg û serdarê Milan nikane destî xwe bavêje fîncanê, rake. Qey va ne ger û seyrana nav malan e! Qey ne rûnişkandina li hamberî keç û bûk û qîzan e! Di hindirî wê fîncanê da dixiwînê xwûna mêrane! De ez e çito hîro bibibêm, vana peya ne! Ê wûn berê jî zanin, mêraniya me Milan di pişt we Şerqiyana de. Ê wûn îro ji me ne. Min sebî xatirî vê meselê, vê fîncanê, wûn xwaztine bin konî xwe, bira wûn jî bi cimâtê me ra rûnin. Gerege wûn qusûra me bidine bin nigê xwe. Lê hema Evdî, brawo û Umer brawo. Qehwe ji we herduyan ra berdayê.¹⁶⁷

Her wiha Dewrêş ne mêrxasek tenê bû, Dewrêş di heman demê de serokê hêza Milan jî bû. Dema ku Zor Temir Paşayê Milan ji bo hêza xwe ya leşkerî li serfermandarekî digere, Dewrêş bi mêrxasi derdikeve pêş û serdariya hêza leşkerên Milan dike.

¹⁶⁷ Vegotinên Baqî Xido

Wexta Dewrêş di qehweçî çû li cem Paşê Milan sekini û Paşe dikê fîncanê rakê, Dewrêş bang kir: “Law qehweçiyê, meke!” Û rabû ser ser çongan, simêl badan, kirine perê ne iman, çav di sêri da sekiniyan, weke çavê bazan, û di binaniya kurkê Hewran da destê xwe avête ser qebzê şûr, go: “Milano, dengî min tê we gîhane? Ma qe bi bal û bîra we nakevê, hetanî bi keç û bûkê we be digotin: “Kurê Evdoyê Şerqî wê nebînê binanî vî konî heta roja ku dikevê axa kendal û gorman.” Hele wa binêrin, ez hîro li hamberî we sekiniyame di binanî kon da. Wûn berê zanin, gulî Edûlê mor ne bi xarê miyan e, ne bi êxlî bergîran e, ne bi boşê devan e, ne bi koda zêran e, ne bi berdêl û qalanê qîzan e; gulî Edûlê mor, illeh bi kujtina mêrane. Pêş da werin, destî xwe bavêne fîncanê, rakin, ew heqê we ye. Wûn Milî ne û Edûl jî Milî ye. Ez î şerqî me, êzîd im.

Wexta Dewrêş va şora kir, cimatê, koma serok û egîtê Milan gîşkiyan, kesekî dengî xwe nekir. Wexta Dewrêş balê xwe dayê ku deng bi kesî neket ji beg û serokê Milan, go: “Paşe, berde wê fîncanê. Tu nikanî rakî barî wê fîncanê, barî wê fîncanê pirrî giran e. Kesek nikane rakê wê fîncanê, illeh kurê Evdoyê Şerqî, siwarê Hedban, ez e rakim wê fîncanê. Law qehweçiyê, tu bîne wê fîncanê.”¹⁶⁸

Ji bo ku stran an jî çîrokek ji hêla civakê ve bê qebûlkirin, pêwîst e ku van şertên me li jor behs kirine bêne cih. Heke di stran an çîrokekê de ev şertên li jor tune bin, ji hêla civakê ve ew çîrok nayên pejirandin û ew çîrok an jî stran di nava civakê de belav nabe. Wekî mînak, em bêjin çîroka mirovekî nebaş û tirsonek ji hêla civakê ve nayê pejirandin û her wiha çîroka wî jî nayê vegotin. Dîsa çîroka derewînekî an bêbextekî, ji hêla civakê ve nayê pejirandin û çîroka wî jî qet nayê vegotin. Çîrokên mêrxas û egîdan ji hêla civakê ve tînan pejirandin û tînan vegotin. Ji xwe di destana Dewrêşê Evdî de ev şert hemû hene. Lewma jî ev destan ji hêla civakê ve hatiye pejirandin û di nav civakê de belav bûye.

Her çendî ku bûyerên destana Dewrêşê Evdî di sêkuçeya herêma Wêranşar, Serêkaniyê û Qerejdaxê de di nava tixûbên eşîra Milan û Şerqiyên de rû dabîn jî di demeke kurt de tixûb derbas kiriye. Ji ber mezinahiya evîna Dewrêş û Edûlê, hezkirina

¹⁶⁸ Vegotinên Baqî Xido

wan a bêhempa û girêdana evîna wan a bi gel re, têkildar hiştiye ku bûyer di asta neteweyî de kareterek be û li hemû deverên welêt were bihîstîn û vegotin.

“Wekî tê zanîn, strana Dewrêşê Evdî ji hêla gelek dengbêj û stranbêjan ve hatiye gotin. Lê min ev stran, hê di salên zarokatiya xwe de ji dengbêj Hesênê Gulewaynarê guhdarî kiribû. Êvaran, civat li ser xênî digeriya, li ber tava hîvê ji êvar ta sibehê Hesênê Dengbêj bê navber distiriya. Ji meqamekî derbasî meqamê din dibû. Civatê bi awaza stranan dem û dewran ji bîr dikirin û diherfkin heyamên çûyî. Bi melodyên stranên trajîk ve derd û kulên wan tev radibûn, êş û azarên ku jiyabûn dihatin ber çavên wan. Bûyer di hizra wan de yek bi yek ji nû ve zindî dibûn. Lê strana ku gişê civatê mest û xemgîn dikir û gelek caran bi awaza stranê re di nava axîn û kuffîna keseran re hêsir dihatine barandin, strana Delal ango strana Dewrêşê Evdî bû.”¹⁶⁹

Belê destana Dewrêşê Evdî dilê mirovan diêşand. Loma jî di her deverê welêt de belav bibû. Destana Dewrêşê Evdî di nav Kurdan de li gelek herêman tê gotin. Li Anadolîya Navîn, li Kafkasyayê, li Serhedê û li Berriyê, bi her zaravayî tê gotin. Milî an ne Milî be, Kurmanc an ne Kurmanc be, misilman an ne misilman be ji vê destanê hez dikin, distirin û guhdarî dikin. Kurdên ku ne Milî ne, hîn zêdetir ji vê destanê hez dikin. Gelo çawa dibe ewqas bi dorfirehî tê gotin û tê hezkirin.¹⁷⁰

Her çiqas Destana Dewrêşê Evdî ji hêla mijarê ve û bi gotinên dengbêjan ve di nava civaka Kurd de bandoreke mezin kiribe jî, gelek sedemên xwe yên din jî hebûn. Di serî de Konfederasyona eşîra Milan di belavbûna destanê de cihekî girîng digre. Ji ber ku eşîra Milan eşîreke konfederatîf bû û li gelek herêman belav bibû. Milan di navenda herêma ‘hîlala adan’ ango ‘hîlala zêrîn’ de bi cih bibûn û gelek rêyên bazirganî di vê herêmê re derbas dibûn. Helbet her bazirganek an rêwiyek dema ku di vê herêmê re derbas bibûna, wê rastî çîroka Dewrêşê Evdî bihatana. Dema bigihaştana welatê xwe jî wê çîroka Dewrêşê Evdî jî bi xwe re bibirana û bigihandan herêma xwe.

Xala duyem jî ew e ku eşîra Milan eşîreke mezin e û li deverên cuda yên welêt belav bûye. Helbet Milan li ku derê hebin wê çand û hunera xwe jî bi xwe re bibin. Milan li ku derê hebin wê çîroka Dewrêşê Evdî jî li wê derê hebe. Ji Herekol Ezîzan (ev nav mexlesa Mîr Celadet Bedîrxane ku di kovara Hawarê de bikaraniye e), Ziya Gokalp

¹⁶⁹ İbrahim Osman, *Evîna Mêrxasekî*, Weşanên Lîs, Stenbol, 2008, r. 7.

¹⁷⁰ Kıran, *Kürt Milan Aşiret Konfederasyonu*, r. 12.

û Nurî Dêrsîmî bigre heya bi Ehmedê Xanî, dema ku wan Kurd tesnîf dikirin, digotin ku Kurd ji Mil û Zilan pêk tîn.¹⁷¹ Eşîra Milan di herêmeke fireh de cih ji xwe re girtiye. Helbet di van herêman de wê çîrok, stran û helbestên Milan jî bihatana vegotin. Eyup Kîran herêmên Milan berfireh dike û dîroka Milan digihîne beriya hatina Îslamiyetê û wiha dibêje: Piştî ku civaka Milanan Îslamiyet qebûl kirin, ji bo xwe ji hêzên Bîzansiyan biparêzin di navbera Qerejdaj û Mêrdînê de bi cih bûne. Cihên bilind, zozan û beriyê Raqqa û Serêkaniyê ji xwe kirine war. Ji vê koma ewil Milanê Kebîr dihat gotin. Paşê Milanê Kebîr jî mezin bû û gelek eşîr jî tevî vê konfederasyonê bûn û bi vî awayî jê re 'Hezarmil' hat gotin.

Dema ku konfederasyon ji hêla siyasî ve xurt dibû, li beriya navbera Riha, Raqqa û Merdînê bi cî dibûn û vê derê ji xwe re dikirin war. Havînê jî diçûn zozanên Qerejdax, Dêrsimê. Heya Qefqasan ji wan re *Milî* dihat gotin. Milan pirjimara Mil e, lê bi rastî diviya bû ku bibûna Miliyan, lê di bikaranîna devkî de ev tîn kurtkirin.

Di navbera Gola Wanê û ya Êrmiyeyê de jî eşîra Milan heye. Ev, ji navenda eşîra Milan veqetiyane û çûne wê derê. Lê belê naye zanîn ka gelo ji kîjan demê ve ji eşîra Milan veqetiyane û çûne. Di sala 1870yan de Major Frederick Millingenê Elman dema ku serfermandariya artêşa Osmaniyan dikir, di pirtûka xwe ya bi navê *Di Nava Kurdistan de Jiyana Xwezayî* de tîkiliya eşîra Milan û eşîrên din (*Şikakî û Mukrî*) aşkere dike.

Mihemed Varlî di pirtûka Ayvarov ya bi navê *Di Şerê Osmanî, Rûs û Îraniyan de Kurd* de du warên eşîrên Kurdistan hene; yek germiyan e, yek jî havîngeh e. Koçerên di konan de dimînin zivistanê diçin beriyên Deyrê Zor, Heleb, Êrfa, Mêrdîn û Sincarê. Hinek ji wan jî diçin Ararat, Behra Xezer û Çemê Kûrê. Yên ku li beriyê dimînin koçerên Milî ne, yên ku li Diyarbekirê jî dimînin Silifî, yên ku li Aranê jî dimînin Zilî ne.

Li Mereşê jî Sinemilî hene. Navê Sinê bi eslê xwe Kurdî ye û tê wateya Sînan, lê paşê hatiye guhertin û bûye Sînê. Navê Sînê gelek caran di berdêla navê Sînan de hatiye bikaranîn. Sînê navê mezinê wan e. Ji bo ku hem navê bavê xwe ji bîr nekin û hem jî eşîra xwe ji bîr nekin ji wan re hatiye gotin Sinemilî. Sinemilî di dema Yawûz Selîm de,

¹⁷¹ Kîran, h.b. , n.r. 65- 66.

bi darê zorê ji herêma Xarpêt û Erzincanê koçberî Mereşê bûne. Paşê jî disa koç kirine û hatine Semsûr, Qeyserî, Meletî û Çûkûrovayê.¹⁷²

Wekî ku me berê jî anîbû ziman konfederasyona Milan tenê ji Kurmancan pêk nedihat. Di nava vê konfederasyonê de Kurd jî hene, Erebi jî hene û misilman jî hene, êzîdî jî hene. Helbet ev rewş jî wê bibe sedem ku ev destan di nava civaka êzîdî û Ereban de jî belav bibe û strana wê bê gotin. Gelek dengbêjên êzîdî jî vê stranê dibêjin. Wek mînak, denbêjê herî navdar ku strana Delal distirîne Baqî Xido ye û ew jî ji binemaleke Erebi e. Şahîn Bekirê Soreklî der heqê Baqî Xido de wiha dibêje: Baqî Xidir ji herêma Kobanê ya bi nav û deng e. Ew di sala 1918an de li gundê Şêranê yê li rojhilatê Kobanê hatiye dinê. Wî pênc salan di xwendîngehê de xwendiyê. Binemala wî wekî ku ew dibêje, bi koka xwe erebi e û berê li herêma Heranê maye, lê Baqî û endamên malbata wî di nava Kurmancan de mezin bûne û îroj xwe wek kurd dizanin.

Ji ber ku Destana Dewrêşê Evdî, van taybetmendiyên ku behs lê bû di nava xwe de dihebîne, li her deverê welêt belav bûye. Ji êzdiyên Çiyayê Şengalê bigre heya Qefqasyayê. Ji deşta Rihayê û Mêrdînê bigrin heya Anatoliyaya navîn belav bûye û hatiye vegotin. Ev destan li ser devê dengbêjan bû û di hemû civatên Kurdan de dihat gotin û niha jî tê gotin. Li gor agahiyên ku em gihastinê ev destan cara yekem ji aliyê Heciyê Cindî ve hatiye berhevkirin. Ev berhevkirin zêdetir helbestên lîrîkî ne û di *Folklorê Kurmancan* de di beşa Poem û Hikayet de hatine tesnîfkirin. *Folklorê Kurmanca* cara yekem li sala 1936an de ji aliyê “Neşra Hukumata Ermenistana Şêwrê” li bajarê Yêrêvanê hatiye çapkirin.¹⁷³ Piştî vê berhemê Ordixanê Celîl berhevkarîya destanê kiriye û bi tevî şeş şaxên destanê di sala 1978 de di *Zargotina Kurdan* de weşandiyê. Me di beşa varyantên destanê de behsa vê varyantê kir. Christine Allisson ji bo xebata xwe vê varyantê esas girtiye. Di serdema modern de destan bi awayekî modern derket pêşberî me û çend romannivîsan vê destanê bi şeweya romanê ji nû ve nivîsandin, me di destpêkê de behsa van romanên kir. Ji ber vê yekê êdi ihtîmala wendabûna destanê nemaye.

¹⁷² Kiran, h.b. , n.r. 69- 72.

¹⁷³ Cindî û n.d. , *Folklorê Kurmanca*, r.13

4. Eşîrên ku di Destanê de Derbas Dibin û Taybetmendiyên Wan

Ji bo ku em helwesta civakekê fêhm bikin pêwîste em ewil şert û mercên ku ew civak tê de dijî fêhm bikin. Beriya em qala eşîra Milan bikin pêwîst e ku em li ser eşîr û eşîrtiyê jî bisekinin. Gelo eşîr tê çi wateyê? Di civaka Kurdan de giringiya eşîrtiyê çi ye û hwd. Helbet eşîr û eşîrtî di civaka Kurd de xwedî cihekî girîng e. Eşîrtî ji bo civaka Kurdan cureyekî rêxistinbûyîne ye. Kurd ne tenê ji bo niha ji demên antîk bigre heya niha bi awayekî eşîrtî xwe bi rêxistin kirine û di dîrokê de rola xwe lîstine. Heya mirov dikare bêje Împaratoriya Medan Împaratoriyeke konfederatîf bû ku ji eşîran pêk dihat. Torî di pirtûka xwe ya bi navê *Dîroka Çanda Kurdî* de behsa rêxistinbûyîna Hurriyan dike û wiha dibêje:

Li gor gotina cotkarên Hûrriyan dibêjin, Hûrrî bi malbatî dijîn û xwedî erd in, vî erdî cot dikin û debara xwe pê dikin. Lê belê ew erdê ku cot dikin di nav endamên malbatê de hatiye parvekirin. Beramberî vê yekê mirov li hemberî qebîla xwe bi berpirsiyarî tevgeriyane û di xizmeta hevdu de bûne. Komûna qebîleyên pêşiyê di bin serokatiya yekî de bû, lê dawiyê di nava birayan de dihat parvekirin. Ev bira ne ji heman dê û bavî bûn. Ev, bira an pismamên hev bûn an jî mirovên ku xwe bira dihesibandin bûn. Carna ev mirov ji nişê duyem û sêyem bûn. Di nav girêdana xizm û merivantiyê de cîrantî jî hebû. Bi vî awayî yên ku ne xizmên hev bûn jî diketin nav komunê. Hin komunên ku xizm û xwediyê hev bûn û yên ku ne xizmên hev bûn jî yekîtiyek saz dikirin. Komunên ku xizmên hev bûn an jî cîranên hev bûn, wan jî yekîtiyek saz dikir û rêveberiya bajarekî parve dikirin. Di nav malbatan de 'kelha malbatan' dihat avakirin û bi vî awayî jî wê malbatê desthilatdariya herêmê dixist destê xwe. Carna ewqasî mezin dibûn ku taliyê dibûn 'bajar dewlet' û erka rêvebirina bajêr didan ser milên xwe.¹⁷⁴

Ji bo civaka Kurd eşîr û eşîrtî tişteki pir girîng e. Mirovekî bê eşîr nayê texeyul kirin. Mirovekî bê eşîr wek kesekî belengaz û bêkes tê dîtin. Eşîrtî pevgirêdaneke mezin e. Eşîra we çiqas mezin û berfireh be, hûn jî ewqasî mezin û bi qîmet in. Gelek caran Kurd xwe bi eşîra xwe ve dipesinînin û didin nasandin. Şerefa eşîrê wek şerefa neteweyî tê dîtin û şerê li hember eşîrê wek şerê şeref û namûsê tê dîtin, mirov nikare li Rojhilata

¹⁷⁴ Torî, *Kürt Kültür Tarihi*, Berfin Yayınları, İstanbul, 1999, r. 258.

Navîn pevgirêdanek bi vî rengi di nav neteweyên din de bibîne.¹⁷⁵ Çimkî ji serdema antîk bigrin heya dêmên modern kurdan xwe bi rêya eşîran organîze kirine û xwe bi rê ve birine. Heta mirov dikare bibêje ku di bingeha hemû emîrtiyên kurdan de eşîrek hebûye û ev eşîr di avakirin û birêvebirina dewletan de rolek gîrîng lîstine. Lewma jî di dîroka Kurdan de eşîr cihêkî girîng digrin.¹⁷⁶ Her wiha Martin Van Bruinessen jî kurdan wek kurdên bieşîr û bêşîr tesnîf dike û dibêje ku her dem kurdên bêşîr pêgirtiyê kurdên bieşîr bûne û heya demên modern jî ev yeka berdewam kiriye.¹⁷⁷

Di civaka Kurdan de bingeha civakê ji eşîran pêk tê. Eşîr rêgeza civakbûyînê ye, eşîr bi aboriyê bi hevdu ve girêdayî ne. Heke şert û merc guncav bin yekîtiyeke sîyasî ye jî. Eşîrên ku xwe gihandine heya dema me, bingeha xwe ji dîrokê distînin û hê jî di nava civakê de zindî ne. Dema mirov bi awayekî giştî li xebatên ku li ser eşîrên Kurdan hatine weşandin binêre rexistinên kurdan ên herî qedîm û bi hêz eşîr in.¹⁷⁸ Kurd bi eşîrê xwe girêdayî ne û bi saya vê girêdanê dikarin xwe ji dijminên xwe biparêzin. Roja cengên giran, eşîrên kurdan derdikevin holê û kurdan jî dijminan diparêzin. Heger dema dijmin werin ser Kurdistanê cara yekem bi van eşîran rûbirû dimînin. Erka parastina axa kurdan di destê van eşîr û malbatên kurdan de ye.¹⁷⁹ Jwaideh dibêje: “Eşîrên kurdan bêyî ku biqilqilin dikarin ji bo serokê xwe berê xwe bidine mirinê û ji Soane neqil dike û dibêje: “Ez demekê rastî şerekî eşîrê kurdan hatim pênci kes ji hev kuştibûn û mirovên eşîrê hemû di nav xwînê de bûn, min ji wan re sedema vi şerî pirsî lê tu kesî sedemê şer nizanibû.”¹⁸⁰ Weki ku li vir jî tê xuyakirin, kurd bê sedem bi eşîr û serokê xwe girêdayî ne. Di destana Dewrêşê Evdî de jî em gelek caran rastî çanda eşîrtiyê û pevgirêdanên eşîrî tînin. Bo nimûne dema Dewrêş diçe şer, şêxê Gêsan tê pêşiya Dewrêş, dixwazê wi vegeerîne û nebaşiya Zor Temir Paşa tîne bira Dewrêş, lê Dewrêş paşve gav navêje û dibêje keda Zor Temir Paşa li ser min pir e. Li vir pevgirêdana Dewrêş ya bi eşîra xwe derdikeve pêş. Aniha jî em ê li ser van eşîrên ku di destanê de derbas dibin bisekinin. Ji van eşîran yek eşîra Milan e û ya din jî eşîra Şerqîyan e ku di nav konfederasyona eşîra Milan de cih digre. Em ê bi

¹⁷⁵Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, ç.7, wer. İsmail Çekem- Alper Duman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, h.b. , r.79.

¹⁷⁶Torî, *Aşiretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler*, Doz Yayınları, İstanbul, 2005, n.r. 64-65

¹⁷⁷ Brunissen, *Ağa Şeyh Devlet*, r. 82

¹⁷⁸ M.S. Lazarev, Ş.X. Mihoyan, E.İ. Vasilyeva, *Kurdistan Tarihi*, ç.3. , wer. İbrahim Kale, Avesta, 2010, r.53

¹⁷⁹ Lazarov û n.d. , h.b. , r. 55.

¹⁸⁰ Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, r.78

kurtasî li ser van herdu eşîran bisekinin û behsa çend taybetmendiyan wan bikin. Her çendî di destanê de navê eşîra Tirkan û Gêsan derbas dibe jî em ê behsa van herdu eşîran nekin. Çimkî ev herdu eşîr jî eşîrên biçûk in û em di derheqê van herdu eşîran de negihaştin agahiyên teqez. Eşîra Gêsan eşîreke ereban e û perçeyek ji koalîsyona tifaqa Şemiran e. Eşîra Tirkan jî her çend wek etnîsîteyekê xuya bike jî nayê wê wateyê ku ev eşîr etnîsîteyek tirk e.¹⁸¹ Çimkî bi heman sernavî eşîreke Tirkan di nav konfederasyona Milan de jî heye. Ev eşîr li herêma Serêkaniyê dijî û perçeyek ji konfederasyona eşîra Milan e.¹⁸² Ji ber ku ev herdu eşîr di nav koalîsyona Şemiran de cih digrin, em ê van herdu eşîran wekî perçeyekî ji eşîra Şemiran bigrin dest û behsa wan bikin.

4. 1. Eşîra Milan

Konfederasyona eşîra Milan di van pêncsed salên dawî de di erdnîgariya Kurdistan de roleke mezin lîstîye. Kurdistan bi piranî debara xwe bi xwedîkirina pez û dewaran kirine û Milan jî ev çand pêş ve birine û gihandine heya dema me. Di civaka Milan de Kurmanciyêke bêhempa heye. Devoka Milan ji devoka Riha û Mêrdînê cuda ye û nêzî devoka Diyarbekirê ye. Tu cudabûna vê devokê li başûr ji herêma Behdînan, li bakur ji Qefqasyayê û li rojhilat ji herêma Serhedê tune. Konfederasyona eşîra Milan bi çanda xwe ya dewlemend û bi dîroka xwe ya serbilind ve li ber pêlên asîmilasyonê sekiniye.¹⁸³ Eşîra Milan yek ji wan eşîrên Kurdistan a herî mezin e ku bandora xwe di dîrok û çanda Kurdistan de nîşan daye.

Ji bo ku eşîr xwe biparêzin û bikaribin debara xwe bikin wek otorîteyêke sîyasî mezin bûne. Her çiqas di nava eşîran de merivatiyek xwînê, wek pevgirêdanên sereke bêne dîtin jî, di rastiya xwe de ne wisa ye. Lewra mirovên ku xwedî eşîr in hemû ne bi rêya xwînê ve pevgirêdayî ne. Her çiqas eşîr ne dewlet be jî taybetmendiyan devletbûyînan jî di nav xwe de dihewandin. Her çiqas sînorê eşîran mîna yên dewletan ne

¹⁸¹ Di derheqê vê eşîrê de min çend pirs li Rêzan Ekîncî ku teza wî ya doktorayê li ser eşîra Milan e kir. Rêzan got ku ev eşîr îro jî xwe wek kurd dinasin li herêma Rihayê dijîn, ihtîmal heye ku ev eşîr ji ber ku xweşîran davêjin navê wan bûye Tirkan ango yên tîran davêjin.

¹⁸² M. Zekî Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, r.36.

¹⁸³ Kıran, *Kürt Milan Aşiret Konfederasyonu*, n.r. 9-10.

dîyar bin jî sînorekî ne diyarkirî heye ku her kes sînore eşîra xwe dizane û eşîr nahêlin ji der ve tu kes têkeve nava sînore wan. Di nava eşîran de li hember xetereyên derveyî, her mirovek ji eşîrê re dibe leşkerek. Eşîr bi awayekî disîplînî girêdayî serokê xwe ye. Eşîret bi serokê xwe, bi erdên xwe û bi binyada xwe sîstemeke serbixwe ye. Bi eşîrên cîranên xwe re ketine şer û mînanî dewletan bi wan re aşî pêk anîne. Hêzên wan yên aşîyê yan mirovên rîspî yan jî Şêx bûne. Her çiqas cih û warê wan hebûye jî, havînê çûne zozanan. Ji ber vê yekê jî polîtîkaya îskanê ya dewleta Osmanî jî pêk nehatiye.¹⁸⁴

Girêdana eşîran ne tenê bi girêdana xwînê ye. Bi taybetî eşîrên konfederatîf ên mînanî Milan ne gengaz e ku tenê ji malbatekê pêk bîn. Ji xwe eşîra Milan jî ne eşîrek tenê ye, eşîreke konfederatîf e. Eşîrên kurdan ên wek Milan bi girêdanên siyasî û leşkerî bi hevdu ve girêdayî ne. Eşîr li derdora malbateke jîr û jêhatî kom dibin û bi bihurandina demê ve pêwendîya xwe ya xwînî ji bîr dikin heta mirov dikare bibêje ku ev eşîrên di nav konfederasyonê de cih digrin ji xwe re bav û kalikên hevpar jî ava dikin.¹⁸⁵ Eşîrên ku di konfederasyona Milan de cih digrin ev in:

1. *Koran*
2. *Haferan*
3. *Çemkan*
4. *Gevm-i nakşan*
6. *Dîwanê*
7. *Şerqiyân*
9. *Çûvan*
10. *Dodîkan*
11. *Nûrsan*
12. *Mendan*
13. *Sorkan*
14. *Şeyxan*
15. *Berguhan*
16. *Garacina*
17. *Sermistan*

¹⁸⁴ Üner, *Aşîret, Eşîkiya ve Devlet*, r. 12.

¹⁸⁵ Bruinnessen, *Ağa Şeyh Devlet*, r. 83

18. *Udvan*
19. *Bekare*
20. *Hedadî*
21. *Abyan*
22. *Şemitan*
23. *Naîman*
24. *Şerabî*
25. *Al-Reşan*
26. *Cemaledîn*
27. *Îzolî*
28. *Xacegan*
29. *Nevrûn*
30. *Benî Hatîb*
31. *Tirkan*
32. *Kejan*¹⁸⁶

Wekî ku li vir jî tê dîtin eşîra Milan ne eşîreke serbixwe ye, eşîreke konfederatîf e ku tê de Kurd, Tirk û Ereb jî hene. Êzîdî jî hene misilman jî hene. Milan wek eşîreke ‘xweparastinê’ hatiye sazkirin. Eşîra Milan ev konfederasyona xwe ewqas firehkirine ku car caran mînanî dewletê tevgeriyaye û peyv û gotinên dewleta Osmanî jî paşguh kirine. Bi taybetî eşîra Milan di dema Zor Temir Paşa de gelekî xurt bûye û di herêmê de bûye hêzeke serbixwe ku guh nedaye waliyên Osmaniyan jî û xwe wek berpirsiyarê herêmê dîtiye. Ji xwe di destanê de Zor Temir Paşa her çiqas serokê eşîra Milan be jî wek serokdewletekî tê teswîrkirin. Jixwe eşîr wek dewletan tev digerin û peywira her kesî di nav eşîrê de diyar e. Di eşîra Milan de kesên vezîfedar ev bûn:

Serok: Zor Temir Paşa

Berpirsiyarê Jinan: Rehmê Xatûn

Fetva û Berpirsiyarê Îlmê: Melle Elî

Serokê Ruhanî: Malbata Şêx Seydayê Cizrawî

Karên Dadgeh û Edeletê: Eşîran Xidrekan

Berpirsiyarê Hêzên Eşîrê: Dewrêşê Evdî

¹⁸⁶ Üner, *Aşiret, Eşkiya, Devlet*, r. 61.

Nûnerê Alayê: Emer Axa

Qasid: Seraptûn Amer Beg

Karên Nivîsê: Îsa Beg (Biraziyê Zor Temir Paşa)

*Kontrolker: Arif Evdoyê Şarkî û Mihemed Baqir*¹⁸⁷

Wekî ku li vir jî tê dîtin eşîra Milan ne wek eşîrekê, wekî dewletekê ye. Sînorekî diyarkirî yê Milanan heye û gelek caran ev der di destanê de wek ebra Milan ango axa Milan tê teswîrkirin. Zozan û berrî ji bo kontrola leşkerî û siyasî tîn bikaranîn û ji bo vê axê ebr tê gotin.

Wekî li vir jî tê dîtin sînorekî diyarkirî yê ebra Milan heye û eşîrên ku cîranê Milan in çav bera axa Milanan dane û ji ber vê yekê jî şer di navbera van eşîran de derdikeve. Dewrêş berpirsariya karê şer dabû ser milên xwe. Namûs û şerefa Milan nekiriye bin pêyan û warê Milan ji dijminan xelas kiriye. Mirov di vir de girêdan û dilsoziya Dewrêş a bi eşîra wî ve dibîne. Ji xwe girêdana bi eşîrê ve di civaka Kurdan de tiştêkî pir gîrîng e. Dewrêş jî li gor vê yekê tevdigere û diçe şer. Her çiqas Paşayê Milan Dewrêş biçûk xistibe û Edûlê layiqî wî nedîbin jî Dewrêş dev ji peywira xwe ya parastina eşîrê bernade û girêdana xwe ya bi eşîra Milan berdewam dike. Ji bo eşîra Milan diçe şerê man û nemanê. Ji xwe şertên eşîr û eşîrtîyê jî ne wiha bûn gelo?

Dibê qehweçî li ser nigeki fertilî, hat sekiniya li hamberê kurê Evdoyê Şerqî. Wexta hat sekiniya li hemberî kurê Evdoyê Şerqî, Dewrêş destî xwe avête fîncanê, rakir ji ser sinî. Balê xwe da hindirî fîncanê, pênc ejdîhayê çiyayê Qerejdaxê tê da serî xwe rakirine. Yekî serî xwe rakir, go: “Law berde vê fîncanê! Tu min nas nakî? Ez Çîl Îbrahîmê Begdilî me, Paşê Tirkan. Tu meriyakî Şerqî yî, Êzîdî yî, tu nikanî rakî barê cerd û bêregê me Tirk û Gêsan.” Ê dinî di kêlekê wî da serî xwe rakir û go: “Tu min nas nakî? Bi min ra dibên Kose Weys, egîtê deman, kermalî paşan, serdarê diz û Henşel û eşqiyayê çolan. Berde wê fîncanê, tu nikanî rakî barî me, barekî pirrî giran e!” Ê dinî di kêlekê da go: “Berde vê fîncanê. Tu min nas nakî? Bi min ra dibên Eyûbê Mustefa, kekê cozan, padîşayê xortan, çiqasa xortê Tirk û Gêsan hene, gîh di bin destî min da ne, ez serdarê wan im. Berde wê fîncanê, barî me pirr giran e. Tu nikanî bi barî cerd û bêrekê me Tirk û Gêsan.” Cotekî din î reş û qûl e, herduyan bi hev di ra serî xwe

¹⁸⁷ <http://www.dirok.org/kurd-asiretleri.html>, 13.11.2011.

rakirin. Go: “Tu me nas nakî? Bi me ra dibên Eferê Gêsî, biçûkê biran û Utman, serdarê Gêsan barî me barekî mihîmî giran e. Me bi xwe ra rakirî hezar siwarî delûlan, zo bi zo siwar bûne li wan, di dest wan da arê fetîlan, gîh bi serê serqot û nigê xas in. Xwedê kesê misilman nexînê ber şerpê wan. Brîndarê wan rihet nabin, ne bi dermanê tixtoran, ne bi kaxetê xocan û mellan, ne bi duayê şêxan. Illeh serî xwe didine diyarî qebrê, axa kendal û gornan. Em her pênc ejdîhana di vê fîncanê da vereşiyane, me pê da beradaye axûya marê kaşan.”¹⁸⁸

Dewrêş bi eşîra xwe girêdayî ye. Dewrêş tu carî bi eşîra xwe xayîn nakeve. Şertên eşîr û eşîrtiyê wiha diviya bû. Wek mînak, dema Dewrêş diçe şer, kalek derdikeve pêşiya Dewrêş û jê re dibêje: “Lawo Dewrêş! Em misilman in tu êzîdî yî. Ji navbera me derkeve û nekeve nava şerê me.”

*Ev kalê han rabû û çû pêşiyê,
Derwêş nas nekiriye,
Bes Hidman nas kiriye,
Ewî û bavê Derwêş bi hev re hevaltî kirine,
Mehîna Evdî hê jî li bîra wî ye,
Zane ku Hidman jî ji wî terzî ye,
Kal got: “Xort! Tu ne Derwêşê Evdî yî?
Tu jî min re bêje bi rastî ye,
Tu derewa çî kî tu ne li deva digerî,
Tucar me te nedîtiye,
Tu gelekî bi xezeb î,
Te cilê hesin xwe kiriye,
Te wisa şûr û mertalê girêdaye,
Ji apê xwe re bêje, binêr îşê te çî ye?”
Derwêş got: “Apo! Ez ê ji te re bêjim bi rastî ye,
Di nava me û Gêsa de neyartî ye,
Ez hatim ku komê bibînim, koma wan li ku derê ye.”
Got: “Lawo! Tu xortekî gelekî heyf î,
Min û bavê te me bi hev re hevaltî kiriye,*

¹⁸⁸ Vegotinên Baqî Xido

*Bi ya min bike, tu mekeve şerî ye,
Em misilman in û tu êzdî ye û heq û hesabê te li rihê te çi ye?
Ji me gere di nava me û mala Zor Temir Paşa da neyartî ye?”
“Bes ez eşîra Zor Temir Paşayê Milî me,
Min nan û ava wî zaf xwariye.”¹⁸⁹*

Dewrêş bi paş ve gav navêje û xwedî li eşîra xwe û li Paşayê xwe derdikeve. Li vir girêdana Dewrêş ya bi serokê eşîra wî derdikevê pêş. Mehmet Emin Zekî Beg dibêje ku kî dibe bila bibe kurd her dem di derdora serokekî de civiyane, ew serok biyanî be jî ev yek ne cuda ye û kurd her dem rûmetê didin serokê xwe.¹⁹⁰ Di dawiyê de mirov dikare bêje eşîra Milan yek ji wan eşîrên Kurdan e ku çend sed salan mohra xwe li dîroka Kurdan xistiye. Hem ji aliyê siyasî ve hem ji aliyê çandî û hunerî ve. Di çavkaniyên Osmaniyan de herêmên eşîra Milan û şaxên wan ev der in: Erzirom, Diyarbekir, Çemişgezek, Raqqa, Qeza Mecîdozu (Senceqa Amasyayê), Erxenî, Senceqa Teke, Senceqa Hemid, Sêwas, Elcewaz, Mêrdin, Kirşehîr, Çorûm, Senceqa Amasyayê, Qeza Heranê, Tokat, Senceqa Bozok, Kelkid, Şiran, Erzingan, navçeyên Erziromê û Riha.¹⁹¹ Weki li vir jî tê dîtin eşîra Milan eşîreke mezin e di nav axa kurdan de cihekî mezin girtiye.

4. 2. Eşîra Şerqî

Şerqî eşîreke êzîdî ye û esl û binyada vê eşîrê ji çiyayê Şengalê te. Xanna Omerxalî di pirtûka xwe ya bi navê *Êzîdiyatî* de eşîra Şerqîyan di nav eşîrên çiyayê Şengalê de dijmêre:¹⁹² Îhtîmaleke mezin heye ku hinek şaxên vê eşîrê ji herêma Şengalê veqetiyane û hatine warê Milan û li vir bi cih bûne. Hîna jî çend gundên vê eşîrê li herêma Wêranşarê hene.* Vê eşîrê di nav eşîra Milan de cihekî girîng girtiye û gelek

¹⁸⁹ Celîl, *Zargotina Kurda*, C.1, n.r. 285-286

¹⁹⁰ Mehmet Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, r.260

¹⁹¹ Üner, *Aşiret, Eşkiya ve Devlet*, r. 55.

¹⁹² Xanna Omerxalî, *Êzîdiyatî, Civak, Sembol û Rîtûel*, Weşanên Avesta, Stenbol, 2007, r. 63.

* Navê van gundan wiha ye: Oğlakçı, Dede Köy, Yukarı Çatak, Oğlakçı di heman demê de gundê Dewrêşê Evdî ye: b.n.r. , Üner, *Aşiret, Eşkiya, Devlet*, r.243.

caran talanên eşîra Şemiran vegerindine. Her wiha warê Milan ji talankeran parastine û bûne hêzek ji hêza eşîra Milan

Eşîra Şerqîyan, eşîreke ji konfedyona Milan bû ku bi şervaniya xwe xwedî nav û nîşan bû. Wekî me berê jî anîbû zimên Şerqî, şervanên rojên giran in. Hêza artêşa Milan in.* Wek mînak, dema ku Zor Temir Paşa dixwaze Şerqîyan bixe nav refên xwe qasidekî dişîne bal Evdî Milhim. Lê Evdî Milhim bersiva qasid wiha dide;

Xulamê Paşê Milan rabû siwar bû û berê xwe da mala Evdî Milhim, lê peya bû. Evdî bala xwe dayê ku va xulamê Paşê Milan e. Fikirî û kete gumanê. Bi xwe ra got: “Ê law, va şeş mehine em ji hevdu qetiyane, hîn kesek bi ser me da nehatî! Eva xulamê Paşê Milan li cem min çi digêrê?!”

Evdî Milhim ji xulêm pirs kir, got: “Xêr e te, kurê min? Çi digêrî tu li vir? Tu berê ti doban nehatî cem min e. Va şeş mehine em ji hevdu qetiyane, me rû we kesî nedî.” Got, “wellahî Paşê ji te ra kaxezek şandîye. A ji te ra mektûb.” Evdî Milhim li mektûbê nihêrî, ku Paşê Milan çi tê da nivîsandî, gişkî fehm kir. Mektûba xwe pêça û kire bin doşega xwe. Ji xulamê Paşê ra got: “Here Paşê Milan ji min ra silav ke; ew merîne milî, em merîne şerqî ne; ew merîne musulman, em merîne êzîd ne. Ê min sond jî xwarî hetanî ku ez sax bim ez binaniya konê Paşê Milan nabînim.”¹⁹³

Her çi qas ev eşîr di şer û cengan de ax û warê Milan parastibin jî, lê dîsa ji ber ku êzîdî ne qedrê wan nayê girtin. Ji ber ku Dewrêş evîndarê qîza Paşayê Milan Edûlê ye, Eşîra Şerqî bi awayekî neheq ji warê Milan tîne mişextkirin. Ji ber ku ew êzîdî ne ku du qirûş û nîv nakin, ew dizên kera ne û tu mafê wan jî tune ye ku keça Paşayê Milan bixwazin. Ji xwe berê jî ev bûyer dubare bûbû, bavê Dewrêş evîndarê xwişka Paşayê Milan bû. Lê Paşê xwişka xwe layîqî Evdî Milhim nedîbû û ev di destanê de wiha dihat teswîr kirin.

* Her wiha ne Şerqî tenê, êzîdî bi gelemperî bi mêranî û şervaniya xwe tîne naskirin û carina bi hovîti û şaqîtiyê jî tîne pênasekirin. Bo nimûne Evlîya Çelebî dibêje Evdal Xanê Bêdlîsî bi alîkariya şervanên êzîdîyan serî hildaye. Şervanên êzîdî mirovên sadiq û xwedî cesaretbûn. (Allison, , *Yezidi Sözlü Kültürü*, r. 70)

¹⁹³ Vegotinên Baqî Xido

Wexta Paşê Milan va şora kir, Evdî Milhim, bavê Dewrêş, rabû ser xwe, sekinî û got: “Paşa, serî xwe rake, li min binêr! Berê va şor û gotinê te wî va ne, di berî min da ne. Te ez berê bi va şorê wanî pir xapandime. Kanî Rehim, serfiraza sî û du hezar malî Milan! Seba xatirê gulî wê mor, min çiqanda pêşîrê xwe da cengan, qurşînê heft niçikî di pêşîrê mi da sêqiyar, çavê min kor kir dûmana barûtê û te dida min sozê Rehmê û ku tu dihatî, rûdiniştî li binanî konî xwe, li hemberî va beg û serokan, te digot: “Li vir qala Şerqiyar mekin, Şerqî bi du pere nîvan in, dizê keran in. Te li talî Rehma gulî mor da malmezina rihaliyan. Ez hîn bi hesreta wê me heta roja îro. Em merîne Şerqî ne, elaqe me tune bi fîncana we. Duanzde qebîlê tê Milan rûniştî ne, bira yek rakê wê fîncanê.”¹⁹⁴

Herçiqas vê eşîrê li hemberî eşîra Milan xebat kiribe û xwîn û xwêdana xwe rijandibe jî, lê ji êzîdiyatiya xwe nikare xilas bibe. Helbet ev ne tenê qedera eşîra Şerqiyar e, her wiha hemû eşîrên êzîdiyan rastî tevgerên bi vî rengî dihatin. Li welat êzîdî dihat wateya mirovên bêkes, feqîr û nebaş. Lewma jî dihatin nefîkirin an jî kuştin. Ji ber ku dê ev mijar di motîfên destanê de were vekolîn em li vir kurt dibirrin.

4. 3. Eşîra Şemir (Şammar)

Di destana Dewrêşê Evdî de yên ku li hemberî eşîra Milan koalîsyonekê ava dikin ne tenê eşîra Şemiranan e. Her wiha di vê koalîsyonê de Tirk û Gêsan jî hene. Lê pêşkêşîya vê koalîsyonê di destê eşîra Şemiran de bûye. Wekî ku me berê jî anîbû ziman, ev eşîr, eşîreke talanker e û debara xwe bi talanê dikin. Bo nimûne di dema dagirkirina îngilîzan a li Iraqê êzîdiyên herêma Sîncarê li hember îngilîzan derdikevin û dibêjin Sîncar perçeyekî Iraqê ye. Wê demê îngilîz şêxên eşîra Şemiran ji bo talankirina herêma şandine Sîncarê.¹⁹⁵ Di çavkaniyên Osmanyar de jî gelek caran qala vê eşîrê bi nebaşî hatiye kirin.

Gelek caran di navbera eşîra Şemiran û Milan de şer diqewimin. Carekê serokê eşîra Şemiran ji aliyê Îbrahîm Paşayê Milî ve tê zevtkirin. Îbrahîmê Milî, serokê Şemiran teslîmî dewleta Osmaniyan dike û di navbera van eşîran de şer dîsa gur dibe. Waliyê Diyarbekirê di derheqê vê eşîrê de wiha dibêje: Ev eşîr qewmekî hov e. Ev eşîr

¹⁹⁴ Vegotinên Baqî Xido

¹⁹⁵ Allison, *Yezidi Sözlü Kültürü*, r. 220

heke bi awayekî qerebalix di bajarekî de bimînin talûke ye. Pêwîst e ku li hember vê eşîrê tevdîr bêne wergirtin.¹⁹⁶

Hallaçoğlu dibêje li herêma Mêrdîn û Nisêbinê ji ber talanên eşîrên urban(eşîrên çolê) niştecihên van deran warên xwe terikandine. Ji ber vê yekê jî di bacên dewletê de kêmasiyek derketiye holê. Pêwîst e ku gelê herêmê dîsa vegerin herêma xwe û nîzama herêmê bê sazirin. Di salên 1715 û 1716an de nameyek bi vî rengî bo Waliyê Bexdayê hatiye şandin.

Ji ber ku karê eşîra Milan bi piranî xwedîkirina pez bû, li beriyê bi eşîra Şemiran re û li serhedê jî bi niştecihên li herêmê pirsgirêk derdiketin. Pezê Milan pir bû, lê mêrg û zozanên herêmê jî kêr bûn. Ji ber vî qasî jî pirsgirêk di navbera van eşîran de derdiketin.¹⁹⁷ Wekî ku li vir jî tê dîtîn di navbera Şemir û Milan de pirsgirêkên herêmî hene. Lê ji ber ku Milan eşîreke xurt û dewlemend e Şemir li hember vê yekê di nava koalîsyona şer de cih digrin. Di nava vê kolîsyonê de eşîrên Tirk û Gêsan jî hene.

Pirsgirêkên Milan ne tenê bi Şemiran re ne, heman pirsgirêk bi Tirk û Gêsan re jî hene. Her wiha herdu koman jî debara xwe bi xwedîkirina ajalan dikir û meraya herêmê têra van koman nedikir. Ji ber hindê jî gelek caran di navbera van eşîran de şer û pevçûn derdiketin. Heke kîjan eşîr bi ser biketana riya mêrgan û cihê avê ji eşîrên din re qedexe dikirin û desthilatdariya herêmê dixistin nav destên xwe. Heya eşîrên din xurt bibûna ev rewş wiha berdewam dikir. Wekî ku me berê jî behs kiribû, cara yekem eşîra Milan bi saya eşîra Şerqiyên û şervanê vê eşîrê Dewrêşê Evdî rêveberiya herêmê xistibû destê xwe û Şemiran ji herêmê qewitandibûn. Lê paşê Şerqî û Dewrêş jî, ji Zor Temir Paşa veqetiyên. Dor hatibû Tirk û Gêsan û li hember Milan koalîsyonê saz dikin. Serokê Tirkan Çil Îbrahîm e, serokê Şemiran Kose Weys e û serokê Gêsan jî Eferê Gêsî ye. Lê di destanê de karakterê herî balkêş Eferê Gêsî ye. Eferê Gêsî naxwaze ku bi Dewrêş re bikeve şer û gelek caran jî dixwaze Dewrêş ji şer vekişîne, lê Dewrêş tu caran ji ya xwe danayê. Dewrêş di rêya şerê man û nemanê de rastî şivanekî tê û di navbera wan de diyalogek wiha derbas dibe:

¹⁹⁶Üner, *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, r. 128

¹⁹⁷Kıran, *Kürt Milan Aşiret Konfederasyonu*, r. 139

Hanî hatin tevdîreke xwe gerandin. Çiqas kal û ixtiyar di qebîlê Tirk û Gêsan da hebûn li dora konê Çîl Îbiramê Begdilî, Paşê Tirkan, kom kirin. Ewaya bêraqa sifteh bû, Çîl Îbrahîm bû serokê wana, serokê ixtiyaran.

Çiqasa diz û henşel û peyê asê hebûn li dora konê Kose Weys, egîdê deman, kom bûn. Ewaya bêraqa dudiyar, Kose Weys bû serokê wan. Konê sisiyan, konê Eyûbê Mistefa, kekê cozan, padişahê xortan. Çiqasa xort di qebîlê Tirk û Gêsan da hebûn, giş li dora wî kom bûn. Ewaya bêraqa sisiyan, Eyûbê Mistefa bû serokê wan. Konê çaran, konê Eferê Gêsi, kekê Utman, xelefa Huwêd Begê Kal, Şêxê Gêsan. Gêsi xerbî û şerqî neman, giş li dora konê wî kom bûn. Ewaya bêraqa çaran, Eferê Gêsi, çûkê birayan, bû serdarê wan.¹⁹⁸

Heya dawiya şer jî Eferê Gêsi ji bo ku Dewrêş ji şer vegevine çî ji destî wî tê dike, lê bi ser nakeve. Di dawiya dawîn jî şîna Dewrêş digre. Eferê Gêsi heya dawiyê jî dixwaze Dewrêş xilas bike. Lê mixabin bi ser nakeve. Eferê Gêsi naxwaze mêrxasekî mîna Dewrêş di vî şerî de bê kuştin. Jixwe ji berê de mêraniya Dewrêş dizane, lê bi ser nakave.

5. Nêrîneke Etnografîk Li ser Destana Dewrêşê Evdî

Ji bo vekolîna çîrokekê pirsgera bîngehîn ew e ku gelo ev çîrok bîngeha xwe ji kuderê distîne. Li ser vê problemê çend nêrînen ji hev cuda derketine holê çendek ji wan ev in:

1. Nêrîna Mîtolojîk: Nêrîna beriya dîrokê (nêrîna Kablettarih)¹⁹⁹
2. Nêrîna Dîrokî : Dîroka Hîndolojîyê (Nêrîna Dîrokî)
3. Nêrîna Etnografîk: Dîroka Antropolojîyê (Nêrîna Etnografîk)²⁰⁰

Em ê di vê beşê de di çerçoveya nêrîna etnografîk de destana Dewrêşê Evdî û efsaneya Sêsed Spartayîyan bidin berhev. Li gor nêrîna etnografîk dibe ku bûyer û

¹⁹⁸ Vegotinên Baqî Xido

¹⁹⁹ Ömer Uluçay vê destanê dişîbine efsaneya Gilgamêş mirov dikare vê yekê wek nêrîneke mîtolojîk binirxîne bnr. Dewrêşê Evdî Destan

²⁰⁰ Sakaoglu û n.d. , *Halk Hikayeleri ve Masallar*, n.r. 145-146

karakterên çîrokan ji gelek aliyan bişibin hev. Çimkî folklor bermayiyên jiyana berê ne, li her deverê cihanê mirovahî ji heman pêvajoyê derbas bûye.²⁰¹ Lê her çîrokek li gor civaka xwe tê vegotin û xwedî taybetmendiyek hêja ye. Ango di her çîrokekê de nexşên neteweyî hene. Em ê jî li gor vê pênaseyê behsa destana Dewrêşê Evdî û efsaneyê Sêsed Spartayîyan bikin.

Di sala 480 ya BZê de Şahînaşahê Persan, Serhas (Kserkses) ji bo tolhildana bavê xwe Dariyûs, ji Atinayê bi rê dikeve ku biçê Yewnanîstanê dagir bike. Li gor Herodot, dema Yewnaniyan bihîst ku artêşa persan bi hejmareke 250.000an bi ser wan de tê, ketine nava tirs û xofeke mezin. Wê dewrê di navbera bajarên Yewnanîstanê de yekîtiyêke sîyasî tunebû. Lê belê ji ber ku persî bi hejmareke mezin bi ser Yewnaniyan ve dihatin, Yewnanî neçar bûn ku yekitiya xwe saz bikin. Lê her çiqas Atînayê yekîtiya xwe saz kiribe jî pirsgirêkên navxweyî berdewam dikirin. Lewma jî Atînayî, berê xwe didan şervanên Spartayî yên ku ji wan re 'Dor' dihat gotin. Dor bi şervaniya xwe û mêrxasiya xwe dihatin naskirin. Serokê Spartayîyan ji bo ku persan bide sekinandin, biryarê dide ku derbasgeha Termofilê bigire. Termofil ji bo artêşên qelebalix ne cihekî baş bû, lê cihekî asê bû. Ev der, tenê bi şerekî bi nav û deng û destanî ve dikaribû bihate derbas kirin.

Ji ber ku li Spartayê festîvala Karnîa hebû, mezinên Spartayê nehiştin ku artêşa Spartayê biçê şer. Lê li gor Leonîdas ev festîval pênc rojan berdewam dikir. Heke ew li benda vê festîvalê bisekinyana wê têk biçûna. Lewma jî diviyabû ku demildest bikevin rê. Leonîdas bi sê sed şervanên xwe ve bi rê ket. Armanca Leonîdas ew bû ku heya alikarî ji wan re were, artêşa Persan bidin sekinandin. Leonîdas çend hevalbend jî berhev kirin û di 486ê B.Z. de di Derbasgeha Termofilê de ew û artêşa persan rastî hev hatin. Wê Leonîdas pers li vir bidana sekinandin. Bi vî awayî jî yewnaniyên ku li dawiyê mabûn dê ji bo şerekî dijwar artêşek amade bikin. Heft rojan Sêsed Spartayî û Heftsed Tespiayî di Derbasgeha Termofilê de artêşa persan didin sekinandin. Lê belê tu alikarî ji wan re nayê.

Di dawiya roja heftan de serfermandarê artêşa persan Hîdasnes bi xêra xayînekî spartayî yê bi navê Efiates ji serê çiyayekî derbas bû û paşîya Derbasgeha Termofilê

²⁰¹ Richard M. Dorson , *Günümüz Folklor Kuramları*, r.63

girt. Li ser vê yekê serokê spartayîyan Leonîdas biryar da ku li gor qanûna welatê xwe, ger li vir bimre jî, dê venekişê. Leonîdas heya dawîya cengê bi mêranî şer kir û di Derbasgeha Termofilê de mir. Ev mêrxasî û wêrebûna Leonîdas ji bo yewnaniyan bû nîşaneyek. Yewnaniyan bi xêra Leonîdas yekitiya xwe ava kirin û artêşeke mezin dan hev. Yewnaniyan pers di şerê Salamîs û Plateayê de têk birin û welatê xwe rizgar kirin.²⁰²

Efsaneya Sêsed Spartayîyan û Destana Dewrêşê Evdî ji gelek hêlan ve dişibin hevdu. Wek mînak, di efsaneya Sêsed Spartayîyan de yewnanî li hember qralê persan Dariyûs, bi ser ketine û pers têk birine. Di destana Dewrêşê Evdî de jî pêşiyê, Milan li hember eşîra Şemir û Gêsan bi ser ketine û ewan ji herêmê derxistine. Ev têkçûyina Şemiran û Gêsan bandoreke wisa li ser wan kiriye ku êdî keç û jinên Şemir û Gêsan vê bêşerefiyê qebûl nakin û gilî û gazine xwe wiha ji zilamên Şemir û Gêsan re dikin:

*Rokê keç û bûkê Tirk û Gêsan ajotine dîwana mêran,
Li hember serokê Tirk û Gêsan sekînin û gotin,
Heriya dinyayê bi serê we be, qey zihar wûn jî dibêjin em peya ne,
Namûs bi me re nema, Milan namûs bi me re nehîştin.
Ew çi bi me ra dibe, em serî xwe datînin,
Me ji serê bîran diqewitînin, avê nadin me,
Ma va çi hal e, çi zilm e!
Heke ku wûn nikarin me keç û bûkan biparêzin,
Em dikin qebîlê Tirk û Gêsan berin û herin nav sî û du hezar malê Milan.
Wella mêrê Milî ji me re ji Tirk û Gêsan pir çêtir in.*²⁰³

Her wiha çawa ku qralê persan Serhas ji bo heyfa bavê xwe Dariyûs hilîne artêşeke mezin ava dike. Şemir, Tirk û Gêsan jî ji bo ku heyfa xwe ji Milanan hilînin tifaqeke mezin çêkîrine û di navbera xwe de artêşeke mezin ava kirine. Wekî ku dema yewnanî hejmara artêşa persan dibihîzin ji tirsê çong li wan şikiyane. Milan jî dema hejmara artêşa Şemir û Gêsan bihîstibûn ji tirsê çongên wan lerizîbûn û tirsîyabûn. Ev yek di destanê de wiha tê vegotin.

²⁰² George Grote, *A History of Greece from the time of Solon to 403 B.C.*, weşanên Routledge, London, 2002, n.r. 231-250

²⁰³ Vegotinên Baqî Xido

Wexta vana daketine erdî beriyê, xeber belav bû. Çiqasa koçer hebû di erdê beriyê da nema. Gi ji ber sawê wan reviyân. Xeber gihîşte paşayê Milan ku Tirk û Gêsan têne wî û cengê ye. Paşayê Milan rabû sî yû du hezar malê Milan kom kir, duwanzdeh qebîle kom kir. Ji wan re got: “Tirk û Gêsan têne ser me Milan e. Ez extiyar im, umrê min heftê sal e. Xwedê tu kur jî nedaye min e, ez korocax im. Qîzeke min hê, Edûl. Ez dikim vê Edûlê di mazatê kim. Ez dikim fîncanek qehwe çêkim û dikim fîncanê li cimatê di nava beg û serokan de bigerînim. Kê ku fîncan rakir wê here vê cengê û bitenê vî eskerê Tirk û Gêsi wê bişkênîne. Ku veqerîya û hat, ez ê Edûlê bi wî dim. Qîza min e, bi zêr û peran e, ne jî berdêla qelenê qîzan e; qîza min e, bi kujtina mêran e. Hema, gelî Milan! Tenbiyateke min li we be: Hîro hate hesabê min, kurê Evdoyê Şerqî leke li dawê min xistî, leke li namûsê me gihan xistî, navê wî û qîzê min, va dinya tijî kirî. Vay e jî, wek wûn zanin, ez nikanim nêzîk bibim, pêncî hezar malê Şengalê di pişt de. Ez dikim vê fîncanê bigerînim. Wûn dikin kesek ji beg û serokên Milan destê xwe navênê. Ez dikim şerqiyân biwesfînim. Egîtê şerqiyân wê werin. Saetê Dewrêş bibihîse ku vê fîncanê rake û qehwê tê da vexwe, vê herê bi Tirk û Gêsan ra cengê bikê û eger Tirk û Gêsan bişkênîne wê were Edûlê bibe here, ew nasekine, wê werê fîncanê rakê. Zatî ku herê jî venagerê, wê bi destê xelkê werê kujtîne û kes tiştêkî nake sûcê me.”²⁰⁴

Wekî li jor jî tê dîtin ku Tirk û Gêsan artêşeke wisa ava dikin ku tu kes nikare li ber vê artêşa mezin bisekine. Li berriyê ji tirsê wê artêşa mezin ji eşîra Milan tu kes nemaye. Di efsaneya Sêsed Spartayîyan de Herodot artêşa persan wisa teswîr dike û dibêje ku dema peyayên persan tîrên xwe davêtin, ji ber ku pir bûn, roj di nava van tîrên persan de winda dibû.

Di efsaneya Sêsed Spartayîyan de dema artêşa persan digihêje Çanakkaleyê yewnanî, spartayê ji bo xwe wek xilasker dibînin. Di Spartayê de Dor hebûn û Dorî jî qebîleyeke şervan bûn. Tenê Doran dikaribû wê artêşa mezin bidana sekinandin. Di destana Dewrêşê Evdî de jî şerqî wek qebîleyeke şervan tîn teswîr kirin. Ji bo Milanan jî wekî xelasker e. Lê belê, Dewrêşê Evdî û egîdên şerqiyân dikarin Milan ji zordariya Tirk û Gêsan xelas bikin. Ji bo şerqiyên şervan, di destanê de wiha tê gotin:

²⁰⁴ Vegotinên Baqî Xido

Dibê Dewrêşê Evdî serî xwe rakir, go: “Ez Dewrêş im, dilî min liyan e. Min berê rakirî barî we her pênc ejdîhane. Ez natirsim ji axuya we her pêncane. Em mêrê şerqî, wexta ku em şîrê diya xwe berdidin, em vedixwin axûya marê kaşan û pê şîrevedibin. Tirsî min ji we tune, min rakirî barî we gîşkiyane.” Li dû vê gotinê Dewrêş destî xwe avête fîncanê û ew bi ser xwe va kir. Wexta ku kurê Evdoyê Şerqî fîncan bi ser xwe va kir, bû lîlîna zilxitan, bû gurmîniya defan, bû kûrekûrê hirobçiyar, dunya bû erdê eresatê, alem rabû serî hêlan û piyan. Beg û serdarê Milan gîh derketin ji binaniya konê Paşayê Milan, kurkê Hewran, ebe Duruziyar diman li şûna wan. Li hêla heremê û jinan Edûlê benz lê qulubiya, bû benzê mirî gornan, ji çavan bû gurrîniya hêsrar, lêvê xwe qetiyar, xwûnê xwe berda nav diranan. “Pergala bavê min belav bê” go: “Ku ji dest min girt kurê Evdoyê Şerqî, siwarê Hedban. Wellahî çûna xwe hê, vegeza xwe tunê li mal û xwediyar.” Piştê xwe da hicalê û dîwana mêran, dakete gêdûga bayê xerbî, koza bêcewar, rûnişt li meqamê qîzan.²⁰⁵

Wekî ku li jorê jî tê dîtin şerqî di nava eşîra Milan de bi mêranî û mêrxasî tîn naskirin. Ji ber ku paşayê Milan jî bi vê mêrxasiya şerqiyar dizane, wan li bal xwe dike mêvan û dibêje ku wê şerqî gelek caran me ji dijminan biparêzin. Ji xwe dema Tirk û Gêsî amedekariya êrişan dikin û Zor Temir Paşa dikeve tengasiyê, şerqî tîn bîra Paşê û radibe nameyeke alikariyê ji şerqiyar re dinivîse û wiha dibêje:

Hanî hat va tevdira li ser Dewrêş gerand. Dibê, Paşê Milan rabû mektûbeke xwe hazir kir, da destê xulamê xwe û got, “Here nêv Şerqiyar, here mala Evdî Milhim û vê mektûbê pê de.”

Xulamê Paşê Milan rabû siwar bû û berê xwe da mala Evdî Milhim, lê peya bû. Evdî bala xwe dayê ku va xulamê Paşê Milan e. Fikirî û kete gumanê. Bi xwe ra got: “Ê law, va şeş mehine em ji hevdu qetiyane, hîn kesek bi ser me da nehatî! Eva xulamê Paşê Milan li cem min çi digerê?!”

Evdî Milhim ji xulêm pirs kir, got: “Xêr e te, kurê min? Çi digerî tu li vir? Tu berê ti doban nehatî cem min e. Va şeş mehine em ji hevdu qetiyane, me rû we kesî

²⁰⁵ Vegotinên Baqî Xido

nedî.” Got, “wellahî Paşê ji te ra kaxezek şandiyê. A ji te ra mektûb.” Evdî Milhim li mektûbê nihêrî, ku Paşê Milan çî tê da nivîsandî, gişkî fehm kir. Mektûba xwe pêça û kire bin doşega xwe. Ji xulamê Paşê ra got: “Here Paşê Milan ji min ra silav ke; ew merîne milî, em merîne şerqî ne; ew merîne musulman, em merîne êzîd ne û min sond jî xwarî hetanî ku ez sax bim ez binaniya konê Paşê Milan nabînim.”²⁰⁶

Piştî van gilî û gazinc û gotinên Paşayê Milan Dewrêş çûyîna şer li xwe ferz dike. Jixwe Dewrêş ji evîna Edûlê bêhiş ketiye. Lê pêwîst e ku Dewrêş, pêşiyê hevalan hildibijêre. Ji bo şer Dewrêş duwanzdeh fêris û pêlwanan hildibijêre, li hember artêşa Tirk û Gêsan a ku ji pênc hezar kesên pêk tê. Ji xwe di efsaneya Sêsed Spartayîyan de jî Leonîdas komeke ku ji sêsed şervanan pêk dihat saz kiribû û derketibû pêşiya artêşa persan a ku ji dused û pêncî kesên pêk dihat. Dewrêş duwanzdeh şervanên xwe di dîwanxaneya paşayê Milan de hildibijêre

Piştî vê biryarê, diviyabû ku Dewrêş biçê pêşiya artêşa Tirk û Gêsan û wan bide sekinandin. Dewrêş diçe pêşiya artêşa Tirk û Gêsan û ji bo ku ji xwe re spartekekê çêbike piştî xwe dide girê Etşanê. Armanca Dewrêş ewe ku heya Milan hêza xwe berhev bidin artêşa Tirk û Gêsan bide sekinandin. Ji xwe ma gelo pêkane ku duwanzdeh siwar bikaribin artêşeke ji pênc hezar leşkeran pêk hatî, bidin sekinandin. Di efsaneya Termofil de Leonîdas ji bo ku artêşa persan bide sekinandin, bi hêzeke biçûk diçe pêşiya artêşa persan û derbasgeha Termofilê ji xwe re dike spartek û stargehekê. Derwêş jî dizane ku ev şerê man û nemanê ye, lê Dewrêş lehengekî neteweyî ye, ji artêşa mezin a Tirk û Gêsan natirse û berê xwe dide qada cengê, aliyê girê Etşanê. Dewrêş di rê de rastî kalekî tê. Ev kal dixwaze Dewrêş ji riya wî vegehe, ji bo ku neyê kuştin. Di rastiye de ev kal bavê Eferê Gêsi Huwed Beg e. Di navbera vî kalî û Dewrêş de diyalogek wiha derbas dibe:

Kalo go: “ Kuro ez ji te re dibêjime vegera mal, tuyê bimirî. Va serê xwe rake binêre kurê min, ez Huwed begê kal im. Ez ê niha dakevim gêd û gêbayê xerbî, ez ê kîlîdê ji qeyd û bendan bifilîtinim, çek û sîlehan li ser xwe de berdim, ew herdû qîzê hane ji serî wî girê daketî, ez dîsa herim bi ser wî girî binîm di navbera xwe û te de dinîm. Ez û te em pêşîrê xwe bidine pêşîrê hev de, eger te ez kuştim va herdu qîzan rake

²⁰⁶ Vegotinên Baqî Xido

bibe û here. Tu dikî çî bikî dîndara qîza Paşayê Milan? Here rakeve li meqamê horiyan heta roja tu serê xwe didî serê diyarê qebrê axa kendal û gornan. Na eger min tu kuştî, tu nabînî dîndara qîza Paşayê Milan wê bi te re her diyarê qebrê axa kendal û gornan.” Li wê şorê dibê Dewrêş serê xwe rakir go: “*Bavê Kalo dilê min lîyan e, te bi wê şorê berada dilê min xûrî pêt arê darane. Tu dikî lekakê li daw û etega min xînî, ji daw û etega min nare heta serê xwe didim axa kendal û gornane. Alem û dinê wê bibêjin: “Kurê Evdoyê Şerqî berdaye cerd û beregê Tirk û Gêsan, çû qûweta xwe ceriband kalekî heft û du salan e.” Rica min ji te heye Bavê Kalo ji min vegeer ka bibêje hîro cerd û bêregê we li kuderê ne? Da ku ez bi rehetî piştê xwe bidime te û berê xwe bidim hevalan” Huwed Begê bala xwe dayê ku vegeer wî tuneye go: “Kurê min madem tu venagerî ba mal û xwediyên tu îlle dixwazî ka cerd û bêregên me li ku ne, ez ê ji te re bibêjim, hîn ku keç û bûkê me bi te nehesiya ne ku pê bihesin tu Dewrêşê Evdî yî siwarê Hedman î tema ev şorê kesiyane dibê, du kêsek li serî kevirekî dibin bela wê bi tekevin û mabeyna min û te jî xera bibe. Eger tu cerd û bêregê me dixwazî ji te re bibêjim li ku ne. Îro li ser girê Uzunaçanê kemîna wan e.” Dewrêş go: “Bavê Kalo bi xatirê te.” Ji cem Huwed Begê bi rê ket û çû.²⁰⁷*

Wekî ku li jor jî tê dîtîn Dewrêş ji mirinê natirse û mînanî Leonîdas berê xwe dide şerê man û nemanê. Şer dest pê dike û Dewrêş û hevalên wî mînanî teyran dikevin nav refên dijminan. Ji dijminan ‘bi sedan’ dikujin. Lê taliyê ew jî tînan kuştin. Tu kes li derdora Dewrêş namîne, hemû hevalên wî yek bi yek tînan kuştin: Sêhdûn Êsif, Bozan, Çiloyê Hîzolî û hwd. Tenê Dewrêş dimîne li qada cengê. Dewrêş mînanî şêran şer dike. Tu kes nikare Dewrêş zêft bike û wî bide sekinandin. Wekî şervanekî tî ku bi sedan salan ji avê dûr mabe û devê xwe bike kaniya mêranyê û bimiçikîne. Dewrêş li ser piştê Hedmanê bûye wekî teyrekî baz. Dijmin fêhm dike ku heya Dewrêş li ser Hedmanê be dê tu kes nikaribe wî bide sekinandin. Lewma jî diviyabû ku Dewrêş ji Hedmanê bihata qut kirin. Loma jî dijmin hileyekê saz dike. Wê Dewrêş bikişandana bajarê mişkan û wê lingê Hedmanê li vir bidana şikandin. Bi vî awayî Dewrêş wê bimana bê Hedman û dê wan jî Dewrêş bikuştana. Di efsaneya Sêsed Spartayîyan de jî dema persî fêhm dikin ku nikarin ji Derbasgeha Termofil derbas bibin, ji xwe re li çareyekê digerin. Bi saya xayîne bi navê Efiates rêyekê peyda dikin ku derdikevin piştê Derbasgeha Termofil û bi vî awayî piştê Derbasgeha Termofilê digrin û Leonîdas û hevalên wî dikujin.

²⁰⁷ Vegotinên Baqî Xido

Heman sehne di Dewrêşê Evdî de wiha tê teswîrkirin:

Hema pergal Tirkan û Gêsan belav be bûne weke behre Emerîqan e sê hezar û hefsed siwar e de dikê çî lê bikê. Egîdê Tirk û Gêsan go: “ Em li ser hespê nikan pê wê me giyan bikûje eger em li wî nekin fen û dubaran û rasterast pêşîrê xwe bidînê em pê nikanin.” Kose weys go: “ Rawestin ez ê dakevimê ez û wî em bi hev kevin me ê cengê bi hevdu ra bikin û ez ê ji be birevim wê ew jî radû min kî ez ê wî li qûlemişkan biqûlibînim wê hespê wî di qûlemişkan werbe wê ji ser hespê bikeve xwarê belkî em li erdê lêxînin bikujin.” Dibê, wê çaxa Kose Weys daketikê û herduyan pêşîrê xwe dane hevdu dibê hatine hevdû dev bi şûrê wan de nema şûr çerk kir hatine hevdu bi rîman. Dibê qîtê rîman li jor difîriyan li hevdu nedîdûn çare û derman şîrqînî bi Dewqrêş dikevê heval wendakirine birayê xwe wenda kiriye dilê wî şewitîyî. Rim di dest wan de qût bûn neman hatine bi hevdû hewêzê çavkildayî hewêzî li ser wan de radibine û datînîne hevdû di tertîbe gurzê Hemzeyê pehlivanane li hevdu nabînîne çare û mimkûn û dermanane. Dibê, wê çaxê Kose Weys dizgîna hespê bada û reviya dibê Dewrêş Hedman bada û rapê kir. Wexta Kose Weys gihişte bajarê mişkan xwe ji ser bada ê Hedmanî nêrî girgîn e bayê bezê di bajarê mişkan wer bû qûlemişkan wer bû nigê Hedmên di qabê de şikest hate xware Dewrêş ji ser de fîriya li ku de keta xware? Li hemberî toda Zehrê Xatûnê xwînga Eferê Gêşî. Wexta Dewrêş kete xwarê dibê Tirkan hatê kê wexta Tirkan hatinê kê Zehrê ser todê xwe çekire ser Dewrêş û ba Tirkan kir go: “ Wa kete aliyê min dest jê berdin!” Dibê tirkan şora Zehrê negirtin dibin wê de dîsa lêxistin. Wê çaxê Zehrê bang kir banî Efer kir go: “ Efer! Birawo, dilê min liyan e Tirkan li pê rûyê gêsan kir bûça min wa dibin min da tu wî ve bi hevdu re bira ne li sêrega serê çiyayê Şengalê we bi hevdu re kevir beradane erdê wûn bi hevdu re bûne bira. Waye wek birakî min ji dê bava ne tu îro nabînî Tirkan di bin min da Dewrêş dixine?”²⁰⁸

Dewrêş û hevalên wî bi awayekî trajedîk di qada şer de tîn kuştin. Lê ev nayê wê wateyê ku şerê Milan û Şemiran qediyaye. Her çiqas, Dewrêş û hevalên wî di qada cengê de hatibin kuştin jî, hejmareke zêde ji Tirkan û Gêsan jî dikujin. Ji wê artêşa mezin a ku tirs dixiste nava dilê mirovan, zêde tiştêk nemabû. Dewrêş û hevalên wî

²⁰⁸ Vegotinên Baqî Xido

şehîd ketibûn. Lê hêz û qeweta Tirk û Gêsan jî şikandibûn. Ev wêrebûna Dewrêş û hevalên wî tirs xistibû nava dilê Tirk û Gêsan. Ev helwesta Dewrêş û hevalên wî bandorek mezin li ser Milan hiştibû û Milan bibûn xwedî cesaret û mêrxasên hêja, tolhildêrên Dewrêş. Milan, ji bo ku heyfa Dewrêş û hevalên wî hildin, hêza xwe berhev didin û Tirk û Gêsan têk dibin, warê Milan azad dikin. Di efsaneya Sêsed Spartayîyan de jî heman motîf heye. Her çiqas Leonîdas û hemû hevalên wî hatibûn kuştin jî wêrebûna wan gelekî bandor li ser yewnaniyan kiribû. Yewnanî piştî ku Leonîdas û hevalên wî hatin kuştin, hêza xwe kirin yek û persî têk birin. Arteşa persan belav kirin û warê xwe azad kirin. Di derheqê vê meselê de Dr. Ömer Uluçay wiha dibêje:

“Milî xurt bûn, erdê wan fireh bû. Eşîrên Gêsan, Şemmir, Anez, Fadl, Cubbur û Tirkmenan li hember wan yekitî danîn. Ji bo ku Milan nikaribe tahdê li wan bike artêşek çêkirin û li hember Milan derketin. Dewrêşê Evdî (1785-1790) bû serdarê egîdên Milan û derket hemberî vê artêşê. Şerê Êdçanê ku di kilama Dewrêşê Evdî de tê gotin, çêbû û hemû egîdên Milan mirin. Hêzên Milan bûn lehî, rabûn ser xwe, tu astengî li ber wan nema.”²⁰⁹

Dibê Emer Axayê Şerqî Evdê Milhilm û Paşayê Milan gihiştin Dewrêş Edûl jî hat gihişt ser Dewrêş hînê saxbû serê wî danî ser dîz û çonge xwe bi ser da Delal got û giriya. Cenga Milan û Ezîdan bi Tirkan û Gêsan nesekinî hetanî Çil Îbrahîmê Begdilî kuştin koma Tirk û Gêsan ji hev belav kirin her yek bi hêlekê de çû Milan û Şerqîyan vegeeriyane mal. Îsa nemir ji birîna rehet bû û Edûl jî xwe rakir. Di pey ra dibê Evdê Milhim zewicî dîsa du kurê xwe bûn dîsa yek nêv lêkir Dewrêş yek nêv lêkir Sadûn²¹⁰

Heya niha me efsaneya Sêsed Spartayîyan û destana Dewrêşê Evdî da ber hev, tê dîtin ku di van herdu destanan de gelek motîfên dişibine hevdu, hene. Gelo ev çawa çêdibe ku du bûyerên ji hevdu cihê û ewqas sal û dem di navbera wan de heye, dişibin hev? Gelo dengbêjên me efsaneya Sêsed Spartayîyan dizanî ku ewqas motîfên hevpar di herdu destanan de heye? Ji bo em li ser vê bûyerê hûr bibin û serwextî wê bibin, me serî li pirtûka Mehmet Uzun ya bi navê *Dengbêjlerim* da. Mehmet Uzun di pirtûka xwe ya bi navê *Dengbêjlerim* de qala dengbêj Apê Qado dike. Apê Qado di şeveke zivistanê de qala çîroka pisîkekê dike. Mehmet Uzun li ser vê çîroka pisîkê wiha dibêje:

²⁰⁹Uluçay, *Dewrêşê Evdî û Milan*, r. 253.

²¹⁰ Vegotinên Baqî xido

Ez gelek piştre hîn bûm ew çîroka ku Apê Qado digot, min bi çavê serê xwe dît ne orjînal bû. Ev çîrok, di demên cuda de, li cihên cuda, li gor herêman ji nû ve hatibû hûnandin û hatibû vegotin. Wek mînak, gerokê osmanî Ewliya Çelebî vê çîrokê ji bakûrê herêma ku Apê Qado lê dijiya rîwayet dike. Pûşkîn jî di pirtûka xwe ya bi navê Rêwingiya Erziromê de vê çîrokê vedibêje. Pûşkîn dibêje ku avhewayaya Erziromê gelek sar û seqemî ye û çiyayên vê deverê mirov hestiyar dike. Ewliya Çelebî jî di seyahatnameya xwe de dibêje ku zivistanên Erziromê gelek zor û zehmet e, pisîkên vê derê dema xwe ji serê xênîyekî çeng dikin, li serê xênîyê din li hewa diqerisin. Ewliya Çelebî, Apê Qado jî derbas dike û dibêje ku dema yek tif dike, çawa tifa wî ji devê wî derdikeve hema wisa li hewa dicemide û dibe qeşa. Kesek ku bimîze, mîza wî li hewa dibe qalibekî ji bûzê. Heke guhê yekî li derve bimîne, guhê wî bûz digre û heke şeqamekê bi bin guhê wî ve bikin wê guhê wî ji hev biperçive. Li vê derê xwîn jî di demaran de diqerise.

Dema ez hînbûm ku Ewliya Çelebî jî li ser vê mijarê nivîsiye, ez fikirîm ku ne mimkun e Apê Qado tiştên Ewliya Çelebî nivîsîne, bizanibe. Ji ber ku Ewliya Çelebî gelekî pêşiya Apê Qado jiyaye û Apê Qado wî nas nekiriye û *Seyahatnameya* Ewliya Çelebî jî nexwendiyê. Lê belê çawa çêdibe ku Apê qado ji vê çîrokê haydar e û hema bêjin, bi heman hevokan ve ev çîrok gotiye? Jixwe di nava xwezaya vegotinê de ev tişt heye. Wek mînak, motîfên ku di vegotinên Asûrî, Babîl û Destana Gilgamêş de hene, ma di Tewrat û Încilê de jî tune ne? Tofana ku di destana Gilgamêş de derbas dibe, di Tewrat û Încilê de vedigere û dibe Tofana Nûh. Başî û nebaşî, tarîtî û ronahiya ku di Avestayê de derbas dibe, ji Hindîstanê bigrin heya Îzlanda û welatê Keltê, di vegotinên gelêrî de temayên sereke ne. Serboriya Odeîsûs û Kyklopê ku Homeros qal kiriye, ji Mezopotamyayê heya bi Asyaya Navîn di hemû vegotinan de temaya sereke ye.

Wê demê mirov dikare bêje ku di hemû deman de serpêhatiya mirovahiyê, gerdûnî ye.²¹¹ Her çiqas di hest, bîr, bawerî û serpêhatiyên wan de û di xewn û xeyalên wan de bertekên wan, xwestek û dilxwaziyên wan de neqşên herêmî hebin jî sînorê xwe derbas dikin û dikevîne renekî cihanî. Serpêhatiya mirovan û hestên wan, bi me hemûyan re têkildar e û em hemû endamên serpêhatiya mirovahiyê ne. Cihana vegotinê bi awayekî veşartî sînorê xwe derbas dike, digihêje hemû cihanê. Tenê dem, heyam,

²¹¹ Richard M. Dorson, *Günümüz Folklor Kuramları*, r.64

dîrok, cih û dewran tèn guhertin. Lê ji bo me hemûyan di nava vê vegotinê de perçeyek, dengêk û kelamek heye.²¹²

Mehmet Uzun bi vî awayî hewl dide ku hemû vegotinên cihanê nêzî hev bike. Lewra Mehmet Uzun mirovekî humanîst e û bi awayekî mirovperwer difikire. Lê mafdar jî ye. Yan na mirov çawa dikare îzah bike ku ev herdu vegotinên ji aliyê cih, dem û dewranê ve ji hevdu dûr in, lê ji hêla vegotinê ve nêzî hev in? Lewra bûyera Dewrêşê Evdî di demeke nêz de li herêmeke piçûk pêk hatiye. Lê efsaneya Sêsed Spartayîyan di dema antîk de û di herêmeke fireh de pêk hatiye. Her çiqas herêmên herdu bûyeran nêzî hev bin jî, ji hêla çand û kevneşopiyê ve ji hevdu zêde zêde dûr in. Lê mirov dikare di herduyan de jî heman vegotinê bibîne.

Di derheqê vê meseleyê de Kubilay Aktulum wiha dibêje: Dibe ku gelek çîrokên mînanî Destanana Gilgamêş û Xoçeyê Meşhûr (Nasreddîn) di gelek cihê cîhanê de têne vegotin û dibin çîrokên cevherî (Ana Metin). Çîrokên Xoçeyê Meşhûr di gelek erdnigarî û demên cihê de bi awayekî cihê û di bin sernavê cihê de ji nû ve têne nivîsandin. Her çiqas ev çîrok bi şeweyên nû bêne nivîsandin jî mirov nikare bibêje ku ev çîrok bi temamî wek xwe dimînin. Her civak van çîrokan li gor çanda xwe li ser hîmên nû dikare ji nû ve binivîsîne. Ji ber vê jî her çîrok di bingeha xwe de wek xwe bimîne jî li gor hêmanên çandî û demî dikare ji nû ve bêne sazîkirin.²¹³ Ji ber van sedeman îro em li gelek cihên cuda yê cîhanê rastî heman çîrokan tèn, her çendî mijarên van çîrokan heman tişt bin jî bi şeweyên cihê ji nû ve têne nivîsandin. Ev şeweyên cihê dide nîşankirin ku kesayetîya Xoçeyê Meşhûr çiqasî gerdûnî ye û ji ber vê yekê di erdnigariyeke berfireh de, mirov dikare rastî navê wî were. Bo nimûne li Tûnis, Cezayir û li Fasê Nesreddîn Xoçeyê bi navê Jeha, Joha, Jha, Djha û an jî Djhoua belav bûye. Ev çîrokên Nesreddîn Xoçeyê ne, ku bi şeweyêke nû hatine sazîkirin.²¹⁴

Baş e, gelo mirov dikare bibêje ku destana Dewrêşê Evdî kopyeyekî efsaneya Sêsed Spartayîyan e, an na. Aktulum dibêje ku her rengê spî di her cihê cîhanê de ji bo pênasîkirina alavekî spî ye. Her çend di navbera rengê wan ê spî de cudahiyên piçûk hebin jî em ji wan alavan re dibêjin spî. Li gor vê pênasîyê her berhemek folklorîk li

²¹² Uzun, *Dengbejlerim*, n. r. 25, 26.

²¹³ Kubilay Aktulum, *Folklor ve Metinlerarasılık*, Ezgi Yayınları, Konya, 2013, r.90

²¹⁴ Aktulum, h.b. , r.88

gor xwe xwedî taybetmendîyekê ye û divê li gor taybetmendîyên xwe bêne xwendin. Lêbelê li gor cureya xwe yê edebî xwedî taybetmendiyên gerdûnî ne û li gor vê yekê jî divê bêne pênasekirin.²¹⁵ Ji ber vê yekê mirov nikare bibêje ku bingehê çîroka Dewrêşê Evdî ji çîroka Sêsed Spartiyên ango ji efsaneya Gilgamêş tê. Çimkî her çîrok bermayiyên bûyerên pêkhatî ne û ev çîrok karîgeriyên çandî û dîrokî di nav xwe de dihewîn in. Her çendî ji aliyê çîrok û tîpên çîrokê ve hin wekhevî hebin jî, ji aliyê taybetmendiyên xweyî çandî ve ew berhemên serbixwe ne.²¹⁶

6. Destana Dewrêşê Evdî bi Destanên Kurdî Yê Din re

Wekî ku tê zanîn folklorê civaka kurd zêdetir, devkî ye û xwedî mîraseke gelêrî ye. Ev jî dibe sedem ku di nava civaka kurd de çanda nivîskî li paş bimîne. Wê demê, di destê me de tenê vegotinên dengbêjan dimînin. Ji xwe di derheqê destana Dewrêşê Evdî de, ji bilî vegotinên dengbêjan tu çavkanî jî nîn in.²¹⁷

Dengbêj jî li gor daxwaz û hestiyariyên xwe destanê dihûnin û ji civakê re vedibêjin. Ji xwe dengbêj kesên xizan û jar bûn û debara xwe bi vegotinên xwe û hunera xwe ya çîrokbêjîyê dikirin.²¹⁸ Lewma jî ji bo ku civatê bicoş bikin û gel hestiyar bikin, çî ji destê wan bihata dê bikirana. Di tûrikê wan de çî hebûna, wan li gor xwe dihûnand û wiha ji civakê re vedigotin. Lê di tûrikê dengbêjan de bi sedan çîrok, xeberoşk û destan hebûn. Dengbêjekî, ne tenê destana Dewrêşê Evdî vedigot, her wiha destana Memê Alan, Siyabendê Silivî û destana Kela Dimdimê jî pêşkêşî civat û guhdarên xwe dikir. Ji ber vê yekê jî car caran hin taybetiyên van destanan tevlihev dibûn. Bi qewlê Ong jî gotiye, ev ne tevlihevî ye, ji bo dengbêjan ev rêya xurtkirina hafizayê ye. Çimki dengbêj nikarin ewqas çîrok, destan, xeberoşkên curbecur di hafizaya xwe de bi hêsaniyê bi cih bikin. Dengbêj van çîrokan li gor sistematîkekê dabeş dikin û bi hin biwêj û bêjeyên qalip tînin zimên. Bi vî awayî dengbêj hîn hêsantir dikarin çîrok û destanan vebêjin.²¹⁹ Heger em bi vî awayî li destanan binêrin em ê rastî gelek bêje, biwêj, epizotên hevbeş di navbera destana Dewrêşê Evdî û destanên kurdî de werin.

²¹⁵ Aktulum, h.b. , r.103

²¹⁶ Sakaoğlu û n.d. , *Halk Hikayeleri ve Masallar*, r. 147

²¹⁷ Kıran, *Kürt Milan Aşiret Konfederasyonu*, r. 144.

²¹⁸ Uzun, *Dengbejlerim*, r. 26.

²¹⁹ Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, n.r.48-51

Ji ber ku Destana Dewrêşê Evdî destaneke nûjen bû dengbêjan di vê destanê de hemû hunerên xwe nîşan dabûn. Dengbêjan di vê destanê de hemû taybetiyên destanên kurdî pêşkêş kiribûn. Ji bo vê mijarê mînakê herî baş karakterê Dewrêşê Evdî bixwe ye. Dewrêş him dişibe Memê Alan, him jî dişibe Sîyabendê Silîvî, hem jî dişibe Xanoyê Çengzêrîn.²²⁰ Wek mînak, piştî ku Mem bi Mîr re bi kişikê dilîze Mîr, Memê davêje zîndanê. Dewrêş jî piştî ku Zor Temir Paşa bi evîna wan dihese, ji hêla Zor Temir Paşa ve tê nefîkirin. Mem di zîndanê de ji bo Zînê dimire, Dewrêş jî di qada şer de ji bo Edûlê dimire.

Wekî ku me berê jî anibû ziman, Mem ne karakterekî zêde şêrîn e. Ji ber ku Mem dizane Zîn destgirtiya Çeko ye, lê dîsa jî alikariya Celaliyan qebûl dike. Mem tîpekî feodal, qure, xwedîn û qeba ye.²²¹ Dewrêş jî mînanî Mem ne karakterekî zêde şêrîn e. Ji ber ku dema Dewrêş ji bo şer, rêhevalan hildibijêre, tu pîvanê wî tune ye.* Wek mînak, Çiloyê Îzolî ku xwediyê pênc xwişkan e û ji bilî wî tu kesekî li wan xwedî derkeve tune ye. Dewrêş radibe wî jî dibe şer. Dema Çiloyê Îzolî diçe şer, gunehê kafiran jî bi Çiloyê Îzolî tê. Lê yê Dewrêş pê nayê û wî dibe şerê man û nemanê. Dewrêş ne ku tenê Çiloyê Îzolî dibe şer, her wiha birayê xwe Sêhdûn, herdu pismamên xwe Êsif û Bozan û hevalên xwe yê dinê jî dibe û dikeve şer. Qet gunehê wî li tu kesî nayê û ji bo evîna xwe her kesî feda dike. Di destanê de jî qala siwarê Milan tê kirin û wiha tê gotin:

Bira bibê herê Çiloyê Îzolî, kekê Gozelê; bira bibê herê Îsayê Melle Elî, neqeba xwe Dêli Paltê, pismamê min; bira bibê herdu zarî Mistoyê Ferhên, Ibêd û Ferhê, bira bibê Baqir Axayê Saxirî Kerr, bira bibê Hesoyê Remçîl. Va şeş egîtana bira ji Pêşe bixwazê!

Dibê xulam hat li cimatê di navbera xwe û Dewrêş da go ku Edûl dibêjê: “Bira vana bibê herê bi xwe ra, evana jê ra dibine pişt.” Dibê Dewrêş rabû û ew egîtana ji Paşe xwaztin. Paşe jî go: “Ra rayê tê, tu çend egîtan dibî bibe.” Wê çaxê, dibê her pênc xweyîngê Çîlo bihîstin ku dikê birayê wan jî herê cengê. hatin xwe avêtine Edûlê

²²⁰ Allison, *Yezidi Sözlü Kültürü*, r. 289

²²¹ Lescot, *Memê Alan*, t.b.b.

* Di rastiya xwe de pîvanê Dewrêş, mêrxasî û wêrebûn e. Lewma Dewrêş, Çiloyê Îzolî hildibijêre.

“Aman em ketine bextê tê, em merîne xerîb in, me ne bav e, ne bira ye, ne merî ye. Em pênc xweng in, birakî me yî tenê ye û hîro kurê Evdoyê Şerqî wî jî bi xwe ra dadixînê cengê. Em ji te rica dikin, gerege birayî me nebê.”²²²

Wekî ku li jorê jî tê dîtîn Dewrêş hemû hevalên xwê di riya evîna xwe de fîda dike û wan dide kuştin. Ev kirinên Dewrêş ji hêla tu kesî ve nayên pejirandin. Wek mînak; dema Çiloyê Îzolî ji aliyê Dewrêş ve tê hilbijartin bêdil e. Ji ber ku pênc xwişkên wî hene û heke ew bê kuştin jî wê her penc xwişkên wî sêwî bimînin. Xwişkên Dewrêş ji Edûlê rica dikin, ji bo ku Dewrêş birayê wan nebe şerê man û nemanê, lê Dewrêş guhdariya Edûlê nake paşê ew bi xwe diçin ba Dewrêş, lê vê carê jî Dewrêş her pênc xwişkan ji bin konê xwe diqewitîne. Tu tişt ne xema Dewrêş e ji xeynî qîza Paşayê Milan. Lê belê ji ber ku Çiloyê Îzolî bênamûsî û tirsonekiyê li xwe qebûl nake, diçe şerê man û nemanê.

Wekî me li jor jî anî zimên Dewrêş mînanî Memê Alan karakterekî ne zêde şêrîn e. Lê dîsa jî dengbêj di nav hewildanê de ne ku Dewrêş bi civakê û guhdarên xwe şîrîn bidin xuyakirin. Lewma jî şerê Dewrêş ne wekî şerê ji bo Edûla bedew be nîşan didin, wekî şerê Milan yên neyarên li hemberî neyarên wan be. .

Herçiqaş dewrêş ne karakterekî şêrîn be jî di destanê de wek karakterekî baş tê nîşandan û wek qehremanekî neteweyî tê bi nav kirin. Dewrêş ji bo ebra Milan heya dawiyê jî şer kiriye. Dema mirov bi vî awayî li Dewrêş binêre, helbet wê Xanoyê Çengzêrîn bê bîra me. Çawa ku Dewrêş di Girê Etşanê de bi xayîntî hatibû kuştin, Xanoyê Çengzêrîn jî di Kela Dimdimê de bi xayîntî hatibû kuştin. Hemû hevalên Dewrêş yek bi yek tên kuştinê, lê Dewrêş hîn li ber xwe dide. Ji bo dijminên wî tenê rêyek dimîne. Dewrêş bi xayîntî dikşînin nava bajarê mişkan ku wê lingên Hedbanê di bajarê mişkan de bişkên û Dewrêş bête kuştin. Xanoyê Çengzêrîn wê di Kela Dimdimê de bê av bimîne. Lê wê xwe radestî Şah Ebbas neke. Di herdu destanan de jî têkçûyînek heye. Herdu leheng jî mirinê qebûl dikin, lê kirasê bêşerefiyê li xwe nakin. Di ber neteweya xwe de, xwe didin kuştin. Mirov dikare bêje ku herdu destan jî destanên neteweyî ne. Dewrêş û Xanoyê Çengzêrîn jî lehengên neteweyî ne. Wek mînak di destana Kela Dimdim de Xano ji bo namûs û şerefa kurdan şer dike. Lewma jî ji bo

²²² Vegotinên Baqî Xido

Xanoyê Çengzêrîn tê gotin ku xanekî mînanî wî ji nav kurdan ranebûye. Boratav dibêje gel di hemû serhildanên xwe de rastî êrîş û xwînrijandinê tê. Gel li hember vê zilm û zordariyê xwestekên xwe di lehêngên serhildêr de bi cih dike dike û ev leheng bihuşteke derewîn ava dikin, lê vê bihuştê ne di qada jîyanê de, lê di qada berhemên hunerî de ava dikin.²²³ Di rastiye de Dewrêş û Xanoyê Çengzêrîn lehêngên bi vî rengî ne. Herdu leheng jî li ber talan û zordariya dijminan, vîna gel nîşan didin. Dewrêş di destanê de wek Xanoyê Çengzêrîn tê teswîrkirin û wek karakterekî îdeal derdikeve pêşberî me. Wek mînak, dema xeber digihê ebra Milan ku wê Şemir û Gêsi êrişan bibin ser Milan, Zor Temir Paşa gelek diponije ku dê çi bike, keça Zor Temir Paşa, Edulê derdikeve pêşiya civatê û wiha jê re dibêje:

*Wexta Edûlê bala xwe dayêkê rengî wê qulubî, ji çavan bû gurînê hêsrên. Banê hevalan kir, got: “Hevalino, hîro temaşe kin li kurê Evdoyê Şerqî! Wî va ye, li hemberî we gîşkan dibên xewane. We li gilî min dikir lome, we digot: “Te destê xwe gerandî li daw û êtega dizekî kerane. Hîro wî va ye, li hamberî we gîşkan dibên xewane.”*²²⁴

Wekî ku li jor jî tê dîtîn Dewrêş wek xilaskarê eşîra Milan tê teswîr kirin. Heya dijminê Dewrêş, Zor Temir Paşa ji bilî Dewrêş tu kesekî nabîne ku konê wî ji bin destê dijminan xilas bike. Zor Temir Paşa kesekî wisa ye ku paşayê Osmaniyan ew kiriye serokê eşîra Milan. Lê belê ji bilî Dewrêşê Evdî yê lawikê êzidî, tu kesekî nabîne ku eşîra wî ji dest neyaran xilas bike. Dewrêş êdî bûye lehêngê civakî.

Dewrêşê Evdî di heman demê de dişibe Siyabendê Silîvî jî. Ewqas dişibine hevdu ku mirov di herdu destanan de rastî heman hevokan tê. Çawa ku Siyabend lawikekî qehreman ê bêtirs û dînoke bû. Dewrêş jî şervanekî bêtirs, dozdar û dînoke bû. Herdu jî di nava destanê de gelek caran pesnê xwe didin û qala mêraniya xwe dikin. Ev sehneyên di qada şer de dînbûn ango hêrs bûn di gelek çandên cîhanê de jî hene.²²⁵ Wek mînak di destana Siyabend û Xecê de ji bo Siyabend wiha tê gotin:

Hey Sîyabend im ez,

²²³ Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, r. 54.

²²⁴ Vegotinên Baqî Xido

²²⁵ Allison, *Yezidi Sözlü Kültürü*, r. 216

*Siyabendê dîn,
Min hîn di vî emrê xwe yê ciwan de,
Sed û pêncî xortên Silîva,
Li ser diraxa zibil, min rast kir,
Hesen Axa û tevî çil koleyê wî,
Di Çiyayê Sîpan de min êsîr girt,
Û min ew ji mêrxastiyê xistin,
Min serê serbazirganê dewletê jê kir,
Êdî ezraîl birayê bavê te be jî,
Ez te gohdar nakim û ezê serê te jê kim.²²⁶*

Wekî ku di van rêzan de jî tê dîtîn Siyabend bi kirinên xwe pêşiyê pesnê xwe dide û bi vî awayî qala mêrxasiya xwe dike. Di Destana Dewrêşê Evdî de heman tişt heye. Dewrêş jî gelek caran qala mêrxasiya xwe dike û wiha dibêje:

“ Law Sadûn Ez Dewrêş im ne harî wergî dîn im ji gave berê vir de ez xwîna narîn li ser kekê xwe Efer de dibînim. Tu dikî ez niha destê xwe bavê ser qebza lezgan gerdenê te yî xelawî lêxînim serê bi dora serê Efer bigerînim.²²⁷

Wekî ku me berê jî anîbû ziman, di navbera destana Kerr û Kulîk û Dewrêşê Evdî de têkiliyek heye. Lê nayê zanîn ka kîjan destan pêşiyê hatiye vegotin. Lê ya rast ew e ku herdu destan pir zêde dişibin hevdu. Çawa ku ev herdu destan dişibin hev Dewrêş û Kerr jî dişibin hevdu. Wek mînak di destana Dewrêşê Evdî de Zor Temir Paşa keça xwe Edûlê davêje mezatê, di destana Kerr û Kulîk de jî Emer Axa keça xwe Perîşanê davêje mezatê û di herdu destanan de lehengî mijareke sereke ye. Ev herdu leheng jî ji bo evîna xwe tîn kuştin. Ji ber ku me di destana Kerr û Kulîk de behs kiribû em li vir kurt dibirin.

Tiştên heya niha em li ser disekinîn nîşanî me dide ku têkiliyeke xurt di navbera destana Dewrêşê Evdî û destanên kurdî yê din de heye. Ji ber vê yekê ye ku me mînaka Dewrêşê Evdî da. An na, gelek tiştên di nava destanê de hene ku dişibine destanên kurdî

²²⁶ Zeynel Abîdîn Zinar, *Siyabend û Xecê*, weşanên Pencînar, Stockholm, 1992, r. 35

²²⁷ Vegotinên Baqî Xido

yên dinê. Mebesta me ew bû ku em balê bikşînin ser hin motîfên hevpar ên di destanan de. Jixwe em ê di beşa motîfên destanê de li ser vê mijarê bisekinin.

7. Motîfên Destanê

Di vê beşê de em ê li ser tesnîfkirina motîfên destanê bisekinin. Ji bo analîzkirina çîrokên gelêri çend rê û rêbazên analîzkirinê hene çendek ji wan bi kurtî ev in:

1. Rêbaza Dîrok û Erdnîgariyê ya Fînî (Stith Thompson)
2. Rêbaza Bînyatgerî ya Folklorî (Lord Raglan, Vladimir Propp Cladue Levî-Strauss)
3. Rêbaza Îdeolojîk a Folklorî
4. Teoriyên folklorî yên metin navendî

Lê em ê ji van teoriyan Rêbaza Dîrok û Erdnîgariyê ya Fînî ji xwe re bikin bingeh. Du cureyên vê rêbazê hene yek rêbaza li gor epîzota û rêbaza li gor motîfan em ê di vê xebatê de rêbaza motîfan bi kar binîn. Di tesnîfkirina motîfan de indexa Thompson *The Index of the Folk literature* wê esas bê girtin²²⁸

Bêjeya motîfê ji bêjeya motîvuma latînî tê. Ev bêje ne tenê di warê edebiyate de her wiha di gelek warên hunerî yên din de jî hatiye bikaranîn. Lê belê di her cureyê ji bo armancên cihê cihê tê bikaranîn. Stith Thompson motîfên edebî bi awayekî sistematîk tesnîf kiriye û berhemek ji şeş cildan derxistiye holê. Di vê berhemê de di bin sernavê tîpan de motîf tesnîf kirine. Bo nimûne di bin sernavê tîpa A yê de motîfên mîtolojîk di bin sernavê B yê de motîfên ajalan hene. Thompson dibêje motîf ew tişt ne ku perçeyên çîrokê yên ku ji demên kevnare ve derfetê jiyanê dîtîne.²²⁹ Motîf ew tişt in ku hem di nav wan de yekîtiyeke wan heye û hem jî dema tîpan bal hev berhemek folklorî derdikeve holê. Motîf di nav berhemekê de gelek caran dubare dibin û ûnsûrên xemlînerên in.²³⁰

²²⁸ Sakaoğlu û n.d. , *Halk Hikayeleri ve Masallar*, r. 28

²²⁹ Vgz. Sakaoğlu û n.d, h.b. , r. 159

²³⁰ Rayman, *Halk Edebiyatı Anlatı Türleri*, r. 245

Di edebiyata gelêrî ya kurdan de jî em gelek caran rastî motîfên hevpar tîn û ew motîf him di destanan de û him jî çîrokên gelêrî de xwe dide der. Ji bo motîfên di edebiyata gelerî ya kurdan de Remezan Pertev wiha dibêje.

Bi kurtî em ji bo motîfê dikarin bibêjin ku, ew di çîrokan de, di pexşanên folklorî de, berdewamiyê pêk tînin û bi hêmayan tijî ne. Ew ji berê de xwedî qabiliyeta jiyînê ne û di çîrok û hikayeyan de hêmanên herî biçûk in. Di berhemên folklorî de motîf hêmanên jênager in. Bo nimûne, di destana folklorîk a Memê Alan de hatina dinyayê ya Mem motîfek e. Ew di nava şertên derasayî de hatiye dinyayê. Di xewnê de li Zînê rathatin, motîfeke girîng e. Dûre dev ji her tiştî berdan û bi dû Zînê ketin, motîfek e. Ketina wî ya zindanê, motîfek e. Di zindanê de mirina wî, motîfek e. Bi vî rengî em dikarin bi dehan motîfên ku di destanê de derbas dibin rêz bikin. Eger em destanê ji van motîfan safî bikin ji bilî hin qalibên vegotinê dê li meydana tiştek nemîne. Hingê em dikarin bi rihetî bibêjin ku, wekî ku lêkolîner Veselovsky jî gotiye; çîrok bi xwe, ji hatina cem hev a watedar a motîfan pêk tê.²³¹

Stîth Thompson di 23 sernavan de motîfên edebiyata gelerî tesnîf kiriye û em gelek caran di edebiyata kurdî de rastî van motîfan tîn. Bo nimûne em di destana Memê Alan de zêdetir rastî motîfên mitolojîk (mytology), di destana Zembîlfiroş de rastî motîfên olî (Religion), di destana Stî û Fexrî de rastî motîfên sêhrî (magic) tîn û di destana Dewrêşê Evdî de jî em zêdetir rastî motîfên civakî (society) tîn. Ji ber ku destana Dewrêşê Evdî destaneke ne pir kevine motîfên mîtolojîk û sêhrî zêdetir tevlî destanê nebûne. Aniha em ê li ser motîfên ku di destanê de hatine tespîtkirin bisekinin.

7. 1. Di Destana Dewrêşê Evdî de Motîfên Olî (Êzdiyâtî)

Ev motîf di îndexa Thompson de, di bin sernavê motîfên olî (religion) de di navbera V300-V399 de hatiye tasnîfkirin.

V300: Religious beliefs: Bîr û baweriyên olî

²³¹ Ramazan Pertev, *Motîfên di Edebiyata Kurdî ya Gelerî de*, Zanîngeha Mardîn Artuklu, 2014

V310: Particular dogmas: Dogmayên diyar

V320: Heretics: Kafir

V330: Conversion from one religion to another: Veguhaztina ji olekî bo ser olekî din ve.

V340: Miracle manifested to non believers: Nişandana mûcîzeyan ji kesên bawer nakin.

V350: Conflict between religions: Şerê di navbera olan de

V: 360: Christian and Jewish traditions about each other: Çandên xaçperest û cihûyan di derheqê hev de.

V: 380: Religious beliefs- miscellaneous: Bir û baweriyên olî yên cur bi cur

Di destana Dewrêşê Evdî de em rastî motîfa çandên misilman û êzîdîyan ên di derheqê hev (V360) de, ango pênasekirina mirovên êzîdî tên. Ola Êzdîtiyê ola herî kevn ya Kurdan e. Heta mirov dikare bêje ku êzdiyatî ola kurdan a neteweyî ye jî. Êzdiyatî di dema Şêx Adî de bi awayekî nû hatiye reformekirin. Lê civaka Kurd bi carekê dev ji êzidîtiyê bernedaye. Hin civakên êzîdî pêl bi pêl bûbin misilman jî, hinekan dev ji êzidîtiya xwe bernedaye. Heya di nava êl û êşîrekê de jî hinek bûne misilman hinek jî wan jî êzîdî mane.

Rêz û rêçikên êzîdîtiye wekî ku di Kitêba Cilwe û Mishefa Reş de jî xuya dibin, xwedî dîrok û kevneşopîyeke mezin e. Mirov dikare wê wekî paşmahiya ol û ayîna Manî bihesibîne. Lê ayînên Zerdeşt, Mezdek û Îslamê jî bandor lê kirine. Ji ber hindê beriya ku li Hekariyê rêbazên êzdiyatîyê derkevin holê li vir desteyek bi navê ‘Tirhaya’ dijiyan ku ew peyrewên ola Zerdeştîyê bûn. Piştî ku ola Êzdiyatîyê li Hekariyê serî hilda ew jî bûne êzîdî û li wir mane. Dîroknas û lêklîner dibêjin ku piştî paydabûna ola Îslamê êzîdîyan herêm terikandine û çûne çiyayên Helwan û Şarezûyê. Ji bo ku rêz û rêçikên ola xwe biparêzin. Lê Îslamiyet bûye hoy û sedema wê ku gelek ji êzîdîyan bawerîya xwe pê aniye û bibin misilman.”²³²

“Bi vekolîna lîteratûr û çavkaniyên dîroknivîsiyê ve yên wekî wakayînameyan yek dikare bibîne ku navê her malekê tiştinan di derbarê dîrok û eslê wê de dibêje. Jê pê ve, hejmareke navên babikên êzîdîyan hene ku eynî ew nav

²³² Feqî Huseyîn Sağnıç, *Dîroka Wêjeya Kurdî*, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol, 2002, r. 114.

di nava Kurdên misilman û ehlê heq de jî hene. Bo nimûne, bi navê Dumilî ve eşîreke êzîdîyan heye û her wiha Kurdên ehlî heq hene ku ji eynê eşîrê (Dimilî) ne. Jê pê ve, qebîleke mirîdan heye bi navê Şîkakî û her wiha eşîreke navdar a Kurdên misilman jî heye dîsa bi heman navî. Gelek mînakên vê yekê hene ku eşîreke Kurdan hem êzdiyatî hem jî Îslam qebûl kirin e. Wekî li jor jî me behs kiribû yek bi zikmakî dibe êzdî, yek nikare vî olî hilbijêre, piştî qebûl dîke. Jê pê ve, divê dayik û bav jî ji zewaca durîst a du êzîdîyên ji kast û babikan bin. Ev yek dikare wisa bê şîrove kirin ku ev eşîra Kurdan, berî belavbûna Îslamê êzdî bûne.”²³³

Helbet ev eşîrên Kurdan êzîdî bûne û paşê bûne misilman, bi carekê ji civaka xwe veneqetiyane. Her wiha ev eşîr piştî bûne misilman jî bi malbatên êzîdîyan re jiyane û cîrantî û kirîvantî kirine. Eşîra Milan ji vê yekê re mînaka herî balkêş e. Ji ber ku di nava eşîra Milan de hem êzîdî hem jî misilman hebûne û bi hevdu re hevalbendî kirine. Mil dane hev û di ber hevdu de şer kirine.

Wekî ku li jor jî behsa wê derbas bû, çawa ku kurdên êzîdî û kurdên misilman di nava hevdu de jiyane û çandeke hevpar ava kirine. Lewma jî mirov di destanên kurdî de rastî vê çanda hevpar tê. Di derheqê vê meselê de Allison dibêje her çend hin helbest tenê ji hêla kurdên misilmanan û hin helbest jî tenê ji hêla kurdên êzîde ve werin sitrandin jî sînoreke diyar di navbera vegotina kurdên êzîdî û kurdên misilman de tune. ²³⁴ Dîsa di destanên kurdî de jî em rastî karakter û motîfên êzîdîyê tên. Wek mînak, di destana Cembelî û Binefşa Narîn de, di destana Kerr û Kulîk de û di destana Evdalê Zeynikê de, em rastî van karakter û motîfan tên. Êzîdî gelek caran wek mirovên baş tên teswîr kirin û feqîr û jaran diparêzin. Çiyayê Şengalê wek stargeh û perestgeha wan tê teswîr kirin.* Lê di destana Dewrêşê Evdî de ev motîf derdikeve asta herî bilind. Mirov di vê destanê de rastî gelek motîfên êzîdîyatî tê. Em ê tenê li ser çend motîfan bisekinin.

²³³ Omerxalî, *Êzîdîyatî, Civak, Sembol û Rîtûel*, r. 53.

²³⁴ Allison, *Badinan' da Eski ve Yeni Sözlü Gelenekler*, n.r. 63-64

* Di varyanteke destana dewrêşê Evdî de dema Dewrêş û malbata wî tên mişextkirin, berê xwe didin Çiyayê Şengalê. Ev motîf di çîrok û destanên kurdî yên din de jî heye. Wek minak, di çîroka Evdalê Zeynikê de Bengîn û Meyro ji bo ku xwe ji hêrsa Egîd Beg xilas bikin xwe digihînin Çiyayê Şengalê: Yêzîdxanê. Bo agahiyên berfireh bnr. Mehmet Uzun, *Abdalın Bir Günü*, wer. Selim Temo, İthaki Yayınları, İstanbul, 2006.

“Di êzidiyatîyê de roj û agir, av û hewa elementên herî muqedes in. Êzîdî bi hurmetkarî rojê dihebînin û wê wekî çavkaniya jiyanê dibînin. Her wiha agir dihebînin û wê wek xûyabûna rojê ya li ser rûyê erdê bi nav dikin. Anku wekî hatin û kişfbûna rojê ya ser rûyê erdê ye. Dema êzîdî îbadetê dikin pêwîst e berê xwe bidin rojê ku ji ber vê qasê gelek caran ji bo wan ‘rojperest’ jî hatiye gotin.”²³⁵

“Di her demê de tesîra hêz û ola dewletên serdest li ser ol û jiyana gelên bindest çêbûye. Ji ber ku êzîdî piştî derketina Îslamê rastî zext û zordariyên desthilatdarên misilman hatine, serdestên misilmanan xwestine olên din, nemaze yên ku ne ehlê kîtêb in (li gori misilmanan tenê Cihû û Xrîstîyan ehlê kîtêb in) ji holê rakin an jî bi riya zorê asîmîle bikin.”²³⁶

Her çendî ku êzîdî di nava civaka Kurd de bi hejmareke zêde hebin jî ji ber bîr û baweriya xwe rastî zext û zordariyan hatine. Desthilatdarên herêmê ji ber berjewendiyên xwe, xwestine êzidiyan tune bikin. Car caran jî êzîdî di nava civakê de wek yên ku şeytên dihêbînin hatine teswîrkirin. Li gor ciranê wan ên misilman û xaçperest ji ber ku ola êzîdîyê serşûştin qedexe kiriye, êzîdî tu carî serê xwe naşon. Heta carina ji bo êzidiyan tê gotin ku ev di nav xwe de têkiliyê cinsî de pir rehetin.²³⁷ Ev jî dibe sedem ku ji civaka Kurd dûr bikevin û di nav civakê de wek kesên nebaş û bêqîmet bînin naskirin. Ev yek di destanê de jî xwe dide der. Dewrêş û eşîra Şerqîyan, her çiqas di ber eşîra Milan de ketibin şer jî, di dawîya dawîn de qedrê êzidiyan du qûriş û nîv in. Tu qîmeta wan di nava civakê de nîn e. Ji ber ku ew şeytên û nebaşiyê dihebînin. Ezdiyatî dibe sedem ku Dewrêş negihîje delala ber dilê xwe Edûlê:

*Hetanî bi keç û bûkê Milan bê, li hemberî Edûlê disekinin, dibên: “Tolê, mêr neman dilê te kete kurê Evdoyê Şerqî, dizekî keran e. Te mala Ebû Reddê, serokê sî û du hezar malî Milan, xerb kirî bi devê segekî çolane.”*²³⁸

Wekî ku li vir jî tê nîşandan çendî ku êzîdî mîrxasiyan bikin jî di nava civakê de tu qîmeta wan tune. Di destana Dewrêşê Evdî de em gelek caran rastî van motifên

²³⁵ Omerxalî, *Êzidiyatî, Civak, Sembol û Rîtûel*, r. 18.

²³⁶ Sinan Çelik, *Nav û Jêderka Êzidiyatî*, Kovara Zend, Hej. 1. , Stenbol, 2011. r. 4

²³⁷ Allison, *Yezidi Sözlü Kültürü*, r. 77

²³⁸ Vegotinên Baqî Xido

êzdîtiyê tên. Lê her çiqas êzîdî gelek caran wek mirovên nebaş û bêqîmet bên nîşandan jî car caran wek mirovên camêr jî tên nîşandan. Xaleke din jî ew e ku em dîsa gelek caran di destana Dewrêşê Evdî de jî rastî ritûelên olî tên. Her çendî ev di varyanta Baqî xido de zêde xwe nede der jî di varyantên din de em rastî van ritûelên êzdîtiyê tên.

7. 2. Di Destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Ajalê Alikar (Hesp)

Ev motîf di îndexa Thompson de di bin ser navê ajalên alîkar (Friendly Animals) di navbera B300-B399 hatiye tesnîfkirin.

B300: Helpful animals- general: Ajalên alîkar- bi giştî

B310: Acquestions of helpful animal: Destketiyên ajalê alîkar

B320: Rewards of helpful animal: Xelatên ajalê alîkar

B330: Death of Helpful animal: Mirina ajalê Alikar

B340: Treatment of helpful animal: helwestên ajalê alîkar

Di Destana Dewrêşê Evdî de hespê Dewrêş Hedman di qada cengê de dimire mirov dikare vê motîfe di bin sernavê mirina ajalê alîkar (B330) de tesnîf bike. *Di stranên epîkî yên kurdî de hesp û qehremanên stranan mîna yek mexlûqî dikevin nav hev û bi hev re dibin yek. Pirî caran, mirina qehreman û hespê wî bi hev ve girêdayî ye. Gava qehreman dimre, hespê wî jî ji bo qedrê rêzdariya qehreman li ber deriyê mala şîmê girêdayî ye. Hingî, dengbêj hem li ser qehreman û hem jî li ser hespê wî, stranên xurtî û qehremaniyê dibêjin.*²³⁹

Di destanên Kurdî de em bi piranî rastî motîfa hespê tên. Wek mînak, Mem xwedî hespeke bi navê ‘Bozê Rewan’ e ku ev hesp ji nav behrê hatiye zevtkirin û hespekî bêhempa ye. Dîsa Siyabend jî xwedî hespekî bêhempa ya bi navê ‘Deybilqiran’ e. Motîfa hespê di destana Dewrêşê Evdî de jî xwe dide der. Lê motîfa hespê di destana

²³⁹Heciyê Cindî, *Kurdish Folk Epik*, Moskova, 1962. Çapa duyemîn: Orfeûs, Stokholm, 1985, r. 19, vgz. Cindî û n.d. , *Folklor Kurmanca*

Dewrêşê Evdî de motîfeke sereke ye. Ji ber ku di vê destanê de motîfa hespê ji destanên din cudatir e. Dewrêş gelek caran bi hespa xwe tê naskirin. Dewrêşê Evdî her wiha di destanê de wek siwarê Hedbanê jî teswîrkirin û ev motîf di gelek cihên destanê de xwe dubare dike. Motîfa hespê di destana Dewrêşê Evdî de ewqas xwe dide der ku di qada şer de jî dijmin li hespa Dewrêş, Hedbanê ecêbmayî dimînin û fêhmî dikin ku heya Dewrêş ji Hedbanê nexin, nikarin wî bikujin. Di dawîya dawîn de dijminên Dewrêş bi hîlebaziyeke berê hespa Dewrêş, Hedbanê didin neçariyê û Dewrêş ji bêgavî dikujin. Ev yek di destanê de wiha tê teswîr kirin:

Dibê, wê çaxê Kose Weys dizgîna hespê bada û reviya dibê Dewrêş Hedman bada û rapê kir. Wexta Kose Weys gihişte bajarê mişkan xwe ji ser bada ê Hedmanî nêrî girgîn e bayê bezê di bajarê mişkan wer bû qûlemişkan wer bû nigê Hedmên di qabê de şikest hate xware Dewrêş ji ser de firiya li ku de keta xware? Li hemberî toda Zehrê Xatûnê xwînga Eferê Gêsî. Wexta Dewrêş kete xwarê dibê Tirkan hatê kê wexta Tirkan hatinê kê Zehrê ser todê xwe çekire ser Dewrêş û ba Tirkan kir go: “ Wa kete aliyê min dest jê berdin!” Dibê tirkan şora Zehrê negirtin dibin wê de dîsa lêxistin. Wê çaxê Zehrê bang kir banî Efer kir go: “ Efer! Birawo, dilê min liyan e Tirkan li pê rûyê gêsan kir bûça min wa dibin min da tu wî ve bi hevdu re bira ne li sêrega serê çiyayê Şengalê we bi hevdu re kevir beradane erdê wûn bi hevdu re bûne bira. Waye wek birakî min ji dê bava ne tu îro nabînî Tirkan di bin min da Dewrêş dixine?”²⁴⁰

Weke ku li vir jî tê xuyakirin kuştina Dewrêş tenê bi kuştina Hedmên re pêkane ku di qada şer de heval û hogirê Dewrêş e. Ji bilî hespa Dewrêş mirov dikare behsa hespa Zor Temir Paşa jî bike. Tê gotin ku hespekî Zor Temir Paşa bi navê ‘şêş perû’ hebûye. Ev hespekî wisa bûye ku yên wî dibînin ecebmayî dimînin. Ev hesp wisa tê teswîrkirin ku ‘pegasûsa’ di mîtolojiya Yewnanan tîne bîra mirov.

7. 3. Motîfa Evînê

Ev motîf di îndexa Thompson de di bin sernavê Cînsîyetê (sex) de di navbera T0-T99 de hatiye tesnîfkirin.

²⁴⁰ Vegotinên Baqî Xido

T0: Love: Evîn

T10: Falling in Love: Evîndarbûn

T30: Lovers meeting: Hevdîtina evîndaran

T50: Wooing: Flortkirin

T70: The scorned lover: Evîndarên biçûk têne dîtîn

T80: Tragic Love: Evîna trajîk

T90: Love- miscellaneous motifs: Motîfên evînê yên curbicur.

Di destan Dewrêşê Evdî em dikarin van motîfan hemûyan bibînin. Lê ji ber ku Dewrêş di qada cengê de dimre evîna wî evîneke trajîk e.

Çobanoğlu dibêje di çîrokên gelêrî de zarokên ku têne dinê, bi awayekî xweşik perwerde dibin. Dema ku digihîjin çaxa mêranyê dest bi nêçira ajalan û perwerdeya îlmê dikin û piştî van serpêhatiyên motîfa evînê dest pê dike. Di çîrokên gelêrî de evîn bi awayên cur be cur çêdibe. Di hin çîrokan de lehengên sereke bi evîndara xwe re di nava qesrekê, konekî an jî malekê de mezin dibin.²⁴¹ Jixwe Dewrêş jî bi evîndara xwe Edûlê re di bin konê Zor Temir Paşa de mezin dibe. Cara yekem evîna wan li wir dest pê dike.

Motîfa evînê di hemû destanên kurdî de mijara sereke ye. Gelek caran lehengên sereke wekî Xanoyê Çengzêrîn evîndarê ax û welatê xwe ne; wekî Cembelî Kurê Mîrê Hekariyan evîndarê keçikeke pak û bedew e; wekî Zembîlfiroş evîndarê cemala Xwedê ye. Lê di destana Dewrêşê Evdî de em rastî van hemû cureyên evîndariyê tên. Wek mînak, Dewrêş hem evîndarê keçika bedew Edûlê ye, hem evîndarê warê Milan e û hem jî evîndarê ola xwe ye ku heya dawiya jiyana xwe dest ji êzdîtiya xwe bernedaye. Lewma jî kesên ku romana Dewrêş nivîsandine bi piranî mîrxasi û evîndariya Dewrêş derxistine pêş.

Dewrêş evîndarê keça Paşayê Milane, evîndarekî hêja û canfida ye. Ji bo Edûla bedew, dikare hemû rêyan bide ber çavê xwe. Dikare hemû barên giran hilgire. Edûla ku evîna xewnên ji zarokatiya wî û xeyalên şevên wî ye.

²⁴¹ Çobanoğlu, *Halk Edebiyatına Giriş*, r. 172.

Ê bavî kalo, omdiya min hê ku va mektûba hîro hatî belkî rê vekê ez herime binaniya konê paşê Milan. Tu berê zanî, jîna min vala ye, bi derewan e. Navî min û wê va dunya tiji kirî, xelk û alem gîh bi min û Edûlê hisiyane. Lezeta dunê xewa şevan e. Ez êvarê li binanî vî konî nikarim serî xwe bidime xewa şevane, xew di çavên min da dibê şijik û kevirê çolane. Ez dibime hesabdarê stêrkan, ez kelan di hundirê xwe da lêdikim, bi hezaran hildiweşînim, ez qe li dilî xwe yî malşewitî nabînim çare û mikûn û dermanane. Ma çi wûjdan e. Şeva nivî şevê ez derdikevim ji binaniya vî konî me yî mezinî dibê xane. Ez vedikim Hedbên, xwe davême ser piştê, derdikevime sirega Çiyayê Şengalê, xwe didime ber per û zinarê çiyar, konê Paşê Milan ji min va dibê xewan. Hînga, wê çaxê, li çola xirexalî ez serî xwe didime ser kevirê çolan, ez bîstekî avê xwe didime xewa şevan. Bavî kalo, rica min ji te hê, tu raber min ke wê mektûbê, di mabênê min û te da hê heqê kur û bavan.²⁴²

Dewrêş tenê ne evîndarê keça Paşayê Milan e, her wiha evîndarê axa xwe jî ye. Dewrêş dilsozê warê Milan jî ye, û barê parastina Milan daye ser milên xwe. Heke bê kuştin jî dev ji erdê xwe bernade û wê her dem parêzvanê ebra Milan be, wê tu caran serî netewîne. Dewrêş evîndarê Qîza Paşayê Milan e. Dewrêş di riya evînê de ye, Dewrêş di nava cenga evînê de ye û di vê riyê de jî tê kuştin. Lewma evîna Dewrêş evîneke trajîk e.

7. 4. Di Destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Astenger

Ev motîf di îndexa Thompson di bin sernavê Deception Through Shams (Xapandina bi rêya sextekariyan) di navbera K2200- K2299 de hatiye tasnîfkirin

K2200: Villians and traîtors: Mirovên xerab û xaîn

K2210: Treacherous relatives: Xizmên xapîner.

K2220: Treacherous rivals: Hevrikên xapîner.

K2230: Treacherous lovers: Evîndarên xapîner.

K2240: Treacherous officers and tradesmen: Karmend û bazirganên xapîner.

K2250: Treacherous servants: Qerwaşên xapîner.

²⁴² Vegotinên Baqî Xido

Ev motîf di Destana dewrêşê Evdî de bi şexsê pismamê Edûlê Delî Palte derdikeve pêşberî me ku mirov dikare vê motîfê di bin sernavê xizmên xapîner (Traacherous relatives) de tasnîf bike.

Di destanên kurdî de em gelek caran rastî vê motîfê tên. Bo nimûne di destana Memê Alan de Beko wek mirovekî xerab û xaîn tê nîşandin, û bi hemû kirinên xwe, dibe asteng li ber evîna Mem û Zînê. Dîsa di destana Kela Dimdimê de Mehmûdê Melekanî derdikeve pêş me ku dibe sedemê têkçûyîna niştecihên Kela Dimdimê. Di Destana Dewrêşê Evdî de jî mirovek bi navê Îsayê Melle Elî ku di heman demê de pismamê Edûlê jî ye derdikeve pêşberî me û evîna van herdu evîndaran digihêjîne Paşayê Milan û nahêlê ku mirazê wan biçe serî. Lê tiştê balkêş ew e ku dema çûyîna şer bi pêşniyariya Edûlê Dewrêş wî jî bi xwe re dibê şer. Mirov gûman dike kû Îsayê Melle Elî wekî Mehmûdê Melekanî bi vî awayî tê cezakirin.

Dilê Dewrêşê kete Edûlê, qîza Paşê Milan, dilê Edûlê jî ketêkê. Herduyan hevdu xwaztin, hema kesekî pê nizanibû. Ev serpêhatiya wan e.

Çiloyê Îzolî hebû, ew jî serokê Îzoliyan bû. Ew jî ji nav Îzoliyan sirgûn bû. Milan xalê xwe bûn. Wî jî hat di nav Milan da danî, tenê malek, pênc xweyingê xwe hebûn.

Carekê xort bi hevdu ra rûdinin, bi manxêlê dilîzin. Çîlo û Dewrêş bi hevdu ra dilîzin. Herduyan di nav xwe da, çimkî xort gîh bi dezgirtî bûn. Dewrêş go: “Ez kilê çavê Edûlê, qîza Paşê Milan im.” Çîlo jî yeke xwe go. Wexta ku Dewrêş va şora kir, wê çaxê Îsayê Melle Elî, leqeba xwe Dêli Palte, pismamê Edûlê, dihate hinda wan. Îsa bihîst ku Dewrêş go: “Ez kilê çavê Edûlê me.” Îsa bi şunda vegehiya, hate mala Paşê Milan. Li hêla malê bi xulamê Pêşe ra go: “Here bi Pêşe ra bibêje, Îsa te li hêla malê dixwazê.” Xulê hat ji pêşe ra go. Pêşe go: “Here bi Îsa ra bê, bira were odê.” Xulam vegehiya, go: “Paşe dibê “Bira were odê.” Dîsa Îsa bi xulam ra go: “Here bi Pêşe ra bêje karekî xweyî îcbarî hê, tiştêkî sirrî hê, bira kerem bikê bê, ez dikim vî ra şorekê bêjim.” Dibê, wê çaxê paşe ji cimata xwe rabû, hate hêla malê, heremê.

“Xêr e te?” go: “Te ez ji cimata rakirim!”

Îsa go: “Apo, şoreke min ji te ra heyê.”

Go: “bêje.”

Go: “Hîro min dî Dewrêş, kurê Evdoyî Milhim, Şerqî, Êzîd, şoreke wanî kir û va şora jî min bi guhê xwe bihîst.”

Paşê Milan go: “Tu derewan dikî, Dewrêş vê şorê nakê.”

Go: “Na, ez derewan nakim, şehdê min heye.”

Go: “Şehdê te kî ye?”

Go: “Şehdê min Çîloyê Îzolî, ew vê ra dilîzt bi manxelê.”

Pêşe go: “Ez dikim te girêdim di hindir da û ez kim biwesînime Çîlo. Eger Çîlo go, erê, Dewrêş va şora kir, ez e te berdim. Na, ku Çîlo go, Îsa derewan dikê, ez e serî te qut kim, te bikujim.”

Go: “birabê.”

Dibê, wê çaxê Pêşe wesande Çîlo, anî hêla malê. Çîlo go, “Xêr e xalo?”

Go: “Ez dikim pîrsekê ji te bikim, lê tî wê pîrsê rast ji min ra bibêjî. Yanî xwe badî, yan derewan li min bikî, na!”

Go: “Xalo, ez derewan li te nakim.”

Go: “Îsa hat şoreke wanî ji min ra kir. Eva şora rast bû, lê derew bû?”

Go: “Xalo, rast e, va şora kir.”

Go: “Kir?”

Go: “Erê.”²⁴³

7. 5. Di Destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Qiral û Paşatiyê

Ev motîf di îndexa Thompson de di bin sernavê motîfên civakî (Society) di navbera P0-P99 de hatiye tesnîfkirin.

P0: Royalty and nobility: Qiraltî û esilzadetî

P10: King: Qiral.

P20: Queens: Qralîçe.

²⁴³ Vegotinên Baqî Xido

P30: Princes: Prens.

P40: Princesses: Prensens.

P50: Noblemen (Knights) : Mirovên esilzade ango şowalye.

P60: Noble (gentle) ladies: Xanimên esilzade.

P90: Royalty and nobility miscellaneous: Qiral û esîlzadeyên curbicur.

Ev motîf di şexsê Zor Temir Paşa de xwe dide der, wekî tê zanîn Zor Temir Paşa û Edûlê jî ji malbata Paşê bûn. Di destanên kurdî de, em zêde zêde motîfên qiral û paşatiyê tên. Bo nimûne di destana Memê Alan de hem Mem û hem jî Zîn ji malbata padîşahan e. Di hin varyantên destana Zembîlfiroş de, Zembîlfiroş berî ku bibe derwêş kurê padîşah bûye. Heman motîf di destana Dewrêşê Evdî de jî heye bo nimûne Edûlê qîza Paşayê Milan e. Ji xwe ev paşatî dibe sedem ku Edûl û Dewrêş negihêjin meqsed û miraza xwe.

Îskan Paşê Milan hebû, serokê Milan bû, sî û du hezar malî xwe hebû, bavê Edûlê bû. Evana eşîr bûn, xwedan pez bûn, ne xwedan gund bûn, û zemanê berê serokê eşîran mîna serokê hukmatê niha bûn. Ew sî û du hezar mal gîh di şora Paşê Milan da bûn, pê ra digotin Padişa Îskan Başî, yanî serokê qebîlê.²⁴⁴

7. 6. Di destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Hevaltiyê

Ev motîf di îndexa Thompson de bin sernavê motîfên civakî(society) di navbera P300- P900 de hatiye tesnîfkirin:

P300: Other social relationship: Pêwendiyên civakî yê din

P310: Friendship: Hevaltî

P320: Hospitably: Mêvanperwerî

P340: Teacher and Pupil: Mamoste û xwendakar

²⁴⁴ Vegotinên Baqî xido

P: Master and servant: Aqilmend û Qerwaş

Em di destana Dewrêşê Evdî de di şexsê duwanzdeh siwariyên Milan de rastî motîfa hevaltiyê tîn. Di destanên Kurdî de hevaltî babetek e pir gîrîng e. Her wiha ji bo hevaltiyê her hevaleyê gelek fîdakariyan dîke bêyî ku biqilqile. Ji bo vê babetê destana Memê Alan mînaka herî baş û berbiçav e. Mem dibe mêvanê Celaliyan û bi wan re hevaltiyê datîne. Piştî hevaltiya Mem û Celaliyan, Celalî di ber Mem de li hember hemû zordestiyan disekinîn. Her wiha Mem ne mirovekî zêde şîrîn be û bi ser de jî çav berda be Zîna destgirtiya Çekoyê Celalî jî, Celalî dev ji hevaltiya Mem bernadin. Li ber Mîr Ezîn û temamê bajarê Cizîrê radibin, lê dîsa jî dev ji hevaltiya Mem bernadin. Heya ev hevaltî derdikeve asteke wîsa ku Hesên dev ji jina xwe Stî jî berdide û dibêje heke ku evîndara te Stî be, ew jî li te helal e. Hesên ewqas hevaleyê dilsoz û pak e ku ji bo Mem nekeve nav destê Mîr Ezîn qonaxa xwe dişewitîne û kurê xwe davêje nava agir. Van tiştan hemû ji bo mêvan û hevalê xwe Mem dîke. Mirov di vir de dilsozî û pevgirêdaneke mezin a hevaltiyê dibîne.

Di destana Dewrêşê Evdî de jî em rastî vê motîfa hevaltiyê tîn ku ne kêrî ya destana Memê Alan e. Ji bo vê yekê mînaka herî baş Çiloyê Îzolî ye ku birayê pênc xwişkan e. Çilo dev ji birayê xwe Dewrêş bernade û diçe şerê man û nemanê. Dema Dewrêş ji bo şer hevalan hildibijêre navê Çiloyê Îzolî nabêje. Ji ber ku Çilo birayê pênc xwişkane Dewrêş naxwaze wî bibe şer. Lê Çilo vê yekê wek heqaretekê li mîrxasiya xwe dibîne.

Her wiha motîfa hevaltiya di destana Dewrêşê Evdî de ne ku tenê li dora navê Çiloyê Îzolî geş dibe. Dewrêş bi pismamên xwe Elî û Bozan û duwanzdeh siwarên Milan re hevaltî daniye ku her siwarek ji bo Dewrêş û eşîra Milan, bêyî ku tirs an xemgîniyek di dil û rûyê wan de peyda bibe diçin şerê man û nemanê. Hemû yek bi yek li qada cengê tîn kuştin, lê ji wê mirina bi rûmet gavekê jî paş ve navêjin:

“Wexta wana li meydana cengê vegeriyan ê dijmin li hemberî wan e gûme gûmê defan e lîlîna zilxitan e kure kurê hîrobçiyên e egîd derûn û tîne meydanê dixwazine. Ê wana gî çar mane Dewrêş bang li hevalan kir go: “ Hevalno! Guhê xwe bidine ser min dengê min tê we gîhane riv nema vegera mal û xwediyên nema herkes berê xwe bidinekê ez ji nêv dernakevim cerd û bêregê giran yan emê cilqînî tîxên nav cêrdê Tirk

û Gêsan yan em gih hîro serê xwe bidine axa kendal û gornan.” Dibê, şerqînê kete nava wan berê xwe dane cerd û bêregê giran gûrmînê kete wan di tertîbê qûlingê ezmanan feyd û newal û gelî û qûçan bi dengê wan re deng didan. Neçe neçe meyt û cenaze çekirine çolan qerarê seatek û didûyan di nêv cerd û bêregê giran de man. Dewrêşê Evdî ji nêv cerd û bêregê giran derket û xwe dîsa avête ser girê Uzunaçanê balê xwe dayêkê ji hevala kes derneket ji nêv cerd û bêregê giran Dewrêş wê çaxê go: “ Batil min koka heval gişkî veda.”²⁴⁵

7. 7. Di Destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Xwişk û Bira

Di îndexa Thompson de ev motîf di bin sernavê motîfên civakî (society) de di navbera P200- P299 de hatiye tesnîfkirin.

P200: The family: Malbat

P210: Husband and Wife: Mer û Jin

P230: Parents and children: Dêbav û zarok

P250: Brothers and Sisters: Xûşk û bira

P260: Relations by law: Pêwendiyên hiqûqî

P270: Foster relatives: Xizmên bi şîrî wekî biramak

Em gelek caran rastî vê motîfê tên. Bo nimûne di destana Memê Alan de Mîr Zeydîn, Stî û Zîn xwişk û bira ne. Di destana Kerr û Kulîk de Werdek û Zarokên Hesê Dudê xwişk û bira ne. Em di destana Dewrêşê Evdî de jî rastî vê motîfê tên. Bavê Dewrêşê Evdî, Evdoyê Şerqî beriya ku bi Eyšê Welat bizewice, evîndarê xwişka Paşayê Milan Rehmê Xatûn dibe, ku piştê jî Rehmê Xatûn ji ber evîna xedar bi nexweşiyê dikeve û dimire.

Dewrêş şora xwe domand û got, “Cimatê! Hema wexta ku em sibeda derketin ji binaniya konê Paşayê Milan, ku me nêzikî kir li mal û xwedîyan, ku koma hevalan ji me qetiyên, em herdu bira û bavê xwe man: “Bavo! ez û tu û Sêhdûn bitenê man.” Tu

²⁴⁵ Vegotinên Baqî Xido

*wê çaxê hatî li hemberî min sekinî, te got: “Kurê min, tu daketî binaniya konê Paşê Milan, hêla heremê û jinan.” Min got: “Belê bavo, ez daketim.” Te pirsî: “Ma te dî Rehme Xatûn, xeleşa Zor Temir Paşayê Milî, serfirazê sî û du hezar malê Milan?”*²⁴⁶

7. 8. Di Destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Jin û Mêr

Ev motîf di îndexa Thompson de di bin sernavê motifên civakî (society) de di navbera P200-P299 de hatiye tesnîfkirin. Ji ber ku me li jor behsa wê kiribû em li wir kurt dibirrin.

Di destanên Kurdî de karakterên jin ên ku di sazkirina bûyerê de roleke gîrîng dilîzin hene. Ev karakterên jin bi piranî alikariya lehengên sereke dikin û wan ji nebaşî û xerabiyên diparêzin. Rohat Alakom jî vê motîfê re dibêje, motîfa keça bîaqil.²⁴⁷ Wek mînak, di destana Mêmê Alan de Stî mînakeke herî baş e. Stî gelek caran Mem ji rewşek nebaş xilas dike û wek jineke zana û jêhati derdikeve pêşberî me. Dîsa di destana Kela Dimdimê de dayîka Xanoyê Çengzêrîn bi mêrane derdikeve pêşberî me û rê û rêbaza mêranyê nîşanî Xanoyê Çengzêrîn dide. Di destana Kerr û Kulîk de jî dê Werdê derdikeve pêşberî me û ev jinên jîr û jêhatî bi piranî bi mêrên xwe re têne bilêvkirin. Bo nimûne Tacdîn û Stî, Werdek û Silêman, Eysê Welat û Evdoyê Şerqî. Heman motîf di destana Dewrêşê Evdî de jî heye. Ev karakter, karaktere Eysê Welat e ku gelek caran bi mêrane derdikeve pêşberî me û rê û rêbaza mêranyê nîşanî zarokên xwe dide. Heta di varyanteke destanê de bi destê xwe herdu zarokên xwe dişîne şerê man û nemanê

*Bavo, elamek ji te ra. Diya me Eysa Welê ye. Çelengî û cemalê Xwedê dayî wê nedayî qûlê dunê û kesane û Rebbî Alemê em herdu ji dawê wê dane û va ye em li kêlekê te dibine xewane. Berde vê meselê valaye bi derewan. Te wê çaxê g: Kurê min, meraqê dilan pir giran e. Xwedê neyine serî kesan.*²⁴⁸

²⁴⁶ Vegotinên Baqî Xido

²⁴⁷ Alakom, *Di folklorê Kurdî de Serdestiyê Jinan*, r. 23

²⁴⁸ Vegotinên Baqî Xido

7. 9. Di Destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Birayên Leheng

Ev motîf di bin sernavê komên motîfên curbicur (Miscellaneous groups of motîfs) de di navbera Z200- Z299 de hatiye tesnîfkirin.

Z200: Heroes: Leheng

Z210: Brothers as heroes: Birayên Leheng

Z230: Extraordinary exploits of her: Macerayên derasayî.

Em di destana Dewrêşê Evdî de di şexsê Sadûnê bira de rastî vê motîfê tên. Di destanên kurdî de em gelek caran rastî vê motîfê tên. Bo nimûne di destana Memê Alan de Qeretacdîn û Çeko du birayên leheng in û gelek caran alîkariya Mem dikin pê re dibin hevalbend. Di destana Kerr û Kulîk de jî dîsa em rastî lehengên bira tên. Jixwe ev destan ji serî heya dawî behsa lehengiya van herdu birayan dike. Di destana Dewrêşê Evdî de jî em rastî lehengên bira tên. Ev herdu leheng Sadûn û Dewrêş in ku gelek caran li nav eşîran û di derdorê de bi lehengiya xwe ve tene nasîn. Dewrêş dema biçe şer jî bêyî Sadûn tu carî naçe, Sadûn di hemû varyantên destanê de bi mêranî û lehengiya xwe herî kêr bi qasî Dewrêş tê tesfîrkirin. Di dawiyê de Sadûnê leheng di qada Cengê de tê kuştin û bi kuştina Sadûn ve per û baskên Dewrêş tên şikandin, ev rewş di destanê de wiha tê tesfîrkirin.

Dewrêş di nêv cengê de balê xwe dayêkê siwarekê bi tenê ji cerd û bêreg qetiya berê xwe da ser girê Uzunaçanê li ser gir peyabû hespa xwe berada û serî gir pal da, Dewrêş derket ji nêv cerd û bêreg berê xwe da Uzunaçanê wexta ku ghişte ser gir bal xwe dayêkê ku ew hespê hane diçirî kêmekê reş e tari ye û hanî li ser gir paldayî û ketiye xwê Sadûn e. Wexta di Sadûnê birê xwe ye serê wî da ser dîz û çongê xwe dayê ku qûrşin heft niçikî di pêşîrê da sekiyane pozê rîmê si sepetê wî da lêxistî di paş piştî ra parçê dil û kezêbê dil û xewane. Pez lê qûlibî çav di serî de mane lê vegirtîne. Dibê, wexta Çav Dewrêş li Sadûn ket orînî bi pêket di tertîbê girî û herimê jinan bang kir go: “ Sadûn birawo, dilê min liyan e hela serê xwe rake li birê xwe binêre li ser girê Uzunaçanê hevala di nav cerd û bêregê cerda giran de mane kesek îro li min. Berê min digot kesek pêş çav min nabe xewane ne ji bira ne ji bavan ne ji

meriyan ji xeynî qîza Paşayê Milan hîro telxa Qîza Paşayê Milan li pêş çavê min nabe xewane. Birawo te çima kekê xwe tenê berda û bi tenê hişt Evdê Milhim koma hestiyan û Eyšê Welê ew herdu kokimê ber diwaran. Ew niha binaniyê konê dibê xan sêrega serê çiyayê Şengalê li hêviya me herdu bira ne tu îro dikî serê xwe bidî di dest min da diyarê qebrê axa kendal û gornane.”²⁴⁹

7. 10. Di Destana Dewrêşê Evdî de Motîfên Neteweyî

Ev motîf di îndexa Thompson de di bin sernavê motîfên civakî (society) de di navbera P700-P799 de hatiye tesnîfkirin.

P700 Society: Civak

P710 Nations: Netewe

Em di destana Dewrêşê Evdî de gelek caran hem di şexsê Dewrêş û hem jî di şexsê qereqterên din de rastî van motîfên neteweyî tîn.

Di destanên kurdî de gelek caran em rastî motîfên neteweyî tîn. Jixwe em di beşa destan û neteweyê de li ser vê yekê sekinîn. Bo nimûne em di destana Memê Alan de û bi taybetî di destana Kela Dimdim de rastî van motîfên neteweyî tîn. Di herdu destanan de jî bi taybetî li ser kurdbûna Mem û Xanoyê Çengzêrîn tê sekinandin. Di destana Dewrêşê Evdî de jî heman rewş heye, her çendî êzîdîbûna Dewrêş hîn zêde derkeve pêş jî behsa kurdbûna wî jî tê kirin. Dema Dewrêş rastî Huwed Beg tê, di navbera wan de axaftinek wiha derbas dibe:

Xorto ji gavê din ra ez balê xwe didime te, tu ne ê tirkî nê ê erebî, tu kurd î tu kurdmanc î, tu daketî erdê berriyê şarkî bi gûman e, bi te ra dibin kurê Evdoyê Şerqî û vay li bin te da Hedman e. Tu hatiyeê sehiya min û şoran e, kurê min tu Efer re bi

²⁴⁹ Vegotinên Baqî Xido

*hevdu ra bira ne. Gora bavê xwe bike berde erdê berriyê, here vegere erdê mal û xwedîyan, rûne binaniya konê xwe yî mezim mînanîya xan.*²⁵⁰

7. 11. Di Destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Qedexe û Ceza

Ev motîf di îndexa Thompson de di bin sernavê Tabu'yê (Qedexe) de di navbera C550- C599 de hatiye tesnîfkirin.

C550: Class Tabu: Qedexeya çînî

C560: Tabu: Things not to be done by certain class: Tiştên ku ji aliyê hin çînan ve divê neyine kirine:

Ev motîf di destana Dewrêşê Evdî de, di nasnameya êzîdîtiya Dewrêş derdixe pêş me. Çimkî lawikekî êzîdî nikare bibe destgirtiyekî keçikeke him misilman û him jî qîza Paşê. Ev qedexeyeke çînî ye, di navbera herdu çînen misilman û êzîdî de. Piştî bînpêkirina vê qedexêyê divê cezayek bê dayîn ev motîfên cezayê jî di îndexa Thompson de di bin sernavê xelat û Ceza (Rewards and Punishments) de di navbera Q400-Q599 de hatiye tesnîfkirin.

Q400: Kinds of Punishments- general: Cureyên cezakinê bi giştî

Q410: Capital Punishments: Cezayên navêndî ango darvekirin

Q430: Abridgment of freedom as punishments: Ji azadiyê bêpar hiştin wekî hefsê.

Q450: Cruel Punishments: Cezayên zalimane

Q520: Penances: Kefaret

Q570: Punishment and remission: Ceza û bexşandin

Q580: Punishments fitted to crime: Cezayên li gor suçdarkirinê

Q590: Miscellaneous punishments: Cezayên curbicur

²⁵⁰ Vegotinên Baqî Xido

Di destanên Kurdî de lehengên sereke bi piranî rastî zext û zordariyan tîn. Êdî ji bêgavî zindan, mişextî an jî kuştinê dipejirînin û wî kirasî li xwe dikin. Wek mînak, di destana Memê Alan de piştî ku Mîr Ezîn bi evîna Mem dihesse Mem davêje zindanê. Di destana Cembeliyê Kurê Mîrê Hekariyan de jî piştî ku Binefş ji hêla Dewrêş Axa ve bi darê zorê tê revandin, Cembelî ji bêgavî diçe û çend salan şivantiya Dewrêş Axa dike. Heman aqûbet di destana Dewrêşê Evdî de jî heye. Zor Temir Paşa piştî ku bi evîndariya Dewrêş û keça xwe Edûlê dihesse dixwaze Dewrêş bikuje, lê Dewrêş vê yekê dibihise û diçe çiyayê Şengalê. Dewrêş û Şerqî çend salan li vir li mişextiyê dimînin.

Ê paşe fikirî, dikê li Dewrêş xîne, pence hezar malî Şengalê di piştê dê. Ew û Şengalê dikin di rû hev kevin, dikê ceng di navberê wan da çêbê. Êh dikê lînexînê jî, va şora li ser qîza wî kir, jê ra bû derd. Tevdîr kir, bane çendekan kir, go: “Em dikin bar kin wê Şerqiyên jî bi me ra bar kin.” Go: “Wûn konê xwe venekirin hetanî ku Şerqiyên konê xwe vedikrin. Em e li dorê wan deynin, dora wan bigrin û ji her alî da werinê, ji wana kesekî beranadin û paşê çî dibê bira bibê.” Paşayê Milan va tevdîra gerand. De koçer in, xwedan pez in. Emre eşîrê kir, hirobçî derkete nav konan û minê delalan bang kir, go: “Sibeda hazîre xwe bikin, em dikin barkin.” Rabû sibeda her kesî konê xwe danî, hêştîrê xwe hanî hatin, konê xwe bar kirin û koç bi rê ketin.

Bi rê da darine, Çîloyê Îzolî bi kêleka bavê Dewrêş ket, Evdî Milhim. Çîlo û Dewrêş jî bi hev ra bira ne. Go: Bavo

Go: Ha.

Go: Were em hespan bidine hev.

Go: Kurê min, here bi bilmezekê ra bide hev.

Go: Na, ez dixwazim bi te ra bidme hev.

“Yella, go: Em bidine hev.

Herduyan hespê xwe ajotin, dû ra bi hev ra xar kirin. Piştî ku ji koçan bi dûr ketin Çîlo go: “Bavo, bisekin, şoreke min bi te ra heye.”

Çi ye, birazê? Pirsî bavê Dewrêş.

Bavo, go: “Ku niha Milan koçê xwe danîn, wûn dameynin.”

Go: Çi ra birazê?

Go: Ji Milan bi dûr kevin. Milan dikin li wexînin, li ser şora Dewrêş kirî. Pêşe va tevdîra gerandî ku dike we gîhan bikujin. Ku Milan koçê xwe danîn, wûn herin, ji wan rind bi dûr kevin dû ra deynin.

Wexta ku Milan koç danîn, êdî Milhim bi Şerqiyan ra go: Bajon, wûn dameynin. Çûn, Şengal kirine pişt xwe Çiyayê Sincêr jê ra dibêjin û danîn. Êdî ne va bi ser wan da çûn û ne ew bi ser van da hatin. Dora şeş mehan bi ser vê qehrê di ortê wan da ket.

7. 12. Di destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Zarokên Ku Têne Firotin An Wedkirin

Ev motîf di îndexa Thompson de di bin sernavê zulmên Anormal (unnatural cruelty) de ango zulmên ku bi destê mirovên tê birêvebirin de di navbera S200-S299 de hatiye tesnîfkirin

S200: Cruel sacrifices: Qurbanîkirina bi zalimi.

S210: Children sold or promised: Zarokên ku têne firotin an wedkirin.

S220: Reasons for promise (sale) of child. Sedemên firotin an wedkirina zarokan

S240: Children unwittingly: Zarokên bêdilî têne firotin.

S250: Saving the promised child: Xelaskirina zarokên ku hatin wedkirin an firotin.

Ev motif di destana Dewrêşê Evdî de di şexsê edûlê de derdikeve pêşberî me. Di destanên kurdî de gelek caran qurbanên jin hene ku dibin qurbanên dê û bavên xwe, an têne wedkirin. Bo nimûne di destana Kerr û Kulîk de bavê Perîxanê wê ji bo hespa Hesê Dudê davêje mazatê, dîsa di destana Cembelî û Binefşa Narîn de bavê Binefşê wê ji bo hespa şêxê êzîdiyan davêje mazatê û dibêje: “ Kî hespa şêxê êzîdiyan bîne ez ê keça xwe binefşê bidim wî.” Heman motif di destana Dewrêşê Evdî de jî heye. Edûl dibe bi qurbana bavê xwe. Zor Temir Paşa ji bo ku mal û milkê xwe û paşatiya xwe xilas bike Edûlê davêje mazatê, ango Edûlê dike bi qurbana xwe. Ev motif di destanê de wiha tê tesfîrkirin;

Wexta evana daketine erdê berrî, xeber belav bû. Çiqasa koçer hebû di erdê berrî da nema. Gih ji ber samê wan revîyan. Xeber gihîşte Paşê Milan ku Tirk û Gêsan

têne wî û cengê ye. Paşê Milan rabû sî û du hezar malê Milan kom kir, duwanzdeh qebîle kom kir. Bi wan ra got: “Tirk û Gêsan têne ser me Milan e. Ez ixtiyar im, umrî min heftê sal e, Xwedê ti kur jî nedane min e, ez ‘kor ocax’ im. Qîzeke min hê, Edûl. Ez dikim vê Edûlê di mezatê kim.”²⁵¹

7. 13. Di Destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Îmtîhanê

Ev motîf di îndexa Thompson de di bin sernavê îmtihan (tests) de di navbera H300- H499 de hatiye tesnîfkirin.

H300: Tests connected with marriage: Îmtîhanên ku bi zewacê ve eleqedar in

H310: Suitor tests: Îmtîhanên kesê ku dixwaze bizewice

H360: Bride test: Îmtîhanên bûkê

H400: Chastity test: Îmtîhana namûsê

Em di şexsê Dewrêş û Edûlê de rastî vê motîfê tîn. Di vê motîfê de lehengê sereke rastî hin îmtîhanan tê. Pêwîste ku leheng wan ezmûnên ku danîne pêşiyê bi cih bîne. Wek mînak, di destana Memê Alan de Mîr Ezîn şertê kişikê dide ber Mem û bi dek û dolabî di pêşbaziye de bi ser dikeve û Mem davêje zindanê. Di destana Cembelî Kurê Mîrê Hekariyan de bavê Binefşê, Faris Axa ji bo ku keça xwe Binefşê nede biraziyê xwe Ehmed şert dide ber Ehmed û dibêje, heke tu hespa şêxê êzdiyan, Şêx Xelef ya bi navê Qulê binî ez ê keça xwe Binefşê bidim te. Em vê motîfê di destana Kerr û Kulîk de jî dibînin. Emer Axa keça xwe Perîxanê davêje mazatê û dibêje heke kî biçê hespa axayê Ereban, Bilîcanê ji min re bîne ez ê keça xwe Perîxanê bidime wî. Piştî vê gotinê Kulîkê Silêman xwe davêje pêş û wî şertî qebûl dike. Di destana Dewrêşê Evdî de jî heman motîf heye. Zor Temir Paşa dibêje heke kî biçê li hemberî Tirk û Gêsan serdariya hêza Milan bike ez ê keça xwe Edûlê bidime wî. Ev yek di destanê de wihê tê teswîr kirin:

²⁵¹ Vegotinên Baqî Xido

*Ez dikim fîncanek qehwe çêkim û dikim fîncanê li cimatê di nav beg û serokan da bigerînim. Kê ku fîncan rakir wê herê vê cengê û bi tenî xwe vî eskerî Tirk û Gêsan bişkênîne. Ku vegeriya û hat, ez ê Edûlê bi wî dim. Qîzê min ne bi zêr û peran e, ne jî berdêla qelenê qîzan e, qîzê mine bi kujtinê mêran e...*²⁵²

7. 14. Di Destana Dewrêşê Evdî De Motîfa Hileyê

Ev motîf di indexa Thompson de di bin sernavê hîle ango xapandin(Deception) de di navbera K2300- K2399 de hatiye tesnîfkirin.

K2300: Other deception: Xapandin din

K2310: Deception by equivocation: Xapandina bi peyv û gotinan

K2320: Deception by frightening: Xapandina bi tirsandinê

K2350: Military strategy: Stratejiya leşkerî

K370: Miscellaneous: Xapandinên curbicur

Ev motîf bi du şeweyan di Destana Dewrêşê Evdî de di şexsê Zor Temir Paşa û Kose Weys de derdikeve pêşberî me. Yek xapandina leşkerî ye ya din xapandina bi peyv û gotinan e. Di gelek destanên kurdî de motîfa hileyê heye. Bo nimûne di destana Kela Dimdimê de hilweşandina Kela Dimdim hîleyeke leşkerî ye. Di destana Memê alan de Beko bi peyv û gotinan Mir dixapîne û hileyên çêdike. Di destana Dewrêşê Evdî de jî du cureyên hileyê ango xapandine hene. Yek Zor Temir Paşa dema dikeve tengasiyê hawara xwe digihîne Dewrêşê Evdî, di rastiya tu neyta wî tune ku qîza xwe bide Dewrêş. Lêbelê bi vî awayî hem ew ê ji Dewrêş xilas bibe û hem jî wê hêza leşkerî ya dijminê xwe bişkîne. Her çend bavê Dewrêş bi vî yekê dizane dîsa jî nikare bi Dewrêş bide pejirandin. Ev yek di destanê de wiha tê tesfîrkirin.

Hîro hate hesabê min, kurê Evdoyê Şerqî leke li dawê min xistî, leke li namûsê me gihan xistî, navî wî û qîzê min va dunya tijî kirî. Vayî jî, wek wûn zanin, ez nikanim nêzikê bibim, pênçe hezar malê Şengalê di pişt dê. Ez dikim vî fîncanê bigerînim. Wûn dikin kesek jî beg û serokê Milan destê xwe navênê. Ez dikim

²⁵² Vegotinên Baqî Xido

Şerqiyan biwesînim. Egîte Şerqiyan vê werin. Seete Dewrêş bibîsê ku wî vê fîncanê rakê û qehwê tê da vexwê, wê herê bi Tirk û Gêsan re cengê bikê, û eger Tirk û Gêsan bişkênîne wê werê Edûlê bibê herê, ew nasekinê, wê werê fîncanê rakê. Zati ku herê jî venagerê, wê bi destî xelkê werê kujtine û kes tişteki nake sûcê me.” ²⁵³

Hileya duyem jî hileyê leşkerî ye, dema hêzên koalîsyonê fêhmî dikin ku nikarin Dewrêş bikujin bi saya hileyê leşkerî Dewrêş dikşînin bajarê mişkan linge hespa Dewrêş dişkê û Dewrêş bi vî awayî tê kuştin.

7. 15. Di Destana Dewrêşê Evdî de Motîfa Mirinê

Ev motîf di îndexa Thompson de di bin sernavê zulmên anormal de di navbera S100-S199 de hatiye tesnîfkirin.

S100: Revolting murders or mutilations: Kuştin û seqethiştinên biqîret

S110: Murders: Kuştin

S140: Mutilations: Seqethiştin

S180: Wounding or torturing: Birîndarkirin û îşkencekirin.

Ev motîf bi kuştina Dewrêşê Evdî ve derdikeve pêşberî me. Wekî ku me berê jî bi bîr anîbû, destanên Kurdî bi pîranî bi kuştinekê ve bi dawî dibin. Piştî şerekî mêrxas û mêrane kuştineke bi şan û şeref. Hema bêjin ku di hemû destanên Kurdî de ev têkçûyîn heye. Ev têkçûyîn wek qedera gelê Kurd bi xwe ye, di hemû destanên Kurdî de xwe dide der. Wek mînak, di destana Kela Dimdimê de Xanoyê Çengzêrîn, piştî şerê heft salan tê kuştin, lê kuştineke bi şeref e, ev kuştineke bi rûmet e. Di destana Siyabendê Silivî de jî ev têkçûyîn xwe nîşan dide. Piştî şerekî ewqas mêrane, ji serê zinarekî holê geliyekê dibe. Ev motîf di destana Dewrêşê Evdî de jî heye. Dewrêş piştî ku bi serbilindî şerê xwe dîke jî, di encamê de tê kuştin. Herçendî ku Dewrêş bê kuştin jî, lê bi xwe re dawiya dijminên xwe jî tîne. Herî dawî bi awayekî mêrane serê xwe datîne ser axa sar:

²⁵³ Vegotinên Baqî Xido

Efer rabû Dewrêş rakir û bir serê gir danî deng bi Dewrêş ket û go: “ Efer birawo, hevalê min jî giyan kom bike wan bîne li dorî min bi hewş bike.” Dibê, hevalî wî jî gişkî li dorê kirine hewş Efer li ber Dewrêş rûnişt serê xwe danî ser dîz û çogê xwe bi serda giriya banî kir û go: “ Dewrêş birawo dilê min liyan e, ger ku em daketine erdê berriyê seba xatirê te di qûrsaxê min de derbas nebû emegê cotan xew nekete çawan, min bi hezar belayî xwe qetand ji koma cerd û bêregê Tirkan û Gêsan seba xatirê we herdu biran, te wê çaxê bi min ra go: “Birawo, ez venagerim li mal û xwediyar careke min rakiriye fîncana serbixwîn ji ser tebaxa zêrîn.” Te dî te hîro wenda kir dîndara qîza Paşayê Milan te wenda kir dîndara Sadûnê bira, te wenda kir koma hevala gişkiyan kanî bavê te yî kal koma hestiyar kanî Eysa welê kokima ber diwaran?” Dewrêş go: “ Birawo, Xwedê çî li eniyê meriyan danî wê were ser meriyan.” ²⁵⁴

Piştî vê têkçûyîna bi şan û şeref, elbet diviyabû ku hawariyek wiha bê kirin ku dilê hemû zindiyan bişewite, bikizire û bisoje. Ev hawarî di hemû destanên Kurdî de, di serî de jî di destana Siyabend û Xecê û Kela Dimdimê de heye. Dema Xecê li ser termê Siyabendê xwe dike hawar û dilê zarokê pêçekê jî bi halê wê diêşe. Xecê dibêje: “Ez ê werîsên heft malan ji ku bicivînim, ez ê guliyên heft zerya ji ku bînim.”

Motîfa vê hewariyê di destana Kela Dimdimê de û di destanên Kurdî yê din de jî hene. Lê di destana Derwêşê Evdî de ev motîf zêdetir derdikeve pêş. Di vê destanê de beşa têkçûyîn û hawariyê beşa strana Delal e ku gelek kes Destana Dewrêşê Evdî wek ‘strana delal’ jî dizanin. Lewma jî di vê destanê de cihê ku herî zêde tê zanîn û tê gotin beşa ‘delal’ e. Dema mirov guh dide vê beşê mirov bêhemdê xwe hestiyar dibe. Di vê beşê de Edûlê li ser laşê Dewrêş hawarî* dike.

²⁵⁴ Vegotinên Baqî Xido

* Stranên kurdî bi piranî xwe dispêrin bûyereke rasteqîn. Di van stranên de piştî kuştina serleheng, hewarî li ser wan tîr kirin û ev hewarî bi giştî ji hêla karaktereke jin ve tê kirin. Mirov wekî nimûne dikare strana Kawîs Axa ya bi navê ‘Genç Xelîl’ nîşan bide. Strana ‘Genç Xelîl’ li ser mirina Genç Xelîl ji aliyê Edûla Dotmam ve hatiye gotin. Dîsa strana navdar a ‘Emê Gozê’ jî ji aliyê dayîka Emê ve li ser mirina wî hatiye gotin. Di destana Dewrêşê Evdî de jî heman unsûr heye. Ev stran piştî mirina Dewrêş ji hêla Edûlê ve tê gotin û di nava civakê de belav dibe. Bo agahiyên berfireh b.n.r. , Salihê Kevirbirî, *Kürt Halk*

Dibê wê çaxê cerd û bêreg çêbû ji Milan û Şerqiyên Evdê Milhim Emer Axayê Şerqî û Paşê Milan ketine pêşiyê berê xwe dane erdê berriyê ser girê Uzunaçanê. Dibê wexta Efer ku cem Dewrêş rûniştibû serê xwe rakir go: “ Dewrêş! Birawo erdê berriyê bi zengilê dûmişkî gûmegûm di guhê min da tê. Ez li jor de dinêrim derazê sor li ezmên dixewirîne dûman xwe davêne qatê ezmanê heftane di guh min tê xûmînî nigê nijdiya ne. Birawo, a ku ez dizanim banga te tê de bi xatirê te.” Efer giriya dest ji Dewrêş girt. Dibê, wê çaxê Dewrêş bang kir go: “ Efer tu zanî wayê ku têne gî qerezdare min û Edûlê ne û Edûl ji bi wan re ye vegere û li serê min bi cîh ke şara keserrewanî egala ewilî xalke û bavê çatê biriyên tu çapê zirxan pêşîrê min bi hev dixîne li min ke eba durziyan û şervelê qeremdilî kêlekê min bide şiqêrê bira nebinin min bi vî halî xirab de.” Dibê wê çaxê Efer veşariya şara keserrewanî bi ser Dewrêş bi cî kir egal xwar kir avête çatê bûriyan simbel badan kirine perê neman çapê zilxan bi hevdu xistin qeytana nêrûz û da binê giran di sitûde bi hevdu xistin şûrê bi qabê me li kêlekê xist kêlekê wî da kevirekî û hevalê wî bi cih kirin a bi xatirê re go û çû. Dibê Emer Axayê Şerqî Evdê Milhim û Paşayê Milan ghiştin Dewrêş Edûl jî hat ghişt ser Dewrêş hînî saxbû serê wî danî ser dîz û çonge xwe bi ser da Delal got û giriya.²⁵⁵

Türkülerinde Seçmeler, Evrensel Yayınları, Stenbol, 2004; Allison, *Badinan' da Eski ve Yeni Sözlü Gelenekler*, n.r. 70-78

²⁵⁵ Vegotinên Baqî Xido

ENCAM

Cihê destanê di folklorê neteweyan de pir gîrîng e. Neteweyên cihanê cara yekem bi mîtan ve dest bi vegotinê kirine û paşê jî ev bûne efsane û destan. Piştî wê jî bûne çîrokên gelêrî. Mirov di van vegotinan de rastî hemû taybetiyên wan neteweyan tê. Lê, neteweyan gelek caran li van vegotinan hin tişt zêde kirine û xwestek û daxwazên xwe jî tevî van vegotinan kirine. Di heman demê de dîroka neteweyekî bi destan û bi çîrokan jî dest pê kiriye. Dîrokê jî bi nivîsê ve dest pê kiriye. Lê peyv û gotin beriya nivîsandinê hebûn. Neteweyan bi rêya destan û çîrokan ve beriya dîrokê dest bi vegotinê kirine.

Dewlemendiya destan û çîrokên neteweyekî di heman demê de dewlemendiya çanda wî neteweyî bi xwe ye. Rehên destana Kurdî jî di rûpelên dîrokê de nixûmandî mane. Kurd ji hêla destan û çîroka gelêrî ve xwedî dewlemendiyeke bêhempa ne. Heta ewqas dewlemend bûne ku tesîr li neteweyên din jî kirine. Gelek stran, destan û çîrokên gelêrî derbasî nava neteweyên din jî bûne.

Têkiliya destanê hem bi dîrokê hem bi sosyolojiye, hem jî bi pîskolojiyê re heye. Destan ji bo fêmkirina helwesta civakê wek mîratekê ye. Dema hûn li destanan mêze bikin hûnê dîrok û pîskolojiya civakê jî bibînin. Lewra destan hem ji bo dîroka gelekî û hem ji bo pîskolojî û sosyolojiya gelekî dibin çavkaniyên sereke. Bi taybetî em di destanên kurdî de rastî van tiştan tên.

Ji ber ku ev çanda qedîm dereng derbasî nivîsê bûye gelek caran berhemên ji vê çandê jî di nav rûpelên dîrokê de winda bûne. Carinan jî hin rewşenbîrên tirk an jî kurd ji vê çandê gelekî sûd wergirtine. Lê belê wan tu tişt li vê çand û edebiyatê zêde nekiriye. Bo nimûne li Tirkiyê Yaşar Kemal li Sûriyê Selîm Berekat. Me jî xwest ku em xwedî li nimûneyeke ji vê çandê derkevin û bi hûrgulî li ser bisekinin û wê vekolin. Ev nimûne, destana Dewrêşê Evdî ye. Me hewl da em ispat bikin ku di nav destanvebêjiya destanên kurdan de Destana Dewrêşê Evdî xwedî dewlemendiyek bêhempa ye.

Lê divê neyê jibîrkin ku di vê xebatê de para herî mezin a degbêjên me yên mîna Baqî Xido ye. Çimkî dengbêjan di parastina çand û hunera kurdan de roleke mezin lîstine û her çendî di nav vegotinên van dengbêjan de ji hêla dîrokî ve hin xeletî hebin jî em îro bi saya van dengbêjan van xebatan dikin. Dengbêj sosyolojî û psîkolojiya civaka xwe baş xwendine û stranên xwe li gor sosyolojî û psîkolojiya civaka xwe

strandine û mîrateya xwe ya gelêrî ragihandine bo nifşên nû. Ji bîlî vê yekê dengbêj ne ku ji bo civakê tenê bûne mîrateyek, herwiha gelek caran pêşengî ji civakê re kirine rêya başiyê nîşanê civakê dane. Ji bo dengbêjan helbet amûrên herî gîrîng jî mît, efsane û destan in.

Destan di heman demê de ji bo avakirin, civakbûn û perwerdeya gel amûrên bêhempa ne. Destana Dewrêşê Evdî yek ji wan destana ye ku gelê kurd vê destanê wek destaneke neteweyî dibîne. Dewrêş wek qehremanekî neteweyî yê ebra Milan a Kurdîstan e. Helbet ji bo civaka kurd ev destan bûye destaneke neteweyî. Her wiha di vê destanê de Kurdîstana parçekirî bûye yek parçe. Kurdên êzîdî û misilman hemû ji bo parastina axa Kurdîstanê di şexsê Dewrêş û duwanzdeh siwariyan de bûne yek perçe û li hember dijminên kurdan ên talanker şer dikin. Pir hêsane ku mirov bibêje gelê kurd bi saya vê destanê dikeve pêvajoya netewebûnê.

Me di vê xebatê de hewl da bi rêya destana Dewrêşê Evdî ve ispat bikin ku kurd ji hêla destanvebêjîyê ve xwedî devlemendiyek bêhampe ne. Ev destan hem ji hêla vegotinê ve hem jî ji hêla naverokê ve di nav destanên kurdî de xwedî taybetmendiyek hêja ye. Di heman demê de ev destan ji bo jîyan û serpêhatiyên kurdan jî çavkaniyek sereke ye. Destana Dewrêşê Evdî destaneke wisa ye ku hemû taybetiyên civaka kurd di nava xwe de dihewîne. Dema hûn destana Dewrêşê Evdî bixwînin hûn ê rastî temamê çanda civaka Kurd werin. Him çanda îslamî ya kurdan û him jî çanda êzîdiyatî ya Kurdan cih digre. Heta him çanda koçberî hem jî çanda mîrektî an jî paşatiyê heye. Ev destan, di nava destanên Kurdan de wek cewherekê ye û ji bo dîrok û çanda Kurdan jî wek çavkaniyekê ye.

Çawa ku destana Dewrêşê Evdî ji hêla vegotinê bûye cewhereke destanên kurdî ye, ji hêla motîfên edebiyata kurdî ya gelêrî ve jî ev destan bûye cewhereke destanên kurdî. Gelek motîfên cihê cihê di vê destanê de cihê xwe girtine. Ev motîf zêdetir motîfên civakî ne. Lê em rastî gelek motîfên cihêreng jî tên.

ÇAVKANÎ

Pirtûk

- Ahmedzade, Haşim: *Ulus ve Roman*, Weşanên Pêrî, Stenbol, 2004.
- Akpınar, Alişan, Eugene L. Rogan: *Aşiret Mektep, Devlet*, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Akyol, Hilmi: *Antolojiya Dengbêjan*, Weşanên Şarederiya Mezin a Amedê, Stenbol, 2011.
- Aktulum, Kubilay: *Foklor ve Metinlerarasılık*, Ezgi Yayınları, Konya, 2013
- Alakom, Rohat: *Di folklor a Kurdî de Serdestiyeke Jinan*, Weşanên Avesta. Stenbol, 2009.
- Alakom, Rohat: *Türk Edebiyatında Kürtler*, Weşanên Avesta, Stenbol, 2010
- Alan, Remezan: *Bendname*, Weşanên Avesta, Stenbol, 2009.
- Alan, Remezan: *Folklor û Roman*, Weşanên Peywend, Stenbol, 2013.
- Allison, Christine: *Yezidi Sözlü Kültürü*, wer. Fahriye Adasay, weşanên Avesta, 2007.
- Anderson, Benedict: *Hayali Cemaatler*, Metis Yayinlari, ç.6, wer. Iskender Savaşır, İstanbul. 2011.
- Arî Arjen: *Destana Kawa û Azhê Dehaq*, Evrensel Basım Yayın, Stenbol, 2011.
- Attı, Hikmettin: *Lêkolîneke Zargotînê Li Ser Destana Mem û Zînê, Zanîngeha Mêrdîn Artukluyê*, 2013.
- Aytaç, Pakize: *Folklor ve Edebiyat*, Berikan Yayınları, Ankara, 2010, r.31
- Baba, Mustafa Okan: *Halk Edebiyatı ve Terimler Sözlüğü*, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2007.
- Bayrak, Mehmet: *Öyküleriyle Halk Anlatı Türküleri*, Özge Yayınları, Ankara, 1996.
- Bender, Cemşid: *Kürt Mitolojisi*, ç.3. , Berfın Yayınları, 2007, r.274
- Boratav, Pertev Naili: *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Tarih Vakfı Yayınları, Ankara, 2011.
- Boratav, Pertev Naili: *Halk Edebiyatı Dersleri*, Tarih Vakfı Yayınları, Ankara, 2011.
- Boratav, Pertev Naili: *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Bilgesu Yayınları, İstanbul, 2013
- Bruinsen, Martin Van: *“Ehmedê Xanî’ nin Mem û Zîn’ î ve Kürt Milli Uyanışının Ortaya Çıkışında Rolü”*, din av Abbas Vali, *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Avesta, 2005, r. 63-82

- Brunissen, Martin Van: *Ağa Şeyh Devlet*, wer. Banu Yalkut, ç.7. , İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Celîl, Ordîxanê: *Kürt Kahramanlık Destanı Dımdım*, Weşanên Avesta, Stenbol, 2001.
- Celîl Ordîxanê û Celîl Celîlê: *Zargotina Kurda*, c. 2, neşîrxana Naûka, Moskova, 1978.
- Colemergî, Îhsan: *Cembelî Kurê Mirê Hekariyan*, Weşanên Avesta, Stenbol, 2001.
- Cizîrî, *Dîwan*, amd. Osman Tunç-Selman Dilovan, weş. Nûbihar, Stenbol, ç. 4, 2011
- Çobanoğlu, Özkul: *Halk Edebiyatına Giriş*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2009.
- Çelik, Amer: *Evîndar û Qehreman*, Berhema neweşandî.
- Dumezil, Georges: *Mit ve Destan I - Hint-Avrupa Halklarının Destanlarında Üç İşlev İdeolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, Stenbol, 2012.
- Dorson, Richard M. : *Günümüz Folklor Kuramları*, wer. Selcan Gürçayır, Yeliz Özay, ç.2, Gelenksel Yayıncılık, Ankara, 2006.
- Eberhard, Wolfram: *Güneydoğu Aşık Hikayeleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.
- Erşahin, İbrahim: *Halk Kültürü ve Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011.
- Grote, George: *A History of Greece from th time of Solon to 403 B.C.* , weşanên Routladege, London, 2002.
- Gökalp, Ziya: *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Toker Yayınları, İstanbul, 2013.
- Haymes, Edward R: *Sözlü Destan*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- Mem, H: *Rastiyên Destana Memê Alan*, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, 2006.
- Cindî, Heciyê - Evdal, Emînê: *Folklor Kurmanca*, Weşanên Avesta, Stenbol, 2008.
- Jusdanis, Gregory: *Gecikmiş Modernite ve Estetik Kültür*, Metis, Stenbol, 1998.
- Karasevda, Necdet: *Aşk ve Savaş*, KentYayınları, İstanbul, 2006.
- Kevirbirî, Salihê: *Kürt Halk Türkülerinden Seçmeler*, Stenbol, Evrensel Basım Yayın, 2004.
- Kıran, Eyüp: *Dewrêşê Evdî Kulilka Bilbizêk û Rim*, Weşanên Nûbihar, Stenbol, 2011.
- Kıran, Eyüp: *Kürt Mılan Aşiret Konfederasyonu*, Elma Yayınları, Stenbol, 2003.
- Köprülü, M.Fuat: *Edebiyat Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- Kurdo, Qanatê: *Tarîxa Edebiyata Kurdî*, Özge Yayınları, Ankara, 1992.
- Sait, Mehmet Çakar; Işık, Fehim; Mehmetoğlu, Mehmet; Sadıkoğlu Esra; Önen Ronayi; Tan, Sami: *Kürt Dili ve Edebiyatı Ders Kitabı*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.
- Lazarev, M.S. , Ş.X. Mihoyan, E.İ. Vasilyeva, *Kurdistan Tarihi*, ç.3. , wer. İbrahim Kale, Avesta, 2010.

- Lescot, Roger: *Destana Memê Alan*, Weşanên Avesta, Stenbol, 2010.
- Mehmet Emin Zeki Beg: *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nubihar Yayınları, çapa çaran, 2012.
- Pala, İskender: *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004..
- Pariltı, Abidin: *Dengbêjler Sözüün Yazgısı*, İthaki Yayınları, İstanbul. 2006.
- Pertev, Ramazan: *Zarok û Çîrok*, Weşanên Doz, İstanbul, 2009.
- Pertev, Ramazan: *Motîfên Di Edebiyata Kurdî Ya Gelerî De*, Zanîngeha Mardîn Artuklu, 2014.
- Propp, Vladimir: *Folklor, Teori ve Tarih*, wer. Necdet Hasgöl, Tolga Tanyel, Weşanên Avesta, Stenbol, 1998
- Rayman, Hayrettin: *Halk edebiyatı Anlatı Türleri*, Gazi Kitapevi Yayınları, Ankara, 2010.
- Resûl, İzzeddîn Mustefa: *Bir Şair Düşünür ve Mutasavvıf Olarak Ehmedê Xanî ve "Mem û Zîn"*, Avesta yayınları, 2007.
- Sadînî, M. Xalid: *Feqiyê Teyran, Jiyan, Berhem û Helbestên wî*, Weşanên Nûbihar, Stenbol, 2003.
- Sağrıç, Feqi Huseyn: *Dîroka Wêjeya Kurdî*, Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol, 2002.
- Sakaoğlu, Sakaoğlu, Karadavut, Zekeriya. *Halk Hikayeleri ve Masallar*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2010
- Şakelî, Ferhad: *Mem û Zîn'de Kürt Milliyetçiliği*, weşanên Doz, Stenbol, 1996
- Jwaideh, Wadie: *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, ç.7, wer. İsmail Çekem- Alper Duman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012
- Omerxalî, Xanna: *Êzîdiyatî, Civak, Sembol, Rîtûel*, Weşanên Avesta, Stenbol, 2007.
- Omerxalî, Xanna; Xankî, Kovan: *Analîza Qewlên Êzîdîyan*, Weşanên Avesta, Stenbol, 2009.
- Ong, Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Metis Yayınları, Stenbol, 2012.
- Osman, İbrahîm: *Evîna Mêrxasekî*, Weşanên Lîs, Diyarbekir, 2008.
- Özkırımlı, Umut: *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013
- Öztürkmen, Arzu: *Türkiye' de Folklor ve Miliyetçilik*, İletişim Yayınları, Stenbol, 2009.
- Torî: *Kürt Kültür Tarihi*, Berfin Yayınları, Stenbol, 1999.
- Torî: *Aşiretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler*, Doz Yayınları, İstanbul, 2005.
- Turan, Abdulkaki: *Melayê Cizîrî Dîwanî ve Şerhi*, Weşanên Nûbihar, Stenbol, 2010.

- Uluçay, Dr. Ömer: *Dewrêşê Evdî Destanı*, Do Yayınları, İstanbul, 2006.
- Uzun, Mehmet: *Abdalın Bir Günü*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2006.
- Uzun, Mehmet: *Dengbejlerim*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2008.
- Uzun, Mehmet: *Destpêka Edebîyata Kurdî*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2011.
- Üner, Mehmet Emin: *Aşiret, Eşkiya ve Devlet*, Yalın Yayınları, İstanbul, 2007.
- Xanî, Ahmedê: *Mem û Zîn*, wer. Mehmet Emin Bozarslan, Hasat Yayınları, İstanbul, 1990.
- Yılbayır, Serkan: *Türk Destanlarında İnanç ve İnanışlar*, Berhema neweşandî.
- Yıldırım, Kadri û n.d. : *Ji Destpêkê Heta Niha folklorê Kurdî*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013
- Zilan, Reşo; Roşan, Serdar: *Destanên Kurdî*, Weşanên Weqfa Çanda Kurdî ya Stockholmê, Stenbol, 1996.
- Zinar, Zeynelabîdîn: *Siyabend û Xecê*, Weşanên Pencînar, Stokholm, 1992.

Gotar

- Allison, Christine: *Badinan' da Eski ve Yeni Sözlü Gelenekler*, di nav Philip Kreyenbroek, Christine Allison, *Kürt Kimliği ve Kültürü*, Weşanên Avesta, 2008
- Çelîk, Sînan: “*Nav û Jêderka Êzdiyatî*”, Kovara Zend, Stenbol, Zivistan, 2011.
- Gök, Abdülkadir: *Li Ser Romana Eyûp Kiran Dewrêşê Evdî*, Nûbihar, j. ,115, İstanbul, 2011.
- Hassanpour, Amir: *Kürt Medyanın Kültürünün Yaratılması*, di nav Philip Kreyenbroek, Christine Allison, *Kürt Kimliği ve Kültürü*, Weşanên Avesta, 2008
- Uluçay, Dr. Ömer: *Dewrêşê Evdî û Milan*, Kovara BÎR, j., 6. , Tîrmeh, Diyarbekir, 2010.
- Xezna, Doğan: *Lêkolînek Li ser Pirtûka 'Wêjeya Kurdî Duh û Îro' ya Nîvîskar M. Nezîr Osê*, Kovara Vesta, Weşanên Aram, Stenbol,

Çavkaniyên Dîjîtal

- Hür, Ayşe: *Sizin Kahramanınız Hangi Kara Fatma*, Taraf.com.tr,
<http://www.taraf.com.tr/yazilar/ayse-hur/sizin-kahramaniniz-hangi-kara-fatma/4405/>
08.03.2009.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Thermopylae, 10.22.2011

<http://www.dirok.org/kurd-asiretleri.html>,13.11.2011

Soreklî, Şahîn Bekirî: *Dewrêşê Evdî bi Vegotina Baqî Xido*,

<http://www.kobanikurd.com/dewrese-evdi-baqi-xidosahine-bekire-sorekli/>, 12.04.2014

Thompson, Stith: *Motif Index listed alphabetically*,

http://www.labirintoermetico.com/03Fiabe/Thompson_Motif-Index.pdf, 05.06.2014

Contemporary Kurdish Authors

<http://www.saradistribution.com/contemporarykurdishauthors.htm> 12.06.2014

Perwîz Cîhanî, Derwêşê Evdî, [http://archive-org.com/page/4119176/2014-06-](http://archive-org.com/page/4119176/2014-06-13/http://wikisource.org/wiki/Derw%C3%AA%C5%9F%C3%AA_Evd%C3%AE)

[13/http://wikisource.org/wiki/Derw%C3%AA%C5%9F%C3%AA_Evd%C3%AE](http://wikisource.org/wiki/Derw%C3%AA%C5%9F%C3%AA_Evd%C3%AE)

PÊVEK

1. Varyantên Destanê

1.1. Varyanta Vegotina Baqî Xido, Bi Nivîsandina Şahîn Bekirê Soreklî

Îskan Paşê Milan hebû, serokê Milan bû, sî û du hezar malî xwe hebû, bavê Edûlê bû. Evana eşîr bûn, xwedan pez bûn, ne xwedan gund bûn, û zemanê berê serokê eşîran mîna serokê hukmatê niha bûn. Ew sî û du hezar mal gî di şora Paşê Milan de bûn, pê re digotin Padişah Îskan Başî, yanî serokê qebîlê.

De Şerqiyên jî hebûn, yanî Êzîdî bûn. Çend malê wan hebûn û Evdoyê Şerqî, Evdî Milhim, bavê Dewrêş, serokê wan bû. Evana ji Şengalê sirgûn bûn. Pîrên, serokê Şengalê, ewna sirgûn kirin, di navbera wan de pevçûn çêbû, sirgûn bûn, hatine nav Milan, li cem wana bi cî bûn. Ku şer hebû Şerqiyên û Milan tev yek bûn. Evdoyê Şerqî, Evdî Milhim, bavê Dewrêş, egîd bû û Dewrêş jî egîd bû û birê wî Sehdûn jî egîd bû. De vana koçer in. Li ser devê bîran, li avdanê pez û keriyên keç û bûk û xort gîh bi hevdu re bûn û merî xort jî mînê merî seyidbanî, tim li dor xwe li keçan dinêrê û keç jî li xortan dinêrin. Dilê Dewrêş kete Edûlê, qîza Paşayê Milan, dilê Edûlê jî kete Dewrêş. Herduyan hevdu xwestin, hema kesekî pê nizanibû. Ev serpêhatiya wan e.

Çîloyê Îzolî hebû, ew jî serokê Îzoliyan bû. Ew jî ji nav Îzoliyan sirgûn bû. Milan xalê xwe bûn. Wî jî hat di nav Milan da danî, tenê malek, pênc xwişkên xwe hebûn.

Carekê xort bi hevdu re rûdinin, bi manxêlê dilîzin. Çîlo û Dewrêş bi hevdu re dilîzin. Herduyan di nav xwe da, çimkî xort gişt bi dezgirtî bûn. Dewrêş go: “Ez kilê çavê Edûlê, qîza Paşî Milan im.” Çîlo jî yeke xwe go. Wexta ku Dewrêş ev şor kir, wê çaxê Îsayê Melle Elî, leqeba xwe Dêli Palte, pismamê Edûlê, dihate hinda wan. Îsa bihîst ku Dewrêş go: “Ez kilê çavê Edûlê me.” Îsa bi şunda vegeriya, hate mala Paşayê Milan. Li hêla malê ji xulamê Paşê re go: “Here bi Paşê re bibêje, Îsa te li hêla malê dixwazê.” Xulêm hat ji paşê re got. Paşê go: “Here ji Îsa re bê, bila werê odê.” Xulam vegeriya, go: “Paşê dibê “Bila were odê.” Dîsa Îsa bi xulêm re go: “Here ji Pêşê re bêje karekî xweyî îcbarî heye, tiştêkî sîrrî hê, bila kerem bikê bê, ez dikim vî re şorekê bêjim.” Dibê, wê çaxê paşê ji cimaeta xwe rabû, hate hêla malê, heremê.

“Xêr e te?” go: “Te ez ji cimatê rakirim!”

Îsa go: “Apo, şoreke min ji te re heye.”

Go: “bêje.”

Go: “Hîro min dî Dewrêş, kurê Evdoyî Milhim, Şerqî, Êzîd, şoreke wanî kir û va şora jî min bi guhê xwe bihîst.”

Paşê Milan go: “Tu derewan dikî, Dewrêş vê şorê nakê.”

Go: “Na, ez derewan nakim, şehdê min heye.”

Go: “Şehdê te kî ye?”

Go: “Şehdê min Çîloyê Îzolî ye, ew pê re dilîst bi manxelê.”

Pêşe go: “Ez dikim te girêdim di hindir da û ez kim biwesînime Çîlo. Eger Çîlo go, erê, Dewrêş va şora kir, ez e te berdim. Na, ku Çîlo go, Îsa derewan dikê, ez e serî te jêkim, te bikujim.”

Go: “bila bê.”

Dibê, wê çaxê Paşa wesande Çîlo, anî hêla malê. Çîlo go, “Xêr e xalo?”

Go: “Ez dikim pirsekê ji te bikim, lê tu wê pirsê rast ji min re bibêjî. Yanî xwe badî, yan derewan li min bikî, na!”

Go: “Xalo, ez derewan li te nakim.”

Go: “Îsa hat şoreke wanî ji min re kir. Eva şora rast bû, an derew bû?”

Go: “Xalo, rast e, va şora kir.”

Go: “Kir?”

Go: “Erê.”

Paşa bi Îsa û Çîlo re go: “Rabin herin, lê bira va şora ji devî we dernekevê! Min fehm kir! Merî mîne Evdoyê Şerqî werin li cem min deynin û di bin hikmê min kevin û ez wana biparêzim, pişt wan bigrim, û ew jî hîro vê şorê li ser namûsê min bikin!”

Ê paşe fikirî, dikê li Dewrêş xîne, pence hezar malî Şengalê di pişt dê, ew û Şengalê dikin dora hev kevin, dikê ceng di navberê wan da çêbê. Êh dikê lînexînê jî, va şora li ser qîza wî kir, jê re bû derd. Tevdîr kir, bangî çendekan kir, go: “Em dikin bar kin, wê Şerqîyan jî bi me re bar kin.” Go: “Hûn konê xwe vemegrin hetanî ku Şerqîyan

konê xwe vedigrin. Em e li dorê wan deynin, dora wan bigrin û ji her alî ve wernê wan, ji wana kesekî beranadin û paşê çî dibe bila bibe.” Paşayê Milan ev tevdîr gerand. De koçer in, xwedan pez in. Emre eşîrê kir, hirobçî derkete nav konan û mînê delalan bang kir, go: “Sibeda haziriyên xwe bikin, em dikin bar kin.” Rabû sibeda her kesî konê xwe danî, hêştirê xwe anîn, hatin, konê xwe bar kirin û koç bi rê ketin.

Bi rê da derine, Çîloyê Îzolî bi kêleka bavê Dewrêş ket, Evdî Milhim. Çîlo û Dewrêş jî bi hev du re bira ne. Go: “Bavo!”

Go: “Ha.”

Go: “Were em hespan bidine hev.”

Go: “Kurê min, here bi bilmezekî re bide hev.”

Go: “Na, ez dixwazim bi te re bidime hev.”

“Yella,” go: “Em bidine hev.”

Herduyan hespê xwe ajotin, dûvre bi hev re xwar kirin. Piştî ku ji koçan bi dûr ketin Çîlo go: “Bavo, bisekin, şoreke min bi te re heye.”

Çi ye, birazî? Pirsî bavê Dewrêş.

Bavo! Go: “Ku niha Milan koçê xwe danîn, hûn dameynin.”

Go: “Çi re birazî?”

Go: “Ji Milan bi dûr kevin. Milan dikin li we xînin, li ser şora Dewrêş kirî. Paşa ev tevdîr gerandiyê ku dike we gîhan bikujê. Ku Milan koçê xwe danîn, hûn herin, ji wan bi dûr kevin dû re deynin.

Wexta ku Milan koç danîn, êdî Milhim bi Şerqiyana re go: “Bajon, hûn dameynin.” Çûn, Şengal kirine pişt xwe, çiyayê Sincêr jê re dibêjin û danîn. Êdî ne ew bi ser wan da çûn û ne ew bi ser wan da hatin. Dora şeş mehan bi ser vê qehrê di ortê wan da ket.

Ê de vana koçer in, xwedan pez in, xwedan kerî ne, li ser devê bîran in û li erdê berrî berê sê rube alemê gih xwedan pez bûn, koçer bûn. Di nav wan da eşîrne din hebûn: Tirkan û Gêsan. Serokê eşîra Tirkan Çîl Îbîramê Begdilî bû, Paşayê Tirkan bû; û serokê Gêsan, Eferê Gêsfî bû û birayê wî Utman. Herdu zarê Huwêd Begê Kal bûn,

Şêxê Gêsan. De li ser bîran Milane pir bûn, tim zor dikirin li Tirk û Gêsan, nedihîştin “keriyên xwe av din” nedihîştin avcî wana avê bibin herin, tim şor û qise û erê-na davêtine wan; ji ser bîran û ji erdê berrî diqewirandin.

Rojekê keç û bûkên Tirk û Gêsan ajotine dîwana mêran, li hemberê serokê Tirk û Gêsan sekinîn û gotin: “Heriya dunyayê bi serê we bê; qey zihar wûn jî dibên em peya ne! Namûs bi me re nema, Milan namûs bi me re nehîştin. Ew çî ji me re dibên, em serî xwe datînin. Me ji ser devî bîran diqewirînin, avê nadine me. Ma ev çî hal e, çî zilm e! Eger ku hûn nikarin me keç û bûkan biparêzin, em dikin qebîlê Gês û Tirkan berdîn û herne nav sî û du hezar malên Milan. Welle mêrê milî ji me re ji Tirk û Gêsan pir çêtir in.

Dibê, wê çaxê, li ser van şorên bûk û keçê Tirk û Gêsan, serokê Tirk û Gêsan gihan di nav hev de sondek xwarin bi telaqê jinan ku illeh “Em ê bajone ser malê Milan û em ê konê Paşê Milan êgir berdînê û em ê sandiqê zêran ji bin konê wî derxînin. Pênc qîzê Milan hene. Em ê wan her pênc qîzan jî bînin nav qebîlê me Tirk û Gêsan. Çelengî û cemalê wan pir zêde ne û nav û dengê xwe li alemê belav bûne. Bira xort û ciwanê me Tirk û Gêsan li husn û çelengiyan wan qîzikan bikin temaşan: Yek Beyaza Hemo, hîva li çardan; yek Fetûma Elo Sincar, xezala li çolan; yek Edûla Kîkî, xwedana çelengî û cemala giran; yek Gozel Xatûn, xweyinga Çîloyê Îzolî, tercumana pênc xûşkan; yek jî Edûla Axê, serfiraza sî û du hezar malê Milan.

Hanî hatin tevdîreke xwe gerandin. Çiqas kal û ixtiyar di qebîlê Tirk û Gêsan da hebûn li dora konê Çîl Îbiramê Begdilî, Paşê Tirkan, kom kirin. Ewaya bêraqa sifteh bû, Çîl Îbiram bû serokê wana, serokê ixtiyaran.

Çiqasa diz û henşel û peyê asê hebûn li dora konê Kose Weys, egîdê deman, kom bûn. Ewaya bêraqa dudîyan, Kose Weys bû serokê wan. Konê sisiyan, konê Eyûbê Mistefa, kekê cozan, padîşahê xortan. Çiqasa xort di qebîlê Tirk û Gêsan da hebûn, giş li dora wî kom bûn. Ewaya bêraqa sisiyan, Eyûbê Mistefa bû serokê wan.

Konê çaran, konê Eferê Gêsî, kekê Utman, xelefa Huwêd Begê Kal, Şêxê Gêsan. Gêsî xerbî û şerqî neman, giş li dora konê wî kom bûn. Ewaya bêraqa çaran, Eferê Gêsî, çûkê birayan, bû serdarê wan.

Ji ber wî konî siwar bûn hezar siwarî delûlan. Delûl hêştir e, yanî deve, lê qilafetî xwe ne weke deve mezin e, biçûk e, wekî hespan direve. Her delûlekê dudu lê siwar bûn. Di dest wan da arê fetîliyan berê fetîle hebûn, qerebîne hebûn. Ji bin wî konî siwar bûn pênçe qîzê serokan. Ew utba bi xwe re daxistine erdê berrî, “utba” yanî piştîmêr, ku mesele mêr di cengê de bişkên qîzik bi ser wan da bidine zilxitan; çav li qîzan kevin, qîzan li şûnê xwe nêlînin, wê dîsa li dijmin vegezin; sebî ku cil’et û mêranî werê wana, sebe xatirî wan qîzan. Serdara wan qîzan kî? Zihre Xatûn e, xweyinga Eferê Gêsî; ew jî bû serdara wan. Bi çar bêraqan, bi duwanzdeh hirobçiyar -hirobçî ê ku nav tê didin, nav di êsker didin- bi duwanzdeh defan, pênçe qîzê serokan, bi hezar û heft sed siwarî hespan û bi hezar siwarî delûlan daketine erdê berrî, bo sî û du hezar malê Milan.

Wexta evana daketine erdê berrî, xeber belav bû. Çiqasa koçer hebûn di erdê berrî de nema. Gih ji ber samê wan reviyar. Xeber gihîşte Paşê Milan ku Tirk û Gêsan têne wî û cengê ye. Paşê Milan rabû sî û du hezar malê Milan kom kir, duwanzdeh qebîle kom kir. Bi wan re got: “Tirk û Gêsan têne ser me Milan e. Ez ixtiyar im, umrî min heftê sal e, Xwedê tu kur jî nedane min e, ez ‘kor ocax’ im. Qîzeke min hê, Edûl. Ez dikim vê Edûlê di mezatê kim. Ez dikim fîncanek qehwe çêkim û dikim fîncanê li Cimatê di nav beg û serokan da bigerînim. Kê ku fîncan rakir wê here vê cengê û bi tenê xwe vî eskerê Tirk û Gêsan bişkênîne. Ku vegeriya û hat, ez ê Edûlê bi wî dim. Qîzê min ne bi zêr û peran e, ne jî berdêla qelenê qîzan e; qîzê min bi kuştinê mêran e. Hema, Gelî Milan! Tenbiyateke min li we bê: Hîro hate hesabê min, kurê Evdoyê Şerqî leke li dawê min xistî, leke li namûsê me gihan xistî, navî wî û qîzê min va dinya tijî kirî. Vaye, wek hûn jî zanin, ez nikarim nêzikê bibim, pênçe hezar malê Şengalê di pişt dê. Ez dikim vê fîncanê bigerînim. Hûn dikin kesek ji beg û serokê Milan destê xwe neavejnê. Ez dikim Şerqiyar biwesînim. Egîdê Şerqiyar wê werin. Seetê Dewrêş bibîsê ku wî vê fîncanê rakê û qehwê tê de vexwê, wê herê bi Tirk û Gêsan re cengê bikê, û eger Tirk û Gêsan bişkênîne wê werê Edûlê bibê herê, ew nasekinê, wê werê fîncanê rakê. Zati ku herê jî venagerê, wê bi destê xelkê werê kuştin û kes tiştêkî nake sûcê me.”

Hanî hat ev tevdîra li ser Dewrêş gerand. Dibê, Paşê Milan rabû mektûbeke xwe hazir kir, da destê xulamê xwe û got, “Here nav Şerqiyân, here mala Evdî Milhim û vê mektûbê pê de.”

Xulamê Paşê Milan rabû siwar bû û berê xwe da mala Evdî Milhim, lê peya bû. Evdî bala xwe dayê ku ev xulamê Paşê Milan e. Fikirî û kete gumanê. Bi xwe re got: “Ê law, ev şeş mehin em ji hevdu qetiyane, hîn kesek bi ser me da nehatî! Eva xulamê Paşê Milan li cem min çi digerê?!”

Evdî Milhim ji xulêm pirs kir, got: “Xêr e te, kurê min? Çi digerî tu li vir? Tu berê ti doban nehatî cem min e. Va şeş mehin em ji hevdu qetiyane, me rû we kesî nedî.” Got, “wellahî Paşê ji te ra kaxezek şandiye. A ji te ra mektûb.” Evdî Milhim li mektûbê nihêrî, ku Paşê Milan çi tê da nivîsandî, gişkî fehm kir. Mektûba xwe pêça û kire bin doşega xwe. Ji xulamê Paşê re got: “Here Paşê Milan ji min re silav ke; ew merîne milî, em merîne şerqî ne; ew merîne musulman, em merîne êzîd ne. Ê min sond jî xwarî hetanî ku ez sax bim ez binaniya konê Paşê Milan nabînim.”

De wexta ku xulêm mektûb ji bavê Dewrêş re anî hat, Dewrêş ne li mal bû, bi hevalan re çûbû seydê. Xulam ji bin kon derket ku siwar bû dikê bi rê kevê, Dewrêş ji seydê vegeriya, çav li xulêm ket, nas kir, nas kir ku vava xulamê Paşê Milan e. Ê kêf pê pir xweş bû; şeş mehe nedîne. -Merî ku bi derekê jî bi ricî bê çav li çi wan keve kêfxweş dibê.- Hat silav li xulêm da û li halê Milan pirsî. Dû re jê pirs kir ew hatiye çi. Got: “Wella min mektûbek ji Paşê Milan gihande bavê te, lê min venekir û ez bi xwandinê jî nizamim.” Dewrêş got: “Tu dikî li vir bisekinî heta ez vedigerim. Ez herim ji bavê xwe fehm bikim û werim.”

Dewrêş çû, peya bû, Hedban, hespê xwe, girê da û dakete nav Cimatê. Kal û îxtiyarê Şerqiyân rûniştine. Hat di nav Cimatê da sekiniya, destê xwe girêda û histûyê xwe xar kir li ber bavê xwe. Evdî Milhim serî xwe berdayî erdê û hîn difikirê ka çira ev mektûb jê ra hat! Dewrêş bang kir, got: “Bavê kalo, dilê minî liyane! Ji gavê din û virda de ez li hemberê te sekiniyame, li binaniya konê meyî dibê xan, li dîwana mêran e. Ez çiqasa kelan di hindirî xwe da lédikim û bi hezaran jî dişehetînim, ez qet li vî dilê xwe nabînim tu çare û dermanane. Bavê kalo, ricake min ji te hê, gerek e tu qebûl bikî û min kor û poşman dernexînî ji dîwana mêran. Ji gava din û vir de, min xulamê

Paşê Milan girtî, wî hanê sekinî, li serê çarsirê konê me, li hêviya min e. Ji te re mektûbek hanî, hatî ji cem Paşê Milan. Tu çira dikî xulamê Paşê Milan kor û poşman vegeînî li mal û xwediyane? Rica min ji te ye ku tu wê mektûbê raberê min kî. Heta tu wê raberê min nekî ez xulêm bernadim.”

Wexta Dewrêş va şora kir deng bi Evdî Milhim neket; serî xwe berdayî erdê, daran di erdê hildidê. Wexta ku Dewrêş bala xwe da bavê xwe, ku deng bi bavê neket, dîsa bang kir, got: “Bavê kalo! Ji gava din û vir de ez li hemberî te sekinîme, li binaniya konê meyî mezinî dibê xan. Li hemberî min rûniştine kal û ixtiyarê me Şerqiyân. Tu çima li dilê min dikî lomane? Tu zanî va meha şeşan e min nedî binaniya konê Paşê Milan, li min bî ziyareta bawiyân e. Derxe wê mektûbê, ez jî fehm bikim, belkî hîro herim rûnim li binaniya konê Paşê Milan, piştê xwe bidime dîregî ortê, devî xwe bidime hêla heremê jinan. Belkî çavên min lêkeve gulî mor, li Edûla Axê, serfiraza sî û du hezar malê Milan. Tu bi xwe zanî, bavê kalo, dîna çavan, delala dilan! Ma tu nizanî, va meha şeşan e em qetiyane ji nêv malê sî û du hezar malê Milan! Dînya konê Paşê Milan li min bê ziyaret e! Hetanî bi egîd û gernasê Milan bê, dibên: “Me li kurê Evdoyê Şerqî haram kir mala Paşê Milan.” Hetanî bi keç û bûkê Milan bê, li hemberî Edûlê disekinin, dibên: “Tolê, mêr neman dilê te kete kurê Evdoyê Şerqî, dizekî keran e! Te mala Ebû Reddê, serokê sî û du hezar malê Milan, xerb kirî bi devî segekî çolane.” Ê bavê kalo, omdiya min hê ku va mektûba hîro hatî belkî rê vekê ez herime binaniya konê Paşê Milan. Tu berê zanî, jîna min vala ye, bi derewan e. Navê min û wê va dunya tijî kirî, xelk û alem gih bi min û Edûlê hisiyane. Lezeta dunê xewa şevan e. Ez êvarê li binanî vî konî nika’ m serî xwe bidime xewa şevane, xew di çavê min da dibe şijik û kevirê çolane. Ez dibime hesabdarê stêrkan; ez kelan di hindirî xwe da lêdikim, bi hezaran hilaiweşînim, ez qe li dilî xweyî malşewitî nabînim çare û mikûn û dermanane. Ma çi wûjdan e! Şeva nivê şevê ez derdikevim ji binaniya vî konê meyî mezinî dibê xane! Ez vedikim Hedbên xwe davême ser piştê, derdikevime sirega çiyayê Şengalê, xwe didime ber perj û zinarê çiyân, konê Paşê Milan ji min va dibê xewan. Hînga, wê çaxê, li çola xirexalî ez serî xwe didime ser kevirê çolan, ez bîstekî çavê xwe didime xewa şevan. Bavê kalo! Rica min ji te, hê tu raberê min ke wê mektûbê, di mabênê min û te da hê (heye) heqê kur û bavan.”

Wexta Dewrêş va şora kir, dîsa deng bi Evdî Milhim neket. Ji çavê Evdî hêsir tên û serê xwe berda erdê. Wexta bale xwe da bavê, dî deng bi bavê neket, dîsa bang kir, got: “Cimatê, kal û îxtiyarê me Şerqîyan! Dengê min tê we gihan e. Hîro mehkemake di mabênê min û bavê min dê. Ji gava din û vir da va seetek e li hemberî wî sekinîme û çiqasa ji we re şorê dikime, serî xwe li min ranakê. Xulamê Paşê Milan jî wî hanê sekinî. Ez bernadim vî xulamî heta ez mektûbê fehm nekim. Ez dikim îro li hizûra we kal û beg û serokê Şerqîyan, ez dikim ji navbera xwe û bavê xweyî kal rakim heqê kur û bavane, çuku ferzan li sinetan bada, kêrê gotş derbas kir, xwe da ser hestîyan. Bavê kalo! Dengê min tê te. Ez dikim hîro mehkemê vekim. Bi ça min olexanê ku berê bi serî merîyan da qewimî bin, merî li dilê hevalan nakê lome. Va hatiye tê ji min re mayî! Va derd û nexweşî ez pê ketime berê ber min tu pê ketî. Ma qe bi bal û bîra te nakevê! Umer Axayê Şerqî va ye li kêlekê me rûniştî, şehdê me herduyan e. Sala wê salê bû; te bangî min û Sêhdûn kir, te got: “Herin bejna xwe bidine ber xeml û xêza giran, çek û selehan rakin; em dikin hîro herine binaniya konê Paşê Milan. Em rabûn, me kinc û çek rakirin, em siwar bûn û bi kêleka te ketin. Umer Axayê Şerqî, kal û ixtiyarê Şerqîyan jî, bi me re siwar bûn. Wexta ku em çûn peya bûn li binaniya konê Paşê Milan beg û serokê Milan em herdu bira di dest hev da gerandin li tertîba desmalê serî destan û ji hêla malê, di şebekê hicalê re, qenaxziravan, tacgewran, keç û jinên Milan em herdu bira kirine nîşanê pêçîyan.

Cimatê! Dû re xeber hat ji hêla jinan. Ebîd û xulaman bi destê me girtin, em birine hêla herêmê, binaniya konê Paşê Milan. Wê çaxê ez bi fehm bûm; min bala xwe da binaniya konê Paşê Milan, qenaxziravan, tacgewran, keç û bûkên Milan hev du birine li devê piyane. Min bala xwe da wan, yeke di ortê wan dê weke hîvê li çardan bikeve nav komê stêrkan, werga bi husn û cemala xwe di nav wan da dibirûsê! Wê bangî me herduyan kir. Em li ser dîz û çongê xwe rûnişkandin dan, bi ser me de xar bû, çavê me herdu biran ramûsan. Cimatê, ew kî bû? Ewa ya Rehme Xatûn, xelefa Zor Temir Paşayê Milî bû. Wê çaxê rabû serî hêlan û piyan, destê xwe avête cêb û berîyan, kilît jê derxistin, lêxist li devî sandiqan, berî me herdu biran tijî kir şekir û êmîşê bajaran; û wê çaxê serî xwe li wan qîzan rakir, got: “Hevalino, hûn li dilê min dikine lomane! Van herdu ji hestî û henavê Evdî Milhim in. Ez yaxa Evdî bemadim heta serî xwe didime diyarê qebrê, axa kendal û gornan!”

Dewrêş şora xwe domand û got, “Cimatê! Hema wexta ku em sibeda derketin ji binaniya konê Paşayê Milan, ku me nêzikî kir li mal û xwediyan, ku koma hevalan ji me qetiyar, em herdu bira û bavê xwe man: “Bavo! ez û tu û Sêhdûn bitenê man.” Tu wê çaxê hatî li hemberî min sekinî, te got: “Kurê min, tu daketî binaniya konê Paşê Milan, hêla herêmê û jinan.” Min got: “Belê bavo, ez daketim.” Te pirsî: “Ma te dî Rehme Xatûn, xelefa Zor Temir Paşayê Milî, serfirazê sî û du hezar malê Milan?” Min got: “Bavo, belê min ew dî bi van çavan û wê herdu çavên min jî ramûsan. Tu wê çaxê bi ser min da xar bûyî, te jî çavên min ramûsan. Min bala xwe da te, ji çavên te bû gurîniya hêsiyan, te destî xwe avête beriya xwe, te desmal derxist, te da ber çavên xwe. Wê çaxê min û Sêhdûn van me qebzê xwe avête ser lezgan.” Min got: “Bavo, elamek, çî bi te hat! Çira ji çavên te Dibe gurîniya hêsiyan?!” Te wê çaxê bi min ra got: “Kurê min, Rehme Xatûn, xelefa Zor Temir Paşayê Milî, serfirazê sî û du hezar malê Milan, ewaya meraqa bavê we ye.” Te got: “Seba xatirê gulî wê mor neçele-neçele min pêşîrê xwe da cerd û bêregên giran! Neçele-neçele ez ketim nav cengan! Qurşînên heft niçikî di pêşîrê min da seqiyan, çavê min kor kir dûmana barûtê!” Min wê çaxê bi te re got: “Bavo, elamek ji te re! Diya me Eyşa welê ye! Çelengî û cemalî Xwedê daye wê, nedayî qûlê dunê û kesane û Rebê Alemê em herdu ji dawê wê dane û va ye em li kêlekê te dibine xewane. Berde vê meselê vala ye bi derewan!” Te wê çaxê got: “Kurê min, meraqê dilan pir giran e; Xwedê neyine serê kesan!” Te got: “Ez yaxa Rehmê bernadim heta serî xwe didime axa kendal û gotriyan.” Te got: “Hûn hîna biçûk in, bi serê we neketî meraqê dilane.” De tu çira hîro li min digrî deriyê mala Paşê Milane?! Ez jî bi nexweşiya te ketime. Rica min ji te hê, bavê kalo, raberê min ke wê mektûbê; belkî ez hîro herim bin konê Paşê Milan, çavê min li Gulî Edûlê kevin.”

Evdî Milhim dîsa deng pê neket. Wexta ku deng nekir, ji çavên Dewrêş bû gurîniya hêsiyan. Dewrêş giriya û di binaniya kurk de destê xwe avête ser qebzê şûr û bang kir, got: “Cimatê, dengê min tê we gihane. Va dora seetekê û duduyan e, li hember bavê xweyî kal sekiniyame; ez çiqasa didimêkê bangan, qe serî xwe ranake li meriyane. Bavê kalo! Te berada hindirê min xwelî û pêta arê daran. Tim hîro rabû heqê bav û kuran ji navbera me herduyan! Cimatê! Hîro mehkemake dîn di navbera min û bavê min ê kal dê. Bavê kalo! Guhê xwe bide ser min! Ma qe bi bal û bîra te nakevê sala wê salê?! Te bangî min û Sêhdûn kir.” Te got: “Kurê min, herin rakin cotê ubeyan (ubeye, hespên esîl in). Te got: “Em dikin herine bajarê Urfa ya xopan.

Em her sê siwar bûn. Em mecalê sihoran gîştine Urfa ya xopan, ketine mihelê Kotiyan. Cimatê! Me herdu hesp rast kirine nav mêrzel, me got: “Bira cîkî ji xwe re biçêrin heta ku ro li me hiltê.” Bavê Kalo! Min û Sêhdûn, me kurkê Hewran li serî xwe gerand, me got: “Em bîstekî serê xwe bidine xewa şevan.” Cimatê! Min bala xwe da bavê xweyî kal, min dî dîgerê li nêv mêrzel û tirban. Min dî li ber tirbekê sekinî. Bavê kalo! Ne te wê çaxê bane me kir, te got: “Kurê min, werin binêrin! Werin binêrin va tirba kê ye, va kî ye serê xwe dayî diyarê qebrê, axa kendal û gornane!”. Ez qemîşe te nebûm, Bavê kalo, ez hatim li hember te û li hemberî wê qabê sekiniyam. Min balê xwe dayê, li ser nivîsandine: “Va Rehme Xatûn e, xelefa Zor Temir Paşayê Milî, bûka sê roj û sê şevan, serî xwe dayî diyarê qebrê, axa kendal û gornane.” Li binanî nigî wê jî nivîsandine: “Ne malî meriyanî pir bê, ne gerdenî meriyanî istûr bê, hezar salî li dinyayê bimînî jî, illeh rojkê va riya li derî meriyan e.” Cimatê! Wexta min bala xwe da bavê xweyî kal û min dî ji çavan dibê gurîniya hêsrane, min got: “Bavo, te xêr e, elamek! Mekişîn xeman!. Xwedê em herdu ji daw û êtege te û diya me dane. Em e hîro ji ber Bavê xweyî kal va serê xwe bidine kendalê ax û gotrinane. Te xêr e, ji çavên te tê gurîni hêsrane?!”. Te wê çaxê got: “Kurê min, evaya meraqa Bavê we yê kal e.” Te got: “Pergala Paşayê Milan belav bê, li talî ew da mala Hecî Fadil Axa, malmezinê Rihaliyan. Hîro jî bûka sê roj û sê şevan serî xwe dayî diyarê qebrê, axa kendal û gornane.” Te wê çaxê bi me re got: “Ji min re kevirê qabê rakin! Ez dikim li halê gulî morê temaşe kim, binêrim bi serê wê de hatî çî ecêb û olexanên girane!” Ê ne wê çaxê min ji te re got: “Bavo, jin e, miherrem e! Carê serê xwe dayî diyarê qebrê, axa kendal û gornane; va yeka vê ji te ra bibê gunahekî pir girane.” Te got: “Kurê min, bira çavê min li cinaze û bedena wê kevin, ez seba xatirê gulî wê mor naxwazim cinneta alî û horiyan.” Cimatê! Ez qemîşê bavê xweyî kal nebûm. Min destê xwe avête kevirê qabê û ew rakir. Wexta min ew kevira rakir, min bala xwe dayê ku bînek ji hundirê qabê tê; bûye warekî mêş û gewrewiyan. Ez û Sêhdûn ji ber wê bîne wê de reviyay. Min wê çaxê bala xwe da bavê xweyî kal. Cimatê! Min dî serê xwe kirî hindirê qabê. Ne min bangî te kir, min got: “Bavo, serê xwe rake! Ew bîna ji canê te ra zirareke giran e, û tu zanî ku jin jî nemehrem e.” Ma qe bi bal û bîra te nakevê, Bavê delalo! Te got: “Kurê min, were temaşe ke li halê gulî mor, binêr bi serê wê da hatî çî ecêb û olexanê girane!” Cimatê! Ez dîsa wê çaxê qemîşê bavê xwe nebûm. Ez çûm li hember sekiniyam. Min balê xwe dayê ku, kefen reş bî, xwe dayî binanî nigane; porê li tertîba herîrê dukanan bî kurîşke, dibê xewane; gerdenê helawî hiliyaye, hestî tenê li şûnê dimane; pêçî gustîran dirmê hestiyay li şûnê dimane; çavên

reşe belek, pozê teyrîn, devê jê dibariya şekirê bajaran bûne meqamê mûrî û kêzikê çolane. Mingot: “Bavo, berde, carê mirî!” Te wê çaxê bang kir bi sê dengan, te got: “Tolê serî xwe rake, te berada hundirê min xwelî û pêta arê daran; rabe, ezê vame bi ser te de sekiniyame!” Dîsa wê çaxê min got: “Bavo, ilamek ji te re! Diya me Eysa Welê; çelengî û cemala Xwedê dayî wê, nedayî kesane!” Te bi min re got: “Kurê min, ez ji bîr nakim gulî Rehmê mor heta serê xwe dide me kendala gornan.” De çî re te hîro li pêş min girtî riya mala paşayê Milane? Ez ji te rica dikim tu wê mektûbê rabere min kî, hele binêrim ka çî tê da hê!

Dibê, wê çaxê Evdî Milhim hînga serê xwe rakir, got: “Kurê min, mektûba Paşê Milan ha va ye! Ez ji te re bixwînim. Paşê Milan di mektûbê de gotiye ku, “Cerd û bêregên Tirk û Gêsan têne ser sî û du hezar malê Milane. Ez merîkî ixtiyar im, umrê min heftê sal e, pê lê dikê heftê û yek û duduyane; û Xwedê mîzê lawê nêr li daw û êtege min nexistî, dayî mine yeke ji qîzane, ew jî, ji min re bi mamûra kul û derdane. Min gulî Edûlê kirî fîncana serbixwûne, ser sinî û tebaxa zêrane; berdêlê cerd û bêregên Tirk û Gêsansane. Ê ku fîncanê rakê, bidê ser lêvane, herê bikê şerê cerd û bêregên Gêsansane, li vegeerê wê destê xwe bavê gulî Edûlê mor, serfiraza sî û du hezar malê Milane. Va hîro roja sisiyan e fîncan digere li dîwana mêrane, li hemberî duwanzdeh qebilê Milan. Qehwe di hundirê fîncanê da dibe arava cilane; kesek tune wê bide ser lêvan, rakê barê cerd û bêregên Tirk û Gêsansane. Ez berê zanim, mêr nemaye di nav me Milan da; mêranî me Milan li pişt we Şerqiyane. Ez dixwazim egîd û gernasê Şerqiyane jî werin rûnin li vê meclîsa me, ji heqê wan e jî rakirina fîncane.”

Evdî got: “Kurê min, hema ez zanim! Tu hînî bilmez î! Axê Milan ji me re dehf û şebek vedane. Ez bi şora Paşê Milan ne bawer im hetanî serê xwe didime diyarê qebrê. Berê şorê wî gih vane di paşûlê min da ne. Em şerqî ne, elaqa me tune bi sî û du hezar malê Milan. Berde xulamê Paşê, bira here mal û xwediyane. Ez zanim, Paşê digere li koka me Şerqiyane gişkiyan; tamam me leke lêxistî li daw û êtega sî û du hezar malê Milan.”

Dewrêş got: “Wella bavo roj ji vê rojê çêtir tune. Ez ê siwar bim herim rûnim li binaniya konê Paşê Milan. Seba xatirê gulî Edûlê mor kesek li pêş çavê min nabe xewan; ne ji bavan, ne ji biran, ne ji meriyan, ji xeynî qîza Paşê Milan.”

Dibên, wê çaxê Dewrêş ji bin kon derket û siwar bû. Sêhdûn jî siwar bû û çar hevalên xwe bi xwe re rakirin ji Şerqiyên. Şeş bi rê ketin, berê xwe dane mala Paşê Milan. Wexta ku vana berê xwe dane mala Paşê Milan, Umer Axayê Şerqî -Ew jî sirgûn bû, bavê çaran ji malê pîrkêl, Pîrkalê Şerqiyên, qetiyayî; ji ber Bedirxaniyan sirgûn bû, hatibû xwe avêtibû binaniya barsaxê Evdoyê Şerqî- li cem Evdoyê Şerqî rûniştibû. Bangî Evdo kir, got: “Evdî, tu çî rûniştî?! Paşayê Milan feq vedayî. Bilmez û xortên me çûn, wê di feqê kevin. Hele rabe, em jî herin. Tu çî rûniştî?! Rabû Evdoyê Şerqî û Umer Axayê Şerqî û çend kal û ixtiyarên Şerqiyên, ew jî siwar bûn bi dû wan ketin.

Xulam beriya wan gihîşte mal, gihîşte konê Paşê Milan. Xeber dayê, got: “Paşê, egîd û gernasên Şerqiyên têne.”

Paşê pirsî: “Law, Dewrêş jî tê ye?”

Got: “Erê, Dewrêş jî tê ye; Sêhdûn jî tê û çar egîdê wan jî tê ne. Ê Evdoyê Şerqî jî tê û Umer axayê Şerqî jî tê.”

Wê çaxê, dibên, Paşayê Milan rabû ser xwe, bangî Milan kir, ew kom kirin û got: “Milanino, beg û serokên Milan, duwanzdeh qebîlê Milan! Dengê min tê we gihane! Şerqiyên têne binaniya konê mine. Wûn dikin kesek ranebine serê hespên wane. Bira her kesek ji wan bi xwe peya be, bi xwe hespê xwe girêdê. Ê ku silav jî li vê Cimatê dan, hûn dikin kesek jî silavên Şerqiyên negirin! Ê hûn dikin kesek jî cih nedine Şerqiyane; ew bi xwe li kê derê rûdinin, bira rûnin. Van tenbiyata min li we gihane”, got.

Ê de Edûlê bihîst ku Şerqiyên têne, Dewrêş têye. Edûl jî zane, seetê Dewrêş werê wê illeh fîncanê rakê û wê illeh herê cerd û bêregên Tirk û Gêsane. Ku çû cerd û bêregên Tirk û Gêsan jî, venagere! Edûlê ji xwe re got: “Ber va maldaniya werê binaniyê konê bavê min, ez dikim çend şoran bavême Cimatê, belkî namûs di yekî Milî kar bikê, rabê fîncanê rakê, ber ku Dewrêş bigihêkê.” De paşeyî korocax e, qîzeke xwê tenê hê. Edûlê li hêlê heremê pêsîrê xwe kire pertelî tişt, di şebekê hicalê re bangî xulamê kir û xulam hate cem. Got: “Here bi Cimatê re bibêje ku Edûl dike

şorekê bike; tu birên min tune ne; hîro ez wekîla havî xwe me, lê ez jin im! Hele binê cimat rê dide min, lê na! Cimatê, beg û serokan gihan, qîrar da: mademe ku Pêşe kurê xwe tune ne ji Edûlê re ye ku çi dixwaze bira bibêjê.

Edûlê xwe hazir kir û her çar qîzan xwe dane pişt: Beyaza Emmo, Fetûma Elo Sincar, Edûla Kîkî û Gozel Xatûn, tercumana pênc xweyîngan, xweyînga Çîloyê Îzolî. Yekûnê qîzên din jî xwe dane pişt Edûlê. Cimata Paşê Milan bi sê hêlan rûniştîbû, hêla pêşî beg û serok in, hêla duduyan diz û henşelê çolan in, hêla sisiyan kal û ixtiyar in. Yekûnê Cimatê bêdeng bû; got, dengê ji hêla malê da, “ji hêla herêmê, wê bê!” Cimatê guh da ser. Edûlê bi dengê bang kir, got: “Cimatê dilê minliyan e. Beg û serokên Milan, guhê xwe bi ser min din, dengê min tê we gihane! Ez berê zanim, şorê jinan nê gotin li dîwana mêrane, lê çavên min birijin, gerdenê min birize; Rebê Alemê nexistî li daw û êtega bavê min ê kal mîza ewladekî kurane; ez hîro wekîla bavê xweyî kal im. Ji heqê bavê min ê kal re bira mirin heba, kalbûn û pîrbûn tune ba, merî timî gênc ba heta serê xwe dida diyarê qebrê, axa kendal û gornê.” Cimatê! Got, “wextekê ez e hîne biçûk bûm, bavê min ji min re digot: “Qîza min, wexta umrê min dora hevdeh û heyjdan bû, ez serokê sî û du hezar malê Milan bûm. Ez ji binanî vî konî siwar dibûm, hezar malê Milan bi min re siwar dibûn, di ser serê min re dibû pirepirê bêraq û alan; em derdiketine ser girê Uzun Alçanê, min dilbir dida ber çavan, temaşe dikir li Berriya Milan. Ji min va dibû xewa Serê Kanî”, pozê Çiyayê Şengalê, hetanî sirega Çiyayê Ebdilezîz, gih ji min va dibûn xewan; bi hezaran reşkon û koçerên Milan tê da dibû xewan. Ferrehê min radibû, min xwe bera dida nav sî û du hezar malê Milan, bi ser min de dibû lîlîna zilxitan, kûrîniya hirobçiyar, gurîniya arê fetîliyan. Ez dibûme nîşana keç û bûkan û qîzan; qîzan gih pêçî xwe dirêj dikirin, digotin: Vayê han Paşayê Milan e; xwaziya me bi dilê wê qîzê be, di hembêza wî de rakeve heta serê xwe dide diyarê qebrê, axa kendal û gornan. Cimatê! Hîro jî bavê min ê ixtiyar kal bî, umrê xwe heftê sal e, pê lê dikê heftê û yek û duduyane; pişt lê xar bû, bî kewanê hellacane; hevdê riyar gewr bûne, bûne biska qurbanê li pişt pezan e. Hîro gulî mine mor ketine herac û mezata mêrane û sebe xatirê cerdê Tirk û Gêsan qehwe di fîncanê da dibe arava cilane. Hûn kesek ji beg û serokan nikarin rakin wê fîncanê; qey hûn li hêviya kurê Evdoyê Şerqî, dizê keran in! Hûn berê nizanin dijminekî min ê qaneqan e! Leke li daw û êtegî min xistî; navê min û wî va dunya tiji kirî, alem dibên, kurê Evdoyê Şerqî hingivî lêvê Edûlê mêtî, leke lêxistî li daw û êtegî sî û du hezar malê Milane; de çito dikê hîro werê rûnê li

binaniya konê bavê minî mezin ê dibên xane, li hemberî we beg û serokên Milîne! Qametê Xwedê vêketano! Ma qe mêrek di we da tune ku rakê wê fîncanê, berî ku kurê Evdoyê Şerqî werê binaniya konê bavê min ê dibên xane!”

Ku ew şora kir, yekûnê cimatê xwe ker kirin. Paşê Milan berê tenbe kirî ku kesek serê xwe ranekê li fîncanê! Edûlê dît ku deng bi cimatê neket. “Cimatê,” got, “şoreke min e din hê. Cimatê, dilî minliyan e. Ez dikim niha şorekê ji we re bikim, derecê min a herem û jinan e, qol û qanadê min e şikestîne. Ê ku rake wê fîncanê, bide ser lêvan û herê bikê şerê bêregên Tirk û Gêsan, li vegeê, çar qîze wî va ne li ber min in: yek Beyaza Emmo, hîva li çardan; yek Fetûma Elo Sincar, xezala li çolan; yek Gozel Xatûn, xweyinga Çîloyê Îzolî, tercumana pênc xweyingan; yek Edûla Kîkî, xwedan çelengî û cemala giran; yek jî ez im” got, Edûla Axê, serfiriza sî û du hezar malê Milan; ez e ji wan re konekî vegirim, di ser konê bavê xwe re bi dîregekî û duduyan; ez ê ji wan re pênc kozan li gêdûka bayê xerbî vegirim, meqamê bûk û zavan: yek koza Fetûma Elo Sincar; yek koza Beyaza Emmo hîva li çardan; yek koza Gozel Xatûn, tercumana pênc xweyingan; yek koza Edûla Kîkî, xwedana çelengî û cemala giran; yek jî koza gulî min e mor, sefiraza sî û du hezar malê Milan. Ez ê ji wan re perdakê pê xînim, şuxulê ecem e, duwanzdeh salan duwanzdeh qîzike ecem li ser şixuliyane, qorê zêran û cewherdaşan tê de danîne. Ez ê rast kime ber konê wan xarê miyan, êxlî bergîran, boşê devan, tewlê mijdiyan, sandiqê zêran; ez ê wardata sî û du hezar malê Milan bavême binaniya konê wane. Ê ez ê wardata pênc sed malî neyêr jî bavême bin destî wane. Tenê bira kurê Evdoyê Şerqî nê binaniya konê bavê min ê mezin. Dibên, xane!”

Edûlê ew şora kir, dîsa deng bi Cimatê neket. Erê, hundurê egîdan, hundurê serdaran dişewitê, lê Pêşe tenbe kirî ku kesek nêzîkê fîncanê nebe xeyn ji Dewrêş. Edûlê dîsa bala xwe dayê ku deng bi Cimatê neket. Dîsa bane Cimatê kir. “Cimatê” got, “dengê min tê we gihane! Bira niha Xwedê ez bi peyakî kirame, min ê çek û seleh rakirane û min ê hespek jî ji binanî vî konî derxista û min ê kincê egîdan jî li xwe kirina û ez ê derketima pêşiya kurê Evdoyê Şerqî, li navbera Şerqîyan û Milan me yên pêşîrên xwe bida pêşîrên hevdu, ya min ê meyt û cinazî wî çêkira çolan, ya min ê serê xwe bida diyarê qebrê, axa kendal û gornan. Min e va leka rakira ji daw û êtega sî û du hezar malê Milan, lê çavê min birijin û gerdinê min birizê, derecê min ya jinan e; qol û qanadê jinê jî şikestî ne. Ma çi dil e, çi wijdan e, dikê hîro kurê Evdoyî

Şerqî were rûnê di binanî konê bavê min de, li hemberî we beg û serdaran gişkan! Ez kim çito çavên xwe rakim, lê binêrim?”

Wexta ku Edûlê va şora kir, şora wê li cimata Paşê Milan geriya. Şora Edûlê gihîşte kal û ixtiyaran jî, li talî Cimatê rûniştine, hineke ker in, hineke lal in, hineke kor in, hineke kût in. Ixtiyar in, umrê xwe heystê sal in. Kal û ixtiyaran xwe bi ser hev da xar kirin, şora Edûlê bi qurçkirina çavan, bi gezkirina lêvan, bi kutandina biriyar, bi îşareta pêçiyar bi hevdu fehmkirin dan. Wê çaxê kal û ixtiyaran destê xwe li dîz û çongê xwe xistin, gotin, “Çavê” me birijin û gerdenê me birizin, para erdê bin! Di zemanê me da rokê wanî gul nebariyar, va qîzana neketine mezat û heraca mêran! De bira niha Paşayê Milan ra bi me da, me ê van fîncana rakira û em ê daketana erdê berrî, me ê pêsrên xwe bida cerd û bêregên Tirk û Gêsan. Ya me ê tê de serê xwe bida diyarê qebrê, axa kendal û gornan, me ne gereke va çar salên me ê ji par re diman, ya jî me ê cerqînî lêxista li cerd û bêrgên Gês û Tirkan. Li vegeerê em ê bihatana, dest bavêta gulî van pênc qîzan, me ê ew bavêta binaniya konê mezin ê dibên xan, em ê raketana li yataxa kul û derdan; me dikira çi bikira cineta alî, bavê ezem, govenda horiyar! Lê em çi bikin! Çavên me birijin, gerdenê me birizin, umrê me ketî heystê salî, taqet di me de nemaye! Umrê çûyî dobeke din venagere li meriyar.”

Hew Edûlê bala xwe dayê ku xeber hat, Şerqiyar têne. Edûl û wan qîzana çûn, reviyane hemberî çîtan, xilal ji çîtan kişandin xilal mîna şûjînan in, pê kon û çîtan bihev dixînin û li siwarên şerqiyar temaşe kirin. Edûlê bala xwe dayê, Evdoyê Şerqî û Umer Axayê Şerqî di pêşî wan da ne û egîten Şerqiyar xwe dane pişt herdu kal û ixtiyarane. Lê Dewrêş ji wanî bi der e, bi tenê ye, li sêrî şera kêserrewanî, egala mûyîn xar kirî, avêtî çatê biriyane. Bi kurkê hewran, bi eba duruziyane, bi şerwelê qeremdîlî, bi qapûtê Şamê, adilî giran e, bi zoyê cûzman e, şawirê zîvîn avêtine pahniyane, ji pêsrê bendik difilitiyane, di bin de dixewinine çapên zirxane; di stû de melûl bî qeytana nêz û dabanê girane. Hedban di bin de zirav bî, bî têla qeytane, nal û bizmar di bin nigê Hedbên da nemane.

Wexta Edûlê bala xwe dayê ku rengê wê qulubî, ji çavan bû gurîniya hêsrar. Bangî hevalan kir, got: “Hevalino, hîro temaşe kin li kurê Evdoyê Şerqî! Wî va ye, li hemberî we gişkan dibên xewane. We li gilî min fikir lome, we digot: “Te destê xwe

gerandî li daw û êtega dizekî kerane. Hîro wî va ye, li hamberî we gîşkan dibên xewane.”

Wan qîzana bi Edûlê re çi gotin? Gotin, “Qîzê, Edo, wa serî xwe rake, binêr! Li binaniya konê bavê te duwanzdeh qebîlên Milan rûniştine. Beg û serokên Milan ka bê xwe beradane ser biskên xaliyane, kêlekê xwe dane yastiq û balgihane. Bavê te wan xwedî dike bi pirinca Qerejdaxê, bi goştê êmlikan, seba xatirê roke wanê girane. Te daw û êtege van beradayî, te bi yaxa kurê Evdoyê Şerqî girtî, dizekî keran e! Tu ji Xwedê natirsî? Te mala Bavê Reddê Padişayê Milan û sî û du hezar malê Milan gih xerab kir, seba xatirê kurê Evdoyê Şerqî. Berde kurê Evdoyê Şerqî!”

Edûlê serê xwe li wan rakir, got: “Hevalino! Dengê min têye we gihan; gerek e wûn li dilê min nekin loman. Dil wekî dendikê beriyan e, hatî serê we gîşkiyane. Çira, seba xatirê kurê Evdoyê Şerqî wûn li vî dilê min dikine lomane? Ez yaxa kurê Evdoyê Şerqî beranadim, heta roja serî xwe didime axa kendal û gornane. Taximê sîng û berê min ji derbendan derbendekî pir çetin e, weke derbendê Çeneqelê di dest hukmata tirkan da. Çiqasa dewlet û hukmatê muezzem hene, dikin xwe lê biqelibînin, nikanin. Hema kilîta wî derbendî di dest kurê Evdoyê Şerqî dê, siwarê Hedban e. Eger wûn vê jî îna nakin, taximê sîng û berê min ji baxçan baxçakî gulan e, bekçî xwe hindîkî Hindistan e, ne pê ra hê dile, ne wûjdane; ji mêrê milî ra girtî ye, heta roja serê xwe didine diyarê qebrê, axa kendal û gornane. Hema kilîta xwe di dest kekê Sehdo da ye; taximê sîng û berê min jê ra yataxa kul û derdan e; bira tê da rakevê, rabe û rûnê heta roja serê xwe dide diyarê qebrê, axa kendal û gornane; dike çi bike cineta alî û govenda horiyane! Hema pergala bavê min belav bê, ji wî ra feq vedane, dikê Dewrêş bişîne ser kendalê tirbane. Ez zanim, çûna kekê Sehdo hê, vegera xwe tune li mal û xwediyane.”

Edûlê ku va şora kir, siwarê Şerqiyên hatin li ber konê Paşê Milan sekinîn. Vana bala xwe danê ku, ne ebdek ne xulamek, ne zilamek, ne peyak, kesek derneket serê hespê wan bigirê. Wan xwe ji ser hespên xwe berdane erdê û hespên xwe bi destên xwe girêdan. Daketin cimata Paşayê Milan, silav lê dan. Kesekî silava Şerqiyên negirt bi serê zimên, bi kenara lêvan; kesekî cih jî neda wan. Umer Axayê Şerqî û Evdî Milhim, bavê Dewrêş, hersê saqî Milan derbas kirin, çûn li kêleka Paşayê Milan rûniştin. Dewrêşê Evdî jî hersê saqî Milan derbas kirin, di nav Cimatê

de pišta xwe da dîregê ortê û berê xwe da hêla heremê û jinan. Her du zarên Umer Axayê Şerqî, Usib û Bozên, wan jî her sê saqî Milan derbas kirin, hatin bi ser kurê Evdoyê Şerqî da sekiniyan, di binaniya kurkê xwe de destê xwe avêtin ser qebzê şûran. Egîdên Şerqiyên her kes li cihekî rûniştin, lê hema di zikê wan da pir mezin bû ku kesek dernekete serê hespê wan, kesekî negirt silava wan û kesekî cih neda wan; û qirarî nîv seetekê rûniştin, qehwe jî kesî neda wan; cimata bi tevahî ker bû, gîşkan serê xwe beradane erdêye; ne ji Milan, ne ji Şerqiyên, ne ji Paşayê Milan deng bi kesî nakeve

Wexta Şerqiyên bala xwe danê ku deng bi cimata neket û qehwe ji wan re nehat Umer Axayê Şerqî rabû ser xwe, sekiniya li hamberî sî û du begê Milan û bang kir, go: “Milano! Dilî min liyan e! Ji gava din û vir da em hatin sekinîn li ber konê Paşayê Milan. Me Balê xwe dayêkê, ne ji ebdan, ne ji xulaman kes dernekete serî hespê me gîşkiyan. Em peyabûn ji ser piştê nijdiyan, me hespê xwe bi destê xwe girê dan. Em hatin sekiniyan li cimata we Milan, me silab da li her sê saqî we Milan, teve kalan, teve beg û serdaran, teve diz û eşqiyayê çolan. We kesekî silaba me negirt bi serî zimên, kenarê lêvan, we kesekî serî xwe ranekir li me Şerqiyên. Em bi xwe rûniştin. Bi ça min em ne muhtac e we Milan in. We ji me ra kaxet nivisî.”

Umer Axayê Şerqî berî xwe da Paşê û go: “Paşayê Milan! Te em xwestin binanî vî konî xwe û ha em li bin konî te rûniştine. Em nehatine virê ku tu bi me bikî laxan û qurfan! Ê em ne merîne dijmin in jî! Ku em dijminê we ne, we çi ra em wesandine binanî vî konî? Eva seetek e em li binanî konî te rûniştine, qehwe danekete dîwana mêran!”

Wexta ku deng bi kesekî neket Umer Axayê Şerqî li Evdî Milhim zivirî û go: “Evdî, brawo, rabe em derkevin ji binaniya konê Paşayê Milan, di pişt me de ne pêncê hezar malî Şengalê em nakşînin ûda sî û du hezar malî Milan.”

Wexta Umer Axayê Şerqî va şora kir, Paşê Milan serî xwe rakir. Go: “Umer, brawo, Evdî, brawo, gelê Şerqiyano! Guhê xwe bidine ser min, ez dikim ji we ra şorekê bibê. Erê, min ji we ra kaxet nivîsand û şand û min wûn xwaztine binanî vî konî xwe. Wûn Dibên ku em li ber konê te sekiniyan, ji ebdan û ji xulaman kes dernekete serî Heywan û nijdî me. Wûn Dibên ku me hespê xwe bi destê xwe girêdan.

Ma wûn nizanin ku jin û pîrek nikanin derkevin, bisekinin li hemberî egît û serokan, bigrin serî hespê wan! Wûn niha li cem xwe dibên, ma evan jî peya ne! Li ber çavê min jî ne peya ne, li ber çavê min vana pîrek in, jin in. Wûn dibên, em hatin sekiniyan, me silab da li cimata we Milan gîşkiyan û kesî silaba me negirt. Ma wûn qe nizanin ku alî jinan nikanin bigrin silabê beg û serok û egîtan! Balê xwe bidine wan, serî xwe beradane erdêye, darikan di erdê hildidine. Wûn dibên va nîvî seetekê ye em li bin konî te rûniştine, qehwe nehate nav cimatê. Êh Evdî, brawo, tu zanî ku qehwe a mêrane, a beg û serok û egîtan e, ne a pîrekan e. Vayê li dorê min rûniştî, ji ê me Milan, li ber çavê min pîrek in. Îro roja sisiyan e min qehwe birriye li vê cimatê xeyn ji fîncanekê, fîncanek qehweyî tenê ku ez dadixînime vê cimatê. Ew fîncana jî a Tirk û Gêsan e. Ê min Edûla keça xwe jî kirî mezatê. Kî rakê wê fîncanê, vexwê, wê rakê barê cerd û bêregê Gêsanê û kînga cerd û bêregê Tirk û Gêsan şikêrandin, sax û silamet hate bin konî min, keça min Edûl lê helal e. Îro ro sisê ne va fîncana digêrê li vê cimatê, kesek ji beg û serdarê Milan nikane destî xwe bavêje fîncanê, rake. Qey va ne ger û seyrana nav malan e! Qey ne rûnişkandina li hamberî keç û bûk û qîzan e! Di hindirî wê fîncanê da dixewînê xwûna mêrane! De ez e çito hîro bibêm, vana peya ne? Ê wûn berê jî zanin, mêraniya me Milan di pişt we Şerqîyan dê. Ê wûn îro ji me ne. Min sebî xatirî vê merselê, vê fîncanê, wûn xwaztine bin konî xwe, bira wûn jî bi cimata me ra rûnin. Gerege wûn qusûra me bidine bin nigê xwe. Lê hema Evdî, brawo û Umer, brawo! Qehwe ji we herduyan ra berdayî.”

Wexta Paşê Milan va şora kir, Evdî Milhim, bavê Dewrêş, rabû ser xwe, sekiniya. Go: “Paşa, serî xwe rake, li min binêr! Berê va şor û gotinê te wî va ne, di berî min da ne. Te ez berê bi va şorê wanî pir xapandime. Kanî Rehim, serfiraza sî û du hezar malî Milan? Sebe xatirê gulî wê mor, min çiqanda pêsîrê xwe da cengan, qurşînê heft niçikî di pêsîrê min da sêqiyan, çavê min kor kir dûmana barûtê! Ê te dida min sozê Rehmê! Ê ku tu dihatî, rûdiniştî li binanî konî xwe, li hemberî va beg û serokan, te digo: ‘Li vir qale Şerqîyan mekin, Şerqî bi du pere nîvan in, dizê keran in! Te li talî Rehma gulî mor da malmezina Rihaliyan. Ez hîn bi hesreta wê me heta roja îro. Em merîne Şerqî ne, elaqe me tune bi fîncana we. Duwanzdeh qebîlê tê Milan rûniştî ne, bira yek rakê wê fîncanê.’”

Wexta Evdî Milhim va şora kir, Paşê Milan go: “Evdî, brawo, ez û te û Umer Axayê Şerqî ti karê me tune bi vê cimata, ema îro mezat e, herrac e, bira fîncanekê

çêkê. Eger ji Milan, eger ji Şerqiyân, kê rakir, bira rakê.” Bangî qehweçî kir, go: “Qehwakê çêke, qehwake Yemenê, yeke giran ji me ra çêke. Tenê fîncanekê bide ser sinî û daxe cimatê.”

Dibe qehweçî wê çaxê agir berda bişkulê devan û qehwak çêkir, fîncaneke tenê, û ew da ser siniya zêrîn û daxiste nav cimata Paşê Milan, yek bi yek li hemberî beg û serokê Milan sekinî. Kesekî serî xwe li fîncanê ranekir. Li beg û serok û egîtê Milan gîşkiyan geriya. Kesekî serî xwe li fîncanê ranekir, serî xwe berdane erdêye, rû li wan zer bûne, çav di serî wan de sekiniyane û hindirî wan dişewitê, dixwazin rakin wê fîncanê, lê ji tirsê Paşê Milan kes ranekê, illeh wê kurê Evdoyê Şerqî wê rakê. Dibe, qehweçî saqî’ Milan gîh derbes kirin, hate ser Şerqiyân, yek yek li hemberî wan sekinî, lê ji wan jî kesekî ranekir. Fîtiliya hat, dibe, li hemberî Dewrêşê Evdî sekiniya. Dewrêş balê xwe da fîncanê û li hêla malê nihêrî, balê xwe dayêkê, xenaqziravan, tacgewran, gulîsoran stûyê xwe ser hev dirana ne û kurê Evdoyî Şerqî bi tiliyan rabere hev dikine. Dibe, Dewrêş balê xwe da hindirî fîncanê, qehwa Yemenê tê de dixewinê, di hindirî wê qehwê da dixewinê telaqê xwûnê mêran. Dibê, kurê Evdoyî Şerqî xwe da ser dîz û çongan, îgala mû yêlî xar kir, avête çatê biriyân, di binaniya kurkî hewran de deste xwe avête ser qebzê şûr, pêş de hat ku destî xwe bavêje fîncanê. Herdu zarî Umer Axayê Şerqî, Êsib û Bozan, bi ser da sekiniyan, destî xwe avêtine Dewrêş, go: “Birawo meke.” Herduyan serî xwe rakir, bane Milan kirin, go: “Beg û serokê’ Milano, serî xwe rakin, li me binêrin. We çî ra serî xwe berdaye erdê? Em hîro Şerqiyân li binanî konî we rûniştine. Va şêş meh bûn me bin vî konî nediye. We xwe bi xwe bi hevdu re digo: “Wê Şerqiyân binanî vî konî nebînîn heta roja mirinê.” Ha hîro em li bin kon rûniştine, Hûn çî re serî xwe li me ranakin? Ê hîro gulî Edûlê mor, serfiraza sî û du hezar we’yî Milan ketî mezat û herraca mêrane, ketî hindirî vê fîncanê. Hûn çî re serî xwe li fîncanê ranakin? We digo: “Kurê Evdoyê Şerqî wê binanî vî konî nebînê.” Hîro di ortê we da rûniştî, piştê xwe dayî dîregî ortê, berî xwe dayî hêlê heremê û jinane; wûn çî ra serî xwe lê ranakin? Wûn li pêş me ne, fîncan a wê. Ti karê me bi fîncanê ra tune. Em Şerqî ne, wûn milî ne, em êzîdî ne, wûn Musilman in.”

Deng bi cimatê neket. Herdu zarî Umer Axayê Şerqî bi Dewrêş ra go: “Berde fîncanê, tu karê me bi fîncanê tune.”Wexta va şora kirin, Paşê Milan balê xwe dayê ku ti xêr di Şerqiyân da jî nema, kurê Evdoyê Şerqî fîncan ranekir. Agir bi hindirî

Pêşe ket, bi xwe ra go: “Law min va ra gîşkî kir, sebe xatirî ku Dewrêş rake vê fîncanê û hîro jî ranekir.” Pêşe bane qehweçî kir, go: “Law qehweçîyo, were! Ez berê zanim, ne xêr di Milan da heye, ne di Şerqîyan da. Qey va ne gerr e, gerra ku bigerî li nêv malan, rûnî li hamberî bûk û keçan û bidî xwe lehfan û derewan! Evaya kujtina mêran e, cenga mezin li pêşî wan dibe xewane. Ez berê zanim, kes nikanê rakê wê fîncanê. Were li hemberî min bisekine. Ez ê rakim wê fîncanê. Umrî min heftê sal e, kefî heftê û yek û duduyane. Min ne gerege va her çar salê mine ji para dimane. Ancax ez rakim barê Tirk û Gêsan.” Dibe, qehweçî fitiliya, çû li hamberî Paşê Milan sekinî.

Wexta Dewrêş dî, qehweçî çû li cem Paşê Milan sekinî û Paşê dikê fîncanê rakê, Dewrêş bang kir, go: “Law qehweçîyo, meke!” Û rabû ser ser çongan, simêl badan, kirine perê ne iman, çav di sêri da sekiniyan, weke çavê bazan, û di binaniya kurkê Hewran de destê xwe avête ser qebzê şûr. Go: “Milano, dengî min tê we gîhane! Ma qe bi bal û bîra we nakevê, hetanî bi keç û bûkê we digotin, kurê Evdoyê Şerqî wê nebînê binanî vî konî heta roja ku dikevê axa kendal û gornan. Hele wa binêrin, ez hîro li hemberî we sekiniyame di binanî kon da. Hûn berê zanin, gulî Edûlê mor ne bi xarê miyan e, ne bi êxlî bergîran e, ne bi boşê devan e, ne bi koda zêran e, ne bi berdêl û qalanê qîzan e, gulî Edûlê mor, illeh bi kujtina mêrane. Pêş da werin, destî xwe bavêne fîncanê, rakin, ew heqê we ye. Hûn milî ne û Edûl jî Milî ye. Ez î şerqî me, êzîd im.”

Wexta Dewrêş va şora kir, cimatê, koma serok û egîtê Milan gîşkiyan, kesekî dengî xwe nekir. Wexta Dewrêş balê xwe dayê ku deng bi kesî neket ji beg û serokê Milan, go: “Paşê, berde wê fîncanê! Tu nikanî rakî barî wê fîncanê, barî wê fîncanê pirrî giran e. Kesek nikane rakê wê fîncanê, illeh kurê Evdoyê Şerqî, siwarê Hedban, ez ê rakim wê fîncanê! Law qehweçîyo, tu wîne wê fîncanê!”

Dibe qehweçî li ser nigeke fertilî, hat sekiniya li hemberê kurê Evdoyê Şerqî. Wexta hat sekiniya li hemberî kurê Evdoyê Şerqî, Dewrêş destî xwe avête fîncanê, rakir ji ser sinî. Bala xwe da hindirî fîncanê, pênc ejdîhayê çiyayê Qerejdaxê tê de serê xwe rakirine. Yekî serê xwe rakir, go: “Law berde wê fîncanê! Tu min nas nakî? Ez Çîl Îbramê Begdilî me, Paşê Tirkan. Tu meriyakî Şerqî yî, Êzîdî yî; tu nikanî rakî barê cerd û bêregê me Tirk û Gêsan.” Ê dinî di kêlekê wî de serî xwe rakir, go: “Tu

min nas nakî? Bi min ra dibên Kose Weys, egîtê deman, kermalî paşan, serdarê diz û henşel û eşqiyayê çolan. Berde vê fîncanê, tu nikanî rakî barî me; barekî pîrrî giran e!” Ê dinî di kêlekê da go: “Berde vê fîncanê. Tu min nas nakî? Bi min ra dibên Eyûbê Mustefa, kekê cozan, padişayê xortan. Çiqasa xortê Tirk û Gêsan hene, gîh di bin destî min de ne, ez serdarê wan im. Berde vê fîncanê, barî me pîrrî giran e! Tu nikanî bi barî cerd û bêrgê me Tirk û Gêsan.” Cotekî din î reş û qûl e, herduyan bi hevdu re serî xwe rakirin. Go: “Tu me nas nakî? Bi me ra dibên Eferê Gêsfî, biçûkê biran û Utman, serdarê Gêsan. Barî me barekî mihîmî giran e. Me bi xwe ra rakirî hezar siwarî delûlan, zo bi zo siwar bûne li wan, di dest wan da arê fetîlan, gîh bi serê serqot û nigê xas in. Xwedê kesê misilman nexînê ber şerpê wan. Brîndarê wan rihet nabin, ne bi dermanê tixtoran, ne bi kaxetê xocan û mellan, ne bi duayê şexan. Illeh serî xwe didine diyarî qebrê, axa kendal û gornan. Em her pênc ejdîhana di vê fîncanê da vereşiyane, me pê da beradaye axûya marê kaşan.”

Dibe, Dewrêşê Evdî serî xwe rakir, go: “Ez Dewrêş im, dilî mi liyan e! Min berê rakirî barî we her pênc ejdîhane. Ez natirsim ji axuya we her pêncane. Em mêrê’ şerqî, wexta ku em şîrê diya xwe berdidin, em vedixwin axûya marê kaşan û pê şîrevedibin. Tirsan ji we tune, min rakirî barî we gîşkiyane.” Li dû vê gotinê Dewrêş destî xwe avête fîncanê û ew bi ser xwe ve kir. Wexta ku kurê Evdoyê Şerqî fîncan bi ser xwe ve kir, bû lîlîna zilxitan, bû gurmîniya defan, bû kûrekûrê hirobçiyar, dinya bû erdê eresatê, alem rabû serî hêlan û piyan. Beg û serdarê Milan gîh derketin ji binaniya konê Paşayê Milan, kurê Hewran, ebê Duruziyar diman li şûna wan. Li hêla heremê û jinan Edûlê benz lê qulubiya, bû benzê mirî gornan, ji çavan bû gurrîniya hêsrar, lêvê xwe qetiyar, xwûnê xwe berda nav diranan. “Pergala bavê mi belav bê, go: “Ku ji dest min girt kurê Evdoyê Şerqî, siwarê Hedban. Wellahî çûna xwe heye, vegera xwe tunê li mal û xwediyar.” Piştê xwe da hicalê û dîwana mêran, dakete gêdûga bayê xerbî, koza bêcewar, rûnişt li meqamê qîzan.

Wê çaxê Evdoyê Şerqî ji çavan bû gurrîniya hêsrar. Di hindirî xwe da kela lêkirin, hezar şehetandin. “Pergala Paşayê Milan belav bê, go: “Kok li min kola.”

Dibê, wê çaxê Evdoyê Şerqî serî xwe rakir, bane Paşayê Milan kir, go: “Paşe, te bi a xwe kir, te rîsê xwe bûyax kir, te koka min kola. Carê kurê min rakir fîncan, hema ricake min ji te heye, em dikin vegerine male, bira Dewrêş û hevalan jî bi me ra

werin, îşev li mal bin, em nê nê û xwê li hev helal kin û bira xwedî xwe û diya xwe û xûşk û brayê xwe gîşkiyan bibîn, tema tiştêkî me di wan da nema! Evana, em zanin, çito ji bin konî te derkevin, herine cengê, evana mirî ne. Sê hezar û heft sed siwar e, dikin vana pê çî bikin! Ku bi Izraîlê Mewtê, mêrê mirinê bin, dîsa sax û silamet ji ortê wan dernakevin; ku bi gurê sibatê bin, bikevine nêv kerî miyan, dîsa wê bibê zorek li diranê wan, sax û silamet dernakevin ji nêv wan.”

Paşê Milan go: “Evdî, brawo! Wûn niha ji mal derketin, ma qey bîre mal nekirine! Ez dixwazim ew îşev li cem min bin, em bi hevdu ra rûnin, şorê bikin, û sibeda jî zatî dikin ji bin konî min derkevin û herin. Hema ku tu û Umer Axa va darin, herin!”

Umer Axayê Şerqî û Evdî Milhim rabûn, siwar bûn û umdiya xwe jê qut kirin, berê xwe dane mala xwe, veqeriyên.

Evana man li cem Paşê Milan wê êvarê, êh hema Edûl difikirê: Le Xwedê mala vî daniyo, la vayî çima wa kir? Ma vaya qey nefikirîbû ku vîqasa serdar û egîte Milan hene, duwanzdeh qebîlê’ Milan kom bûne, ma kesekî nikarîbû ve fîncane rakire! Ma nizanîbû ku bavê min li kuştina wî digêrê?

Dibe, Edûlê bane xulamêkî kir, xulam hat sekiniya. Edûlê jê re go: “Here cem Dewrêş, bê silaba Edûlê ji te ra heye dipirsêye ka te çima wa kir? Rakir fîncan! Hema bi şeş siwarê Şerqîyan dikê herê hamberî sê hezar û heft sed siwarî Tirk û Gêsan bisekinê û bi wan ra di cengê kevê! Eger ku niha herê û cerd û bêregê Tirk û Gêsan bişkênîne û veqerê werê, dîsa bavî min wê lê derewan bikê, wê bibê’ ‘Tirk û Gêsan bi xwe veqeriyên, yan wê bibê, ‘kurê Evdoyê Şerqî riviya. Ez ji wî rica dikim û minneta min ji wî heye, bira çend egîtan bi xwe ra ji Milan bibê herê. Him jê re dibine pişt û him jî, ku veqeriyên, jê re dibine şehde. Bila bibê herê Çîloyê Îzolî, kekê Gozelê, bira bibê herê Îsayê Melle Elî, neqeba xwe Dêli Paltê, pismamê min, bira bibê herdu zarî, Mestoyê Ferhên, Ibêd û Ferhên, bira bibê Baqir Axayê Saxirî Kerr, bira bibê Hesoyê Remçîl. Va şeş egîtana bila ji Pêşe bixwazê!”

Dibê’ xulê m hat li cimata di navbera xwe û Dewrêş da ku Edûl Dibêjê, bira vana bibê herê bi xwe re, evana jê re dibine pişt. Dibe, Dewrêş rabû û ew egîdana ji Paşa

xwestin. Paşa jî go: “Ra rayê tê, tu çend egîtan dibî bibe!” Wê çaxê, Dibê, her pênc xwingê Çîlo bihîstin ku dikê birayê wan jî herê cengê. Hatin xwe avêtine Edûlê: Aman em ketine bextê tê, em merîne xerîb in, me ne bav e, ne bira ye, ne merî ye. Em pênc xweng in, birakî me’yî tenê ye û hîro kurê Evdoyê Şerqî wî jî bi xwe re dadixîne cengê. Em ji te rica dikin, gerege birayî me nebê.

Edûlê go: “Wî hanê li cimatê rûniştî. Gulfidan xûşka Çîloye biçûk e, bişînine cem! Dewrêş û Çîlo, ew jî bi hev ra bira ne. Bişînine cem, bira herê dexaletê bibê, xwe bavê bin kurk, belkî birayê we nebê.”

Dibê wê çaxê Gulfidan çû li cimatê xwe avête binanî kurkê Dewrêş û dest ramûsa. Dewrêş vê re go: “Te xêr e?” Go: “Ez hatime ba te ricê. Tu jî birayê min î û ez xûşka tê biçûk im. Tu berê jî bi halî me zanî, em xerîb in, em sirgûn bûne ji nêv Îzolan. Milan xalanê me ne, me xwe avêtî nêv wan e û hîro jî dikî birayî me bi xwe ra daxîni erdî berrî, dikî bibî herî cengê. A birayî me mir! De em ê ku da herin, çi bikin? Ez dest û nigê te radimûsim, gerege tu birayî me nebî.”

Go: “Rabe ji bin kurk derkev.” Şorê min kirî venagerê û dobekê min qirar daniye.” Dibê, Gulfidan giriya û ji bin kurkê wî derket û hate cem her pênc xwengan. Dibê, her pênc xwengan wê şevê xew nekete çavê wan, ji binaniya konê Milan, ji cem Edûlê, neçûn. Ne her pênc xweng raketin, ne Edûl raket. Dibê, sibede şeş egîdê Milan û şeşe Şerqîyan, deh û du egîdan, xatir xwestin ji Paşê Milan û ji binanî kon derketin. Wexta ji binanî kon derketin, her pênc xwengên Çîlo xwe li Edûlê gerandin, ku em ketine hed û bextê tê; birê me çû û vî rica me jî qebûl nekir. Em dest û nigê te radimûsin; vava bi şorê kesî nakê, lê bi ê te dikê. Tu dikî herî bi şexsê xwe li cem bisekinî û dikî birayî me jê rica bikî, belkî tu birayê me vegefnî. Dibê, Edûlê xelasiya xwe nekir ji wan; rabû ji binaniya konê bavê xwe derket, di gêdûga bayê xerbî ra, û bang kire Dewrêş. Wexta ku bang kir Dewrêş êdî bi xerbî konan ketibû. Herdu zarî Umer Axayê Şerqî bane Dewrêş kirin, go: “Dewrêş, brawo, dengê Edûlê li pê me tê, li dû me tê, bane te dikê.” Dewrêş balê xwe dayêkê ku Edûl ji bin kon derketiye, ji mal bi dûr ketiye. Ew lê fertilî û Edûl hate cem, herdu li hamberî hev sekiniyan. Dewrêş go: “Te xêr e, tu çi dixwazî ji min?”

Edûlê go: “Dewrêş, dilî mi’ liyan e, ji êvara Xwedê da ne kete çavê min xewa şevane, xew di çavê min da bû şîjik û kevirê çolan, ez bûme hesabdara stêrkan, ez bûme sultana kul û derdan, teve her pênc xweyîngê Çîloyî Îzolî. Ji gavê din û vir da her pênc

xweyingê Çîloyê Îzolî xwe li min digerînine, xwe davêne mine, dest û nigê min radimûsine ku tu ji me ra kekê me vegeîrîni, kurê Evdoyê Şerqî xeyn ji te şorê kesan nagire. E jî sebe xatirê Çîloyê Îzolî, sebe xatirî wa her pênc qîzan, ez hatim li hamberî te sekiniyam. E ricakê ji te dikim ku tu kekê Gozelê, Çîloyê Îzolî, vegeîrîni li mal û xwediyam. Hema pergala bavê min bela bê, e zanim ji te ra dehf vedan. E zanim çûna te hê, vegeîra te tunê, hema Xwedê te bi dezîkî kê, neqetîne, vegeîrîni li me gîşkiyan. Ha wa temaşe ke, sebe xatirê te û Çîloyê Îzolî, min namûsa sî û du hezar malî Milan da binanî nigan! Yekûnî keç û bûk û qîzan derketine gêdûga bayê xerbî, dirbil dane ber çavane, ez û te va kirine nîşana pêçiyane, li min û te va didine seyr û temaşane. Rica min ji te hê, ku tu min kor û poşman venegerîni binaniya konê Paşê Milane.”

Dibê, wê çaxê Dewrêş hêsir bi çavan ketin û serî xwe rakir, bang kir, go: “Edo, dilî min liyan e! Berê gotine, dînî we jinan dînek e emelî pê nabê; benî we benekî xav e, merî nikane xwe pê berde bîran. Min sebe xatirê gulî tê mor çiqanda pêsrê xwe da şer û cengan, qurşînê heft niçikî wî va ne di pêsrê mi da seqiyane. Min sebe xatirê gulî tê mor berda dîndara bav û diyan, Evdî Milhim, koma hestiyam, Eysa Welê, wek kukuman li binaniya konê xwe yî dibê xan. (Min li şûnên cuda peyvên “berda,” “hîşt” û “li cîh hîşt” xistin şûna peyva “tirikand”: ŞBS). Min terikand malê me Şerqiyam û mi ew ji neyaran ra kirine kisib û talan. Mi’ go’ sebe xatirê gulî’ Edûlê mor, ez ê rakim fîncana serbixwûn ji ser sinî û tebxê zêran. Ma mi nizanibû barî xwe barekî giran e, barî sê hezar û heft sed siwarî Tirk û Gêsan e! Min go sebe xatirê gulî Edûlê mor ne gerege va jiyana bi derewan (Min “va jiyana” xist şûna “vî heyatî”: ŞBS). Ez vê sibê derketim ji binaniya konê Paşê Milan. Tu zanî ku çelengî kekî Gozelê çîşkî zêde ye. Qey zihar dilê te lê heye ku tu hatî wî dixwazî! Tu zanî ez dikim herim bimrim, ew jî vegere cem te, li nav eşîrê bimîne û tu vê ra deynî eşq û mihbetê dilan. Bes min nizanibû tu bi min ra waye xayinî, te va kula kire hindirî min û va kula jî ji hindirî min dernakevê heta roja mirinê. Sebe xatirî vê şorê te jî, eger Çîloyê Îzolî sax û silamet ji cêrd vegeîrê jî, ez e bi rê va bikujim.”

Dewrêş dizgîne Hedbên bada, berî xwe da hevalan. Edûl di cî xwe da cemidî. Çavê min birjên, go: “Gerdenê min birizê. Va çî bû min kir, va çito şor bû, va çito kul û elem û kedera giran bû min kire hindirî Dewrêş! Bi Xwedê, va şora ji bîra wî narê, heta roja ku dimrê.” Vegeîriya, hate binaniya konê xwe û şîn û girî û hawar danî.

Her pênc xweyingê Çîlo li dor Edûlê gihîştine hev, kom bûn, gotin, “Edûl! Ka te birê me venegerand?” Go: “Ne wûn bin, ne brayê we bê! Sebe xatirê brayê we min

kederek di hindirî kekê Sehdo da çêkir û ew kedera ji hindirî wî jî narê heta roja mirinê. Ma eger e ji kekê Sehdo bihurtim, birê we tew li ber çavê min naxewinê!”

Evana li vê derê man. Dewrêş û hevalan bi erdî berrî ketin.

Erdî berrî xalî ye, ne gund hene, ne koçber, û dawiya biharê ye, mecala pala can e. Xwedan pez û koçber di erdî berrî da nemane, dinya germ bûye. Hetanî bi xezalê sor bê di erdî berrî da nemaye, xwe avêti henikiya pişta çiyane. Hetanî bi teyr û çûçikê çolan li erdî berrî nemane. Çiqasa bîrê erdî berrî hene xalî mane. Dibê, evana sê ro û sê şevan di erdî berrî da meşyan. Ku xwarina xwe vê re hebûn, nema, ku ava xwe vê re hebûn, nema. Êdî tu hal di hevalan de nema, xewê nabînin, av tune, xwarin tune, hespê wan xwarin tune, hespan di bin wan da hêl û hunir neman û wan bi xwe jî bêneyî di çavê wan de nema. Dibê vana li hev diciviyan. Tema Dewrêş tim bi sed dused gavî di pêş hevalan dê. Dibê, vana li hev diciviyan. Law, go: “Were em tevdê rekê xwe li hev bigerînin, em şoreke xwe bikin. Eva hîro sê ro û sê şev in em bi erdî berrî xalî ketine, em e niha bikevin ji tîna, ji birçîna, û bimrin. Em niha bi Dewrêş ra bibêjin, em dikin vegezin, dibê ku bibê, na! Em gîşkî egî in. Em bibên, em kin illeh vegezin, ew jî bibê, na, em venagerin, em dikin bi hev kevin. Em şeşe şerqî ne, şeşe milî ne, em e hev di pak bikin, em ê koka hev wînin. Em çito bikin?”

Yekî go: “Were em bi Sêhdûn ra bibêjin.”

Bane Sêhdûn kirin, go: “Brawo, em dikin ricakê ji te bikin û tu jî herî wê ji Dewrêş rica bikî. Va hîro sê ro û sê şev in em bi erdî berrî ketine û tu bi xwe jî zanî hêl ne di me da ma û ne di hespê me da ma. Hespê me bizmar di binî nigan da neman. Ew di bin me da zirav bûne, bûne têlê qeytanê, dikojine debaxa dizgînê û lîwanê, kêlekê va heywanana me ji kutandinê şabûran kirine goştî devî kêran û qîmane, parsî wan gewr dikine li tertîba berfa li sirega çiyane. Em ji te rica dikin, tu herî ji Dewrêş ra bibêjî, ma em kuda derine, ma dawiya sî û du hezar malî Milan bi me her duanzdan da ketiye? Gerege ku em vegezin mal. Tu û wî bira ne. Ku wûn li hev di biqeherin jî, wûn bigirne hev di, em kanin we dost bikin. Hema ku em û wî li hev di biqeherin, em dikin li hev dixin, kesî di navberê me keve tunê.”

Sêhdûn go: “Branò! Wûn li vir bin, ez herim cem.”

Sehdûn ji hevalan qetiya, bane Dewrêş kir û çû li hemberî wî sekiniya. Go: “Brawo, ez dikim hîro ricakê ji te bikim û gerege tu ricê min jî qebûl bikî, em birê hev di ji dê û bavekî ne, min kor û poşman li hevalan venegerî.”

Go: “Bibê, rica te çi ye?”

Go: “Brawo, dilî min liyan e, va hîro roja sisiyan e em derketine ji binaniya konê Paşê Milane, em daketine erdî berrî, şargê bi gumane. Erdî berrî xalî, (zengilê bi dûmişqî?), taliya biharê, mecala cezer û pala can e, koçer di erdî berrî da nemane, daketine gundane; çiqasa bîrê erdî berrî hene, xalî mane. Hetanî bi xezalê sor be xwe avêtî honikiya çiyane. Va hîro roja sisiyan e ku hevalan ez kirime ziyareta ta û bawiyane, ecizîn xwe bavêne min, ramûsin pozê cûzman, bidine ser seriyane. Li hêlekê girê didin goçikê (doçikê?) şara kêserewanî li fena Ereban. Dibên, brawo, em ketine bextê te û rica me ji te heye ku tu herî ji Dewrêş rica bikî, ma em ku da derine? Hîro roja sisiyan e, xew di çavê me da bî kevir û şijikê çolane, di qursaxê me ra derbas nebî êmegê cotane, kirtînî cê çi ye neketî devî va heywanane. Erdî berrî xalî, zengilê bi dûmişqî; pêpirka germa biharê xwe bera didê dev û newalê çolane, ji dûr va ji me va dixewinê li tertîbê avê Ferat û behrane. Em çiq va heywanana radikin serî çargaviyan, em balê xwe didinêkê, pêpirka erdê berrî, tim li pêşiya me dibê xewane. Va hîro roja sisiyan e, xew neketî çavê me gîşkiyane. Ez jî niha hatime li hamberê te sekiniyame. Umrî min bi xwe li dorê çarde û panzdan e; ez damîşe kutandina hespan û nijdiyan nabim. Gerege tu sebî xatirî min û hevalan vê meselê berdî, em vegerine mal û xwediyan.”

Dibê, Sêhdûn va şora pê re kir, deng bi Dewrêş neket. Sêhdûn dîsa serî xwe rakir, go: “Brawo! Ji gavê din û vir da li hamberî te sekiniyame, çiqasa ji te ra dibêjime, tu serî xwe ranakî. Hele serî xwe rake, binê li hevalan. Ew cotî hanî li tertîbê burc û minarê bajarê li pêşî çavê min û te dibê xewane, ma tu wan nas nakî? Herdu zarî Umer Axayê Şerqî ne, bavî çaran ji malê pîrkêl qetiyan, sirgûn bûne ji ber Bedirxaniyan, duanzde torine Bedirxaniyan kujtin li gundê Dêrgulê, xwe avêtine binaniya barsaxê bavê me yî kal, Evdî Milhim, koma hestiyane. Bavî me yî kal wana xwedî dikê bi pirinca Qerejdaxê, goştê êmlikan, sebe xatirî rojeke wanî mihîme giran. Ewana ji malbata me Şerqiyên in, pismamê min û te ne. Ma qe bi bal û bîra te nakevê, wexta ku nerindî kete navbera me û Milan, va herdu hatin li hemberî min û te sekiniyan, gotin: “Brawo, mekşîne qeyxan û eleman! Me herdu biran bi tenî xwe rakirî barê sî û du hezar malî Milane.” Herdu biran bi diziya şereşa sifteh re xwe beradane nav malê Milan. Ji ber malê wan rakirin xatîyê miyan, êxliyê bergîran, boşê devan, tewlê nijdiyan. Wexta

şevereş kete duduyan, dîsa van herduyan xwe beradane nav sî û du hezar malî Milan, cihêzê keç û bûkan nehîştin, gîh avêtine kûnê bajaran; bû kûrekûre delalan li ser cihêzê bûk û keçê Milan. Wext û mecala şevereş kete sisiyan, dîsa van herduyan xwe beradane nav malê sî û du hezar malî Milan. Dibê, rûn di nêv malê Milan da kirine neman, tasê zeytê di nav Milan de rakirine çar mejdiyan. Dibê wê çaxê (eger) li mecalê raketinê zarî çûk di hembêzê diyan da nehewiyana, diyê wan destî xwe li piştê wan dixistin, dîgo: ‘Bexino rakevin, hatine we çeçel û rûvî çolan, cin û cinawirê çîyan.’ Ew zariyana kerr nebûna, dibê dû re digotin: ‘Bexino rakevin, hatine we gurê ordiyan, qilçixê çavê dijminan, herdu zarî Umer Axayê Şerqî, Êsib û Bozan. Dibê, ew zariyana kerr dibûn, çavê wan qurç dibûn, lê dilê wane payî bûn, ji samê wan nikanibûn deng bikirana hetanî bi êrkana sibê, mecala nimiya şeîbiyan. Dibê hînga diyê wan destî xwe li piştê wan dixistin, dîgo: ‘Serî xwe rakin, ji ser we çû Êsib û Bozan.’ Dibê wa zariyan hînga serî xwe radikirin ji hembêzê diyan.’ Go: ‘Brawo, wê çaxê keç û bûkê Milan destî xwe li dîz û gavê xwe dixistin, dîgo: ‘Çavê me birijên, gerdênê me birizên, samê va Herduyan mezinê me derbas kirine, ketine dilê biçûkane, zarî mê biçûk ji tîrsa wan serî xwe didine xewa şevan! Ê ma tu qe natirsî ji xofa Rebbê alemê? Tu dikî sebe xatirî tol û heremeke jinan, sebe xatirê qîza Paşayê Milan, meyt û cinazî van herdu biran çekî çolan! Wella brawo, tu nabînî dîndara qîza Paşê Milan! Wê bi te ra herê diyarê qebrê, axa kendal û gornan! Tu gulle birayî xwe ke, sebî xatirî van herdu biran, were em dest berdîn ji erdî berrî, berî xwe bidine mal û xwedîyan.’

Ku Sêhdûn bala xwe daye ku, dîsa deng bi Dewrêş neket; go: ‘Brawo! Madam tu sebî xatirî van herduyan venagerî mal û xwedîyan, cotekî dinî di kêlekê wan da sekinî. Herdu zarî Mestoyê Ferhên in, navî î biçûk Ibêd e, î mezin vê ra dibên Ferhan. Van herduyana dizgirtî xwe di îbrê da ne, bi mal û cîran, def û dawetê wana nafle têne kutane, rihelê wane li ser terziyan e, eşqê bi hevdu ra dewam dikine li nêv sî û du hezar malî Milane. Dizgirtî î çûk Beyaza Emmo, hîva li çardan e; dizgirtî î mezin Fetûma Elo Sincar, xezala li çolan, xwedana toka zêran e. Ma tu qe natirsî ji Xwedê? Te va herdu bi xwe ra daxistine erdî berrî, tu dikî vana bi kujtin bidî sebe xatirê qîza Paşayê Milan. Madam tu berê zanî meraqê dilane çetin e, tu çî qemîşe van dibî, tu dikî pêsîrê van bidî ar û cin û pêran, meyt û cinazî wan çekî çolan! Tu were gulle birayî xwe ke, sebe xatirî van herduyan em veçerine mal û xwedîyan.’

Wexta Sêhdûn va şora kir, dîsa deng bi Dewrêş neket. Sêhdûn bang kir, go: ‘Dewrêş, brawo, dilî min liyan e! Va seeteke ez li hamberî te sekiniyame. Koma

hevalan wî hane li min û te va didine sêr û temaşane. Eger tu venagerî sebî xatirî van herduyan jî, hele binê li talî hevalan, yekî bi tenê sekinî, li tertîbê xezalê ku kar li şûnê bimînê, tum stî xweyî xar e, li ser mal û xwediyane e. Ma tu wî qe nas nakî? Ne bi ça min bi min û te ra bira ye, vê ra dibên Çîloyê Îzolî, kekê Gozelê, tercûmanê pênc xweyingan e. Çer ku em derketine ji nav mal û xwediyane, em Balê xwe didine Çîlo, desmala gulavîn danî pêş çavane, ji çavan dibê gurrîniya hêsrane. Benz lê qulibî, bûye benzê mirî gornane, çav di sêri da sekiniyane û tumî li dawî hevalan e. Heval li dorê kom dibin, em dibên: “Brawo, te xêr e? Mekşîn qeyxan û eleman, însella em ê sax û silamet vegerine li koma mal û xwediyane.” Li me vedigerînê, dibê: “Brano! Gerege wûn li dilî min nekin loman. Serê mêran çiyayê bi dûman e. Hezar salî li dunyayê bimînim, dikim rokê illeh serî xwe bidime diyarê qebrê, axa kendal û gornane. Ez neketime ber miriniya xwê, hema wûn berê zanin ku neheqî tiştêkî giran e, kerasekî ji alawiya arê daran e, kurê Evdoyê Şerqî li yaxa min danî, ez e bikişînim heta roja serî xwe didime diyarê qebrê, axa kendal û gornane.. Ez neketime ber miriniya xwê, brano! Wûn berê zanin, ez meriyakî xerîb im, min danî li kêleka sî û du hezar malî Milan, ez xwarziyê wan im. Ez sirgûn bûm ji nêv Îzoliyan, min xwe avête binaniya konê Paşayê Milan. Xweyingê min pênc in, mezina gîşkiyan Gozel Xatûn, biçûka gîşkiyan Gulfidan e, her pêncan mecala xwe û dayina mêrane. Konî min î mezin e, dirêjî û pehniyê wî konî qeydimek û dudî cotane, bi heyjdeh dîregan û çar çapan e. Niha ku ro darê ava, dikişê ber konê min xavê miyan, êxliyê bergîran, boşê devan, tewrê nijdiyan. Di binaniya konê min da dibê xilme xilma ebîd û xulaman, sermal û nêvmal û qehweciyan û şivanan. Min her pênc xweying beradan li tertîbê pezê bêşivan. Brano, wûn berê zanin jî, jin emeliya xwe tune, tum dibine serhevda serî mêran. Tirsê min e ji wê tirsê di pê min ra lekakê li daw û êtega min xînin, ji daw û êtega min narê heta roja serî xwe didime diyarê qebrê, axa kendal û gornane. Xema min ne li ser kujtina mêran, lê li ser wan her pênc xweyingan e. Ya kurê Evdoyê Şerqî bi serî min da hanî, ez e bikişînim heta roja serî xwe didime diyarê qebrê, axa kendal û gornane. Ê e zanim ez venagerim û ez e di vê rê da illeh jî bimrim.

“Brawo, e ji te rica dikim. Ma qe tirs û xofa Xwedê li cem te tune! Tu gule birayî xwe ke, sebe xatirê kekê Gozelê were em piştê xwe bidine erdî berrî, berî xwe bidine mal û xwediyane. Law bi Xwedê tu nabînî qîza paşayê Milan!” Ku Sêhdûn va şora kir, dîsa deng bi Dewrêş neket. Serî xwe berdayî erdê, ji çavan hêsir têne xare. Sêhdûn balê xwe dayê dîsa deng pê neket, ji çavê wî jî bû gurîniya hêsrane. Dîsa serê xwe rakir, go: “Dewrêş, brawo, dilî min liyan e! Ma ne bes e, va seeta yekê û

duduyan e, e li hamberî te sekiniyame, e çiqasa bi te ra dibêjime, tu çi ra serî xwe qe ranakî? Hele balê xwe bidêkê, ewî bi tenê li kêlekê hevalan sekinî, tu wî qe nas nakî? Îsayê Melle Elî, leqeba xwe Dêli Paltê, pismamê Edûlê, ji gulî Edûlê mor bi guman e. Çi dil e û çi wûjdan e ku te bi xwe ra daxistî erdî berrî! Ma tu nizanî devî xwe bi te ra dost e, lê dilî bi te ra xayîn e. Eger sebî xatirî wî jî venagerî, law serî xwe rake li min binêr! Mala te xerab bûyo, umrî min çarde, dikevê panzdane. Hîro roja sisiyan e; ez damîşe kutandina nijdiyan û pêgera erdî berrî nabim, xew di çavên min da bûye kevir û şijkê çolane. Di va qursaxê min ra derbas nebûye êmegê cotane, ne xwarin e û ne jî av e. Kimêta reşe tarî di bin min da zirav bûye, bûye têla qeytane, bizmar di binî nigan da nemane. Te destî min qetand ji bavê kal Evdî Milhim, koma hestiyan, ji diya pîr Eysa Welê, herdu kukumê li ber dîwaran. Te di hindirî min da kire hesret gera nav malan, li hamberî keç û qîzan û bûkan, riyê îdiyan û şahiyên li def dawetan. Bira dilê te bi mi' bişewite brawo! La ma tu me kuda dibî? Bi Xwedê Paşê Milan ji te ra tirbek kolaye, te dişînê ser kendalê gorane, dikê te bikujê bi destî dostane. Tu gulî Edûlê mor nabînî, gulle birayî xwe ke, em veqerine mal û xwediyane!

Li dû wa gotinan Sehdûn giriya. Wexta ku Sehdûn giriya, Dewrêş serî xwe rakir, go: "Sehdûn, brawo, dilî min liyan e. Te vê sibê berada dilê min xurî û pêt, arê darane. Birînê min qirtmax girtibûn. Te vê sibê destî xwe avête wa qirtmaxan, birînê min telîz bûn, xwûna narîn li pêş çavê min dibê xewene. Ma tu berê nizanî, veqera min tunê li mal û xwediyane. Ha rîya mal wî hanê, li pêş te û hevalan dibê xewene. Qey min sûra bajarê Diyarbekirê nedaye pêş te û hevalan gîşkiyane! Î ku dilî xwe dixwazê mal û xwediyên, bira piştê xwe bi min dê, berî xwe bidê mal û xwediyane. Min bi tenî xwe rakir fîncana serbixwûn ji ser sinî û tebaxa zêrane. E dobekê ji heyata xwe bihurtime, kesek li pêş çavê min nabê xewen, ne ji bavan, ne ji diyan, ne ji hevalan, ne ji meriyan, xeyn ji qîza Paşayê Milan. E zanim ku li pê min tê dengê tevr û bêlan, û kendalê tirban ji min va dibê xewane. Va ye roja sisiyan e, ez derketime ji binaniya konê Paşayê Milan, Îzraîlê Mewtê pêda li hamberî çavê min sekinî dibê xewane. Ez berê zanim, ez nabînim gulî Edûlê mor, wê bi min ra herê diyarê qebrê, axa kendal û gornane; hema nefsa dunyayê nefseke pirre grîng û giran e. Sehdûn, brawo! Madame tu hîro li hamberî min sekinî û tu dibê vegere mal, ez dikim niha kulê hindirî xwe gî ji te ra vekim. Bi Xwedê Sehdûn, jiyana mine vala ye, bi derewan e. E dixwazim rokê berê serê xwe bidim diyarê qebrê, axa kendal û gornan. Temamî kulê Milan di hindirî min da şax û şop vedane! Eciziyên beg û êgîd û serdarê Milan, ku bibêjin kurê Evdoyê Şerqî dizekî

keran e. Li hêlekê keç û bûkê wan li dorê Edûlê dicivyan, digotin: “Tolê, heriya dunê li serî te be, qey te jî girtî ji xwe ra meraqeke dilane! Kurê Evdoyê Şerqî dizekî keran e, sal duanzde mehê Xwedê xwe dikemişîne li devî gêdûg û newal û keriyane, dizekî keran e. Te behra Emerîkan, mala Ebû Reddê xerab kirî bi devî segekî çolane’. Sebdûn, brawo! Edûlê wê çaxê serî xwe radikir li wa qîzan, digo: “Hevalno, gerege wûn li dilî min nekin lomane! Dil wekî dendikê beriyane e, hatî serî we gîşkiyane. Ji heqê kurê Evdoyê Şerqî ra li dilî min mekine loman! Taximê sîng û berê min tolê ji derbendan derbendekî asê, li tertîba derbendê Çeneqelê di dest hukmata Tirkan da. Çiqasa dewletê’ muezzem hene bi gemiyane û qayix û topan dikin ku xwe lê biqelibînî, hêzê xwê zêdê, kesek nikane xwe Lê biqelibînê, lê hema kilîtê xwê di dest kekê Sehdo, siwarê Hedban, da ye. Yan eger wûn vê jî îna nakin, taximê sîng û berê min tolê ji baxçan baxçakî gulane e, beqçî xwe hindiyekî Hindistanê, tunê di dil da merhemet û wûjdane, girtiye rê ji mêrê milî ra. Ez zendê xwê kale gewr nakim bin serê mêrê milî heta serî xwe nedime diyarê qebrê, axa kendal û gornane, lê hema ji kekê Sehdo ra baxçakî serbest e, cîhê kirina gilî û gazincan, rijandina kul û derdane. Bira tê da bimîne heta roja serî xwe didê diyarê qebrê, axa kendal û gornan, ma dikê çî bikê cinneta alî, bavê ezem, govenda horiyane!”

“Sehdûn, birawo! Casûsan va şorê Edûlê ji min ra dihanîn û bi min ra digotin. Ji çavê’ min dibû gurrîniyê bêsrane, min kela di hindirî xwe da lêdikirin, hezar dişehetandin, min destê xwe li dîz û çongê xwe dixistin, min digot, çavino wûn birijên, gerdeno tu birizî. Ez berê zanim, gulî Edûlê mor ne bi xavê miyane e, ne bi êxliyê bergîran e, ne bi boşê devane e, ne bi tewrê nijdiyane e, ne bi bedel û qalanê qîzane e, ne jî bi kodê zêrane e. Min digo: “Gulî Edûlê mor bi kujtina mêrane e.” Min digo, ya Rebbî, wê çito cerd û bêregek, cengek, dakevê ser sî û du hezar malî Milan! Ez ê seba xatirê gulî Edûlê mor xwe biqelibînim li koma dijminan, ya ez ê tê de serê xwe bidime diyarê qebrê, axa kendal û gornan, ya jî ez e cerqînî lêxînim li koma dijminan, li veqerê axtirman ez e bînim bême û rast kime ser konê Paşayê Milan, tenê bira Edûla gulîmor li hizûrê wan qîzane bisekinê û bidê medha kekê Sehdo, siwarê Hedban! Hîro Rebbî alemê dua min qebûl kirî. Gulî Edûlê ketne herac û mezata mêrane, min rakir fîncana serbixwûn ji ser sinî û tebaxa zêrane, min rakir barê cerd û bêregê Tirk û Gêsan, seba xatirê qîza Paşayê Milan. Ma ne bi ser min da bû lîlîna zilxitan, kûrîniya hirobçiyane, gurmîna defane, ez bûme nîşana pêçiyê qîzîk û bûkan û keçane, gîşkiyane pêçiyê xwe dirêj dikirin, digo, vayê hanê kurê Evdoyê Şerqî, seba xatirê gulî Edûlê mor rakir fîncana serbixwûn ji ser sinî û tebaxa zêrane! Ez hîro roja sisiyane e daketime erdî berrî. Navî min li alem û

dunyayê gîşkî belav bû, ku kurê Evdoyê Şerqî sebe qîza Paşayê Milan rakir barê cerd û bêregê Tirk û Gêsan. De ez e çito berî xwe bidime mal û xwediyar? Älem û dunya wê bibê, kurê Evdoyê Şerqî merîkî derewçîn bû, damîşe sama mêran nebû, riviya, vejeriya mal û xwediyar. Ê ne wê çaxê yek ji beg û serdarê Milian wê rakê li şûna min fîncana bi xwûn, wê pêşîra xwe bidê cerd û bêregê' Tirk û Gêsan. Eger Xwedê kir û cerqînî lêxist li cerd û bêregê Tirk û Gêsan. Li vejerê wê werê bi şora Paşayê Milan destî xwe bavê gulî Edûlê mor û wê bavê binanî konekî mezinî dibê xan. Qey zihar e, jî wê çaxê li hewa dunyayê sax bim û li sirega Çiyayê Şengalê li koz û perda gulî mor bidime temaşan! Ê ne wê çaxê wê ji mi ra bi kulekê bê! Ez ê bavême binaniyê parsiyan, pê serî xwe bidime diyarê qebrê, axa kendal û gornan. Sehdûn, brawo, bira ez wê rojê nebînim, bira ez di vê riyê da bimrim. Vejera min tunê li mal û xwediyar."

Sêhdûn dengî xwe nekir. Dewrêş go: "Brawo, eger tu vê jî îna nakî, e ji te ra yeke din jî bibêjim. Brawo, lezzeta dunyayê xewa şevan e. Xwedê ew jî li min kirî hesrete, ez nikam serî xwe bidime xewa şevan. Berê li mal û xwediyar, êvarê li şeva nîşevî şevê, li gêdûka bayê xerbî, li ser metinê çarnig ji dalxa qîza Paşayê Milan min nikanibû serî xwe bida xewa şevan. Min kela di hindirî xwe da lêdikirin, bi hezaran dişehetandin, min li vî dilî xwe nedidî çare û mikûn û derman. Ez di nivî şevê da derdiketim ji binaniya konê bavê xwe yî mezin î dibê xan, min Hedban vedikir, min xwe davête ser piştê, e dadiketime sirega Çiyayê Şengalê, min xwe davête ber perc û zinarê çiyar. Konê Paşayê Milan ji min va dibû xewan. Wê çaxê dilî min çîşkî rihet dibû, min serî xwe dida ser kevirê çolan, li şûna yastiqê dê û bavan, hetanî êrkana sibê. Ez radiketim li çola xire xalî, li ser Çiyayê Şengalê, li nêv zinar û kevirê çolan. Hîro roja çendan e dîsa ez daketime erdî berrî. Êvarê heval di kêlekê mi da peyadibin, hevsaran davêne زندان, li serî xwe digerînin kurkê Hewran, teve eba Dirûzan û li kêlekê min serî xwe didine xewa şevan. Ez tenê dibime hesabdarê stêrkan, kelan di hindirî xwe da lêdikim bi hezaran, hildiweşînim bi hezaran, qe li vî dilî xwe yî malşewitî nabînim çare û mikûn û dermanan. Li hêlekê xew di çavê min' da dibê şîjik û kevirê çolan, hema brawo xewe zalim e, car caran çavê min qurç dibin, hema dilî minî payî ye. Ez balê xwe didmêkê, di xewa şevan da bi ser min da disekinê Edûla Axê, serfiraza sî û du hezar malî Milan. Taceke li sêrî, zêrê sor e, yapraxê tacê zêrê bi qulp pê da beradane, xelas kirine morê cênigan, silavê didine kenara lêvan. Eniya xwê kale gewr e, li tertîba gobega hîva li çardan. Birî û bijange qemer in, biskê bi rewan şekirine bûne kevan e, xwe dane ser henarê riyane. Henarê riyane sor in li tertîba sêva gulanê, derazê.

Derazê zer û sor ketinekê. Poz ê teyrîne lêve qeytanî ne diran hebin di tertîba birinca Qerjdaxê de li etega çiya ne qirike zirav e deqlê kutan e lê heşîn dikin di saîkê di navbera du awiran de, di nav kela kemberan kêleka hemiliyan, bi bejna seweyan, di newqa helaliyan di topêkê xilxalan, di zendê bazinê tilkarî, di desta çoganeke zêrîn, wediweşîne pozê qonderan di tertîpa zabit û ê ku herbike serê gemiyan. Ez radibime serê hêlan û piyan, ez balê xwe didimê Edûla axa li ser min de sekiniye. Ez destê xwe davême guliyê mor, bi ser xwe de xwar dikim. Ez devê xwe davêm binaniya guharê heyderî, ji tê bêna hinê û hilma qûrnefilan. Ez vêga çavê xwe vedikim ji xwe şevan, ez balê xwe didime kê li dora mê tê dengê bûm û kundê çolan. Hilm û hilkanê bayê xerbî tê li erdê berî li şarkê bi gûman şeva nivê şevan. Ez destê xwe davême ser qebza lezgan, dikim di gerdenê xwe de lêxînim, wî dilê xwe yî mal şewitî derxînim û çekime çolan. Lê ez hey dikim xwe û dibêm dilo de pêketo raweste ji durkeve ji pêteka vala, belkî tu Edûlê bibînê û dîdara guliyê mor bi te re nere diyarê qebrê axa kendal û gornan.

Brawo! Tu û hevalan berê xwe bidine mal û xwediyan min bi tenê bihêlin li erdê beriyê şarê bigûman. Herê rûnê li bîndara bavê kal û diya pîr Evdê Milhim û Eysa Welê herdu kokêmên minanî li ber diwaran. Ez naxwazim wê mirina bi taya salê bi xelaya nisêbînê bi kula şev reşê bi sanciya şivanan, naxwazim bi gulîşkê melzelê akîciyan serê xwe bidime mezêlê qebrê axa kendal û gornan. Mirineke min hebe bila li erdê beriyê be.

Bi lîlîniya zilxitan

Bi qûriniya hûribçiyar

Bi cerqîniya darê begeriyan

Bi şingîniya şûran

Bi gûriniya hîwêzî çavkildayî be xwîna min î sor bila birjê li erdê beriyê.

Temirîya min î mor bigerê li mîtê gewrik û belena erdê berrî, goştê min here werê li qate ezmanê heftan di dest teyr û tilurê çolan de, ew pîr ji min re çêtir e ji mirina nav ciyan.

Brawo! Min doreke rakiriye barê cerde bêregê Tirk û Gêsan. Eger barê Çil Îbrahîm Begiyê kekê Eyşo padîşahê Tirkan ezê xwe li ser serî berdimekê. Bila mirina min hebe

vegera min tunebe li mal û xwediyar seba qîza Paşayê Milan. Eger barê Kose Weys arê Nemrûd be li bajarê Rihaya xopan, ez ê xwe bavême nav aran seba xatirê qîza Paşayê Milan, bila çûna min hebî vegera min tunebî li mal û xaniyan. Eger barê Eyûbê Mistefa, kekê Cozab padişahê Xortan bi şerpê cîn û periyar be, ez ê xwe biqelibînîm li koma cîn û periyar bila çûndina min hebî vegera min tunebî li mal û xaniyan. Eger barê Eferê Gêsî kekê Utman pêlên behran Emerîkan bê, ez ê xwe çekim nav wan pêlan bila ez têkevime nav devê masiyan û hûtan, vegera min tunebe li mal xwediyar. Hem ji gavêkê û vir da, ez balê xwe didime girê hanê tiştek li ser dixewinê. Ez çi qas li dinêre me ez nizanim çi ye. Rica min ji te re heye hela ji min re binêre. Çi dixweni li ser wî girê de sibê de?

-De brawo madem ku wanî ye got Sadûn

-Ez te eme herin cem hevalan, ku îlleh dixwazin zanîbî, ez ê herim binêrim.

Sadûn kir nekir vegerê bi Dewrêş neda pejirandin. Dewrêş bi dengê bangî hevalan kir go:

“Gelî hevalan dilê min lîyan e, guhê xwe bi ser min bidin, dengê min tê we gişkiyane. Nebêjin Dewrêşê Evdî li erdê berriyê dajo serdariyê li ser me gişkiyan e. Na em îro li erdê beriyê bi hevdu ra biran e. Bila ê di dilan de bila di dilan de dimîne, heta vegera li mal û xwediyar e. Îro roja sîsiyan e, xew nektiye çavê we gişkiyane. Ez ji we rica dikim, tiştekî reş ji min re dibê xewan e, ez herim lê binêrim. Eger tiştek tunebe, ez ê vegerim, emê piştê xwe bidinê erdê beriyê berê xwe bidine mal û xwediyar e.” Ko van şora kir kêfa hevalan xweş bû, Hedmên xwe ji bîne vî çeng kir, di tertîbê xezalê sorî li piştî çiyar, ne go gelî ne go zinar e Yek û didû xwe avête serî wê reşayiyê ku ghişte ser gir ku bala xwe daye ku coteke qîz li pêşiyê rabûn, yek bi kincê kurmanciye yek bi kincê erebiyê. Herd rabûne ser xwe piştê xwe dane Dewrêş ser ber jêr çûn. Dewrêş balê xwe da wanêhane bi elwanê kurmancî bi taceke misirî yapraxê tacê zêr e sor e, qorê Mehmûdiyan zêran soran bi qulpê bera pê de dane, xelaskirine morê cênikan silavê didine kenara lêvan. Enî kal e gevr e, di tertîba gobeka hîva li çardan, bir û mijang e qemer in, biskê revan şekiri ne bûne kevan e, xwe dane li ser kenarê rêya ne. Pozê teyrînî ne, lêv e qeytanî ne, di tertîba heba birincê qerejdaxê li etega çiya ne dok û şerab lê kuta ne lê hêşin dikê di navbera saîkê du awiran e. Di nav kela kemberan kêleka hemiliyan, bi bejna seweyan, di newqa helaliyan di topêkê xilxalan, di zendê bazinê tilkarî, di desta gopaleke zêrîn, wediweşîne pozê qonderan weke zabit û ê ku herbike

serê gemiyan. A dinê di kêlekê wê de bi elwanê erebî şaxeke kêserrewanî avê te li ser serî û yek li dorê gerandî di tertîba şêx û melan, bi ser xwe de berdaye qapûtê berbişems, di nigan de zûyê çegman e. Gopaleke zêrîn di destê wediweşîne pozê çegman e. Wexta çavê Dewrêş li wan herdu qîzan ket. Wî hûndirê xwe de kela lêkirin û hilweşandin go: “ Min digot belkî çelengî û cemalî li dinyayê tune ye ji xencî çelengiya qîza Paşayê Milan. Min seba xatirê wê guliyê mor da dîndara bavan û diyan min konê mezin ji xelkê re kire kesib û talan. Min nizanibû çelengî û cemalî li dinyayê pir e, dest li ser destan hene hetanî erşa bilind qatê ezmanê heftan. Çelengî û cemaliya van herduyan hezar car bimbarek be li mal û xwedîyan.”

Dibê wan qîzan, yekî li ser piyê xwe ra niherî, siwarek li pê wan te, hespê bin da padîşakî hespan e, siwarî li ser padîşakî xortan e, li serî şara keserrewanî egala mûelî xar kirî avêtê çatê biriyane di stû da melûl bi qeytana nêrûz û dabanê giranê, simbêl badane kirinê pêre ne îmane, ji pesîra bişkok fitiliyane, di binaniyê de dixewîne çaqê zirxaliyane. Herduyan piştê xwe dane Dewrêş û ji ser gir daketin. Dewrêş balê xwe dayêkê qebîlakê di binê gir de daniyê, êleke mezin bi çar şopan e. Her şopek sentê pêncsed mala ne û her şopekî konekî mezin î konê serdara ne. Bêregeke herbî têda dixewînî axayeke bi elbanekî erebî ketê bin konekî erebî. Dewrêş balê xwe dayê wê qebîlê, konê wan bi ser wan de daketine, navber konê di erdê dibin xewa ne, bûne konê hilgiyan e. Li hêleke ceniyek biçûk girtine ji berî maka ne. Makê ceniyane nabine xewan e, li hêlekê jinên ku serqot in, guliyê xwe qût kirine ji hinarê rûye wan xwîn dirêje cilê wan reş in reş girê dane. Dewrêş go: “ Law eceba çi bi serê wan de hatiye. Cenî hene mak tune ne, jin hene peya tune ne, konê wan bi ser de daketine, jine bi cilê reş in. Eger ez vê meselê pirs nekim, wê ji min re bi kulekî be, hela ez dakevim pirs bikim.” Dibê Dewrêş xwe ji ser gir berda li ser qebîlê ê çavê Hedmên li şînahiyê ket îro sê ro ne desa şînayî kirî, dibê deng bi Hedmên ket. Wexta deng bi Hedmên ket dibê ew ceniyê hanê biçûk deng bi giyan ket, di girênokan de çûn û hatin, dûman û tozê xwe avêt qatê ezmanan, keç û bûkê Tirkan û Gêsan reviyane xilxalan li kurê Evsoyê Şerqî dane seyr û temaşan. Dibê wê çaxê Dewrêş hat sekinî li bin konê erebî, îxtiyarek ji binaniya konê derket û hat li hemberî wî sekiniya, destê xwe avêt dizgînî Hedmên go: “ Kurê min were peya be li bin konê min. Ez ê ji te re qehwakî çêbikim” Dewrêş go: “ Bavê kalo mala te li te bimbarek be. Ez nikanim peya bim. Ez hatime pîrsekê ji te re pîrs bikim.” Kalî go: “ Kurê min hûndirê min ne sifre ye, ez verişînim li her derê, tu were binaniya konê min, hînga binêr tu çi dixwazî ez ê ji te re bibêjim.” Dewrêş go: “ Bavî kalo rica min ji te re

heye, ez nikanin peya bim, ez hatime li hemberî te sekiniyam ku tu ji min re bibêjî ka çi hatiye serê eşîra we.” Kalê go: “ Va qebîle tu li ber ra sekiniyayî qebîlê Tirk û Gêsan in, ew herdu qîzê serê şîkêrê rabûniye yek xwînga Çil Îbrahimê Begdilî kekê Eyşa Padîşahê Tirkan e, yek jî xwînga Eferê Gêsî kekê Ûtman e, ji hestî hûnavî bî kalî li pêş çavên te Şêxê Gêsan im. Sê ro berê li ber vî konê min hebû gûrîniya defan, lîlîlîniya zilxitan, kurîniya hîrobçiyên Gêsê xerbî û şerkî neman li ber vî konê min kom nebûn û neciviyên. Ew konê hanê beregê cengê tê de dixewînê, ewaya konê Çil Îbrahim Begdilî kekê Eyşa Padîşahê Tirkan e. Sê royan berê çiqasî kal hebûn li dorî wî kom bûn û civiyên, Çil Îbrahîmê Beg Dilî bû serdarê kal û îxtiyarên. Bêreqa sifteh dakete erdê berriyê, ji bona sî û du hezar malî Milan. Ew konê dinê di konê kêlekê de konê Kose Weys e egîde deman, çiqas diz û çolê heşalan hebûn li dorî wî konî civiyên, bereqa didûyan ewaya bû serdarê wan, dakete erda berriyê ji bona sî û du hezar malî û Milan. Va konê di kêleka min de konê Eyûbê Mistefa ye, kekê cozan padîşahê xortan çi qas xort di qebîlê de hebûn destê wana qetandin ji destê dîndarê baban, xortan guliyên bi ser derz û qolincên xwe de berdan ewaya bû serdarê wan. Bêreqa sisêyan dakete erdê berriyê. Evê konê tu berdê sekiniyê konê vî kali ye, bavê Efer û Ûtmên şêxê Gêsan, Gêsê şerkî û xerbî neman li ber vî konê min kombûn û civiyên, bu lîlîniyan zilxitan bû kûrîniya hîrobçiyên, lê helekî bû gurîniya defan, ji ber vî konê min siwar bûn hezar siwarî bi defan cot bi cot siwar bûn li wan, di dest wan de arê fetîlan, serdarê wan jî bû Eferê Gêsî biçûkê birayê xwe Ûtman. Ji bin vî konê min siwar bûn pêncî qîzê serdaran, seroka wan qîzan jî Zehra Xatûn, hest û hûnavê vî kalî li pêş çavan. Va îro roya sisêyan e daketine erdê berriyê şarkê bi gûman ji bona sî du hezar malî Milan û va herdu qîzê tu pîrsa wan dikî. Eger royê hezar mêr ji vê qebîlê bimre jî, van herdu qîzane elmanê xwe xerab nakin. Tu pîrs dikî çira van jina rûyê wan qetiyane? Xwîna narîn li hinarê wan dixewîne, guliyê xwe mor qût kirin çekirine çolan e. Diyarê reş dane û şîn û girî di nêv wan de ne. Kurê min berî ku wan dakevin erdê berriyê bi çar bêreqanî bi duanzde defan bi duanzde hîrobçiyên, pênce qîzê serdaran, hezar û hefsed siwarî Tirkan, hezar û du siwar, Delûlan, pêre min rakir barê va eşîrê giran. Vî kalî nehesibîne bi qeydê qerdê gêçik û gececiyê çolan. Ez Hûwêd begê kal im neyê harim wergê dîn im. Ez ne hemalê van silehan im sibe û heta êvaran bi xwe re rakim hilînim. Do wan çaxan li dîwana mêran, min serê xwe gerend li kurkê hevran min go: “ Gerekî ez serê xwe bidime xewa şevan, di nav qebîlê me Tirk û Gêsan dîgeriya dîlana keç û bûk û qîzan, kêfa wan î xweş bû digo: “Wê talana Milan were nav me Tirk û Gêsan serfirazê qîzê wan werin emê çelengî û cemaliyan wan bikin seyr û temaşan.” Dema min xwest ez serê xwe bidime

bîsteke xewa şevan, min bala xwe dayê ke ji dengê xûlam û ebîdan ez nikarime serê xwe bidime xewa şevan. Ez qêmîşê xulame nebûm, xûlam di tertîbê evladê meriyan in. Min dîwana mêran berda daketime hêla heremê û li ser metiinê diya Efer min serê xwe da xewa şevan. Min carekê serê xwe rakir ku deng bi min da tê hawar hawar jina ne, alem û dinê ji hev dibin ser û piya ne. Çiqasa keç û bûkê qebîlê hene gih li dora konê civiyane guliyê xwe yî mor qût kirine çêkirine çolane ji hinarê rûyê wan tê gûjiniya xwînê, lê hêlekê tê dengê zaroyan çêkirina nav nigane. Min ser xwe rakir aqil di serê min de nema, ez ketime şûna diwane û bodilê çolan. Min bang kir go: “Xêr e we bi serê we de hatiye çi eceb û xûlaxane.” Hatî li hemberî min sekiniyan go: “Axa qey zehar hayê te ji berê dinyê tune, vegeerê peyê me kesî nema li mal û xwedîyan e wê yekûn serê xwe bidine diyarê qebrê axa kendal û goran e.” Min go: “Çi bi serê wan de qewimiye, çi xeber bû çi ji we re hat, de bibêjin sebra min nema?” Gotin: “Em niha di dîlane keç û bûkan de bûn, em di kêf heneka giran de bûn, me bala xwe daye erebekî rû tenikî serqotî li pişt hevalan û bi tenî girêz het kete nava me gişkiyan li hemberiya me sekiniya go: “Heriya dinya bi serê we be, zihar kêfê xweş e ku vegeerê peyê we hebe koma we gişkiyan e.” Me go: “Hele bibêje çi bi serê wan gişkiyan de hatiye?” Go: “Xwedê deyne Paşayê Milan kurê Evdoyê Şerqî rakir fîncana serbixwîn ji ser sînê û tebaxa zêran, bi duanzde siwaran daket erdê berriyê ji bona cerd û bêregê we Tirk û Gêsan, kesekî ji ber destê kurê Evdoyê Şerqî bifetil tune, vegeerê peyê we kesî nema li mal û xwedîyan.” Min go: “Berdin van meselê vala bi derewan. Eger kurê Evdoyê Şerqî bi Ezraîlê mewtê mêrê mêrinê be, dîsa nikare bi cerd û bêregê giran. Eger gurê sibatê be, çelî zemberî da di bistî çila da, di hîva ronî da tekeve nav kerîya miyan dîsa xilas nabî cerd û beregê giran.” Ê hema şora wî erebî ketiye guhê wane, loma wî nalîn û girî ketiya ortê wan e. Xorto ji gava din ve ez balê xwe didime te, tu ne ê tirkî nê ê erebî, tu kurd î tu kurdmanc î, tu daketî erdê berriyê şarkî bi gûman e, bi te ra dibin kurê Evdoyê Şerqî û vay li bin te da Hedman e. Tu hatiye sehiya min û şoran e, kurê min tu Efer re bi hevdu re bira ne. Gora bavê xwe bike berde erdê berriyê, here vegere erdê mal û xwedîyan, rûne binaniya konê xwe yî mezim mînaniya xan. Li hûzûra bavê xweyî kal Evdê Milhim koma hestîyan û diya xwe Eysa Welê herdu kokê mî li ber diwaran. Paşê Milan ji te re tirbeke kolaye te dişînî li ser kendalê tirbane tu nabînî qîza Paşayê Milan. Sî û du hezar malî Milan mekşîne qeyran, di pişt te da sekiniye pênc hezar malê êzîdiyan çiyayê Şengalê. Dewrêş li kalê vegeerand û got: “Kalê hêja te ez naskirim, lê vegeerê min tune li mal û xwedîyan. Ricake min ji te heye îro roja sisiyan e, ez daketime erdê beriyê ez û hevala hereket di me de nema. Tu dikî ji min re bibêje ka hela niha cerd

û bêregê wan li ku ne?” Kalo go: “ Kuro ez ji te re dibêjime vegera mal, tuyê bimirî. Va serê xwe rake binêre kurê min, ez Hûwed begê kal im. Ez ê niha dakevim gêd û gêbayê xerbî, ez ê kîlîdê ji qeyd û bendan bifilîtnim, çek û sîlehan li ser xwe de berdim, ew herdû qîzê hane ji serî wî girê daketî, ez dîsa herim bi ser wî girî binîm di navbera xwe û te de dinîm. Ez û tu em pêsrê xwe bidine pêsrê hev du, eger te ez kuştim va herdu qîzan rake bibe û here. Tu dikî çî bikî dîndara qîza Paşayê Milan? Here rakeve li meqamê horiyar heta roja tu serê xwe didî serê diyarê qebrê axa kendal û gornan. Na eger min tu kuştî, tu nabîndî dîndara qîza Paşayê Milan wê bi te re her diyarê qebrê axa kendal û gornan.” Li wê şorê dibê Dewrêş serê xwe rakir go: “ Bavê Kalo dilê min lîyan e, te bi wê şorê berada dilê min xûrî pê arê darane. Tu dikî lekakê li daw û etega min xînî, ji daw û etega min nare heta serê xwe didim axa kendal û gornane. Alem û dinê wê bibêjin: “ Kurê Evdoyê Şerqî berdaye cerd û beregê Tirk Ê Gêsan, çû qûweta xwe ceriband kalekî heft û du salan e.” Rica min ji te heye Bavê Kalo ji min vegere ka bibêje hîro cerd û bêregê we li kuderê ne? Da ku ez bi rehetî piştê xwe bidime te û berê xwe bidim hevalan” Hûwed Begê bala xwe dayê ku vegera wî tuneye go: “ Kurê min madem tu venagerî ba mal û xwediyar tu îlle dixwazî ka cerd û bêregên me li ku ne, ez ê ji te re bibêjim, hîn ku keç û bûkê me bi te nehesiya ne ku pê bihesin tu Dewrêşê Evdî yî siwarê Hedman î tema ev şorê kesiyane dibê, du kêsek li serî kevirekî dibin bela wê bi tekevin û mabeyna min û te jî xera bibe. Eger tu cerd û bêregê me dixwazî ji te re bibêjim li ku ne. Îro li ser girê Uzunaçanê kemîna wan e.” Dewrêş go: “ Bavî Kalo bi xatirê te.” Ji cem Hûwed Begê bi rê ket û çû.

Eferê Gêsi ew û Dewrêş bi hevdu re bira ne. Dewrêş birayê hespê xwe daye Eferê vana berê li Şengalê diçûn hesp diçêrandin. Rojekê hevdu dîtibûn ji hevdu hezkiribûn bi hevdu re bibûn bira. Kevir bi hevdu re li Şengalê kiribûn erdê kînga van kevîrê me ji erd derkevin wê biratiye me jî ji hevdu biqetê. Efer kengî ji bin konê xwe derket û bihîst ku Dewrêş fîncan rakiriye û daketiye erdê berriyê ne şev pê şev e, ner roj pê roj e. Digo: “ Lawo Xwedê malê wî daniyo ma qet kes tunebû di Milan de fîncanê rake îlla wî rakir. Ma nizanibû Paşê Milan wî kuştin bidî, navê wî û Edûlê dinya tijî kiriye. Alem gih dibên : “ Kurê Evdoyê Şerqî hingivî hindirî lêvê Edûlê min dî, leke lêxistiye daw û etege sî û du hezar malî Milan” Ewî çito va fîncana rakir daket erda berriyê dike bike cerda sê hezar û hefsed siwaran ne bi deh û du siwaran. Min vava bidîya çend şîret bikiraba belkî gora min bikira û vegeriya mala.” Efer fikirî ji xwe re rêyek çêkir. Rabû hirobçî berdane nav cêrd û bêregan, hîrobçîyan bang kirin Eferê Gêsi

dike şorekî bibêje: “ Gelî Tirkan û Gêsan dengê min tê we giyane, xebere we jê heye Dewrêşê Evdî fîncana serxwînî rakir ji ser tebox û sîniya zêran li binaniya konê Paşê Milan, bi duanzde siwara ketiye erdê berriyê ji bona cerde û bêregê me Tirk û Gêsan va ye ê ku pêre daketine erdê berriyê gişkî egîd in, va şûnê em lê sekînîne jî kemîna mêran e û çiqasan ceng dibin li wan deran dibin. Ger em û kurê Evdoyê Şerqî li vê derê li hevdu rast bîn em dikin dakevin cerda mêran e. Pirsê pêşyan e dibê lêxistin jî a mêran e û rev jî a mêran e. Belê hûn giş jî zanîn hespê min î nêrî girgîn e zevt nabî. Rica min ji we heye ez vî heywanî li wan kûçan biqelibînim û rehet bim.” Serdarê Tirk û Gêsan giha bi hevdu re qerar da ku here, Efer ji cerd û bêreg qetiye girek didû qûlibandin û hesp pehn kir balê xwe dayê ku her duanzde heval li ser girekî kom bûne. Dewrêş jî balê xwe tim li dorê xwe bû, carekî balê xwe dayê yekî siwarekî derket yekî bi tenê go: “ Siwarekî hanê ez herim binêrim ka kî ye?” Dewrêş rabu siwar bû berê xwe dayê ku nêzikî wî bû nas kir ku Efer e, Efer jî nas kir ku Dewrêş e. Herdu gihiştine hevdu xwe ji serpan berdana erdê rûyê hevdû ramûsan hal û kêfa hev pirsîn. Sadûn jî ji hevala qetiya û bi xwar çû wan jî rûye hev ramûsan û her sê li hemberê hev sekînî. Efer go: “ Dewrêş birawo ev îro roja sisiyan e em derketine ji nav mal xaliyan e me şunde hişt qebîlê Tirk û Gêsan e xeber dane min ku kurê Evdoyê Şerqî rakiriye fîncana serbixwîn ji ser sînî û teboxa zêran e û seba xatirê qîza Paşê Milan rakirî barê cerd û bêrega Tirk û Gêsan e. Ji wê çaxê heya hîro nekete çavê min xewa şeva ne. Dewrêş birawo biratiya min û te ne biratiya baskê kaniya ne me dobek li serê çiyayê Şengalê kevir bi hevdure berda ne erdê şûkir kerema rebbê elemê em hîro li vira li hemberî hev sekiniyane bûne kiçkê argûna ne silibê li ser devê bîra ne. Dewrêş birawo dilê min liyan e ma qey tu nizanî me rakiriye sê hezar û hefsed siwarê Tirk û Gêsan e bi duanzde defan bi duanzde hîrobçiyên bi duanzde bêreçan û bi pence qîzê serokan em daketine erdê berriyê ji bo sî û du hezar malî Milan ne bona we Şerqiyên. Dewrêş go: “ Efer birawo, serê xwe rake li min binêr, ez zanim ez ê li vê rêyê bimrim, hema ez li vî dilê xwe nabînim çare û mekan û dermanan e.” Efer go: “ Ma qey tu natirsî ji xofa Xwedê te bavê kal û diya pîr tenê di bin kon de hiştine, tu gora min bike veşer nav mal û xwediyên e.” Dewrêş go: “ Birawo, min rakir fîncana serbixwîn ji ser sînî teboxa zêran li binaniya konê Paşê Milan li ser min bû lîlîniya zilxitan, ez bûme nîşana pêçiyîê bûkan û qîzan û gişkiyan, navê min li qebîlan gişkiyan bela bû ku niha ez piştî xwe bidim erdê berriyê devê xwe bidime mal xwediyên keç û bûkê Milan wê herin li hemberê Edûlê bisekinin we bibên: “ Tolê te dî çî kir kurê Evdoyê Şerqî” Qezdarê min pir in beg û serdarê Milan wê yek fîncanê rake dakeve erdê berriyê û bi were têkeve cengê. Şanê Xwedê pir in dibê ku

cerqîne bi xwe we dişkînîne wê Edûlê bibe her bavê binanî konekê jê ra perdakî kêdêka bayê xerbî vekê û bike makamê bûk û zavan. Qey zihar ez jî wê çaxê sax bim li serê çiyayê Şengalê koz û guliyê mor bikime seyr û temaşan. Ma tu nizanî? Wê ji min ra kulekî be û ez ê bidime binaniya paşiyên pê serê xwe bidime diyarê qebrê axa kendal û gornan bira ez hîro bimrim ji min re ji wê royê çêtir e. Efer go: “ Birawo, a yeke din ma ne tu Edûlê dixwazî ew li min, tu here mala xwe serega çiyayê Şengalê rûne emê bajone li ser si û du hezar malî Milan, em ê arekî berdin konê Paşê Milan bila dûman rabe qatê ezmanê heftan em ê ji binaniya konê Paşê Milan derxînin sandiqê zêran sî û du hezar malî Milan di vegeerê de Edûlê ji birayê xwe bixwaze ez ê bi guliyê wê yê mor bigirm bavê me bin konî te tenê bira dîndara wê bi te re nere diyarê qebrê axa kendal û gornan.” Dewrêş li wê şorê serê xwe rakir go: “ Efer kekê min dilê min liyan e, te bivê şorê berda dilê min xûlî û pêt arê dara ne. Eger ez niha vegerim li mal xwediyên û tu guliyê Edûlê bavêjî binê konê min î mezin î xan, eger rokê şorê min û wê li hevdu neyin wê li hemberî min bisekine wê bibêje: “ Eger tu pir peya bûyî te piştî xwe nedida erdê berriyê te devê xwe nedida mal û xwediyên tu damîşa şerê şêran nebûyî xelkê ez avêtime bin konê te qey zehar tu jî îro li serê mi dajoyî qanûna mêr û jina ne.” Birawo! Ew şora wê di hûndirê min de wê kulekî bî, ez ê serê xwe bidime diyarê qebre axa kendal û gornan e.” Efer pir li ber geriya çare lê nedî, Dewrêş jî balê xwe dayê ku Efer dev jê bernadê Dewrêş çav bi Sadûn re da kir go: “ Şalê tu qehrekî li ortê min û wî ki balkî biqehire û here waya bi aşî dest ji me bernadê” Ê Sadûn hînî bilmez e û nasiya xwe û Efer jî pir tune ye li paş Efer sekinî û rim û şirkanî wawêşandê bi ser Efer de bi gûrîna xûna mêran. Wexta Efer dî bi ser de xwîn hat şabûr bi hespê dagirt hespê xwe bin çekir di tertîba karê xezala sor li piştî çiyên derket ji navbera herdu biran bang kir go: “ Dilê min liyan e min digo belkî biratiya min û we ji nav me ranabe heta rojê diyarê qebrê axa kendal û gornan e. Ez Efer im wergî har û dîn im, ez dikim bask û qenedan ji kuderê werînim xwe bavêjim sêrege çiyayê Şengalê kevirê biratiyê ji bin erdê derxînim. Her yekî bi derekî de çekînim biratî di navbera xwe û te biqetînim ha te ra meydana mêrane were em dakevin meydana mêran pêşîrê xwe bidine pêşîrê hev em binêrin kî ji me berx e kî beran e.” Wexta Dewrêş balê xwe dayikê ku ser Efer de xwîn tê banê Sadûn kir go: “ Law Sadûn Ez Dewrêş im ne harî wergî dîn im ji gave berê vir de ez xwîna narîn li ser kekê xwe Efer de dibînim. Tu dikî ez niha destê xwe bavênim ser qebza lezgan gerdenê te yî xelawî lêxînim serê bi dora serê Efer bigerînim.” Wexta Sadûn dî Dewrêş va şora kir go: “ Dewrêş birawo dilê min liyan e va şora pêşiyên e tu meriya dişîni diziyê pêra meriyan didî gaziyan e. Tu were ez û tu pêşîrê xwe bidine hevdû em

binêrin kî berxe kî beran e.” Dibê, herdûyan çengê xwe gerandin eba durziyan şirqînê kete nava herdu birayan pozê rîman kutane nav guhê herdu hespan û hêrîşa ser hev dikirin toz û dûmanê xwe avête qatê ezmanê heftan. Dibê, wexta herdu biran pêşîrê xwe dane hevdu şirqîne kete nava Efer hesp pêhn kir xwe avêt nava herdu birayan go: “ Dewrêş birawo, tu dikî lekakê li daw û etega min kînî ji daw û etega min narê heta ku ez serê xwe didim diyarê qebra axa kendal û gornan. Alem û dinya wê bibê: “ Eferê Gêsî mêrekî fêsad bû kete nav herdu biran li erdê beriyê şerekî bi gûman meyt û cenazê wan çekirine çolan. Ez ketime hed û bextê te Dewrêş birawo min qûsûra Sadûn efû bikî û danîniya ber nigan.” Ku Efer jê dûr ket Dewrêş banî kir go: “ Birawo, dema em dikevîne cengê ez û te em tala hev tîn mebê ez û Dewrêş bira ne. Min berê gotine kes ji pêş çavê min nabe xewan ne ji bavî ne ji merivan ji xencî qîza Paşayê Milan. Efer berê xwe da cerd û beregê Gêsan Dewrêş ji şûnda veşariya. Eferê Gêsî çî kir û çî nekir nikaribû bi Dewrêşê Ewdî bide pejiwandin.

Li dû dîtina Eferê Gêsî Dewrêş û Sadûn veşariyan ba hevalan Dewrêş go: “ Siwarê em li cem bûn Eferê Gêsî serokê Gêsan bû cerd û bêregê Tirkî û Gêsan di paş vî çiyayî da ne. Hîro mirin ketiye nêv biriyê me gişkiyane, nebêjin kurê Ewdoyê Şerqî li erdê beriyê li ser me dajo serdariyê mêrane. Ez kesekî neçar nakim, ez ê bitena xwe dakevim cerd û bêregê Tirkî û Gêsan e.” Herdu zaroyê Mistoyê Ferhê hatin li hember sekiniyan go: “ Dewrêş! Birawo, dilê me liyan e me hişt li du xwe Beyaza Emo hîva çardan, fetûma Elî Sîncar xezala çolan, def û daweta me dihatin kutan cerd û bêreg wane li pêş me ne, em hîro çito bikin berê xwe bidin li mal û xwedîyan. Alem û dinê wê bibê: “ Heger vana pîr mêr bana nedihîştin kurê Ewdoyê Şerqî bi tenê li pêş cerd û bêregê Tirkî û Gêsan ne direviyan û xwe nedîvêtine mal û xwedîyan. Birawo, veşara me tune li mal xwedîyan, em ê pêşîrê xwe bi te re bidin pêşîrê cerd û bêregê Tirkî û Gêsan bila em serê xwe têde bidine diyarê qebrê axa kendal û gornan.” Wexta ku herdu zaroyê Mistoyê Ferhê va şoran kirin, Çiloyê Îzolî hat ber sekiniya destmalê kulavî ne di destê hêşir bi çavan ketine serê xwe rakir go: “ Dewrêş birawo, dilê min liyan e, serê xwe rake li min binêre ma qey li bal û bîra te nakeve xwînga min Gulfîdanê hat binaniyê konê Paşayê Milan xwe avête bin kurkê te yî hewran wê di dîwanê mêran li hember Paşayê Milan bi te ra go: “ Tu gerek seba xatirê guliyê min î mor kekê min danexî erdê beriyê cerdê bigûman.” Te ew kor û poşman veşarand li heremê û jinan a didûyan qîza padîşahê Milan li hember sî û du hezar malî Milan namûsa wan dananiyê bin nigan seba xatirê her pênc xwîngan li hemberî te sekiniya bi te re go: “ Çiloyê Îzolî

mêrekî xerîb e sirgûn e xwarziyê me Milan e xwîngiyê wan pênc in mecalê wan dayina mêran e, gerek e tu seba xatirê her pênc van xwîngan kekê gozelê vegerînî li mal û xwedîyan.” Te rîca wê qebûl nekir. A sisêyan Sadûn li hemberî te sekiniya û mesela hevalan û min jî bi te re go te dîsa qebûl nekir vegera min jî tune li mal û xwedîyan. Ez hîro di kêleka te da pêsrê xwe bidime cerd û bêregê Tirk û Gêsan. Eger min serê xwe danî diyarê qebrê axa kendal û gornan bila her pênc xwîng di pey min da bibine kesib û talan. Na ku me cilqînî lêxist cerd û bêregê Tirk û Gêsan bila ê di dila de bimîne hetanî vegera li mal û xwedîyan.” Ku Çiloyê Îzolî va şora kir Dewrêş deng pê neket herdu zaroyê Êmer Axayê Şerqî Êsif û Bozên hatin li hember sekiniyan û gotin: “ Dewrêş! Brawo, dilê me liyan e, dikî hîro lekakî li daw û etega me xînî va roja sisiyan e me konê mezin î bi hîjde dîrekan hiştiye li mexel û çolan e. Ku wexta Sadûn ricê me gişkiyan li te kir te ricê me qebûl nekir. Em dikin bi çî rûyî vegezin li mal û xwedîyan, deng bi Dewrêş neket Sadûn het li hember sekiniya go: “ Birawo, ez li hemberî te sekiniyam min ji te re rîca kir te go: “ Kes li pêş çavê min nebe xewan ji xeynî qîza Paşê Milan.” Cerd û bêregê Tirk û Gêsan dibê xewane, ez îro dikim çito te berdim berê xwe bidim li mal û xwedîyan e. Ez ê jî hîro di kêleka te de serê xwe bidime diyarê qebrê axa kendal û gornan.”

Li du va şoran her duwanzdeh siwaran xwe gihandin serê gir. Cerd li pêş wan sekinî ne pêşî heye ne talî heye sê hezar û hefsed siwar in li wir bû şînge şînga şabûran Dewrêşê Evdî li hember wan çû hat li hevala vegeziya bang kir go: “ Birano, dilê min liyan e madem kesek ji we venegeriya li mal û xwedîyan em ji hîro va birê hevin dê û bavekî ne bila ê dila di dilan de bimîne hete vegera li mal û xwedîyan e. Birano cerd û bêrege giran vaye li hemberî me dibê xewan e. Balê xwe bidinêke pênc bêraq in va bêraq sifteh ew a Çil Êbrahîm Begdilî kekê Eyşo Padîşahê Tirkan serdarê kal û îxtiyaran e. Ew bêraqê didûyan a Kose Weys egîdê deman serdarê diz û eşqiyayê çolan e. Ew bêraqê sisêyan a Eyûp Mistefa kekê Cozan serdarê xortan e, ew bêraqê çaran a Eferê Gêsî serdarê Gêsan e hezar siwarî delûlan di bin destî wî da ne, pence qîzê serdaran di paş wan de dibine xewane dengê me tê we giyane, em ê dakevine cerd û bêregê girane emê qirarê seatekî nê di cerd û bêregê cengê de bimînin pê seatekî emê derkevîne serê vî girî hela kî ji me sax e kî mirî. Ji piran pir ji hindikan hindik û înzallah jî emê cerd û bêregan bişkînin em ê sax û silamet vegezin li mal û xwedîyan e.” Wexta Dewrêş wanî go û hîn di ber hevala de diçû dihat dobekî balê xwe dayekê ku şîrqînî bi Sadûn ket û kêmeta reş binê xwe çekir berê xwe da cerd û bêregê Tirk û Gêsanû kete nav wan di nêv

Tirk û Gêsan bû lîlliniya zilxitan kurîniya hîrobçiyên dinya bû erdê erasatê mexlûq rabû serê hêlan û piyan Sadûn ketê nêv wan di tertîba gurê sibatê di çilê da bikeva nav keriyê miyan qê li wane namîne çare û mimkûn û derman. Herdu zaroyê Êmer Axayê Şerqî yalla go xwe berdane nav cerd û bêregê giran.

Li du wan koma hevalan giyan xwe berdane nêv cerd û bêregê sê hezar û hefsed siwar in wan jî egîd in û darina egîda ne. Dewrêş nare kesî darê Çil Îbrahîm hevalê wî jî her yek darî egîdekî qirarê seatekî si nav cerd û bêregê de man. Dema Dewrêşê Evdî ji nav cêrd û bêregê derket hat xwe avêt ser girê Uzunaçanê sekiniya, heval yek bi yek ji nav cêrd û bêregê qetiyên li girê kom bûn. Dewrêş bala xwe daye ku di didû tune ne go: “ Birano dilê min liyan e gerk hîro serê min ekine loman aqil di serî min de nemayî bûme şûne bodele û dîwanê çolan e. Çavê min kor kiriye dûmana barûdê qûrşinê di pêsrê min de sekiniyane. Ez balê xwe didime konê we hevalan e cotekî ji we kême hela ji min ra bibên kî ne û li kuderê mane? Dibê, wê çaxê herdu zaroyê Emer Axayê Şerqî ber xwe dane go: “ Dewrêş birawo dile me liyan e va hevalê me yî kême herdu zaroyê Ferhêyê Mistê ne Êbeyd û Ferhên herduyan destgirtiyê xwe di ebrê da ne bi mal û cîran in def û dawetê wan dihatne kutan. Destgirtiyê ê biçûk Beyaza Emo hîva li çardan, destgirtiyê ê mezin Fetûma Elo siwar xwedana toqa zêran va herdu li pêş çavên me ketine xwarê, berê Êbêd ket li nav koma dijminan zehar biratiye ketine şirqînî bi Ferhên ket û xwe li birê bada lê pergala Eferê Gêsfî belav be bang siwarê delûlan kir, siwarê Delûlan li herdu biran kom bûn û şirqînî bi herdu biran ket û kete guhê me wê çaxê me herdu biran di nêv hev dan û me pêsrê xwe da pêsrê dijminan me dijmin ji ser meyt û cenazê wan rakir. Li vegeerê em çûne ser wan me bala xwe daye ku ebê durziyan bi ser xwe de kişandine serê xwe dane xewa giran. Me pozê rîman kuta berî wan me jê derxist destmala gulavîn yadîgarê destgirtiyane. Dibe ku em vedigerine li mal û xwediyên destgirtiyê wan werine pêşiyê me emê destmala çekine ser wan bira bavêne konê sandûqan, ji xwe re bikine sebra dilan. Dewrêş! Birawo, vegeerê kesekî ji me ne ma li mal û xwediyên.”

Li du ku xûyabû her du kurê Ferhêyê Mistê di erîşa yekem de mirine dîsa şerqînî bi Sadûn ket berê xwe da cerd û bêregê giran herdu zaroyê Emer Axayê Şerqî jî xwe pê berdane û yên mayî jî xwe li pey wan bera dan qerarê seateke di nav cêrd û bêregê de man dîsa kurê Evdoyê Şerqî ji nêv cerd û bêregê kişiya dîsa çû ser girê Uzunaçanê haval yek bi yek hatin li dorê kombûn wî serê xwe rakir go: “ Birano, we dîsa kerî daye gûrane dîsa hejmara kême bûyî.” Dîsa herdu zaroyê Emer Axayê Şerqî hatin gotin: “ Tu

çira nabêjî kanî Çiloyê Îzolî? Pergala dijmin belav be li dora kekê gozelê civiyan bi şûr û rîman hatinêkê bi koman şirqîniya kekê gozelê kete guhê me herduyan bi dilê me ket xûrî û pêt arê daran me herdu bira nêv di hev da em bi ber kekê gozelê çûn me dijmin ser rakir me dît ku hînê sax e, me go: “ Birayo destê xwe bi me de em te xilaskin ji nav koma dijminan.” Kekê gozelê rabû ser xwe û dest da me lê arekî hilolî têkeve nav mala Eferê Gêsî bavê hîrobçiyên kir ku bira hemû siwarên delûlan bi ser me herdu birayan de bikşên. Çilo destmala xwe yî gulavîn derbasî me herduyan kir go: “ Birano, herin mesekinin hûn xwe xilas kin dibe ku Xwedê we bike dezîkî neqetîne û we veqetîne li mal û xwediyên. Wê her pênc xwîngê min werine pêşiya we wê min jê we bipirsîn, wê çaxê wê destmalê çêkine ser her pênc xwîngan û bibêjin: “ Silava kekê we ji we re heye çû diyarê qebrê axa kendal û gornan.” Bila Gozel Xatûn bi be serdara her çar xwîngê xwe be û bila goştê pezê ner li xwe haram bikin û pê min re mêra nekin û bila ji nêv Milan barkin û berê xwe bidin nêv xwediyên nêv Îzoliyan.” Me wê çaxê li şûn hişt kekê Gozelê a Dewrêş birawo, destmala kekê Gozelê waye.” Dewrêş ser xwe rakir go: “ Min dobekê rakir wê fîncana û nabe ku hîro em birevin piştê xwe bidine dijminan berê xwe bidine mal û xwediyên em dikin lîxînînin heya yekî me tenê heye. Hîro veqetîne me li mal û xwediyên ji me re şermekî pir mezin e. Me heval wendakirine em dikin çito bê heval veqetîne li mal û xwediyane.” Baqir Axayê saxirê ker hat sekiniya li hember Dewrêş go: “ Birawo, tu dikî bêreqa raber min bikî ka kîjan bêreqa kîjan egîdî ye?” Dewrêş ban hevala kir go: “ Bêreqa hanê bêreqa Çil Îbrahimê Beg dilî paşê Tirkan çiqas kal û îxtiyar hene ew serdarê wan e, ez û wî pêşîrê xwe didine hevdu di destê me de dibe cerqîniya darê begariyan şirqîniya şûran gûrîniya hewêzî çav kildayî li ser min û wî de radibin di tertîbê qirik û qertelê çolan pergala wî belav be, egîdekî pir fer e. Bala xwe bidinêkê dev di şûrê min de nemaye daketîne ku dadikeve tiradê mêran serê xweyî serqot e porê xweyî hinc e, di tertîbê porê dînan ser çavê xwe girêdayî ne, şûr çep û rast diweşîne nasnakî dijminan ji dostan.” Baqir Axayê saxirê ker go: “ Çavê min birjên ez û wî va li meydana mêran sê doban li ser hev bûne sîlîpê ser devê bîran min go belkî dîwaneke çolan e eger min zaniba Çil Îbrahimê Begdilî Paş Tirkan e ma min bera dida, hema dobekî din koça min û wî li hev rast wîne hele binêr ji me kî berx e kî beran e.” Dewrêş domand û go: “ Ew bêreqa di kêleka wî de bêreqa Kose Weys egîdê deman e çiqas diz û çeçelê peyayê şevreşê henşelê mêrê çetîn û eşkîya hene gih bi dora wî ketine ew jî serdarê wan e. Bêreqa sisiyan jî a Eyûbê Mistefa kekê Cozan paşê xortan e ew jî çî bi dest herdu zaroyê Emer Axayê Şerqî Êsif û Bozên, bêreqa çaran a Eferê Gêsî kekê Êtman şêxê Gêsan e, di bin destê wî de hezar siwarê Delûlan cot bi cot siwar bûne li ser

piştê Delûlan e, ewa nav û nîşanê wan in.” Hevalno! Hîro roja mêran e em hezar salî li dinyayê bimiînin jî rokê îlleh mirin li deriya meriya ne bila mirina me hîro bi mêranî be ne yeke di nav çiyayê de be.

Dewrêş di nêv cengê de balê xwe dayêkê siwarekeî bi tenê ji cerd û bêreg qetiya berê xwe da ser girê Uzunaçanê li ser gir peyabû hespa xwe berada û serî gir pal da, Dewrêş derket ji nêv cerd û bêreg berê xwe da Uzunaçanê wexta ku gihişte ser gir bal xwe dayêkê ku ew hespê hane diçirî kêmêka reş e tari ye û hanî li ser gir paldayî û ketiye xwê Sadûn e. Wexta dî Sadûne birê xwe ye serê wî da ser dîz û çongê xwe dayê ku qûrşin heft niçikî di pêşîrê da sekiyane pozê rîmê si sepetê wî da lêxistî di paş piştî ra parçê dil û kezêbê dil û xewane. Pez lê qûlibî çav di serî de mane lê vegirtîne. Dibê, wexta Çav Dewrêş li Sadûn ket orînî bi pêket di tertîbê girî û herimê jinan bang kir go: “ Sadûn birawo, dilê min liyan e hela serê xwe rake li birê xwe binêre li ser girê Uzunaçanê hevala di nav cerd û bêregê cerda giran de mane kesek îro li min. Berê min digot kesek pêş çav min nabe xewane ne ji bira ne ji bavan ne ji meriyan ji xeynî qîza Paşayê Milan hîro telxa Qîza Paşayê Milan li pêş çavê min nabe xewane. Birawo te çima kekê xwe tenê berda û bi tenê hişt Evdê Milhim koma hestiyayî û Eysê Welê ew herdu kokimê ber diwaran. Ew niha binaniyê konê dibê xan sêrega serê çiyayê Şengalê li hêviya me herdu bira ne tu îro dikî serê xwe bidî di dest min da diyarê qebrê axa kendal û gornane.” Deng bi Sadûn neket Dewrêş bi ser de giriya û dîsa bang kir. Sadûn birawo te berda hundirê min xir û pêt û arê daran. Hele balê xwe bide çito tê romê romê siwara ne lê hêlekê pozê şûran û rîman dibûrîzîne di tertîbê brûskê ezmanan e. Lê hêlekî hewêzî çav kildayî ne di tertîbê qirikê qertelê çolan de ne li hêlekî lilîniyê zilxitan bi ser egîd û xortan de beredane. Birawo gereke tu li kekê helal kî tu serê xwe rakî bi min re bikî çend şoran û gotinan bila dil min de ne bî kula leglegê ger tu cewabê min nedî wa ziwarî te wê bi min re here diyarê qebrê axa kendal û gornane. Wê çaxê Sadûn serê xwe rakir go: “ Dewrêş birawo a ku ez dizanim a min di dinyayê de nema di guhê min de tê dengê tevr û bêlan Ezraîlê mewtê mirinê li hemberî min sekiniye em ê ta reş ê hane destê bi siwarê xwe nake tîkîtimê wî ne li ber çavê min rawestîne. Tu destê xwe bavêje şara keserrewanî eba durziyan teva kurkê hewran li terkî kêmit bijidîne. Çav kemîtê ramûsîne li ser mal û xwediyane bişîne. Bila wan cilane herin ji diya pîr Eysa welê û bavê kal Evdiyê Milhim ra bila bavêne konê sandûqan rojê cejn û şahiyayî pê bînin sebra dilan.” Dibê, wê çaxê Dewrêş şora Sadûn nekir didûyan kemît anî li ber xwe sekinand şala Sadûn Eba wî kurkê wî teva bi qaputê ber bişems ve pêçand li piştê kêmetê kirin

çavê kêmêtê ramûsan go: “ Kemêtê here li mal xwedîyan here ji me re silav ke bavê kal û diya pîr bibê ku Dewrêş û Sadûn serê xwe dane diyarê qebrê axa kendal û gornan qirbaçek waweşande kemêtê deng bi kemêtê ket û şîhiya li dorê herdu biran ket û berê xwe da li mal û xwedîyan û kete pêpirka erdê beriyê dûmanê xwe ji bin lingê kemêtê xwe avêtê qatê ezmanê heftan. Wexta kemêt çû Dewrêş serê kemêt da ser dîz û çongê xwe û bi serda giriya lê hev dî ku heval lê kombûne. Dewrêş serê xwe rakir go: “ Hela werin binêrin kekê min li ber min serê xwe daye diyarê qebrê axa kendal û gornan e ma va çi merhemet e û çi wijdan e. Ez nihna bi hesab û bi hejmar balê xwe didime we dîsa cotekî ji we kême hela ji min ra bibin va kîn e û li kuderê mane?”

Dibê wê çaxê Hesêyê Remçil û Baqir Axayê saxirî kerr herdu hatin li hemberî wî sekiniyan û Baqir Axayê saxirî kerr go: “ Dewrêş birawo dilê min liyan e serê xwe rake hela binêr li me herduyane erê hîro te ser Sadûn de xar bûyî ji çavê tê gûrîniya hêsrane orînî bi te dikeve di tertîbê herem û jinan e va herduyê we yî wenda bûyî ji koma we Şerqîyan in tu çima nabêjî ka herdu kuê Emer Axayê Şerqî Ûsib û Bozên? Temanî bavê çaran malî pîrêkê qetîyan duanzde torinê Bedîrxaniyan kuştibûn li gundê dergûlê sirgûn bibûn xwe avêtibûn binaniya ba kalê we yî Evdê Milhim bavê teyî kal ewana xwedî dikirin bi birinca qerejdaxê goştê emlikan sibana hetanî êvaran da di bin konê we de dîzlikê xwe berdidan hetanî ser xaliyan kêleka xwe didan yastixê balgiyan seba xatirê rokê wanî muhîm û giran. Birawo, wa herdukaê ketne xwarê pêş çavê me herdukan berê Ûsib ket xwarê birawo, wexta Ûsib di nêv şedadê Delûlan ket xwarê û ser wî de bû giregûrê wan û koma Tirk û Gêsan dorê kombûn û civiyan. Qey zahir biratî şêrîn e şîrqînî bi Bozên ket wî jî pêsîrê xwe da pêsîrê dijminan ew ji ser birê xwe rakir. Pergala wan belav be cerd û bêregê Tirk û Gêsan li hev gihiştine hev ew jî bi ser Ûsib de avêtine erdê li ber çavê me herduyan. Birawo, min û Hesên va nêv da gûrmînî bi me ket di tertîba bazê serê destan û em bi ser hev da şîrqîyan me pêsîrê xwe da pêsîrê dijminan neçele neçele me meyt û cenazê wan ser wan de rakir erdê me dijmin rakir ser cenazê wan bi qeydimek û cotê didûyan. Li vegeerê em dîsa hatin ser wan me balê xwe dayêkê herduyan li ser xwe de xwûşandine eba durziyan, serê xwe dane diyarê qebrê axa kendal û gornan. Me pozê rîman kutan ber wan me jê derxist destmalê gulavîn a wa wan e dibê em wan vegeerîne li mal û xwedîyan bavê îxtiyaran e me va destmala çekine ser wan. Hîro koka we Şerqîyan hate kolan divê seatê da sisê çû ji we Şerqîyan Sadûn û herdu kurê Emer Axayê Şerqî.”

Dewrêş serê xwe rakir dî ku hereket di hevalan de nemaye xemiliyan e bi xwîna mêran qurşînê heft niçikî di pêşîrê wan de sekiniyane. Ji hêlekê de bala xwe dayê Îsoyê Melle Elî leqeba xwe Delî Palte pismamê Edûlê. Dewrêş û hevala li dora wî kombûn go: “ Emê hîro tişteke ji te bibêjin gereke tişteke nere dilê te, birawo em zanîn tî û teyê cengê nemaye bîrînê te xedar e ricakê me ji te heye, tu me bihêlî li erdê berriyê tu berê xwe bidî mal û xwediyên dibe ku Xwedê te bi dizîkekê û neqetîne bi sax û silamet li mal û xwediyên vegebin. Here ji Paşayê Milan re bibê yekûnê hevalan serê xwe dane diyarê qebrê axa kandal û gornan, kurê Evdoyê Şerqî bi çar hevalan tenê mane belkî ji me re bangêk were ji nêv Milan û ji nêv Şerqiyên belkî emê manî sax û silamet vegebin li mal xwediyên e. Dibê wê çaxê Îsa serê xwe rakir go: “ Dewrêş! Birawo, dilê min liyan e dibê ku Rebbê Alemê min sax û silamet vedigerine li mal û xwediyên û dibê ku Rebbê Alemê serketineke dide te ku tu vegebin werî binaniya konê Paşayê Milan tê wê çaxê law bi xwe bidî lafan bikî bibêjî: “ Îsa damîşa dijminan nebû reviya berê xwe da li mal û xwediyên.” Ez dikim wê çaxê çito bigerim nav sî û du hezar malî Milan dikim çito rûnim li hemberê keç û bûk û qîzan birawo wella xwînê min ji a we ne sorttir e de careke sond min xwariye ez jî serê xwe di kêleka te de bidime diyarê qebrê axa kandal û gornan.” Dibê heval hatin lê geriyên bi zorê Îsa siwar kirin şandin mal û xwediyên.

Wexta wana li meydana cengê vegebiyan ê dijmin li hemberî wan e gûme gûmê defan e lîfîna zilxitan e kure kurê hîrobçiyên e egîd derûn û tene meydanê dixwazine. Ê wana gî çar mane Dewrêş bang li hevalan kir go: “ Hevalno! Guhê xwe bidine ser min dengê min tê we gîhane riv nema vegeba mal û xwediyên nema herkes berê xwe bidinekê ez ji nêv dernakevim cerd û bêregê giran yan emê cilqînî tîxên nav cêrdê Tirk û Gêsan yan em gih hîro serê xwe bidine axa kandal û gornan.” Dibê, şerqînê kete nava wan berê xwe dane cerd û bêregê giran gûrmînî kete wan di tertîbê qûlingê ezmanan feyd û newal û gelî û qûçan bi dengê wan re deng didan. Neçele neçele meyt û cenaze çekirine çolan qerarê seatek û didûyan di nêv cerd û bêregê giran de man. Dewrêşê Evdî ji nav cerd û bêregê giran derket û xwe dîsa avête ser girê Uzunaçanê bala xwe daye ku ji hevala kes derneket ji nav cerd û bêregê giran Dewrêş wê çaxê go: “ Batil min koka heval gişkî veda.” Li ser girê Uzunaçanê li dorê xwe dinêre di tertîbê gûrê ordiyên supîrê û bazê serî destan. Ji biranînî helaq ket li wir bi xwe re go: “ Lawo niha ez ji serî vî girê nelivim wê werine ser min û li min xînin min bikujin a çê bila miriniya min bi mêranî be.” Wê çaxê wî avêt ser cerd û bêregê giran di nav da filiye di tertîba darê

delemê, berê xwe dide kîjan hêlê gûrînî bi wan dikeve li pêş kekê Sado bûye weke gûrê sibatê devbixwîne ketiye nêv keriyê miyane.

Hema pergala Tirkan û Gêsan belav be bûne weke behre Emerîqan e sê hezar û hefsed siwar e de dikê çî lê bikê. Egîdê Tirk û Gêsan go: “ Em li ser hespê nikan pê wê me giyan bikûje eger em li wî nekin fen û dubaran û rasterast pêşîrê xwe bidinê em pê nikanin.” Kose weys go: “ Rawestin ez ê dakevimê ez û wî em bi hev kevin me ê cengê bi hevdu ra bikin û ez ê ji ber birevim wê ew jî radû min kî ez ê wî li qûlemişkan biqûlibînim wê hespê wî di qûlemişkan werbe wê ji ser hespê bikeve xwarê belkî em li erdê lêxînin bikujin.” Dibê, wê çaxa Kose Weys daketikê û herduyan pêşîrê xwe dane hevdu dibê hatine hevdû dev bi şûrê wan de nema şûr çerk kir hatine hevdu bi rîman. Dibê qîtê rîman li jor difiriyan li hevdu nedîdîtin çare û derman şîrqînî bi Dewqrêş dikevê heval wendakirine birayê xwe wenda kiriye dilê wî şewitiyî. Rim di dest wan de qût bûn neman hatine bi hevdû hewêzê çavkildayî hewêzî li ser wan de radibine û datîninê hevdû di tertîbe gurzê Hemzeyê pehlivanane li hevdu nabîninê çare û mimkûn û dermanane. Dibê, wê çaxê Kose Weys dizgîna hespê bada û reviya dibê Dewrêş Hedman bada û rapê kir. Wexta Kose Weys gihişte bajarê mişkan xwe ji ser bada ê Hedmanî nêrî girgîn e bayê bezê di bajarê mişkan wer bû qûlemişkan wer bû nigê Hedmên di qabê de şikest hate xware Dewrêş ji ser de firiya li ku de keta xware? Li hemberî toda Zehrê Xatûnê xwînga Eferê Gêşî. Wexta Dewrêş kete xwarê dibê Tirkan hatê kê wexta Tirkan hatinê kê Zehrê ser todê xwe çekire ser Dewrêş û ba Tirkan kir go: “ Wa kete aliyê min dest jê berdin!” Dibê tirkan şora Zehrê negirtin dibin wê de dîsa lêxistin. Wê çaxê Zehrê bang kir banî Efer kir go: “ Efer! Birawo, dilê min liyan e Tirkan li pê rûyê gêsan kir bûça min wa dibin min da tu wî ve bi hevdu re bira ne li sêrega serê çiyayê Şengalê we bi hevdu re kevir beradane erdê wûn bi hevdu re bûne bira. Wayne wek birakî min ji dê bava ne tu îro nabînî Tirkan di bin min da Dewrêş dixine?”

Dibê, wê çaxê Efer banî Gêsan kir go: “ Gêsnî ji Tirkan biqetin, Tirkan mênênê xaîn in rûyê me şikinandin.” Dibê li ser vê yekê ku Tirkan di bin Zehrê de li Dewrêş xistin Tirkan û Gêsan ji hevdu qetiyên û li hemberî hevdu sekiniyan. Diki li hevdû xînin meriyê baqil di nav wan de hene li hev kombûn go: “ Em çira dikin li hevdi xînin hevalê wî nemanê wa jî mirinê ye. Lê hema wane ne bêxwedî ne pêncî hezar malê êzidiyan heye û sî û du hezar malê Milan heye. Dibe ku cenga me hîn dirêj bikê em niha ji hevdû biqetin wê me herdu seriyên jî mînê hev bikin dawîya me bînin.” Hanîn sulheke xwe ra

bi hevdu danîn Tirkan û Gêsan bi hevdu re dost bûn. Efer rabû Dewrêş rakir û bir serê gir danî deng bi Dewrêş ket û go: “ Efer birawo, hevalê min jî gişyan kom bike wan bîne li dorî min bi hewş bike.” Dibê, hevalî wî jî gişkî li dorê kirine hewş Efer li ber Dewrêş rûnişt serê xwe danî ser dîz û çogê xwe bi serda giriya banî kir û go: “ Dewrêş birawo dilê min liyan e, ger ku em daketine erdê berriyê seba xatirê te di qûrsaxê min de derbas nebû emegê cotan xew nekete çawan, min bi hezar belayî xwe qetand ji koma cerd û bêregê Tirkan û Gêsan seba xatirê we herdu biran, te wê çaxê bi min ra go: “ Birawo, ez venagerim li mal û xwediyar careke min rakiriye fîncana serbixwîn ji ser tebaxa zêrîn.” Te dî te hîro wenda kir dîndara qîza Paşayê Milan te wenda kir dîndara Sadûnê bira, te wenda kir koma hevala gişkiyan kanî bavê te yî kal koma hestiyar kanî Eysa welê kokima ber diwaran?” Dewrêş go: “ Birawo, Xwedê çi li eniyê meriyan danî wê were ser meriyan.”

Evdê Milhim li hêla odê rûniştî bê xew maye her di qeyta herdu kuran de maye. Eysa Welê li hêla malê li gêdûkê xerbê rûniştiye wê jî xew neketiye çawan e, Eysê carekê balê xwe dayê ku dengê kemêtê hat nas kir ku hespa Sadûn e. Eysê kir zilxit go: “ Evdî mîzgîna min li te Sadûn hat.” Go : “ Eysê Sadûn nehat kemêt hat kemête bê siwar e û dengê kemêtê hiznî siwarê xwe wenda kirî.” Kemêt hat di gêdûka bayê xerbê sekinî Eysê derket pêşiya kemêtê ew hêmbêz kir destê xwe avête ser zil dît ku cilê Sadûn li ser piştê kemêtine. Dibê qêrinî bi Eysê ket û pêra ji nav Şerqiyan deng bi girî ket.

Emer Axayê Şerqî wê şevê hat binaniya konê Evdoyê Şerqî peya bû rabûn wê evarê berê xwe dane mala Paşayê Milan wan û îxtiyarê Şerqiyan peya bûn li binaniya konê wî. Xeber dan Paşayê Milan ku Îsa jî hat gihişt sax vegehiya. Dibê, ser de bû lîlîniya zilxitan kurîniya hîrobçiyar dinya bû erd û erasatê mexlûk tev rabû ser hêlan û piyan. Li binaniya konê Paşê Milan Edûlê da zilxitan dibê ebîd û xûlaman xwe gihandinê go: “ Îsa hat li ber mirinê ye û Dewrêşê Evdî û hevalan gişkiyan serê xwe dane diyarê qebrê axa kendal û gornan. Emer Axayê Şerqî û Evdê Milhim hatine koma Şerqiyan dikin dakevin erdê berriyê belkî hilînin heyfa wan siwaran.

Dibê wê çaxê cerd û bêreg çêbû ji Milan û Şerqiyan Evdê Milhim Emer Axayê Şerqî û Paşê Milan ketine pêşiyê berê xwe dane erdê berriyê ser girê Uzunaçanê. Dibê wexta Efer ku cem Dewrêş rûniştibû serê xwe rakir go: “ Dewrêş! Birawo erdê berriyê bi zengilê dûmişkî gûmegûm di guhê min da tê. Ez li jor de dinêrim derazê sor li ezmên

dixewirîne dûman xwe davêne qatê ezmanê heftane di guh min tê xûmînê nigê nijdiya ne. Birawo, a ku ez dizanim banga te tê de bi xatirê te.” Efer giriya dest ji Dewrêş girt. Dibê, wê çaxê Dewrêş bang kir go: “ Efer tu zanî wayê ku tene gî qezedarê min û Edûlê ne û Edûl ji bi wan re ye vegere û li serê min bi cîh ke şara keserrewanî egala ewilî xalke û bavê çatê biriyar tu çapê zirxan pêşîrê min bi hev dixîne li min ke eba durziyan û şervelê qeremdilî kêlekê min bide şiqêrê bira nebinin min bi vî halî xirab de.” Dibê wê çaxê Efer vegeriya şara keserrewanî bi ser Dewrêş bi cî kir egal xwar kir avête çatê bûriyan simbêl badan kirine perê neman çapê zilxan bi hevdu xistin qeytana nêrûz û da binê giran di sitûde bi hevdû xistin şûrê bi qabê me li kêlekê xist kêlekê wî da kevirêkî û hevalê wî bi cih kirin a bi xatirê re go û çû. Dibê Emer Axayê Şerqî Evdê Milhilm û Paşayê Milan gihiştin Dewrêş Edûl jî hat gihişt ser Dewrêş hînê saxbû serê wî danî ser dîz û çonge xwe bi ser da Delal got û giriya. Cenga Milan û Ezîdiyan bi Tirkan û Gêsan nesekinî hetanî Çil Îbrahîmê Begdilî kuştin koma Tirk û Gêsan ji hev belav kirin her yek bi hêlekê de çû Milan û Şerqiyane vegeriyan mal. Îsa nemir ji birîna rehet bû û Edûl ji xwe rakir. Di pey re dibê Evdê Milhim zewicî dîsa du kurê xwe bûn disa yek nav lêkir Dewrêş yek nav lêkir Sadûn

Paşa zaf zaf ji Evdî re hat, çima ku Zor Temir Paşa ji ber şûr û xencerên neyaran xilas kiribû.

Zor Temir Paşa Evdî zewicand. Sala wî qediya, xwedê kurek dayê. Zor Temir Paşa navê wî danî Derwêşê Evdî. Zor Temir Paşa gelekî ji vî lawikî û ji bavê wî hes dikir, weke birayê xwe ji wan hes dikir. Sal û deman da pey hev, Derwêş mezin bû, temenê wî bû bîst û pênc sal. Piçekî malê wan çêbû, halê wan xweş bû. Evdî ji ber Zor Temir Paşa derket. Edûlê, qîza Temir Paşa bû, ku ew qîz pir pak û delal e, li ber dilê dê û bavê xwe pir zîz û ezîz e. Derwêşê Evdî ji Edûlê jî delaltir e. Dilê wî û Edûlê bi ser hev ve ye. Evdî konê xwe li berriyê vegirt.

Elî û Bozan her du birayên Evdî ne, Sadûn jî birayê Derwêş e. Ev her du malên hanê ji hev naqetin, tev Êzîdî ne. Evdî kal bûbû, temenê wî gihabû nod salan. Ji bilî Derwêş û Sadûn zarokên wî tune bûn

1.2. Dengbêj Huseyin Çakmak, berhevkar Narîn Gezgör, deşîfrekirin Mehmet Şîrîn Fîlîz

Dibê di zemanek çû çend gêncê Milan babaegîd yetîşmişbûn. Paşê go: “Vana wê îşekî ji min re çêbikin.

Ez ji aniha ve vana bidime kuştinê.” Rabu mektûbek nivîsand bi destê dostan re şand ji dijmina ra, ji feran û gêsan re go: “Çend gêncê me milan rabûne, min dinlemîş nakin, bi hêla we de werin, min suçlî nekin. Wana mektûba xwe girt xwend, go: “Çito xebera me tune wan genc ê werin bi ser me de.” Rabûn wan jî ban hev kir, hemî li hev top bûn giregirên wan, hezar û pêncsed egîd bi nav û nîşan bi hev ra sond xwarin bi telaqê jinan gotin mirin heye vegeer tune. Em ê îlle herin konê Paşê Milan bidin ber şûr û rima. Em ê bikin çorbe û gevê hespa go: “Paşê cardin ji me re çêdike fîlîma.” Wan jî jê re mektubek nivîsand û şand, go: “Hazirîyea xwe bike wa em tîn.” Go “Ne ji bo malê dinya û pera ye, ne ji bo xîpe miya ye ne bona boşê deva ye, ne bona tevr û kêhil û nejîya ye sirf em ê namûse te qiyime bikin têxin bin niga.”

Paşê Milan li eşîrê kir gazî hemî top kir. Dibê, va mektûba Feran û Gêsan jê re şandine dane xwendinê. Camêra guhê xwe dane ser tiştêkî wekî vê dibe ki bi çola ketiye kî derketiye xeziyê? Go: “Hûn çi dibên” Bi kesekî deng neket Paşê qehirî, dibê Paşê ji îpekê qehwe girt li wan wer kir. Rabûn kulb û heywanî bi şûna wana bi barê deva ji xwe re li mezin kirine (Dengbêj dibêje ne wilo ye) Paşê qehirî rabû herkes çû mala xwe. Dibê gazî du hawara kir go: “Kuro werin xwe bigihînin qeraxa çiyayê Şengalê, ji min re herin pey Derwêş û Sehdûn ewana ji destê Evdê Milhim in şêrê bi nîşan in. Encax ew werin bikin saziya vê cenga giran.” Ê ewçax çol paşa bû bi destê hukmatê çolpaşa bû. Herdu ferat li ser wî tapû bû, di bin emrê wî de bû. Dibê çû Evdo di nav devan de dike gire, çav li wan ket go: “Li we xêre law ez hatim vir jî ez ji we pak nebûm.” Go: “Evdî Axa em ne ji bo te hatine, em ji bo Dewrêş hatine.” Go: “Ma tu li ku Dewrêş li ku va ye Dewrêş goga dilizî li nav zaroka.” Go: “Hîn ez heme qey ew bûye meriv, hûn hatine ba wî.” Mineqêşe kirin deng çû Dewrêş. Dewrêş go: “Yabo eyb e şerm e, bila qehwakî bixwin bila nanê me bixwin êm paşê suala bikin ka cerd û gotina wan çi ye?”

Evdî go: “Law Dewrêşê min li bavê xwe bike guhdariya ne! Paşê Milan meriyeke bêbext û bêwijdan e. Wexta tengahiyê de dibêje xeberê bidin mala çerçiyên, mala egîd û şêran e, ku dikeve firehiyê dibê Şerqiyekî du pere û nîvan e. Ji navê min re gelek eyb û

şerm û giran e, va hîn destmala Rehmê di berê bavê te de bi nav û nîşan e.” Go: “Dev ji berde vê sevdâyê! Ez dizanim tiştê li ber guhê te jî xistine. Lêbelê ki were serdariya vê cergê bike, ez ê Edûlê ji wan re bikim mal û mekan e. Ew gelek caran çavê sêlekê wekî te girêdane.”

Eyşê bi dengekî bang kir go: “Evdo eyb e, ji te re, eyb û şermekî giran e, mêvan hatine bi misfir û mêvanî, hele jê re serjêke kar û berxane, bila pariyek nanê me bixwin paşê em bikin van gotina ne.”

Evdo go: “Eyşê ew pê hesiyaye du zarok bi min re rabûne gihîştine û ciwan in. Ew ê herduyan ji destê me bigre bibê girê Etçanê orta kerkûkê wê di navbera herdu aşan de wê bike xwarina gûr û hirçên çolan e.”

Weylo loo Weyloo ,loooo

Evdo deng kir go dilê min lîyan e, lîyan e

Derdê bavê te felekê kula min girane derde min bê derman e, nemaye ba hekîm û doktoran e.

Go: “Derwêşê min birê serê min ji mîna ser we goş û mîna serê hespa ye.”

Min jî berê xwe daye çîya û kerbala ye.

Lawo digo: “Wexte ji bo şerê giran xeberê bidin Evdê Milhim şerê binîşan, egîdê bi dû navan e.

Wexta Fêr û Gêsan di perê cemaatan dikirin qal û behsa mêran hinka digotin: “Evdo mêrekî bi du pere û nîva ne, şerekî binîşan e.”

Paşê Milan pê da ne heye ne bext û ne wijdan e. Ne heq û bextê mêran e.

Go: “Dewrêşo bajo Evdo û Şerqiyên gîh bi du pere û nîvan e.”

Go: “Ez qaîl im erd û topraxê Milan e.”

Xwe avêtinê ser kat û devan e bêrê xwe da qeraxa çiyayê Şengalê, ez nema bêjim Şerqiyên e.

Go: “Ev dizane ev herdu law in bi min re gihîştine vê diyar e.”

Ew derin nav dara zozan e, li tetwane, wê bihêle min bê serî û bê sermiyan e.

Qal min bike hêlîn û qertelê û qijikê çolan e weyloo, weylooo

Nemînin ji kesera egîd û mêrxasa weylooo

Go: “Ez Dewrêş im bi navê min re hebû kêmanekiye giran e,

Ji şerefa Milan noksan e,

Hin waye benikê min ê Paşayê Milan e

Heft lawê da min mereqa tizbiyê di destê alîm û xocan e”

Go: “ Ez zanim ez ê ji te re vî derbaskim
 Gotina qî bi yalan û derewan e,
 Go: “Vê seferî bike ez ê bidimê
 Qîza xwe ji wan re bikim mal û mekan e
 Bikim hevala nava yatax û nava jar e,
 Ya bi navê Rebbê Alamê yekê bi tenê bi pêxemberê bisilmana gişkan e.
 Çûna we bes e hatina we bibe axa vêdeke
 Gunde aşûkê di navbera herdû aşan de wê werin ser cenazê we refê qertel û qijikan e
 weylo, weyloo
 Ax ez nemînin Dewrêş
 Min Eyšê bi dengekî bang kir,
 Go: “Evdo lo min vana xwedî kirine bi şîrê van pesîrane.
 Qey bîra te naye, hûn hatin siwarbûn bi me bûn mîsafîr û mêvan e.
 Çûme serkariyê min şûşt ji bo kula vê oda ne.
 Pêşiya we rabî wek karî xezalek xinzîrek li we bû hav hav wî hûn nikaribûn bida wî
 bikûta bi şûran e.
 Xwe bera ser ava kanîya kir te go: “ Xwîngê xwe bide paş ji ber vî heywanê hane.”
 Ya rebbî min serê xwe rakir heywanek tê.
 Min go:“Ji min ra dibêje Eyşa Welat malanî şêra ne, ma law viya ji min re kêmasiyakî
 pîrî giran e.”
 Min şûnikê xwe rakir û çûmê pêşiyayî karî xezalê min herdu nigê xwe ji da berî erda ne.
 Wî serî xwe danî ba xawka zikê min
 Dirana pêşîrê min bike ser sifrê egît û mêran e.
 Min orta eyna wî xist şûnike kincane
 Şahid şûhûdê min dîn xinzîrê kuştîyê bi şûnikê kincane, derkeve pêşiya egîd û mêran e
 weylooo...”
 Evdo bi dengekî bang kir go: “Eyşê ar bi mala bavê te ketê ,
 Kal meke gotinê êsir û gotinê kevn û giran e, derde min pir e kula min bê derman e,
 Wexta em hatin wir mîsafîr û mêvane te kuşte karê xinzîran bi şûnê kincane.
 Wê çaxê hîn wechê te bellû bû min go: Destekê wê kor topal be, çavekî wê kor be,
 nîgekî wê seqet be.
 Ez herim wê bixwazim bi tûnê zêran e.
 Belkî xwedê miradeke bide min, ji min re bibe serdar û sermiyan e.”

Go : “ Çavetekî kor e, yekî bi dûman e, tu bûyî mîna halo meriya bi te bajo vê erda hev xale,

Ma dilê min ketî kêderê te, kete wê cesareta te

Ji mala mêran ê qîza şêran e, de wê zarokê min ji min re bibin sermiyan e.

Derdê cergê min tev raneke Eyšê.”

Eyşo go: “ Guh medinê law herin.”

Dibê Dewrêş siwar bû da pey hevala.

Evdo go pere nekir, wê here.

Dibê hatin ba kon gotin Dewrêş wa tê, serê hespa girtin Hedman girêdan hatin.

Hat rûnişt li ba sokakê, Paşê go birazê pal xwe dayê go birazê here jor,

Dewrêş go: “Hîn bavê min li dinya rondik sax e, rûspî yê cemeaten, em hîn gencin, cihê me ba sola ne, Yastixê mê hawilê keta dewa ne. Em narin li ser mezinên xwe rûnanin em wê terbîsyêsîzîyê nakin. Em ne sûtê kuça ne.” Wê çaxê Paşê lêva xwe gez kir go: “Wella vana ji Evdo wêrektir in. Wê mektûbê bînin ji Dewrêş re bila dinlemîşke, xwendin go normal e.” Ê law Dewrêşê min wa heftyeke min qehwe kelandiyê kiriye fîncanê ferfûrî vê tebaxê li vî cemaatê digêrîne, kes nikare rake bibe mabeyna herdu lêban kokê dirana, dibê qey têde jehra maran e. Çimkî ki vê qehwê bixwe wê bike saxitiye vê cerd girane. Wexta anî bi teva tepsî girt ji min re vexwarina jehra mara. Ez ê herim Sehdûn birê xwe jî bînim em tenê nerin. Ez nav eşîr û terxala Milan kevîm çiqas egîd û mêrxas hebin ez ê ji xwe re rakim. Go: “ Em herin di ber wan de bimrin, ew jî bila simbêlê xwe badin li ber karşiya qîzan û bûka, ew kêmanekiye mezine ji me ra.”

Go: “Hedmên ji min re bixwazin ez herim xatir jê dê û bavê xwe bixwazim û ez ê Sedûn bira bigrim û werim.” Wexta Hedman anî siwar bû derket. Edûlê xwe danî ser rê banî kir.

Go: “Dewrêş nebêje ev cara hane, çuyin heye hatin bi xwedane, ditirsim em te wenda bikin. Tu bûyî qurbana berxê gurê çola.” Go: “Xwedê berxê nêr daye ji bona kêrê, kavir û berx çiqasî hebin ji bona mêvana bila qûrban be. Ez serê xwe bikim namûsa Milan re qurban. “

Dewrêş dilê min liyan e dilê min liyan e, dinya alem gişk bi peya ne,

Go: “Wa hezar û pênsed siwarî derketina nav barava ne.

Sond xwarine bi telaqê jinane, hineka êmîşandin bûkê zavane,

Eferê gêsî serdar û pêşkeşê wan e,

Peyakî çetîn e, bi çilg û deran e şêrekî bi nîşan e.

Hezar û hefsed mala ne...”

Dewrêş go: “Yekî din heye jê re dibên Îsê Mûsê sûkê, raketina wî ser piştê hespan e, xawirna wî goştê teyr û tûyê çolan e, vexwarina wî ava teht û gira ne. Dibê eslê xwe ji Mardînlî ye kes nizane gawire ne misilman e, ne pê re heye ne bext e ne wijdan e. Ew jî egîdekî mezin bi teva wan e. Bi Xwedê çûyîna we bi destê we ye, hatina we bi rehmê axa goran e. Tu were bi gora bavê xwe bike vegere ji wan sevda ne.”

Eyşê bi dengêkî bang kir go: “ Law Evdo min berê jî ji te re gotiye xwe ji pêşiya zariya bide yane.

Vana dibên em ê herin em peya ne. Runiştina di perê cemeta ne di oda îskan Paşê Milan e, rahiştine qûtiya cixarê xweliya xwe tu kirine, ew ê rakin bi dev û lêvane simbêl li ber dev û pozê wan e, ew ê li erdê bigerin mîras û bi bejna ne. Bira navê lawê min hebe nav dinyayê, li odê cemaate rûniştine wey loooo, wey looooo. Nemîne kedera dile Ca Eyşanê tu mêrxasa Dewrêş weyloo...”

Dibê Sadûn siwar bû kêleka xwe da kêleka Dewrêşê bira ne, bi hev ra ketine sohpeta mêrane.

Dewrêş go: “Birê min tu biki guhdariya mine, ez bibim qûmandanê we gişkiyane. Emê yeko yeko têkevin vê herba giran e, kî zaferê qezanmîş bike, bila qîza Paşê ji wan re bibe mal û mekane.” Çû xwe da ba bira serê çiya ne, derket seyran û temaşa ne. Yeko yeko ber didin nav berxa nav egîd û mêrane, didin ber devê şûr û rimane. Dewrêş derdikeve dibêje: “ Keko here nav keriyê berx û karane, ez son dixwim bi Sadûnê bira ne.” Wexta dibê Sadûnê bira hatiye kuştinê, serê Hedmên berdaye nav van ne rê ne ronî tune li ber dilê Hedmên. Şûrê wî li hewa dibiriqê, li ser serê hespa ne, kevan ecêbî mîna guşkane. Yekî ez ê xwe feda bikim yan ew ê bibe sedema guşkane ket pêşiyê berî wî da xirab bajarê mişkane Di xirab bajarê mişkan de herdu nigê Hedmên şikiyane. Dibê wê çaxê Dewrêş sê sed û heftê peya kuştine li ser cenazê Hedmên. Wê çaxê laşê wan birinê neqebane ew jî vegeyriyane. Ê ku mane vegeyriyane ê ku mane ew jî bûne hevalê wan e çûnê carê rehmê û axê gorane, vegeyriyane hatine li ser paşê Milane.

Evdo go: “Paşa te berê min da qulika çiya, te ez sûrgûnkirim ji nav Ebrê Milanê ji bo korteka jinane. Ne bi te re heye hed û bextê mêrane.”

Ê go law em çer bikin em vê dewê çêbikin, dîsa tu werî wan dera ne.

Go: “Ez nayêm bila qîze te herin ser Dewrêşê min bikin du didûkan(di mane hewariyê de ye) ne.”

Go: “Pekî bila du didûkan bêje emê li hev werin.”

Edûlê go: Weylo loo loo weylo weylo...

Delal kedera dilê min delal

Taliya emrê min Delal

Te emrê min xwaro Delal

Delal ez bi malbim ne bimînin xwinga heft bira me, duwanzde dotmama, duwanzdeh pismamê Evdî Begê Keleşê Dewrêşê me.

Go: “ Wexta ez serê wan nebînim, ez ê bi yeko yeko bi xencerê wan teva li mezelê veşêrim.”

1.3. Strana Delal ku ji Hêla Abdulkadîr Ulumaskan ve Deşîfrekirin

Hunermendê nemir kilama Dewrêş û Edûlê waha dibêje:

Lê lê Edûlê...!

Lê lê Edûlê! Mala bavê xerabê rojka me avêtê helkanê ne dîr e,

Erê dibê şevk û şemalê didaye bejn û bala di fîstanê te Edûlê!

Erê berfa nîsanê daye quba Resûl e,

Erê lê dibê, heft xwînê mêran û mêrxasan li ba te be,

Tê rabe ramûsanekê bi ser can û cesedê min da berde,

Erê di berdêla heft xwînê mêran û mêrxasan min ramûsan qebûl e, lê lê oy oy!

Lê lê Edûlê! Lê mala bavê xerabê, min got navê te şêrîn e dîsa hefadê gula,

Le dibe bila heft xwînê mêran û mêrxasan li ba te be,

Ez ê bi çepilê Edûla xwe bigrim dîsanê birevînim,

Ez ê bavêjim mala Cemîl Axa, Cemîlê di gurdila,

Erê ji sibê heta êvarê bikin ref û nêçîrê,

Erê şevê em ê rûnin bikin agirê dara,

Erê serê sibê rabin, bixwin goştê şalûl û bilbila,

Lê lê Edûlê! Ez qesem dikim bi navê Xwedê ji ber serê te ranabim,

De eynî fermana min li heft dewletê ecnebîya rabe,

De bila heft ... li serê min lêxin, panzdeh agirê menceñîqa li ser min da bin,

De bila heft bav û birakê te evda xwdê sûwarê hespan û zînan be,

De bila bi şûran û xenceran li ser can û cesedê lo min peyabin,

Erê bira xwûna min û tev di ava Belecûka şewitî da di nava hevûdû da rabe,

Ez ê qesem dikim bi navê Xwedê,

Ez ê devê xwe xana gerdenê ji hinarê rûkê te bernadim, lê lê lê, oy oy oy!

Edûlê digot: “De nabe, nabe, nabe, nabee, heşaşo nabe!

De bila ava Xevikê û Xêbûrê mala xwedî şewitî li neqeba min û te rabe,

De sabûna Himikê û Hemayê, Cizîrî Botayê, Bexdayê bila bibe kef û kinc rabe,

Erê em ê herin ber avê di cemidî, hinarê sorî gulî bişon,

Erê ez ê dikim û nakim tu car û tucarî kef û kinca devê te jê safî nabe lo lo looo!

Lê dil olan nas nake û ew û Dewrêş evîndarê hev in. Evîna wan evînek gelekî mezin e.

Delal lo delal...!

Delalê min wayê delal, delalê min wayê delal, delalê min wayê delal, wayê delal!

Ez nemînim, ez nemînim, ez nemînim lo lo Dewrêşo!
Dewrêşê dilê min sûwar bû, li derê mala bavê min peya bû,
Dewrêşê dilê min rebenê sûwar bû, li derê mala bavê min por kurê peya bû.
Xwedê xera bike destê min ji agirê cixarê, fîncana hatin û çûyina mêvana xalî nebû,
Min dî keçika cîrana xebera nexêrê ji min ra danî, digot lê porkurê ma tu nizane,
Dewrêşê dilê te xeyidî ber vî mal çû.
Wê gavê çavê min mîna tavîya berf û baranê ji hêsrâ xalî nebûn,
Ez nemînim, ez nemînim, ez nemînim lo lo delalo ax!
Delalê min wayê delal, delalê min wayê delal, delalê min wayê delal, wayê delal!
Ez nemînim, ez nemînim, ez nemînim, ez nemînim lo lo Dewrêşo!
Dewrêşo lawo were mala bavê min bi mêvanî,
Dewrêşo berxo were mala bavê min porkurê bi mêvanî ax!
Ez ê ji Dewrêşê dilê xwe ra daynim kulavekî sorê xuristanî,
Ez ê ji Dewrêşê dilê xwe ra serjêkim mîha sor a ser beranî,
Gava dê û bavê min gotin lê lê porkurê kanê mîha sor a ser beranî,

Ez ê bibême şivanê me lawê xelkê bû, şev bû, tarî bû, ba bû, baran bû ji çolê nanî, gura xwarî, ez nemînim, ez nemînim, ez nemînim lo lo delaloo ax!*

* Gotin û Awaz: Gelêrî.

T. C.

Mardin Artuklu Üniversitesi

Türkiye' de Yaşayan Diller Enstitüsü

Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

DEWRÊŞÊ EVDÎ DESTANI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Mehmet Şirin FİLİZ

10711020

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Hayrullah ACAR

Mardin 2014